POŠTNINA PLAČANA V GOTOVINI

LETNIK XXVIII SNOPIČ 2–4

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

1933

IZDAJA ZGODOVINSKO DRUŠTVO V MARIBORU

Vsebina. — Table des matières.

Stran — Page.

Na pot! — Préface. 65

Murko M., Spomini na Ptuj. — Souvenirs de Ptuj 67

Baš Fr., Historično-geografski razvoj Ptuja. — Le développement historique et géographique de la ville de Ptuj 83

Kelemina J., Hajdina 113

Saria B., Nova raziskavanja po stari Poetoviji. — Neue Untersuchungen auf dem Gebiete von Poetovio 119

Abramić M., Opaske o nekim spomenicima staroga Poetovija. — Bemerkungen zu einigen Denkmälern des alten Poetovio 129

Kos M., K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo. — Les origines de la frontière hongroise entre la Drave et la Rabe 144

Ilešić Fr., Etimologija imena reke Pesnice. — Etymologie des Flussnamens Pesnica . . . 153

Druzovič H., Dva pergamenta s koralnimi notami v ptujskem muzeju. — Zwei Pergamente mit Choralnoten im Museum von Ptuj 158

Stelè Fr., K stavbni zgodovini dominikanskega samostana v Ptuju. — Zur Baugeschichte des Dominikanerklosters in Ptuj 161

Remec Al., K zgodovini prezidave minoritske cerkve in samostana v Ptuju ob koncu 17. stoletja. — Contributions historiques concernant la restauration de l'église mineure de Ptuj vers la fin du XVIIe siècle 189

Sovrè A., Jurij Hauptmanič, Apologus carminicus de horrenda contagione Pettoviensi . . 199

Kovačič Fr., Nameravani škofijski sedež v Ptuju. — De erigenda sede episcopali Pettovii ad Dravum flumen 200

Glaser J., O prvih ptujskih tiskih. — Die ersten Drucke von Ptuj 207

Skrabar V., Simon Povoden 213

Kotnik Fr., Ptujski kronist pater Ludvik Pečko. — Le chroniqueur de Ptuj P. Louis Pečko 299

Oven A., Ptuj in Meško. — Ptuj et Meško 233

Stelè Fr., Umetnostna zgodovina v Ptuju po vojni. — L'histoire d'art à Ptuj après la grande guerre 237

Baš Fr., Bibliografija o Ptuju. — Bibliographie sur Ptuj 242

Muzejsko društvo v Ptuju. — Société du musée de Ptuj 254

Letna udnina, oziroma naročnina Din 50.—, za inozemstvo Din 60.—.
Knjigotrška cena Din 75.—.

Za uredništvo in Zgodovinsko društvo odgovarja prof. dr. Fr. Kovačič. Za vsebino posameznih člankov so odgovorni pisatelji sami.

Tisk Mariborske tiskarne d. d. v Mariboru; odgovarja ravnatelj Stanko Detela.

Na pot!

Po svoji legi in preteklosti je Ptuj med prvimi našimi mesti.

Po skrbi pa, s katero je čuval svoje starožitnosti, je Ptuj naše prvo mesto.

Novi klasicizem in romantika sta dvignila zanimanje za zgodovinske vrednote. Sledeč duhu časa in ptujski tradiciji je S. Povoden ustvaril na stolpu mestne cerkve prvi muzej sub divo in tako otvoril novo dobo v proučavanju in čuvanju ptujskih starožitnosti, potem ko so Povodnovi predhodniki Zeiller, Hauptmanič in Katancsich — istočasno pa Muchar — s svoje strani opozorili znanstveni svet na stari Poetovio.

V sredini XIX. stoletja, ko je Ptuj postal važen 1848 za našo narodno zgodovino, so se bavili z domačo ptujsko preteklostjo L. Pečko, F. Raisp, J. Hönisch, R. Knabl, M. Seehann in ko je deloval v Ptuju O. Caf, pa je osebno posegel v ptujsko preteklost s prihodom na ptujska tla tudi Th. Mommsen. Zanimanje za preteklost je rastlo, nastajale so nove, predvsem numizmatične zbirke in že 1859 je ptujsko mesto, sicer brez uspeha, poizkušalo ustanoviti mestni muzej.

Razvoj arheologije na Dunaju in pozneje v Gradcu je usmeril proučavanje ptujske preteklosti na arheološko stran. Graški muzej je pod W. Gurlittovim vodstvom začel 1891 z uspešnim arheološkim proučavanjem Poetovija, pri katerem so sodelovali J. Felsner, O. Fischbach, S. Jenny, J. Kohaut in A. Premerstein. Uspehom lopate pa je sledil odtok spomenikov iz Ptuja v tujino. Domačinski čut je bil s tem udarjen in Olepševalno društvo je začelo 1893 s predpripravami za ustanovitev Muzejskega društva v Ptuju; 3. avgusta 1893 je bilo ustanovljeno s predsednikom J. Ornigom in podpredsednikom M. Cilenškom.

Nova organizacija, ki si je stavila za program ustanovitev domačega muzeja in smotreno proučavanje Poetovija, je bila rojena pod srečno zvezdo. Našla je po kratkem delovanju K. Tragaua v Ptuju dvoje stebrov: Fr. Ferka in Vikt. Skrabarja. Prvi je poleg podrobnega raziskavanja rimskih spomenikov postavil 1895 s podaritvijo svojih, dotedaj v Gomilici se nahajajočih zbirk trdni temelj novemu muzeju; drugi pa je v svojem več kot tridesetletnem delu uvedel v proučavanje Poetovija smotrenost, ki je rodila izredne uspehe. Že v predvojni dobi je Skrabar deloval roko v roki z M. Abramićem. Uspehi novega Muzejskega društva so bili v po-

globljenem in razširjenem spoznavanju Poetovija ter v tem, da so ostale arheološke pridobitve v Ptuju in da je z njimi kvalitativno in kvantitativno rastel ptujski muzej.

Obenem z razcvitom arheološkega proučavanja Poetovija pa je sledil F. Bischofu kot pravni zgodovinar V. Levec, politično zgodovino je obravnaval H. Pirchegger, na cerkveni pa so delovali Fr. Kovačič, M. Slekovec in o. Šalamun. To delo na spoznavanju ptujske preteklosti je prekinila velika vojna.

V povojni dobi se je raziskavanje Poetovija nadaljevalo. Predvojnima delavcema Skrabarju in Abramiću sta se pridružila B. Saria in Fr. Stelè; zadnji je programatično usmeril spoznavanje srednjeveških in novoveških ptujskih umetnin. Obenem s tem je Muzejsko društvo v Ptuju poskrbelo za smotreno publikacijo muzejskih predmetov, ko je izdalo v A. Sovrètovi poslovenitvi Abramićev Poetovio, 1928 pa je s hvalevredno naklonjenostjo mestne občine — vredne ptujskih tradicij — pridobilo nove muzejske prostore v zgodovinski stavbi dominikanskega samostana. Novi muzej je dostojno stopil ob stran mitrejema na Hajdini in na Bregu. Ptujske starožitnosti imajo tako danes osigurano najbolj častno mesto, ki ga more doseči kak spomenik, ko izvrši svojo časno nalogo, to je mesto v zgodovinskem muzeju.

V upoštevanju in vrednotenju velikega dela za raziskovanje Poetovija, velikega dela v skrbi za ustanovitev in razvoj muzeja in velikega dela, ki ga je izvršilo Muzejsko društvo v Ptuju, ko je budilo in gojilo kulturne tradicije preteklosti, tako da je danes Ptuj v kulturnem pogledu prvo mesto naše ožje domovine in med prvimi mesti cele Jugoslavije ter tako vzor sosedom in ponos naše znanosti, poklanjajo pričujoči zvezek „Časopisa za zgodovino in narodopisje" z bratskimi častitkami k štiridesetletnici dela in uspehov

Muzejskemu društvu v Ptuju

in njegovemu mnogoletnemu članu ter neumornemu raziskovalcu Poetovija

Viktorju Skrabarju

Muzejsko društvo v Mariboru, Zgodovinsko društvo v Mariboru, Uredništvo Časopisa za zgodovino in narodopisje.

Spomini na Ptuj.

Prof. dr. Matija Murko, Praga.

Večkrat sem premišljeval, da bi bilo dobro napisati spomine iz mojega življenja, saj sem marsikaj videl in slišal po svetu. Vendar za to ni bilo časa in ga bržkone tudi ne bo. Nisem tudi nikoli živel v preteklosti, ampak vedno za sedanjost in bodočnost. Ker me je pa odbor Zgodovinskega društva povabil, naj napišem za ptujsko številko ČZN kakšen članek ali »vsaj eno sliko iz Vaših ptujskih spominov«, sem se lotil zadnje naloge. Podajam več, ker je prilika bila ugodna. Po očesni operaciji sem v nočeh brez spanja in v dolgih dneh, ko nisem smel čitati, oživil, nadiktiral in proti koncu, ko se mi je dovolilo postopno čitanje, sam načrčkal svoje važnejše ptujske spomine, brez pomagal, samo iz 51. Izvestja ptujske r. gimnazije sem si dal prečitati nekaj podatkov. To naj ima na misli, kdor pogreša podrobnejših podatkov in raznih letnic.

Na severozapad od Ptuja, rimskega Poetovio, se vzdiguje vinorodni vrh, kateri se na občinskih tablah imenuje Ptujski vrh, mi pa smo govorili Mestni vrh, ali še bolj navadno Štotperk (Stadtberg). Na koncu in vrhuncu tega vrha je eden izmed najlepših razgledov v Sloveniji: na sever se vidijo Slovenske gorice do Kapele pri Radgoni, na zapad Kozjak nad Mariborom, Pohorje, Konjiška gora in v daljavi še Savinjske planine, na jug gornje Ptujsko polje, Haloze, kjer je cesar Probus nasadil vinsko trto, z Bočem in Rogaško (ali Donaško) goro v ozadju, na vzhod hrvaško Zagorje, ob jasnih dnevih se vidi tudi Varaždin in ogrska nižina. Od tega vrha se na vse strani spuščajo razni drugi vrhi, eden se nadaljuje naravnost na sever v Drsteljskem vrhu nad malo vasjo Drstela. V tem levem Drsteljskem vrhu nad Drstelo stoji moja rojstna hiša (štev. 14), v kateri sem zagledal luč sveta 10. februarja 1861. Do Ptuja smo imeli dobro uro ali pet četrtink po krajši poti pod Ptujskim vrhom črez Meniški klanec, ki ima svoje ime od posestva ptujskih minoritov. Neke nedelje v rani spomladi so me peljali popoldne na Ptuj, da dobim prvi pravi klobuk. Pod Meniškim klancem sem zaklical: mesto, mesto! Drugega imena nismo znali, Ptuj ali semtertje Petava slišal sem šele pozneje. Hodili smo »v mesto«, kakor okoličani Konstantinopolja-Carigrada »(e)is ten polin«, iz česar je nastalo turško ime Istambul ali Stambul.

Na sever od Drsteljskega vrha leži visoko župna cerkev Sv. Urbana, patrona vinskih goric, nad katerimi tako lepo kraljuje, da imajo ljudje od vseh strani uro in še več do središča svoje velike župnije (l. 1870. je štela 3310 duš, l. 1931. pa 3013), kakoršne so navadne brez podružnic na severu od Drave,

tako da se še danes pozna cerkvena delitev Karla Velikega, kajti na jugu v nekdanjem oglejskem patrijarhatu prevladajo manjše župnije z neštevilnimi podružnicami. K Svetemu Urbanu sem hodil v prenapolnjeno, takrat dvorazredno šolo. Moj prav dobri in skrbni učitelj Jožef Horvat, pozneje nadučitelj v Ljutomeru, me je hotel pripravljati še eno leto za srednjo šolo, ali moj oče me je dal »v štrti klas« ptujske mestne šole, da se prej in bolje naučim nemški, za kar sem mu ostal hvaležen celo življenje.

Tako sem se poslovil z desetim letom od svojega doma in prišel »na kvartir« v Ptuj, za katerega je oče še tudi v prvem razredu gimnazije plačeval štiri goldinarje mesečno in dodajal nekaj živil, z doma pa sem dobival vsak teden velik kolač črnega žitnega kruha, katerega so radi menjali moji mestni sošolci za belega. Včasih sem si hodil sam po svoj kruh, nekoč pozimi sem padel na oledeneli poti črez Ptujski vrh in moj kolač je zletel daleč v grabo. Mnogo časa in truda me je stalo, da sem se vrnil z njim zopet na pot. V 4. razredu je poučeval prav dober učitelj in šolski vodja Jakob Ferk. Da z nemščino ni šlo lahko, dokazuje to, da sem še o Veliki noči, ko nam je delil predloge za risanje črez praznike, hotel imeti »den (mesto das) Pferd«. Le veronauk sem se učil slovenski in sem se jako čudil, da sta se ga učila z menoj tudi sinova ptujskega advokata dr. Jakoba Ploja, Oton, poznejši notar v Žužembergu, in Miroslav, današnji senator. Kakor v drugih ptujskih slovenskih rodbinah, se je govorilo tudi pri njih doma nemški, ali oče jih je pošiljal v okoliško slovensko šolo, da se naučita slovenščine. To je bila navada tudi drugod, ali večinoma samo pri fantih. Radi tega Slovenci na Štajerskem dolgo niso imeli narodno vzgojenega ženstva. Prve izobražene Slovenke so bile potem učiteljice, od katerih se jih je mnogo omožilo z narodnimi Slovenci. Iz ptujske mestne šole imam en neprijeten spomin, ki je bil usoden za celo moje življenje. V pevski uri mi je moj sosed dal vosek, iz katerega sva delala možiceljne. Učitelj je to zapazil, udaril me z ločecem svojih gosli po glavi in zahteval, naj sam pojem. Ker to ni bila nikoli navada, sem bil posebno užaljen in se sramoval sam peti. Zaradi tega bi moral ostati dve uri po pouku pri šolniku. To mi je bilo nazadnje odpuščeno, ali proti petju sem dobil tako mržnjo, da si ga v prvem razredu realne gimnazije nisem izbral kot prostovoljni predmet. V tretjem sem hotel to popraviti, toda ure so kolidirale, v petem razredu pa se nisem mogel odločiti iti med prvošolce. V pevca se ne bi bil razvil, ker tudi moji sestri nista peli, kar je na kmetih nekaj posebnega, ali pridobil bi si vsaj sposobnost peti s svojimi tovariši, in elemente muzikalne izobrazbe, katero sem pogrešal celo življenje, tako zlasti pri proučevanju narodne pesmi.

V jeseni l. 1872. sem vstopil v prvi razred deželne nižje realne gimnazije, ki je bila osnovana l. 1869. na Ptuju. Imela je torej šele prvikrat četrti razred, katerega učenci so meni neizmerno imponirali. Med njimi se je odlikoval po

visoki in močni postavi Andrej Jurtela od Sv. Andraža v Slov. goricah, mlajši brat poznejšega ptujskega odvetnika dr. Franca Jurtele, odličnega narodno-gospodarskega delavca in politika, ki je bil tudi deželni poslanec in od l. 1890. nekaj časa namestnik deželnega glavarja na Štajerskem, na katero mesto je cesar večkrat imenoval Slovenca. Andrej Jurtela je potem študiral moderno filologijo, bil tudi na Angleškem in odšel, ako se ne motim, kot poslednji Slovenec na Rusko, ali ne kot profesor za klasične jezike, ampak za žive, katere je poučeval v odlični privatni gimnaziji v Moskvi. V dobi boljševiške revolucije je na eni izmed največjih moskovskih ulic, na Tverski, »izginil« kot žrtva svojega monarhističnega prepričanja in šele po dolgem času se nama je z bratom posrečilo dobiti potrebno potrdilo njegove smrti. Ptujska realna gimnazija je spadala k novim srednjim šolam, v katerih se je poučevala od tretjega razreda francoščina in grščina. Ta tip se ni obnesel in je bil pozneje opuščen. Na Ptuju nismo čutili nasprotja med Nemci in Slovenci tako, kakor med »Grki« in »Francozi«, med katerimi so bile včasih hude bitke. Manjšina je imela pouk v konferenčni sobi; večina jo je metala iz razreda. Spominjam se dobro, kako smo v drugem razredu sosednim Grkom hodili na pomoč, ali ne vem več, iz kakih razlogov. Prvi ravnatelj realne gimnazije Anton Fichna ni bil Čeh, kakor se trdi v 51. izvestju, ampak moravski Nemec, katerega ime se je čitalo na volilnih oklicih nemško-napredne stranke, ki pa je v poznejših letih, ko ni bil več na Ptuju, spremenil svoje češko ime v Fichner. Nemca sta še bila učitelj risanja Hauptmann in zaslužni ustanovitelj ptujskega muzeja Fr. Ferk, ki me je učil zemljepisje in zgodovino ter nas izpraševal po starinah in narodopisnih predmetih, kateri bi se dali doma še najti tudi pod streho; za zemljepisje samo ni imel posebnega zanimanja, tako da smo v tretjem razredu imeli za inspekcijo celo leto pripravljeno samo Severno Ameriko. V četrtem letu smo še imeli nemškega suplenta Sidlera, sina stolnega organista v Gradcu, ki je spadal med one učitelje, kateri ne znajo brzdati poredne srednješolske mladine. Drugi stol pri katedru je določil za »Eselsstuhl«: seveda smo ga nespoštljivo spraševali, sedi-li na oslovskem stolu tudi gospod ravnatelj in nadzornik. V nemški čitanki smo imeli Pestalozzijev članek: Das Muster einer guten Schule, v kateri imajo učenci »das Auge immer auf den Lehrer gerichtet«. Peč pa je stala za klopmi, in ko se je naš učitelj šel tja gret, smo se seveda vsi za njim obrnili, na njegovo veliko začudenje.

Večina profesorjev pa je bila takrat in še dolgo slovenska, ker Nemcev ni bilo, in se tudi niso trgali za deželno službo. Ta slovenska večina je seveda imela razumevanje za začetnike, ki so dohajali brez dovoljnega znanja nemščine v realno gimnazijo in imeli hude težave. N. pr. je dr. Fr. Lastavec od Velike Nedelje, ki še danes tam živi v pokoju, po odgojiteljskih letih pri knezu K. Schwarzenbergu na Češkem, dobil še o Božiču v prvem razredu opomin skoro iz vseh predmetov zaradi slabega uspeha, toda na koncu prvega seme-

stra je odnesel vendar že spričevalo prvega razreda (t. j. vsaj zadostno iz vseh predmetov). Moj razrednik in učitelj klasičnih jezikov je bil Luka Kunstek iz Haloz, ki je imel srce za mladino, dasi se je večkrat srdil na svoje »Kinezerje« ter s tem vzbujal rano naše posebno zanimanje za daljno Kino. Pri tem nas je še včasih tikal, kar ni bilo pravilno v avstrijskih srednjih šolah, pač pa še danes velja na Nemškem skoraj do najvišjega razreda. Samo v drugem razredu sem imel Petra Končnika, hladnega in korektnega koroškega Slovenca, poznejšega gimnazijskega ravnatelja v Celju in deželnega nadzornika v Gradcu, katerega sem poznal kot okrajnega šolskega nadzornika že od Sv. Urbana. Zaslužni poznejši zastopnik Slovencev v naučnem ministrstvu, dalje ravnatelj in deželni nadzornik v Ljubljani Fr. Hubad mi je ostal v prijetnem spominu kot učitelj telovadbe. Za naravoslovje me je v prvem in drugem razredu naravnost navdušil suplent Anton Derganc. V drugem razredu sem mu zbiral za šolski pouk rastline po ptujski okolici in imel celo neprijetnosti s posestniki njiv, ako sem zašel na nje za kakim plevelom. Moji sovaščani in najožji rojaki so me obloženega z raznimi travami povpraševali: Imaš-li kravo na kvartiru? To ljubezen za botaniko sem tudi drago poplačal. V počitnicah sem moral jaz goniti živino na pašo, da bi moja mlajša brata in sestra mogli bolj pridno obiskovati šolo. Nosil sem seboj nemško in slovensko botaniko in ko sem se nekoč vračal s paše na mladi kobilici in ji nisem držal trdo uzd, se je postavila na prednje noge, mene vrgla pod sebe in tako temeljito pohodila, da sem ostal brez zavesti in ležal 14 dni. Vse to pa ni ohladilo moje ljubezni do botanike in prihajale so mi želje, da pojdem enkrat študirat naravoslovje. Tako sem se že v drugem razredu izneveril svojemu namenu in želji svojih staršev, da postanem »gospod«, t. j. duhovnik. Podobno me je navdušil v višji gimnaziji v Mariboru učitelj nemščine Franz Lang, da sem šel na Dunaj študirat poleg slavistike nemščino namesto klasične filologije, kakor je bila takrat navada. Še danes ne morem razumeti, zakaj moj profesor naravoslovja ni našel milosti pri deželnem nadzorniku Zindlerju, ko je prišel nadzirat našo realno gimnazijo. To sem slučajno izvedel od svojega razrednika.

Največja osebnost med mojimi učitelji pa je bil Jožef Žitek z Murskega polja. Z Luko Zimo, ki se je pozneje proslavil na Hrvaškem kot klasičen filolog in slavist, katerega dela je izdala Jugoslavenska akademija, je šel peš na začetku petdesetih let študirat v Prago. Služil je potem z Luko Zimo na srbski gimnaziji v Sremskih Karlovcih in se odtod vrnil v domovino kot profesor matematike in naravoslovja na Ptuju. Bil je izvrsten, meni nepozabljiv učitelj matematike. Razlagal je jasno njene skrivnosti in nas povpraševal, smo ga li razumeli. Seveda navadno nikdo ni hotel priznati, da je nespameten. Večkrat je Žitek koga pograbil in mu tudi slovenski rekel: Pojdi ven in pokaži! Sedaj se je šele videlo, kako težka je bila matematična modrost. Žitek

nam je pravil, da je dovolj, ako delamo za njega doma v tednu samo eno uro, vse drugo se moramo naučiti v šoli. Dolge in zapletene račune naj prečrtamo sami, da jih ne bo treba njemu prekrižati. Izbiral je primere, ki so zahtevali kratko in jasno rešitev. Večkrat nam je tudi pripovedoval, da matematike v življenju razen računstva ne bomo potrebovali, pač pa smo se naučili misliti in sklepati. Dobil sem od njega take temelje matematike, da sem živel od njih v celi višji gimnaziji. Na žalost mi jih ni dal tudi v fiziki in kemiji, katerih ni znal tako gladko razlagati. Bržkone proti svoji volji moral nas je učiti tudi slovenščino v prvem in drugem razredu. Pazil je na to, da razločno čitamo in posebno deklamiramo z logičnimi povdarki, kar se vse danes strašno zanemarja, počenši od skupnega čitanja v osnovnih šolah. Večkrat je koga pokaral z besedami: »Če boš ti tak predgal, bojo ti ljudje šli iz cirkve«. Prinašal nam je tudi že v drugi razred srbske narodne pesmi, da nam pokaže njih lepoto. V drugem razredu pa je dal meni semtertje popravljati slovenske naloge mojih sošolcev. Bržkone ga ni veselilo to delo, morebiti pa tudi zaradi tega, ker ni znal dovolj slovenskega književnega jezika. Odkod tudi? Kot sin Murskega polja je bil pravi Prlek, kakor vsi prebivalci med Muro in Dravo, ki so znani po tem, da govorijo namesto p r e j p r l e, kar je lep stari komparativ za p r v l j e (od prvo), in se imenujejo zato posmešno Prleki. V Pragi je v petdesetih letih seveda bil Vseslovan, kakršni so se učili površno raznih slovanskih jezikov; v Karlovcih je dolgo učil in govoril srbohrvaški, torej nikoli ni imel prilike učiti se kranjske književne slovenščine. Ko smo prišli v tretji razred, sem moral razredniku Kunsteku, ki je prevzel slovenščino, razlagati, da ne znamo razlikovati kaj in kar; bili smo popolni kajkavci. V člankih v »Slovenskem gospodarju« je Žitek pisal »u Ugarskoj« namesto na Ogrskem.

Od drugega semestra prvega razreda sem ostal prvi. Bila je takrat navadna še lokacija učencev, ki sicer ni vedno kazala njihovih pravih sposobnosti in je morala biti večkrat prav mehanična po skupnih številkah vseh ocen, ali je imela tudi mnogo dobrega, ker je vzbujala sošolce k plemenitemu tekmovanju v učenju. Odpravil jo je pozneje minister Gautsch, ki je imel baje z njo velike težave kot kurator dunajskega Theresianuma, ker razni grofje X. in knezi Y. niso mogli biti na prvih mestih.

Hvaležno se spominjam svojih profesorjev, da so se brigali tudi za to, kako živimo zunaj šole. Na začetku drugega razreda moj oče ni mogel več plačevati za me stanovanja v mestu in me je dal k svojemu prijatelju kovaču Benku v Rogoznico. Po velikomestnih pojmih ta kovačija na cesti pod ptujsko železniško postajo ni bila tako oddaljena od mesta, toda moji učitelji so bili zaradi te daljave v skrbeh za moj napredek in moj moralni razvitek. Spominjam se sam, da tovaršija dveh kovaških pomočnikov ni bila zame primerna. Nekega dne mi je izjavil profesor Žitek, da se moram preseliti v me-

sto in da bom učil za obede pri dr. Čučku dve hčerki, izmed katerih je starejša Lujza postala žena dr. Fr. Jurtele. Taki obedi so bili navadni tudi kot milodari in se imenovali Freitische, moj oče pa je še rabil starejši izraz Bettelkost. Res so posedavali revni dijaki v kakem kotu ali z rokodelskimi pomočniki. S časom se je pojavljalo tudi narodnostno omalovaževanje in zaradi tega je bila ustanovljena slovenska »Dijaška kuhinja« tudi na Ptuju. Bile pa so tudi krasne izjeme, da so dijaki prišli rano v odlično meščansko družbo, kakor jaz pri Čučkovih. Posebno srečo sem imel v četrtem razredu, ko mi je profesor Žitek javil, da si želi ptujski župan dr. Bresnig boljšega dijaka po nedeljah, da se on in njegova gospa lahko z njim pogovarjata. Gospa je rano izgubila svojo posebno nadarjeno hčerko in se je vsled tega mnogo bavila z literaturo, in tako sem imel prvič priliko občevati z damo v višjem pomenu te besede. Od tretjega gimnazijskega razreda sem se že vzdrževal popolnoma sam, z malo štipendijo in mnogimi instrukcijami, ki pri meni niso bile posebno drage, zaradi česar me je enkrat g. ravnatelj grajal. Zvabil sem za seboj tudi svoja brata in ju podpiral.

Kot edini šport smo poznali takrat drsanje na ledu, ki se pa na Ptuju tudi ni mnogo gojilo. Zato pa smo imeli priliko v Dravi se mnogo kopati. V spomladi nismo čakali, da sta izvesili dve kopališči na pravem bregu zastavo, ki je pomenila, da ima voda 14 stopinj R. Mi smo se svobodno gibali na levem bregu pod železniškim mostom. Tam je bil tudi otok, na katerega smo radi hodili ali pa plavali, da nabiramo kopine in še bolj, da gledamo vaje pionirjev, ki so imeli na Ptuju stalno svoj bataljon. Jaz sem se naučil v prvem gimnazijskem razredu po raznih poskusih plavati na ta način, da so me tovariši vrgli v vodo. V juniju je bila velika voda, in ko smo se vračali, smo zašli v globino. Postajenačelnikovega sina je rešil njegov velik pes, katerega se je oprijel, majhen sin nekega strojevodje pa je kazal samo še prste. Na občni krik gledalcev in plavalcev, da se utaplja, sem poplaval za njim. Seveda nisem vedel, kako je treba utopljence reševati, in tako mi je moj sošolec zlezel na hrbet in se me tako tesno oklepal, da sem komaj dihal in malo roke gibal, da sem priplaval pod vrbje, s katerega so me gledalci rešili mojega bremena, da sem mogel dalje plavati. Seveda sem sam bil v največji smrtni nevarnosti. Moje delo je bilo naznanjeno okrajnemu glavarstvu in dobil sem predpisano darilo 26.50 gold. Ti so mi dobrodošli za prvo boljšo obleko, ali niso zadostovali, da bi šel gledat dunajsko svetovno razstavo, kakor so mi nekateri gospodje svetovali.

Naslednjega leta (1874) nas je pri kopanju razburila novica, da se je ustrelil mestni beneficijat O. Caf, katerega so hoteli isti dan odpeljati v umobolnico v Gradec. Eden izmed sošolcev je zaklical: »Wenigstens ein Pfaff weniger«. Tak oster protiduhovniški duh je bil takrat navaden. V enem izmed mojih prvih ptujskih let so priredili Ptujčani v karnevalu sprevod na

vozovih, v katerem so posebno zasmehovali tudi duhovnike-redovnike na tak način, da jim je mariborski knezoškof Stepischnegg poslal oster pastirski list, katerega čitanje sem slišal v cerkvi. O. Cafa imam v spominu kot skromnega človeka z mirnim širokim licem, o katerem sem vedel, da je posebno učen in se bavi s slovanskim jezikoslovjem. Spadal je v resnici k tistim rodoljubnim duhovnikom, ki so hoteli svojemu narodu koristiti tudi z znanostjo in posebno s primerjajočim in slovanskim jezikoslovjem. Z dvema izmed njih, z Božidarom Raičem in Davorinom Trstenjakom, sem se pozneje prav dobro seznanil in sem bil tudi njihov gost. Od Oroslava Cafa je Stanko Vraz v svojih Djulabijah in v pismih pričakoval, da postane to, kar je bil Miklošič. Razumljiva je bila torej velika Cafova nezaupnost proti temu velikemu in bolj uspešnemu rojaku. Tragika vseh teh učenjakov-ljubiteljev pa je bila v tem, da niso imeli prave znanstvene šole in kritike ter ostali samotarji v družbi, ki je imela druge interese.

Slovenci smo bili že v nižji realni gimnaziji vsi zavedni. Združeval nas je že pouk slovenščine v slovenskem jeziku in bila nas je tudi v vsakem razredu velika skupina, ker smo si že v prvih letih držali skoro vago z Nemci, od leta 1874. pa bili že v večini. Naročevali smo si beletristično »Zoro« in njeno znanstveno prilogo »Vestnik«, za katere sem jaz nabiral naročnike v 4. razredu in menda že tudi v tretjem. V tretjem razredu mi je posojeval profesor veronauka M. Lendovšek včasih »Slovenca«, v četrtem razredu pa sem si že sam naročeval »Slovenski narod«. Ravnatelj Fichna tega ni odobraval, posebno ker je list »enostranski«, čemur sem jaz na tihem ugovarjal, da ima več strani. Poseben entuzijast za slovensko literaturo je bil Oton Ploj, ki je za svojega očeta prepisoval akte in dobival kakor navadni pisar za to 20 krajcarjev od pole. S takim zaslužkom si je nakupil lepo slovensko knjižnico.

Že na koncu prvega gimnazijskega leta sem prišel v Čitalnico, ki je imela že takrat lepo dvorano tam, kjer je še danes, v hotelu, katerega so Slovenci pozneje kupili in napravili iz njega Narodni dom (1882). Profesor Žitek je povabil nekaj svojih dijakov, naj deklamirajo na čitalniški veselici. Za mene je bila določena Koseskega znana rodoljubna pesem »Kdo je mar?« Slučaj pa je nanesel, da si je to pesem pripravil tudi neki četrtošolec, torej ptujski abiturijent. Ni pa imel tako dobrega učitelja za deklamacijo kakor jaz in je to patetično pesem strašno hitro in brez kakega posebnega naglaševanja važnejših mest odbrbljal. Tembolj sem iznenadil jaz, ki sem zagrmel v občinstvo pomalem, razločno in s silnimi poudarki zveneče rodoljubne besede in stavke. Še danes mi ljudje, ki so me slišali, pripovedujejo, kako velik uspeh sem imel.

V starejših časih so dijaki hodili »vandrat« od župnika do župnika kakor obrtniški pomočniki od mojstra do mojstra. Slišal sem, da so včasih več »cvancik« prinesli domov nego vzeli s seboj. Seveda so župniki, ki so radi videli take goste, bili tudi previdni in zahtevali »testimonia, testimonia!« (spri-

čevala). Na Dunaju mi je pripovedoval še odvetniški koncipijent Radoslav Pukel iz Konjic, kako sta s poznejšim knezoškofom M. Napotnikom enkrat v listnjaku spala, ker jih neka kuharica ni hotela sprejeti. Te navade v moji dobi ni bilo več v Slovenskih goricah, pač pa je imel še vsak dijak pravico priti na njih največje slavnosti, na primicijo. Tako sem tudi jaz bil še kot drugošolec na dveh, pri Svetem Križu na Murskem polju pri novomašniku Slaviču in na Cvenu pri Ljutomeru. Tako primicijo iz gornjih Slovenskih goric je opisal dr. A. Kraigher v »Kontrolorju Škrobarju«. Posebno imenitne so bile takšne primicije pri bogatih kmetih na Murskem polju, ki so imeli priliko se pohvaliti s svojimi lepimi in brhkimi konji. Ti in vozovi so bili okrašeni z zelenjem, cvetjem in trakovi, ko so vozili novomašnika in njegove mnogoštevilne goste v nedeljo v župno cerkev, v pondeljek in navadno tudi še v torek v kako sosedno župnijo ali pa h kakšni podružnici. Seveda stroškov za tako gostovanje ni nosil primicijantov oče sam, ampak vsi njegovi rojaki, ki so poklanjali živino, perotnino, moko in vino. Dijakov je prihajalo na več desetkov, do 50 ali 60, ali slišal sem, da jih je enkrat prišlo nekam 150, tako da se je primicijantov oče za glavo prijemal, kaj naj z njimi počne, saj bi skoro oni sami mogli napolniti »huto«, ki se je posebej stavila za take prilike. Dijaki pa so imeli tudi svojo nalogo, zabavati goste s petjem, pri katerem so pomagale tudi »svatervce« (družice) in domači fantje, z deklamacijami, govori in drugimi razveselitvami. Tako so na veliko blanjo (desko) z ogljem načrtali razne podobe in jih pojoč objasnjevali. Na primer se je ena taka predstava začenjala z besedami: »To je palca, to je kol, to je cela, to pa pol«. Seveda ni manjkala pesem o težkem študiranju prleškega študenta, ki se danes širi pod imenom prleška himna. Take slavnosti so imele važno ulogo tudi v probujevanju slovenskega ljudstva, posebno, ako je bogoslovec »ceremonijar«, ki je vodil celo prireditev, bil dober govornik, ki je v prvi vrsti pripijal zdravice primicijantu, njegovim staršem in »žlahti« ter različnim gostom.

Ti dve primiciji sta bili edini, na katerih sem bil kot ne posebe povabljen gost. Po tretjem in četrtem razredu sem bil že domači učitelj čez počitnice. Na potu na ti dve primiciji pa sem imel prvič priliko bliže spoznati lepe in bogate kraje svoje ožje domovine, slišati njihovo lepozveneče, polnoglasno narečje in čuditi se krasnim slovenskim krajevnim imenom, kakor Branoslavci, Bratislavci, Radoslavci, Dragotinci (v XIX. stol. smo si stvarjali iz Karla Dragotina), Godomerci, Radomerje i. t. d. Prijetni so bili tudi razgovori z ljubeznivim ljudstvom. Še danes se rad spominjam, kako nam je majhen deček kazal pot: »Potem pa idite dalje poleg tiste njive, kjer so naš dedek lani koruzo imeli«.

Od Sv. Križa sem zagledal tudi trg Veržej, prleško Abdero. O Veržančarjih ali Veržencih sem slišal v otroških in še dijaških letih razne šaljive pripo-

vedke, v katerih nahajamo mnogo mednarodnega blaga, neke pa so tudi domače izmišljije. Na primer so baje imeli v Veržeju člani nekake garde ali požarne brambe »vsi lesene sablje, samo komandant bükovo«. Posebno smo se smejali Verženčarjem, kako so »prešpen« (Pressbaum) vozili. Posekali so za vinsko stiskalnico (prešo) najdebelejši hrast, ali vlekli ga iz gozda »po prečkem«, tako da so morali posekati še drugo hrastje. Domača bi tudi mogla biti pripovedka, kako jim je na »türnu« trava porasla in so vlekli na debeli vrvi bika na zvonik, da jo popase; ko se je zadavil in jezik iz ust pomolil, so klicali: Vidite, vidite, kako je lačen! Vendar že ta pripovedka je tudi na Češkem znana. Z drugimi slovenskimi Abderiti, Lemberžani, o katerih sem v mladosti tudi mnogo slišal, sem imel priliko se bliže seznaniti po tretjem gimnazijskem letu, ko sem pri Sv. Trojici pri Rogaški Slatini pripravljal svojega sošolca Vinka Žurmana za popravni izpit. Med Poljčanami in Rogaško Slatino leži trg Lemberg, ki je tako propadel, da so mu vzeli župnijo in jo prenesli v romarsko cerkev na Sladki Gori. Hudomušno ljudstvo pa je to tako pripovedovalo, da jim je »maček gospoda pojedel«, to se pravi, neki tuji duhovnik Maček je prenesel hostije, ker se noben domači tega ni upal. V moji dobi pa so hoteli Sladko Goro vendar všolati v Lemberg. Proti temu so Sladkogorčani protestirali in Žurmanov oče, znani narodnjak in pismouk, je sestavil rekurz na ministrstvo za nauk in bogočastje, v katerem sem jaz na lepo prepisal tudi besede, da Sladkogorčani tega ne morejo nikakor prenesti, »weil Lemberg ein fabelhaft berühmter Ort ist«. Seveda je pisatelj rekurza hotel reči, da je Lemberg znan v bajkah, ali povedal je, da je znan »baječno«, kakor pravijo Čehi.

Moj oče, ki je o meni slišal mnogo pohval, mi je enkrat na potu iz Ptuja rekel, da bom »ali velik gospod ali velik falot«. Dasi je mnogo občeval s ptujsko gospodo in polgospodo ter bil precej liberalnega mišljenja, je takrat in pozneje pri gospodu mislil v prvi vrsti na duhovnika: »Dominus vobiscum še nikoli ni kruha prosil, drugi gospodje pa pač«. Slišal je pripovedovati o raznih bankrotih, poneverbah in goljufijah. Za njegovo tezo je govorilo tudi to, da so se odstavljeni duhovniki pošiljali v kakšen samostan. Moji najožji rojaki pa so si želeli, da bi tudi na Drsteli bila enkrat primicija, ter so mi marsikaj za njo obljubljali, na primer neki kmet na Drsteli poleg teleta tudi »frtljak« vina, t. j. četrtinko štrtinjaka, torej 191½ l. Ko pa so videli, da me take obljube preveč ne mičejo, so mi tudi pravili, naj bom kar hočem, »samo tisti dohtar ne, ki z živih ljudi kožo dere«. Tako so govorili o advokatih, ali pravdali so se dalje. Znali so še za profesorja, ali o kakšni drugi, slovenskemu narodu potrebni inteligenci niso imeli pojma. Tako zastarelo mišljenje seveda ni bilo brez idealistične podlage, saj je bilo spoštovanje duhovnika tako veliko, da so ga celo oče in mati, bratje in sestre vikali in onikali (n. pr.: gospod so rekli, oni so prišli). Toda tudi naš kmet je velik realist ter ni tajil,

da se po duhovniku »erba« (podeduje), po gospodu, ki »si je iz janjke (ženskega krila) naredil oltar«, pa ne. Tako smo bili jaz in moja brata dolgo jako slab primer, da ni treba otrok pošiljati študirat, saj ni nobeden postal gospod. To mišljenje se je precej spremenilo, ko sva jaz in mlajši brat marsikaj žrtvovala za rojstno hišo in ko sem jaz leto za letom prihajal na rodni dom ter skrbel za svojo mater, ki je doživela 83 let. Z žrtvami za dom pa, kakor se večkrat godi, nismo imeli sreče: bil je prodan v pijanosti in ni bilo mogoče ga rešiti niti za drugega najbližjega sorodnika. Tako svojih otrok nisem mogel voditi na »svoj dom« in ga tudi na stara leta ne morem več videti.

* * *

Ptuj je bil v mojih dijaških letih na videz popolnoma nemško mesto. To obeležje so mu davali stari meščani in novi nemški naseljenci, uradi, vojaštvo in tudi božja služba v mestni cerkvi. Vendar so tudi ptujski meščani in meščanke dobro znali ali vsaj lomili slovenščino, ker je bila potrebna na javnem trgu, v trgovinah, obrtniških prodajalnicah, krčmah in žganjarijah, ki so takrat posebno cvele. Slovenščina je tudi bila jezik hlapcev in dekel. Zaradi tega so slovenski priseljenci iz bližnje in daljne okolice hoteli čimprej postati Nemci, da se pozabi njihova preteklost. Sinovi očetov in mater, ki niso znali niti čitati niti pisati, ko so prišli v mesto, so se smatrali že za velike Nemce. V resnici torej ta razlika ni bila narodnostna, ampak socijalna. Mnogo je k nji doprinašalo tudi staro in vedno se ponavljajoče nasprotje med mestom in vasjo. To nasprotje se je v dobi bujnega liberalizma posebno poostrilo, ker so se med meščani našli mnogi oderuhi, ki so lahkomiselnim kmetom, posebno v Halozah, nudili posojila in jih potem silno goljufali. Tako je n. pr. pobreški posestnik Leskoschegg pridobil neštete vinograde v Halozah, tako da je v enem ali drugem celo na trgatev pozabil, dokler ga ni prišel viničar opominjat. Njegov sin pa je na gimnaziji dobil več trojk (ocena »popolnoma nezadostno«) in je na koncu semestra pribil svoje spričevalo na vrata konferenčne sobe profesorjem za spomin. Realno gimnazijo je moral zapustiti tudi poznejši ptujski župan Ornig. Njegov oče je prišel iz Slovenskih goric in postal pek z lepo trgovino, v kateri je sam svoje žemlje in kruh prodajal. Bil je pohleven in pobožen mož, tako da je moj veroučitelj Miha Lendovšek bil neizmerno razočaran, ko ta mož ni šel volit konzervativnega, od Slovencev podpiranega kandidata za neke deželne ali državne volitve. Njegov sin ni bil tako skromen, vendar boljša glavica, nego so njegovi profesorji mislili, ker je pozneje znal organizirati gospodarsko stranko s pomočjo vseh obrtnikov in malih trgovcev, kajti med mestnimi odborniki je imel n. pr. brivca, čistega Hrvata iz Varaždina. Tako je izpodrinil župana-advokata in sploh nemško inteligenco. Še v Gradcu sem slišal od bivših ptujskih profe-

sorjev, kako težko so prenašali, ko se je župan Ornig hvalil, da so ga nekdaj iz gimnazije vrgli, sedaj pa visi v razredih njegova podoba. Njegova kulturna omejenost pa se je pokazala v tem, da se je sin prostega Goričana razvil v takega sovražnika Slovencev, da spada k nemnogim Nemcem, ki so m o r a l i po prevratu zapustiti svojo ožjo domovino. Treba je seveda tudi priznati, da je sicer slovenski kmet imel prav lepo kulturo, ki se je zrcalila v njegovih narodnih pesmih, pripovedkah, pregovorih in običajih. Ali višja meščanska kultura je bila pri Slovencih dolgo precej slaba in omejena sprva na malo število zavednih Slovencev. Obrat je prinesla duhovna in posvetna inteligenca, ki je ostala svojemu narodu zvesta. Za dokaz se lahko navede to, da je na Štajerskem nemškutarija v malih trgih in raznih gnezdih (n. pr. Sv. Lovrenc na Pohorju, Vitanje), kjer ni bilo inteligence, najdalje gospodovala. Ni treba tukaj omenjati, kako važno ulogo so pri spremembi imele čitalnice, prosvetna in gospodarska društva. Posebno važna je bila naloga narodne pesmi in novih rodoljubnih popevk slovenskih skladateljev. Tudi Nemci in nemškutarji so v svojih vinskih goricah s svojimi kmečkimi in mestnimi gosti popevali le slovenske zdravice in druge pesmi, in ako so prehajali hrvaško mejo, so se tamkaj pri vinu dali slaviti kot »braća Slovenci«. V takih veselih družbah se je zbližal s Slovenci tudi ptujski sodnijski uradnik Miha Herman, nemški konzervativec, ki je postal prvi deželni poslanec in odbornik štajerskih Slovencev v Gradcu. Videl sem ga enkrat že kot otrok, ko je prišel k mojemu očetu, občinskemu predstojniku, zase agitirat, in pozneje še na Dunaju kot državnega poslanca, kjer sem tudi opazil, da mu slovenščina vendar ni gladko tekla.

Slovence so imenovali Nemci še navadno Windische, njih jezik windisch. Wenden, Winden je bilo sicer historično nemško ime v govoru in pisavi za Slovane, Jugoslovane (pri naših protestantih) in Slovence posebe, vendar naši učenjaki in pisatelji so rano uvedli v književnost naše narodno ime Slovene, slovenisch in ga tudi uveljavljali v javnem življenju. Nasprotno je bilo pri Čehih, ki so se dolgo držali historičnih imen Böhme, böhmisch. Na Ptuju sta že v mojih letih bili imeni Windischer, windisch poniževalni in smo se jih branili. Enkrat pa sem izvedel, da je tudi to ime še v posebni časti pri Nemcih ob Muri. Na Ptuju je bil vikar Kraner iz naše severne jezikovne meje. Na nekem potovanju sem se sešel s trgovcem z živino iz okolice Cmureka, svakom tega vikarja. Bil je seveda ponosen na to svaštvo, ali dodal je še, da pri njih velja sploh za čast, ako je kdo vzel Slovenko za ženo (ist eine Ehre, wenn jemand eine Windische geheiratet hat). V takem kraju so seveda naše meje bile dobro zavarovane.

Nekaj za takratne politične razmere karakterističnih spominov imam iz prvih let svojega bivanja na Ptuju. V prve neposredne volitve v državni zbor l. 1873. so šli Slovenci razdeljeni v Staro- in Mladoslovence. Na Ptuju je bil kandidat za stare seveda Miha Herman, za mlade pa dr. Jakob Ploj. Ti so

širili svoj »Slovenski tednik«, prvi slovenski politični list, ki sem ga tudi jaz čital. Ako pa se dva pravdata, išče navadno korist tretji. Tako je tudi za ptujski okraj kandidiral grof Gundacker Wurmbrand, graščak na Borlu na Dravi ob hrvaški meji, ki se je pozneje proslavil kot prehistorik in bil neko dobo tudi deželni glavar štajerski in minister trgovine. Temu tretjemu se je priklonil v ostri borbi med Slovenci tudi moj oče, na katerega ni uplivalo toliko čitanje »Slovenskega tednika« kakor nasveti in pogovori kanclijskih uradnikov okrajnega glavarstva in okrajnega žandarmerijskega štražmeštra, s katerimi je kot občinski predstojnik iz blizke okolice mnogo občeval. Dobro se še spominjam, kako mu je na ptujskem trgu okrajni stražmešter razlagal, da se ljudje prepirajo o Slovencih in Nemcih, ali da je treba voliti tega, kdor lahko več koristi. Voljen je bil seveda Miha Herman, za katerega so pri ustnem glasovanju kar »treskali« oddaljeni volilci, posebno ormoški.

Med mojimi profesorji se je za politiko živo zanimal J. Žitek. Iz razgovorov z njim pomnim, da je bil med Srbi v Karlovcih pristaš konzervativnih cerkvenih krogov, katerih organ »Narod« sem videl pri njem. Bil je velik nasprotnik vodje radikalov v Vojvodini dr. Svetozarja Miletića, o katerem je trdil, da je kriv ubijstva srbskega kneza Mihajla: »od toga ga ne opere sav Dunav«, je dodal v srbščini, kateri stavek mu je gotovo ostal v spominu iz časa njegovega bivanja med Srbi. O izvrstnem diplomatu knezu Mihajlu je bil prepričan, da bi on dobil Bosno tudi mirnim potom. Ostal je sebi dosleden, ko se je na Ptuju držal konzervativnih staroslovenskih krogov, ali za Mladoslovenca dr. Razlaga je imel veliko spoštovanje kot »poštenjaka«. Dopisoval je v »Slovenskega gospodarja« o ptujskih razmerah in posebno bičal ptujske oderuhe Haložanov. Ko sem bil v drugem razredu, si je izbral enkrat mene in nekaj drugih gimnazijcev za izlet v precej oddaljeni Polenšak, ker je hotel izvedeti, kako so izpadle istega dne občinske volitve. Okrajnemu glavarju Trautvetterju, katerega smo tam našli, je seveda drugače razložil namen našega izleta. Tako sem prvič videl, kako se politično deluje.

* * *

V sredi julija 1876 sem končal ptujsko realno gimnazijo, ki takrat še ni imela višjih razredov, in odšel v Maribor na višjo državno gimnazijo, katero so navadno obiskovali dijaki iz Slovenskih goric. Za spomin sem odnesel srebrno medaljo za odličen uspeh iz dobrovoljne štajerske zgodovine. To nagrado je delil deželni odbor iz ustanove nekdanjega deželnega arhivarja Wartingerja, ki je v dobi romantičnega navdušenja za ožjo domovino (Vaterländerei) nagovarjal tudi Slovence in Hrvate v Gradcu, med njimi posebno Ljudevita Gaja, naj gojijo svojo domačo zgodovino. Drugi spominek so bila Goethes Werke v 20 zvezkih in 10 lepo vezanih knjigah »prve ilustrirane izdaje« Grote-jeve v Berlinu, ki mi jih je izročil ravnatelj kot dar neznanega do-

brotnika. Kako dobro je ta dar deloval, dokazuje to, da sem si že leto pozneje kupil sam enako izdajo Schillerjevih del in se pomalem pripravljal za bodočega germanista, ki sem dosegel na dunajski univerzi tudi doktorat iz germanistike (1886) kot glavnega in iz slavistike kot postranskega predmeta.

Od Ptuja pa se nisem ločil, ko sem odšel v Maribor in dalje v svet. Vračal sem se tja, ko sem se vozil na praznike in velike počitnice, pozneje na dopuste v svoj rojstni kraj. Ostajal sem tudi na Ptuju, da vidim stare in nove prijatelje in znance. Prijetno središče je postal za Ptujčane in okoličane Narodni dom s svojo kavarno in gostilno. Posebno sem se sešel z rodbino dr. Ploja, ker sem s svojima sošolcema Otonom in Miroslavom v Mariboru skupaj stanoval. Za meščanske kroge so bili v vinskih krajih letovišča njih vinogradi. Tako sem preživel s Plojevo rodbino in njenimi gosti lepe počitnice na Zavrču, na koncu Haloz na hrvaški meji, po šestem gimnazijskem razredu, po osmem (1880) pa v Murščaku pri Kapeli. To je bilo idilično življenje posebno za mladino, delali so se izleti in uganjale razne šale. O starih živahnih veseljaških časih se je samo še pripovedovalo, posebno o trgatvah, ko je prihajalo toliko gostov, da se je za ležišče porabil vsak kotiček v sobah, za moške pa tudi pod streho in v preši. Z veselim pitjem in petjem so se družile zdravice, ki niso služile samo zabavi, ampak tudi že širjenju slovenske in slovanske misli. Tako se v bivšem Plojevem vinogradu na Zavrču še danes nahaja spominska knjiga, v kateri je v šestdesetih letih dr. Valentin Zarnik zapisal takratne fantazije, kako se bodo Slovani zjedinili v federaciji pod vodstvom Moskovskega carja. Tako bujno življenje pa je v sedemdesetih letih prenehalo, pač tudi pod vplivom gospodarske krize, ki je imela svoj vrhunec v dunajskem borznem krahu (1873). Ljudje so tudi postali bolj resni in niso več bili zadovoljni s prejšnjo patriarhalnostjo. Tudi na trgatev takšni gostje ne bi več prišli, če bi tudi s kočijo po nje poslali. Iztreznili so se tudi Haložani, ki so obubožali, njih sinovi in hčerke pa so si kot hlapci in dekle že prihranili stotake, da so si zopet kupovali mala posestva, in na početku osemdesetih let sem slišal od župnika Božidarja Raiča pri Sv. Barbari v Halozah, da bi se mogle vse Haloze zopet nazaj kupiti.

V počitnicah so mariborski slovenski dijaki prirejali veselice, prav lepo l. 1878. v Ljutomeru, ki je po zaslugi šolskega vodje Ivana Lapajneta zaslovel kot narodni trg, leta 1880. pa na Ptuju, ali ne v čitalniški dvorani, ampak pri Muršecu ob železniškem prehodu. Predsednik odbora in slavnostni govornik sem bil jaz in sem tudi končal svoja gimnazijska leta na Ptuju tako srečno kakor sem jih začel. Na koncu mojega govora je prihitel župnik Božidar Raič ter me objel in poljubil. Tako sem se seznanil s tem slavnim govornikom, učenim pisateljem, kulturnim in političnim delavcem in voditeljem v ptujskem in ormoškem okraju.

Božidar Raič je bil od Sv. Tomaža nad Ormožem, torej iz kraja, ki je imel ozke zveze s sosedno Hrvatsko, tako da se je na njegovem domu nahajala cela omara kajkavsko-hrvatskih knjig. Bogoslovje je študiral v Gradcu, ker so bogati slovenski severovzhodni kraji še spadali k sekovski (graški) škofiji in jo tudi zalagali z duhovniki. Raič sam je v svojih javnih govorih omenjal, da je knezoškof grof Attems, ko je delil poslednjo birmo v Ljutomeru, s solzami v očeh vzdihoval: Od kod bom jaz jemal svoje duhovništvo! Kakor na univerzi, kjer sta se Miklošič in Vraz na začetku tridesetih let na šolski tabli zbadala s slovenskimi epigrami, čutili so se tudi Slovenci na koncu štirdesetih in začetku petdesetih let v graškem bogoslovju prav domače in so imeli v svoji čitalnici tudi češke liste Karla Havlička Borovskega. Ta odlični češki novinar, kateremu je T. G. Masaryk posvetil kot svojemu vzoru veliko monografijo, je širil politične ideje Palackega, sam pa je gledal realistično na slovanski svet, bil v nasprotju z Janom Kollárjem najprej Čeh, potem Slovan, ni pričakoval ničesar od Rusov in Poljakov, katere je izza svojega bivanja v Moskvi dobro poznal, pač pa je mislil na najožje sodelovanje Čehov in Slovakov z »Iliri«, torej Jugoslovani. Ne morem povedati, koliko teh nazorov je Raič prevzel[1]), ker v dobi naših razgovorov še jaz sam nisem poznal prave vrednosti K. Havlička, katerega slika je visela pri B. Raiču in pri mojem profesorju Jos. Žitku. Na vsak način je bil Havlíček Raiču in njegovim bogoslovskim součencem »naš učitelj«; od njega se je pač tudi nasrkal liberalnega duha, zaradi katerega je pozneje imel praske s knezoškofom Stepischneggom. Kaplanoval je Raič nazadnje pri Sv. Barbari v Halozah, kjer je bil župnijski patron že imenovani grof Gundacker Wurmbrand, graščak na Borlu. Raič je z njim občeval in je hodil na grad karte igrat. Ko se je župnija izpraznila, je prišel Raič obenem za njo prosit. Wurmbrand pa je nejevoljno in tudi precej glasno zaklical: Kaj, takemu Nadslovencu (Erzslovenen) naj jaz dam faro! Samozavesten Raič je užaljen hotel oditi, ali Wurmbrand ga je zadržal: Vi ostanete vendar pri nas, da igramo karte, grofica Vas že čaka. Raič pa celi večer ni prišel v prav dobro voljo, ali lice se mu je moglo zjasniti, ko se je pri odhodu ob pol 12. uri grof Wurmbrand od njega poslovil: Gute Nacht, Herr P f a r r e r ! s posebno ostro naglašeno poslednjo besedo.

Tako je Raič dobil dobro župnijo in je v vsakem oziru tudi dobro gospodaril z izročenimi mu zakladi. Poleg slovenskih časnikov in časopisov je imel tudi druge slovanske, n. pr. je bil vedno naročen na zagrebški »Obzor«. Raič pa se je resnobno zanimal tudi za primerjajoče jezikoslovje in slovansko filologijo. Videl sem pri njem vseh sedem knjig Schleicherjevih Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung in Jagićev Archiv für slavische Philologie, kjer

[1]) V »Slovenskem Narodu« 1869. je v posebni knjižici Raič objavil Havličkov životopis, v katerem je imelo drugo poglavje naslov: Slovenska politika po Havličkovih nazorih. K. Glaser, Božidar Raič, Letopis Matice Slovenske za l. 1888., str. 32.

so v prvem in tretjem letniku natisnjeni tudi Raičevi drobni članki. Seveda so v njegovi knjižnici bila tudi dela Miklošičeva in razne druge slovanske slovnice in slovarji. V Raičevi družbi, katero je na začetku osemdesetih let dopolnjeval kaplan Meško, poznejši župnik in zlatomašnik pri Kapeli, se je torej prav prijetno in poučno razgovarjalo o različnih slovenskih in slovanskih vprašanjih. Gostoljubno je sprejemal boljše dijake in mlade učenjake tudi na daljšo dobo, na primer je preživel enkrat pri njem cele počitnice dr. Lovro Požar, Krekov učenec in predsednik graškega »Triglava«. Posebno se je Raič zanimal za prekmurske Slovence ter pisal tudi o njih jeziku v Matičinem Letopisu.

Raič je slovel kot imeniten govornik na taborih, slavnostih in javnih zborovanjih. Imel je orjaško postavo in tako močan glas, da sem enkrat slišal opazko: Raiča bi bilo treba poslušati v dolini, ko bi on govoril na gori. Vendar je znal svoj glas modulirati, jasni samoglasniki njegovega narečja so zveneli prav prijetno, govoril je popularno, obilni participiji, ki so se mu očitali, pri tem niso motili. Jaz sem ga prvič slišal l. 1880. na Vrazovem domu o njegovi sedemdesetletnici, ki se je slavila pri obilni udeležbi Hrvatov in bila mnogo imenitnejša nego stoletnica. Velik je bil razloček med slavnostnima govornikoma: za Hrvate je govoril predsednik Matice Hrvatske Ivan Kukuljević Sakcinski, aristokratični mirni starec s trakom nekega reda na vratu, za Slovence Božidar Raič, živahen duhovnik kmečkega rodu v polni sili moških let. Slavil je Stanka Vraza kot Ilirca, ki je zbližal Slovence s Hrvati in Srbi, ali branil je odločno tudi Prešernovo stališče. Kako je znal Raič tudi tako priliko porabiti v agitacijske namene, naj dokazuje ta-le primer: obrnjen proti Prekmurju je zaklical, da tamošnji slovenski kalvini niso pravi Pesjani ali Pesoglavci, katerih se je bala Vrazova teta, pač pa za njimi živijo takšni Pesjani, ki res žrejo slovenske in druge slovanske otroke. Seveda je hotel povedati, kako Madžari jemljejo slovanskim materam otroke in jih odgojujejo za svoj narod.

Mislim, da je Raič sam sprožil misel, naj se priredi v Središču Modrinjakova slavnost (1881), da se oživi spomin pozabljenega pesnika in rodoljuba ter prebuja narod. Slavnostni govornik je bil seveda Raič, kateremu se je pripetilo nekaj neverjetnega. V dolgi črni suknji in z belimi rokavicami je stal pred velikim občinstvom na sredi središkega trga na odru, lepo okrašenem z zelenjem in cvetlicami, hotel je z roko močno poudariti neki izrek, ali v trenutku je vihral z roko po zraku, kajti zadel je na žrebelj, skrit med cvetlicami. Ta nesreča pa junaka, kakor je bil Raič, ni dolgo motila. Značilna za Raiča je še ta-le dogodbica. Ko je hodil mimo svoje živine na paši, je bik na njega mrčal. Na to gre Raič nekega dne v goščo, poseka dolg gabrovec, oklesti ga in se vrne na pašo; ko je bik zopet zamrčal, ga je tako dolgo mlatil, dokler ni zbežal domov naravnost v hlev. Raič za njim, in ko je videl, kako je bika

sram, mu je božal podgrlino in laskavo pravil: icek, icek! Tako je haloški Aleksander Veliki ukrotil svojega Bucefala, bika, ne konja z bičjo glavo, in še pokazal, da je tudi za živali treba psihologije.

Raič je bil prebrisana glava in se je zato bal višje politike. Večkrat nam je pravil, kako pameten je bil oče Janez Bleiweis, da se nikoli ni dal voliti v državni zbor. Prilike pa so vendar nanesle, da je moral Raič oditi kot poslanec na Dunaj (1884), proti svoji volji in na svojo nesrečo. Ko se je kmečki župnik oblačil za novo družbo, dvorni klobučar ni imel trdega klobuka (polcilindra) za njegovo veliko glavo, moral mu ga je posebej narediti. Ni pa bilo več mogoče Raiča predelati v dobrega parlamentarca, za to je že prišel prepozno na Dunaj. Pri svojem prvem govoru je samo na uspehe vajeni Raič doživel poraz; sprva je vzbudil zanimanje s svojo postavo in glasom, ali nazadnje so se mu smejali, ko je prečital nekaj iz Vramčeve kronike hrvatske, ki je sicer zanj bila važna, ne pa za dunajski državni zbor. Tudi posedavanje po dunajskih kavarnah in gostilnah ni bilo za moža, ki je živel toliko let v zdravi naravi in lazil po haloških hribih. Prerano je zbolel in tudi živci so ga zapuščali. Hodil sem ga tolažit v občno bolnišnico, dokler ga nismo dali prepeljati v Ljubljano k nečaku prof. A. Raiču, pri katerem je kmalu umrl (1886). Kam je prišla njegova literarna zapuščina, v kateri bi se našlo marsikaj porabnega, v prvi vrsti pisma, ne vem. Dr. Jurtela mi je pravil, da jaz dobim rokopise, ali nisem jih nikoli videl.

* * *

V osemdesetih letih je bilo na Ptuju ustanovljeno slovensko Pevsko društvo; pevovodja in duša mu je bil sodni pristav dr. Gross. Društvo se je lepo razvijalo in postalo matica pevske zveze, ki je prirejala koncerte v južnoštajerskih mestih. Po prvem semestru svoje graške profesure l. 1902. sem v počitnicah prišel v domovino in seveda tudi v Ptuj, kjer se je vršil takšen koncert na minoritskem vrtu. Končal se je na večer s plesom v Čitalnici in v isti dvorani, v kateri sem pred 29 leti nastopil kot deklamator, sem se bliže seznanil z Jelo Sernečevo, hčerko celjskega advokata, ki je leto pozneje postala moja žena. Tako mi je moje mesto dalo tudi družico za daljnje življenje, ki je netila naše slovensko ognjišče v Gradcu, na Lipskem in v Pragi.

Historično-geografski razvoj Ptuja.

Franjo B a š, Maribor.

I.

Dravskemu polju manjka izrazita h i d r o g r a f s k a hrbtenica, ki bi ga spajala v eno celoto in ki bi Poljance združevala v enem prometnem in gravitacijskem središču, kakor je to v Kranjski, Celjski, pa tudi v Koroški kotlini. Osrednji deli Dravskega polja pogrešajo tekočih vod; Polskava, dolnja Dravinja in dolnja Pesnica tečejo tako na periferiji, da ne pridejo v poštev kot osredotočujoče osi dravskopoljskega prebivalstva in da predvsem navajajo prebivalstvo iz Haloz in Slovenskih goric proti Dravi. Drava teče nad Ptujem zopet na periferiji in onemogoča s svojim nižinskim meandrirajočim tokom nastoj ob dravskega osrednjega selišča, ki bi združevalo stikajoče se Slovenske gorice in Dravsko polje. Edino tok Drave med Ptujem in Št. Vidom, to je tam, kjer se Dravi najbolj približa Pesnica in kjer se združi z Dravo Dravinja s Polskavo, ima osrednji dravskopoljski značaj; ali tudi tu preprečuje meandrirajoči tok nastoj selišča, ki bi vezalo prebivalstvo Dravskega polja, povsod razen na mestu, kjer se loči Drava od Slovenskih goric in kjer vstopi na odprto Dravsko polje. Drava od Št. Vida navzdol do Velike Nedelje in Ormoža pa teče zopet na meji Dravskega polja in Haloz v položaju nižinske reke, ki Haloze bolj loči od Dravskega polja kakor pa jih združuje. Glavno pa, kar jemlje Pesnici, Polskavi in Dravinji značaj hidrografskih prometnih dovodnic, je mokri, močvirni značaj njihovih bregov, ki povzroča, da se prometna sredstva umikajo z dolov na pobočja in slemena goric, ki s tem prevzamejo v veliki meri vlogo prometnih dovodnic iz porečja dravskih pritokov.

Močneje centralizirajo gibanje dravskopoljskega prebivalstva na eno točko geomorfološke prilike Dravskega polja. Jasno izražene t e r a s e sledijo Dravi na meji precejšnjega inundacijskega ozemlja ter vodijo vzporedno z Dravo po črtah, ki nosijo gosto si sledeče vasi, na mesto, kjer se Drava loči od Slovenskih goric. In prav na tem mestu se hajdinska terasa enotni strugi Drave najbolj približa, zožujoč tako inundacijsko ozemlje na minimum in ustvarjajoč med Bregom in Grajskim vrhom naravno mostišče, ki veže selišča na terasi Formin—Stojnci—Ptuj s selišči na terasi Loka—Št. Janž—Breg. V prav isti meri pa se vežejo na istem mostišču selišča na vznožju Slovenskih goric na črti Velika Nedelja—Dornova—Ptuj s selišči na severu od polskavskih močvar in čretov na črti Cirkovce—Lancova vas s selišči nad Dravinjo v Halozah in s selišči na dravski terasi Št. Vid—Breg. Preko teras ob Dravi je tako nastalo na mestu, kjer je inundacijsko ozemlje Drave najmanj izraženo, žarišče, v katerem se stikajo s posredovanjem dravskopoljskih teras drav-

skopoljska selišča. Drava sodeluje pri tem s terasami, Polskava in Dravinja s selišči, ki leže na goricah nad njunimi inundacijskimi ozemlji, medtem ko pride Pesnica s podobnim značajem manj v poštev radi svoje periferne lege proti večjemu delu zahodnega Dravskega polja in proti Halozam.

Še močneje kakor hidrografske žile in geomorfološka struktura Dravskega polja pa je delovala na razvoj in nastoj gravitacijskega žarišča Dravskega polja orografska razčlenjenost Slovenskih goric in Haloz. Med Dravo in srednjo Pesnico se vlečejo proti jugovzhodu in jugu gorice, ki se končajo na črti, kjer se Drava in Pesnica najbolj približate. Te gorice razpolavlja Rogoznica v zahodni hrbet z Drsteljskim vrhom (369 m) in v vzhodnega s Sv. Urbanom (355 m). Zahodni hrbet, katerega zopet razčlenjuje Grajena v masivni vzhodni sklop goric z Mestnim vrhom (327 m) in v ozko goriško sleme, ki se vleče tik ob Dravi s Ferberščakom (264 m) proti jugovzhodu, končava tik nad Dravo na najjužnejši točki goric med Dravo in Pesnico na goriškem nosu, katerega krona ptujski grad (275 m). Na vsem toku Drave od Maribora do Ormoža pa nimamo primera, kjer bi se gorice in visoka dravska terasa tako približali, kakor baš pri Ptuju Grajski vrh in visoka diluvijalna terasa na Bregu; to zbližanje je izoblikovano na mestu, kjer je inundacijsko ozemlje Drave najmanjše, tako da je to prirodni prehod, brod na Dravi iz Spodnjega na Gornje Dravsko polje.

In prav sem na to točko so usmerjale človeka tudi gorice s svojimi potmi in cestami, katere so morale vsled geomorfološkega značaja goric biti razvite že v prazgodovinski dobi na isti način kakor so danes. Tako so poleg Pesnice, Rogoznice in Grajene vodila prebivalstvo s Slovenskih goric h gravitacijskemu žarišču Dravskega polja tudi slemena Slovenskih goric. Na vzhodu od Pesnice pa vodijo gorice vzporedno s potoki Krka, Muža, Brnica ali Breznica svet od Sv. Andraža preko Sv. Lovrenca in Polenšaka na Dravsko polje, kjer nastopi vpliv teras, ki vzdržujejo stik med selišči na vznožju Slovenskih goric, navajajoč jih na vzhod na brod pod Grajskim vrhom, v Ptuj.

V Ormožu prestane vsled strnitve goric z Dravo zaključena geografska edinica Dravskega polja in z njo tudi težnja na Dravsko polje, katero nadomesti zemljepisno in zgodovinsko Podravina posebno z Varaždinom.

Na jugu od Drave pa so razorane haloške gorice vodile doline potokov Bela na Borl in od Borla k vasem na dravski terasi, Tajna k Beli ali pa k Št. Vidu in dalje k Dravi; prav tako dovaja dolina Rogatnice iz notranjosti Haloz izpod Rogaške gore obenem s sosednjimi haloškimi holmi pokrajino pri Št. Vidu k Dravi in za Dravo dalje na brod pod Grajskim vrhom v Ptuju.

Gravitacijsko območje Ptuja kot broda na Dravi je tako že geografsko določeno, deloma po hidrografskih žilah Dravskega polja, deloma po geomorfološki izobliki in po poteku dravskopoljskih teras, prav tako pa tudi po čle-

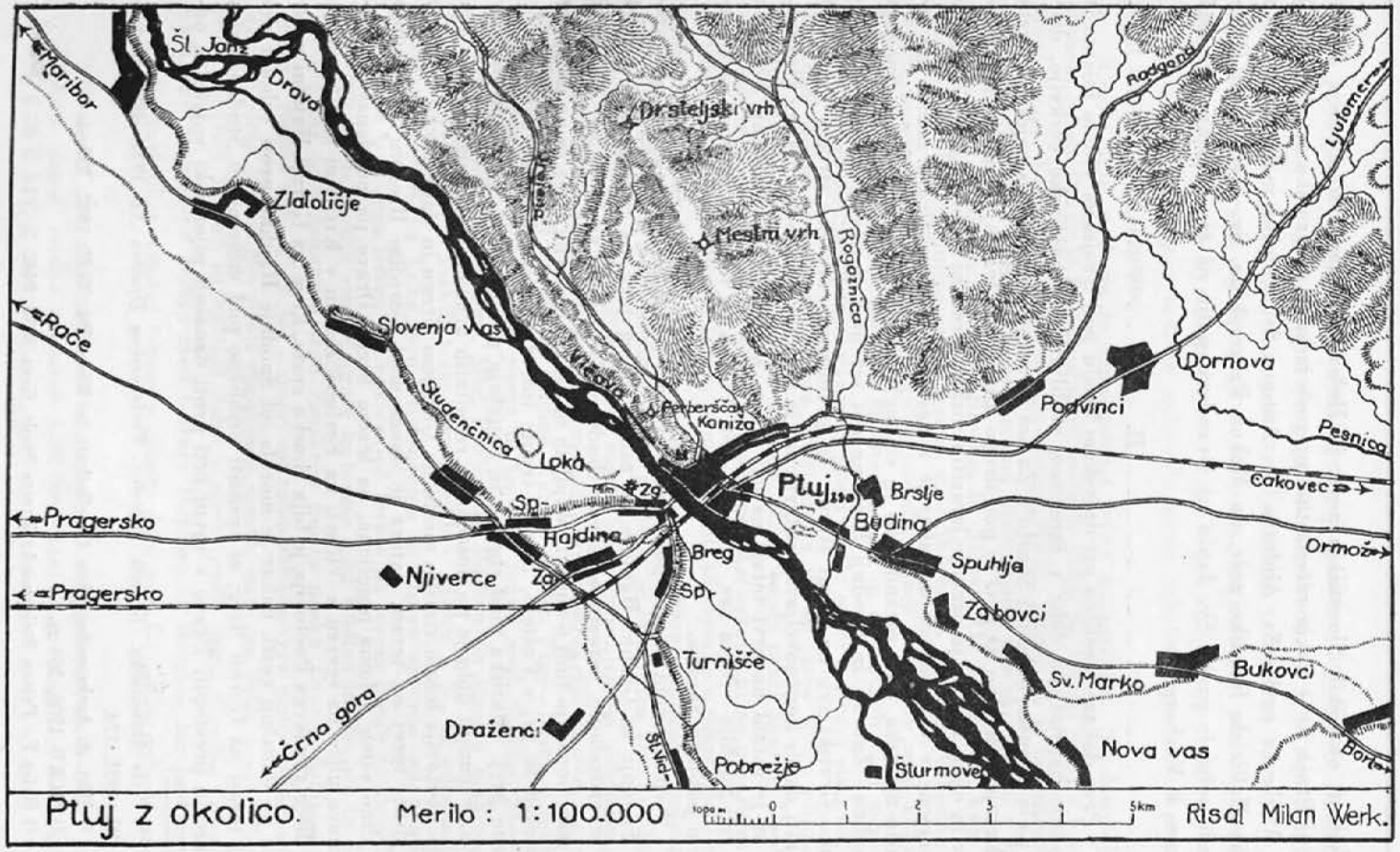

Ptuj z okolico. Prim. prilogo št. 31. Radgonska cesta je označena v smeri stare vozne poti pred XIX. stoletjem.

novitosti okoliških Slovenskih goric in Haloz. Gravitacijsko območje današnjega Ptuja, ki je kakor rečeno tudi njegovo izrazito geografsko zaledje, sega[1]) od Vurberga preko Sv. Andraža, Sv. Antona, Sv. Tomaža in Ormoža preko celih Haloz do Rogaške gore, do Makol, Pragerskega, Sv. Marjete na Dravskem polju in preko Sv. Janža na Dravskem polju na sever, nakar prestopi Dravo k Vurbergu.

II.

Prve dokaze o selišču pri dravskem brodu pod Grajskim vrhom imamo iz zgodnje hallstattske dobe v žarovnem groblju[2]) pod hajdinsko cerkvijo, druge pa iz latenske dobe pri Skorbi[3]). Za nas je važna osobito prva najdba, ki nam dokazuje naselbino na prvi in pod drugo diluvijalno teraso. Ozemlje obeh Bregov in obeh Hajdin je ozemlje izrazitih nizkih teras, ki so bile končnoveljavno stvorjene v würmski dobi, nakar je z nastopom aluvija Drava začela kot izrazito nižinska voda meandrirati in se poglabljati med črto Skorba—Spodnja Hajdina—Zgornji in Spodnji Breg na eni ter med goricami na črti Ferberščak—Grajski vrh na drugi strani. To premikanje dravske struge, katero še ni niti danes končnoveljavno ustavljeno, je prisililo prazgodovinskega človeka, da se je ustalil na prvi terasi na isti način, kakor domuje današnji Poljanec na črti Spuhlja—Nova vas, Turnišče—Št. Vid ali pa med Št. Janžem na Dravskem polju in Skorbo.

V rimski dobi imamo poseljeno vso prvo teraso od Zgornjega Brega preko Spodnje in Gornje Hajdine na zahod, poleg tega pa tudi goriški predel na severozahodu, severu in severovzhodu od Grajskega vrha. Raisp[4]) in drugi pa nam poročajo tudi o rimskih najdbah na Grajskem vrhu, kjer bi pa mogli po analogiji n. pr. s Poštelo, Starim trgom itd. domnevati človekovo selišče že davno prej. Razlika med rimsko in današnjo poselitvijo je zemljepisno zanimiva. V rimski dobi je po dosedanjih rezultatih arheološkega raziskavanja starega Poetovija ležalo rimsko mesto na Gornjem Bregu in dalje preko Spodnje Hajdine, torej na terasi, katera je danes med Gornjim Bregom in Spodnjo Hajdino samo deloma poseljena, na levem bregu Drave pa od današnje Prešernove ulice na severu v Vičavi, na Ferberščaku in v Krčevini nad Grajeno. Središče rimskega Poetovija je bila rimska cesta, ki je na Gornji Hajdini potekala po današnji cesti, nakar je morala od Spodnje Hajdine proti vzhodu slediti terasi na Gornji Breg, se spustiti približno pod mlinom ob Studenčnici s terase in prestopiti Dravo v ravni črti proti današnji pijonirski vojašnici, od-

[1]) Naša Slovenačka. Glasnik Jugoslov. Profesorskog Društva XI, 1931, 488; Ilustracija III, 1931, 174.

[2]) Mitt. d. Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Bd. XLII, 1912, 335 ss.

[3]) MCKD 1906, 364 ss.

[4]) Raisp F.: Pettau Steiermarks älteste Stadt. Graz 1858, 246.

koder je prečkala Grajeno pod današnjim pokopališčem in se nato pred Rogoznico in pod Novo vasjo spustila z goriških pobočij na Dravsko polje.

Zemljepisno je za določitev položaja Poetovija važna lega r i m s k e g a m o s t u preko Drave, nadalje dejstvo, da m a n j k a j o Ptuju pod Prešernovo ulico, Florijanskim in Tyrševim trgom r i m s k e n a j d b e, in dejstvo, da se je terasa pri današnjem muzeju zniževala proti zahodu, kamor so v smeri proti Dravi vodile stopnice.

Rimski most v Ptuju je danes precej točno ugotovljen[5]). Na današnjem desnem bregu Drave je bil zapadno od muzeja vstop na rimski most z levega brega Drave. Vstop na most z desnega brega rimske Drave pa je bil približno ob Studenčnici pod mlinom. S tem imamo ugotovljeno dravsko strugo v rimski dobi med današnjim Gornjim Bregom in Vičavo. Od tu pa nam kaže na takratni tok Drave konfiguracija terena med Skorbo in Spuhljo. Vzhodno od Skorbe imamo danes mokro travniško ozemlje, razen v trikotu med kolovozoma, ki se odcepita nad mlinom ob Studenčnici in od katerih vodi zahodni približno 1 km ob Studenčnici navzgor, drugi pa na sever k Dravi vis-à-vis Vičavskega otoka. Vmes med obema kolovozoma pa se jasno dviga elipsasto ozemlje, prav tako pa tudi južno od kote 222 v smeri proti Skorbi. Upoštevajoč dejstvo, da imamo na Gornji Hajdini rimske ograje, ki so preprečevale dravsko erozijo na hajdinski terasi, je moralo biti to ozemlje v rimski dobi vsaj deloma suho in okoli tega ozemlja je tekla rimska Drava približno v položaju, ki ga zavzema danes Studenčnica; v tem položaju je bila širina rimske Drave približno enaka širini današnje Drave med Vičavo in ptujskima mostoma. Na vzhodu od današnjega Ptuja pa nam omogočajo rekonstrukcijo rimskega ozemlja Ptuja terase med Ptujem in Budino. Terase na črti Ptuj—Brstje—Spuhlja in dalje odgovarjajo po svoji smeri in izobliki terasi med Skorbo, Spodnjo Hajdino in Gornjim Bregom. Med Ptujem in Budino pa imamo severno in južno od ceste dvoje nizkih teras, usmerjenih v bistvu E-W, ki odgovarjajo krčevinski površi na Loki med Studenčnico in Dravo severno od Spodnje Hajdine in Gornjega Brega[6]). Upoštevajoč terase na levem bregu Studenčnice na severu od hajdinske visoke terase in terase med Budino in Ptujem in upoštevajoč pri tem dokazano lego rimskega mostu preko Drave, dobimo tok Drave v rimski dobi, ki je šel v smeri od zahodzahodsevera proti vzhodvzhodjugu, in sicer od Skorbe proti rimskemu mostu, nato pa dalje proti vzhodu, proti današnji Budini in od tam dalje v smeri proti jugu. Rimska Drava je tekla pod diluvijalno teraso med Gornjo Hajdino in Bregom ter pod teraso na Prešernovi ulici. Obstoj terase v rimski dobi pod Grajskim vrhom so do-

[5]) Skrabar V.: Die römische Draubrücke bei Pettau. Tagespost 20. aprila 1913.

[6]) Prim. Jugosl. vojaške zemljevide 1:100.000, karti Ptuj, Rogatec; avstro-ogrske 1:75.000, Z 20 C XIV, Z 20 C XIII.

kazala zlasti izkopavanja B. Sarije[7]) na Dominikanskem trgu 1928. S tem tokom Drave pa je bil vključen v dravsko strugo tudi južni del današnjega Ptuja, in to najmanj od današnjega Hrvatskega trga in minoritskega samostana na jug, tako da bi bil sedanji južni Florijanski trg, do katerega so segale velike povodnji še 1712, približna meja med celino in dravsko strugo na ozemlju starega Poetovija. In s tem imamo tudi pojasnjeno dejstvo, zakaj Ptuju južno od Slovenskega trga rimske najdbe in rimski spomeniki popolnoma manjkajo. Potrdilo in dokaz za tok Drave v rimski dobi pa je poleg izoblike terena tudi rimski dravski most sam. Edino pri smeri Drave, kakor smo jo prikazali na temelju terena, je bil mogoč most preko Drave v smeri severseverovzhod in jugjugozahod.

Poetovij se je torej razvijal na ozemlju, kjer je potekala Drava v bistvu v smeri današnje Studenčnice od Skorbe proti Budini in kjer je že obstajala terasa pod Grajskim vrhom na Prešernovi ulici, kjer pa še ni bilo izoblikovano ozemlje današnjega južnega Ptuja. Na podlagi arheoloških izsledkov so proučavali topografijo Poetovija zlasti Abramić[8]), Saria[9]), Schmid[10]) in Pirchegger[11]).

Abramić domneva pri Tacitu omenjeni tabor, prezimovališče XIII. legije za 69 po Kr., na južnem bregu Drave na terasi na Spodnji Hajdini ali Gornjem Bregu. K temu mišljenju ga navaja tabor kot obrambno sredstvo proti srednjepodonavski nižini, vsled česar je moral tabor stati za Dravo, na desnem bregu, nadalje odkritje najstarejših vojaških nagrobnikov ob današnji cesti na Pragersko v Gornji in Spodnji Hajdini in končno cesta sama ter most preko Drave, ki sta morala biti v sestavu legijskega tabora. Na desnem bregu Drave je bilo domovanje premožnejših slojev na terasi okoli III. mitreja med Gornjim Bregom in Spodnjo Hajdino. Pri Spodnji Hajdini je bil vicus Fortunae z mestnimi žitnicami, skladišči in svetiščni okraj s I. mitrejem, ki je ležal že na periferiji. Na levem bregu sta bila zazidana Ferberščak in Vičava. Od vznožja Panorame je segalo rimsko mesto na vzhod do Grajene pri današnjem pokopališču. Od današnjega pokopališča na vzhod in od današnjega I. mitreja na zahod pa so se grobovi vrstili ob rimskih cestah proti vzhodu in proti zahodu. Abramić upošteva pri tem posamezne gradbene dobe in gleda Poetovio kot odprto mesto brez obzidja, s središčem na desnem bregu Drave; definitivno odločitev pa prepušča nadaljnjim arheološkim raziskavanjem, ki naj odkrijejo javne zgradbe, katere so tvorile središče rimskega mesta.

---

[7]) ČZN XXVII, 1933 v članku »Nova raziskovanja po stari Poetoviji«.

[8]) Abramić M.: Poetovio. Ptuj 1925, 28 ss.

[9]) Starinar III, 1922, I, 203 ss.

[10]) XV. Bericht d. Röm.-Germ. Kommission 1923/24, 216 ss.

[11]) Pirchegger H.: Geschichte der Steiermark. Gotha 1922, 41 ss.

Saria, ki se v zadnjem času najintenzivneje bavi s historično topografijo rimskega Ptuja, ugotavlja z Abramićem, da se je Poetovio razprostiral po levem in desnem bregu Drave. Po arheološkem gradivu, najdenem z napisi, pa ugotavlja: Spomeniki municipalnih uradnikov in Jupitrovi oltarji so bili najdeni na levem bregu Drave, nagrobniki vojakov in veteranov pa na desnem. Iz tega izvaja, da je ležalo civilno mesto na levem, vojaško pa na desnem bregu Drave, kjer so bila na periferiji tudi skladišča in carinarna. Predpostavljajoč izpremembe Drave v zgodovinski, porimski dobi je ležal Poetovio kot mostišče med Gornjim Bregom in današnjo Vičavo, ne pa na Spodnji Hajdini. To potrjuje tudi današnji tločrt mesta s Prešernovo ulico in Glavnim trgom, kar je samo nadaljevanje rimske ceste k rimskemu mostu.

Pirchegger izvaja nastoj Poetovija še iz predrimskega križišča cest, rimsko mesto pa domneva med hajdinsko teraso, Sv. Rokom in Dravo ter ga po legi primerja z dolenjskim Neviodunom. V ostalem pa sledi, zlasti za del Poetovija na levem bregu Drave, neposrednim izsledkom arheoloških odkritij. Poleg tega pa je Pirchegger načel določitev mestnega upravnega okraja[12]), v katerega je vključil Haloze, Podravino z Varaždinom, Medžumurje, večino Slovenskih goric in Dravsko polje.

Obširno se je bavil s historično topografijo Poetovija Walter Schmid. Po Schmidu izhaja Poetovio iz hallstattske in latenske naselbine na hajdinski terasi in ne iz vojaškega tabora. Jedro starega Poetovija vidi v vicus Fortunae, bivališču malih trgovcev in obrtnikov na vzhodu od svetiščnega okraja, kjer so bila tudi carinska skladišča. To staro selišče trgovcev in obrtnikov je bila celica, iz katere se je razvila kolonija Poetovio, ki je ležala kot obcestno selišče na jugu od današnje državne ceste. Od tega starega Poetovija se je razvilo pri Gornjem Bregu, približno ob cesti mimo današnjega III. mitreja, novo mesto, v katerem je stal palatium extra muros in v katerem je bil po Amijanu Marcelinu ujet Konstancij Gal. Na levem bregu Drave vidi Schmid v Vičavi in na Ferberščaku nekako predmestje pred vstopom na most z levega brega Drave.

Glede lege Poetovija se ujemajo vsi zgodovinarji, ker morajo vsi slediti arheološkim odkritjem. Zemljepisno je moral Poetovio ležati na hajdinski terasi na zahodu od Gornjega Brega in pa na zahodu in severu od črte minoritski samostan—Hrvatski trg, na Ferberščaku in na vičavski terasi. Te črte so poznodiluvijalnega izvora in med njimi se je kretala historična Drava na isti način, kakor dela to še danes med Št. Janžem na Dravskem polju in Sv. Martinom pri Vurbergu ali pa med Št. Vidom in Sv. Markom niže Ptuja. V prodnatih in mokrih ter večinoma poplavam izpostavljenih inundacijskih zemljiščih se ne more razviti nikaka naselbina. To inundacijsko ozemlje je prečkal samo

[12]) MhVSt, IX, 1911, 100 ss.

rimski most, raz katerega sta vodila klanca na hajdinsko in vičavsko teraso, slično kakor je bilo to v Mariboru do svetovne vojne.

Mestno središče domnevajo Abramić, Schmid in Pirchegger na hajdinski terasi, odkoder je vodilo mostišče na vzhod; Saria pa postavlja središče med Gornji Breg in današnjo Vičavo. Prve navedbe srednjeveškega Brega[13]) nam poročajo o Dravi tik vasi. Upoštevajoč srednjeveško naplavino, na kateri stoji današnji južni Ptuj, moramo predpostavljati v času, ko je Drava južni Ptuj sedimentirala, na današnjem Bregu denudacijo. In ta denudacija je odplovila vzhodni del Poetovija, ležečega na hajdinski terasi. V poznem srednjem veku, v času, ko je sedimentacija južnega Ptuja končana, pa nastopi sedimentacija na Bregu, kar dokazuje tudi teren na Bregu sam. Vkljub denudaciji vzhodnega Poetovija na hajdinski terasi pa moramo gledati središče rimskega mesta v mostišču kot takem, to je pri mostu na hajdinski terasi, kjer je bil tudi doma poetovijski kapital. Zemljepisno govori proti upravnemu središču mesta na goriškem svetu Vičave, Ferberščaka ali Grajskega vrha lapornati teren s svojimi plazovi in s pomanjkanjem vode; obratno pa navaja zemljepisni položaj središče Poetovija na ravno hajdinsko teraso, kjer je tudi dovolj pitne vode na terasi in pod teraso pri Studenčnici. Poučna je tozadevno za nas tudi primerjava z današnjo poseljenostjo dravskih obrežij nad in pod Ptujem. Na goricah nad Mariborom in Ptujem imamo izključno same zaselke, na terasah nad Dravo pa sklenjene mestne vasi. In prav isto velja za Podravje pri Halozah med Novo vasjo in Forminom na severu ter med Št. Vidom in Dravci na jugu. Z zemljepisnega vidika bi po tem primeru moralo ležati središče stare poetovijske naselbine na hajdinski terasi, nad mostom.

S sigurnostjo moremo določiti t i p posameznega selišča, če poznamo njegovo celotno razprostranjenost, velikost in način naseljenosti. O razprostranjenosti Poetovija pa moremo govoriti samo v toliko, v kolikor ga je odkrilo arheološko proučavanje. O velikosti govorijo zopet samo cenitve. Tako ceni n. pr. Pirchegger prebivalstvo Poetovija enako s Celejo na 5—6000 prebivalcev. V Celju je bila cenitev možna radi sorazmerja med površino rimskega in današnjega Celja, je pa tudi s tega vidika le zelo visoka. Za Poetovio je to toliko težje, ker nimamo ugotovljenega sigurnega in celotnega mestnega ozemlja, katerega bi lahko primerjali s površino povprečnega Poetoviju površinsko sličnega mesta. Če vzamemo skrajno vzhodno najdišče na hajdinski terasi, najdišče votivnega oltarja Dravo augusto, in zahodno skrajno poseljeno točko na hajdinski terasi, to je I. mitrej v svetiščnem okraju, imamo med njima razdaljo po terasi 2.5 km, to je razdaljo, ki odgovarja današnji obcestni razdalji obeh vasi Gornja in Spodnja Hajdina, ki imata danes skupno 920

[13]) Zahn J.: Ortsnamenbuch der Steiermark, Graz 1893, 27.

prebivalcev. In če upoštevamo ozemlje od Vičave preko Ferberščaka do Grajskega vrha in Grajene, dobimo ozemlje srednjega slovenjegoriškega zaselka, n. pr. Vičave, ki šteje 215 prebivalcev. Arheološki izsledki pa nam kažejo, da Poetovio ni bil poljedelsko, temveč meščansko selišče z vojaško-politično in civilno upravo, z osrednjim carinskim uradom za vso Panonijo, z računskim arhivom in s pokrajinsko finančno upravo ter s svečeniškimi kolegiji. Kakor nam kažejo CIL III 5427 in CIL III 2865, je cvetela v Poetoviju trgovina in poleg trgovine v obrti suknarstvo, lončarstvo, opekarstvo in klesarstvo, tako da je imela naselbina izrazito meščanski značaj. Radi tega moramo število prebivalstva ceniti za enkrat višje in to vsled manjkanja strojnih obratov ter vsled pomena ročnega dela in upoštevajoč možne odplavljene terene ter rimsko hišo, a izključujoč garnizijo, tako da bi imel rimski Poetovio okoli 2500 prebivalcev.

Poetovio kot mesto se je razvil iz noriške, oziroma tavriške vasi baš na podlagi trgovine in obrti, ki sta vzcveteli na temelju rimskih cest, ki so omogočale gospodarske stike z ogromno gospodarsko enoto rimskega imperija, zlasti z Italijo. V predrimski dobi, ko še nimamo razvitih cest in ne meščanskega življenja, tudi ne moremo predpostavljati razvite daljne trgovine, temveč prevladujoče naturalno gospodarstvo. Naturalnemu gospodarstvu odgovarjajoč tip selišča pa je vas ali gradišče.

Mesto Poetovio je tako nastalo na temelju starejše vasi in to na podlagi novih rimskih prometnih sredstev in municipalnega, po Trajanu pa kolonijalnega političnega položaja selišča. Da bi tabor razvil Poetovio kot mesto ali tržišče, za to je imel Poetovio premalo časa večjo posadko, manjše posadke z equites ali beneficiarii procuratoris pa gospodarsko na razvoj mesta niso mogle imeti večjega vpliva.

Da pa je Poetovio postal vozel v rimski cestni mreži in da se je za Trajana povzpel do političnega položaja kolonije, to je povzročila njegova geopolitična lega. Pri zemljepisnem obravnavanju ptujske zemljepisne enote smo ugotovili s stališča lokalne gravitacije, da je prehod med diluvijalno teraso pri Gornjem Bregu in diluvijalno teraso pod današnjo Prešernovo ulico predstavljal v davni zgodovini isto, kar je še danes, to je točko z najmanjšim inundacijskim ozemljem ob Dravi, in da je bil vsled tega določen za zvezno točko Dravskega polja in okoliških goric. Geopolitično gledano z rimskega vidika pa je predstavljal prehod pri Poetoviju mnogo več.

Rim je imel preko Alp samo troje naravnih vrat v Panonijo. Prva ob Savi pri Brežicah, druga ob Dravi proti Poetoviju in tretja pri Donavi, pod Dunajem. Izmed vseh treh vrat pa je bil dostop iz Italije v osrčje Panonije najbližji baš preko Poetovija. Brežiška vrata so bila samo malo bližja Italiji od ptujskih in niso vodila v osrčje Panonije ter so bila važna kot zveza na Balkan in v Po-

savino. Dunajska vrata so tudi vodila na mejo Panonije, k Donavi. Osrednja zveza Italije z osrčjem Panonije pa je vodila preko Poetovija po veliki panonski cesti iz Aquileje preko Emone, Celeje in od današnje Šikole ob banovinski cesti v Poetovio, nato pa po ormoški cesti na vzhod do Trnave, kjer je zavila na sever proti Savariji. Na tej cesti je bil Poetovio s prehodom na Dravi edino dravsko mostišče, ki je na eni strani odpiralo prehod iz Alp v osrednje nižine Srednjega Podonavja, na drugi strani pa mostišče, ki je zapiralo barbarom in opozicijonalnim legijam vstop v Alpe in bilo tako predstraža pred rimskimi trdnjavskimi zaporami za Kranjsko kotlino. Poetovio je bil naravni posredovalec na najbližji zvezi severovzhod-jugozahod med Panonijo in Italijo ter je ta položaj vzdrževal prav do novega veka.

In baš na tej cesti se je kot mostišče in posredovališče razvil meščanski Poetovio, ki so ga druge bolj lokalne ceste še bolj strnile z njegovim geografskim in gravitacijskim območjem. V Podravino je vodila od rimskega ptujskega mostu cesta po današnji Prešernovi ulici in dalje po istovrstni diluvijalni terasi na Stojnce, nakar je prečkala Dravo pri Ramisti, nekje med Borlom in Zavrčem ali pa pri Babineču, odkoder se je mimo Varaždina nadaljevala dalje za Dravo na vzhod. Od rimskega mosta pa je sledila po diluvijalni terasi na zahodu od Drave rimska cesta na sever, prestopila Dravo pri Št. Janžu na Dravskem polju in vodila mimo kamnolomov pri Sv. Barbari preko Sv. Marjete ob Pesnici v Flavijo Solvo. Schmid[14]) domneva tudi rimsko cesto iz Poetovija po Slovenskih goricah v Flavijo Solvo. Na jugozahod pa je vodila ob današnji okrajni cesti proti Črni gori rimska cesta, ki se je preko vznožij Haloz pri Podložu in Sesteržah usmerila mimo Štatenbreka dalje v Dravinjsko dolino in preko Pečice v Celejo. Abramić[15]) predpostavlja tudi rimsko cesto v Rogatec in iz Rogatca v Krapino ter dalje v Posavino in v dinarsko ozemlje. Če primerjamo rimske ceste z današnjimi prometnimi sredstvi, vidimo, da se skladajo in da teko obojne po zemljepisnih prometnih predpostavkah. Še predno pa so rimske ceste razvile meščanski Poetovio, so ustvarile v Poetoviju tudi most. Pred mostom je vodil promet brod kot tak, kakor zadostuje še danes za medsebojni promet dveh vasi ali nekaterih posameznikov, kateri pa ne bi mogel zmagati prometa večjih okolišev. Večji okoliš pa so prvič v zgodovini navezale na ptujsko mostišče rimske ceste.

Naziranje, da je bil Poetovio rimska rečna luka, moramo zemljepisno vsled položaja nižinske Drave z izpreminjajočim se tokom in relativno močnim padcem odkloniti; tudi vemo iz novejše ptujske zgodovine, da je pač bila na Dravi plovba navzdol, nikdar pa ne navzgor. Poleg tega pa so mogle promet v polni meri obvladati zadostne ceste.

---

[14]) Hausmann: Südsteiermark. Graz 1925, 14.

[15]) Abramić M.: l. c. 16.

III.

Kakor je pomagala lega na najugodnejši zvezni smeri severovzhod-jugozahod Poetoviju do procvita v dobi, ko je vladala pax romana, prav tako mu je ta lega bila v dobi preseljevanja narodov pogibel. Za Rimljane je bil Poetovio izhod v Panonijo, za barbare je v dobi preseljevanja narodov postal vrata v Italijo.

V tej dobi, ko zopet nadomesti naturalno gospodarstvo denarno, je meščanski Poetovio propadel in se izpremenil v rusticizirano, kmetsko selišče, ob katerem so se naselili, in sicer na Grajskem vrhu in na Spodnji Hajdini, novi prišleki, Slovenci, ki so vzdržali kontinuiteto selišča. Zato pravilno poudarja Abramić[16]), da so najstarejši slovenski grobovi pri Spodnji Hajdini v bližini prazgodovinske in najstarejše rimske nekropole dokaz, da so naselbine vsekakor odvisne od zemljepisne kakovosti okoliša. In kot kmetski naselbini sta obstajali slovenski selišči na Grajskem vrhu in pri Hajdini, dokler ni fevdalizem dal pokrajini novega izraza, obenem s premikanjem Drave, katero izvajamo iz konfiguracije terena in katero potrjujejo tudi srednjeveške listine.

Za spoznavanje zgodnjesrednjeveškega gibanja Drave je važno zgodovinsko dejstvo, da je bil Šturmovec do 1783[17]) sestavni del salzburške nadškofije in ne oglejske, kljub temu, da je ležal na desnem bregu Drave in da bi moral kot tak pripadati oglejsko-goriški nadškofiji. Iz tega sledi, da je ozemlje Šturmovca ležalo 810, ko je Karl Veliki določil Dravo kot mejo med salzburško nadškofijo in oglejskim patrijarhatom, še na levem bregu Drave in da je morala Drava pod Ptujem svojo strugo izpremeniti po Karlu Velikem.

Rimska Drava na črti Skorba—današnji minoritski samostan—Budina se je morala v porimski dobi v zgodnjem srednjem veku premakniti iz Loke proti vzhodu, proti Vičavi. Pomol na vzhodu od teras na Gornjem Bregu nam s svojim neopažnim prehajanjem k Dravi kaže, da ga je ob cesti z uravnavo za prometna sredstva prikrojila človeška roka tako, da na njem odpade možnost zemljepisnega opazovanja; izven cest pa imamo na Gornjem Bregu naplavine. Tako imamo za premikanje rimske struge pri Ptuju samo dvoje zgodovinskih opor: sigurno nadaljevanje terase od rimske dobe dalje pri današnjem muzeju, nato pa ustanovitev minoritskega samostana in mestno obzidje. Ob ustanovitvi minoritskega samostana 1290 in ob zgraditvi mestnega obzidja 1250 je moralo biti ozemlje, na katerem stoji današnji južni Ptuj, že končnoveljavno izoblikovano, in to potom sedimentacije. Tej sedimentaciji pa je morala v gornjem delu Drave pri Vičavi, prav tako pa tudi na Gornjem Bregu odgovarjati denudacija in erozija. Kajti vsakdo, kdor pozna dravsko strugo

[16]) Abramić M.: l. c. 23.
[17]) MhVSt XVII, 1919, 10

med Mariborom in Ormožem, bo moral ugotoviti, kako si v Dravi redno sledijo v nasprotni medsebojnosti denudacijske in sedimentacijske obale.

Terase in površi med koto 222, Studenčnico in današnjo Dravo nam kažejo, da se je Drava postopno premikala iz Loke proti Vičavi, s tem, ko se je rokav za rokavom umikal izza hajdinske terase in se na drugi strani bližal Vičavi. Oblika te proti Vičavi se pomikajoče Drave je tako morala nalikovati današnji Dravi pod Ptujem, ki se, razdeljena v vrsto rokavov, ki so ločeni po otokih, giblje proti vasem, kakor n. pr. Sv. Marko, ali pa nad Ptujem med Št. Janžem na Dravskem polju in Sv. Martinom pri Vurbergu. To gibanje proti Vičavi se je moralo vršiti vzporedno s sedimentacijo južnega Ptuja. Da bi se pa v tej dobi tudi na ozemlju današnjega ptujskega mesta vršila denudacija, proti temu govorijo predvsem naplavine pod teraso na Prešernovi ulici, ki so morale nastati pred 1250; nato pa skrajna južna smer terase severno od mlina ob Studenčnici, ki kaže proti današnjemu muzeju, in pa zgodovinsko ugotovljena stabilnost dravske obale v Ptuju pod današnjim muzejem od rimske dobe do danes.

Terasa na današnji Prešernovi ulici pa se v rimski dobi ni končavala že pri muzeju kakor danes — dokaz za to nam je rimski most in z njim združeni potek rimske Drave —, temveč se je nadaljevala proti zahodu na južno teraso severno od mlina ob Studenčnici, pri čemer pa se je morala terasa proti zahodu vsled višinske razlike 8—10 m močno znižati že pri današnjem muzeju. Ta nizka terasa — levi breg rimske Drave — je obenem z Vičavo začela padati kot žrtev Drave, ki se je v porimski dobi začela priljubljati Vičavi in od tam teči, to nam bodo pokazale srednjeveške listine, v loku proti Bregu, tako, da je postalo ozemlje na Loki in današnjem južnem Ptuju izpostavljeno sedimentaciji, kakor je bilo izpostavljeno ozemlje Vičave in Brega denudaciji in eroziji.

Za starejšo denudacijo in erozijo v Vičavi in za mlajšo pri današnjem muzeju govorijo tudi arheološke najdbe. CIL III 10881, ki je bil najden v dravski strugi tik pod muzejem, je dobro ohranjen, medtem ko je ženski kip in kip vojvode, ki sta bila najdena v dravski strugi pod Vičavo nad današnjo pijonirsko vojašnico, jedva spoznati, ker sta od vode vsa razjedena in obrušena. Iz tega moremo sklepati, da sta zadnja dva kipa ležala v vodi mnogo dalje, kakor pa nagrobnik pod muzejem. Da bi pa vičavska kipa prinesla Drava od drugod, je zaradi nižinskega toka in s tem zvezane dravske transportabilne sposobnosti nemogoče. Pač pa je možno, da je prišel CIL III 10881 v Dravo (v strugo) šele v novejši dobi. Na sliki Ptuja[18]) iz XVIII. stoletja vidimo baš pod muzejem aluvijalno naplavino, ki bi mogla nagrobnik dalje časa konzervirati in vsled katere bi mogel priti naš nagrobnik v dravsko strugo šele, ko

[18]) V refektoriju muzeja v Ptuju.

je Drava omenjeno naplavino odplavila. Pa tudi v tem slučaju je naša naplavina in stabilnost terase pri muzeju dokaz za prevladujočo sedimentacijo Drave v južnem Ptuju proti prevladujoči eroziji v Vičavi od porimske dobe dalje, in potrjuje domnevo iz arheoloških najdb, iz katerih izhaja stara denudacija in erozija v Vičavi.

Tako moremo smatrati kot sigurno, da je Drava v porimski dobi prodrla nad Ptujem na vzhod proti Vičavi, se nato ločila od Vičave v loku na Breg, katerega je erodirala, ozemlje južnega Ptuja pa naplavljala. Med lokom iz Vičave na Breg pa se je proti zahodu, oziroma severozahodu nadaljevala znižujoča se terasa s Prešernove ulice, medtem ko je na ozemlju, kjer je potekala rimska Drava, pod hajdinsko teraso in pri rimskem mostu Drava ostavila mesto nekdanje glavne struge sedaj svoj rokav.

Zemljepisno je za nas važna listina, datirana z 20. novembrom 890[19]), katera je kot potvorba nastala koncem X. stoletja in na katero je opozoril že Saria[20]). Po tej listini vidimo v X. stoletju naše kraje v ptujski okolici kultivirane cum uineis, (agris), pratis, siluis ... Kralj Arnulf podari salzburškemu nadškofu Dietmarju ad Pettouiam aecclesiam cum decima et duas partes civita(tis cum) bannis, (thelo)neis et ponte ... Za položaj Ptuja pa sta važni daritvi in superiori ciutate (in ori)gen(tali parte ciu)itatis ipsius curtile(m locum ubi noua) aecclesia incepta est, atque in inferiori ciuitate in occidentali parte ciuitatis ipsius illa curtilia loca que in potestate tunc habuit.

Poleg razvitega poljedelstva z vinogradništvom in travništvom imamo koncem X. stoletja tudi že začetke meščanskega gospodarstva, katero nam dokazujeta mitnina in most. Oboje bi brez obstoječe trgovine ne obstajalo, ker bi za lokalne zveze zadostoval brod kot tak. Mesto samo pa deli listina v gornji vzhodni in dolnji zahodni del, katera so Salzburgu dali že Arnulfovi predniki ter v tretji del, katerega daruje Salzburgu Arnulf sam. To zopet potrjuje zemljepisni vidik o mlajšem naplavljenem izvoru južnega mesta in nam obenem z goriškim značajem Grajskega vrha kaže na podolžno obcestno selišče Ptuja v X. stoletju, ki se je moralo razprostirati po terasi južno od Grajskega vrha, torej od današnjega Tyrševega in Slovenskega trga proti zahodu in to tako, da imamo gornji vzhodni del okoli današnje mestne cerkve, spodnjega zahodnega pa na vzhodu od današnjega Dominikanskega trga na naplavinah ali v nadaljevanju današnje Murščeve ulice proti zahodu na nizki terasi v loku med Dravo v Vičavi in na Bregu, katero pa je pozneje Drava odplavila in katere jugovzhodni ostanek bi mogla biti naplavina na že omenjeni sliki. Položaj Ptuja v drugi polovici X. stoletja bi s tem nekoliko nalikoval položaju današnje Vuzenice. Za določitev tretjega dela mesta pa govori lokalizacija dol-

[19]) Zahn J.: Urkundenbuch der Steiermark I. Graz 1875, 13.
[20]) Starinar III. 1922, I, 208.

njega in gornjega mesta, po kateri bi ga mogli iskati na mladem terenu pod Florijanskim trgom in Prešernovo ulico.

Naša listina je bila v prvotni potvorjeni obliki potrjena 977, 982, 984, 1051 in 1057, tako da moremo zemljepisni položaj Ptuja kot podolžnega selišča v smeri vzhod-zahod in z višjim vzhodnim ter nižjim zahodnim delom predpostavljati še najmanj v drugi polovici XI. stoletja.

V tem času pa je ureditev meje proti Madžarom že končana in na izhodiščih naših voda v nižino so nastale utrjene zapore, ki so čuvale vstop v alpske kraje; na Savi imamo Brežice in Rajhenburg, na Muri Radgono in Lipnico, na Dravi pa kot predstražo dravske podolžnice in ob vstopu v Celjsko in Kranjsko kotlino Ptuj, kateri prevzame sedaj slično nalogo, kakor jo je imel v prvem stoletju rimske vlade. Salzburški ministeriali so čuvali iz Ptuja dravsko črto in prešli polagoma v ofenzivo proti vzhodu, kakor nam jo kaže listina iz 1161[21]), ko prosi ogrski kralj Gejza salzburškega nadškofa, da kaznuje Friderika Ptujskega. Središče ptujskih gospodov je postal grad na Grajskem vrhu, ki je izpričan prvič kot ruševina, katero da obnoviti nadškof Konrad I. 1125, nato pa v listini od 15. januarja 1222[22]), kjer je govor o prenosu kovnice denarja iz Gradca v Ptuj. Ptujski grad, kot fevdalna ustanova, postane nova zemljepisna značilnost ptujskega mesta, kakor nam ga označuje namera o prenosu kovnice iz Gradca v Ptuj z meščanskega gospodarskega vidika.

Važna pa je za nas tudi mlajša listina od 11. aprila 1202[23]), kjer podari Rudolf iz Rožaka žičkemu samostanu dve kmetiji in planitie iuxta Traam in confinibus ciuitatis Petouie, et appelatur tam una quam altera Candin, torej v ravnini pri Dravi v soseščini Ptuja, katera se imenuje danes Gornja in Spodnja Hajdina. V današnji poseljenosti leži med Hajdinama in Ptujem Gornji in Spodnji Breg, ki se prvič omenja 1331[24]) kot der Rainenhalb der Tra. Tudi v XV. stoletju 1443[25]) imamo v listini Rayn bei Pettaw enhalb der Traa in 1473[26]) najdemo zopet am Rain enhalb der Tra. Iz tega sledi, da je Drava tekla s strženom svoje vode na desnem bregu Drave pri današnjem Gornjem in Spodnjem Bregu, kar popolnoma odgovarja naši zemljepisni predpostavki o sedimentacijskem nastoju južnega Ptuja okoli minoritskega samostana v času pred 1250, obenem pa nam dovoljuje sklep, da je leva nizka obala Drave v tej dobi bila v južnem delu Ptuja mnogo bolj vzhodno ko pa je danes. In

[21]) Zahn J.: l. c., 432.

[22]) Zahn J.: l. c. II. Graz 1879, 287.

[23]) Zahn J.: l. c. II, 78.

[24]) Zahn J.: Ortsnamenbuch der Steiermark, Graz 1893, 27. Prim. tudi Levec V.: Pettauer Studien II, Mitt. d. Anthr. Ges. in Wien XXIX, 1899, 129.

[25]) Zahn J.: l. c.

[26]) Zahn J.: l. c.

prav isto nam govori navedena listina od 11. aprila 1202, ki dokazuje dravski tok pod hajdinsko teraso. Naša listina pa dopušča tudi trditev, da v začetku XIII. stoletja obeh Bregov kot selišč sploh še ni bilo in da je Ptuj s svojimi zemljišči segal tudi na desni breg Drave. K temu sklepu nas navaja tudi listina iz 1331[27]), ki lokalizira lego takratnega ptujskega mostu: die Weidowe pi der stat Pettow, da di prukk vber get. Zahn lokalizira navedeno ledino na desnem bregu Drave, jugozahodno od Ptuja. S tem bi Ptuj posedoval na desnem bregu Drave zahodni dostop na most, ki je v začetku XIV. stoletja bil nekaj nižje od današnjega mostu in kjer je minoritski samostan bil čuvar mostu na levem bregu ali od vzhoda. Za našo trditev govori tudi posest ozemlja na desnem bregu Drave, nad in pod Bregom in mostom. Tu so stara posestva ptujskega mesta, o katerih vemo, da izvirajo iz davnine. In na meji teh starih ptujskih posestev sta ležali omenjeni podarjeni kmetiji in na ta ptujska posestva je vodil most.

Možnost, da bi se zahodno nižje mesto v Arnulfovi listini nanašalo na tabor, oziroma mostišče na desnem bregu Drave, na zahodnem vstopu na most, je izključena. Listina namreč jasno govori o zahodnem nižjem delu mesta, medtem ko bi moralo za naš slučaj stati jugozahodno ali s stališča Grajskega vrha gledano skoro južno.

Brez pomena za ugotovitev razvoja srednjeveške dravske struge in položaja srednjeveškega Ptuja ni poročilo 1311 o acies prope Traham[28]), o strmini pri Dravi, katero omenja Zahn kot del mesta. S sigurnostjo ugotoviti jo je nemogoče; vendar nam izoblika ozemlja kaže, da je ne smemo iskati v zahodnem delu mesta, prav tako pa tudi ne pri dominikanskem samostanu, kajti omemba te strmine, tega klanca more biti edino v zvezi s cesto. Vsled tega pa jo moremo domnevati pri eni izmed ulic, ki vodijo od Drave proti Prešernovi. Od teh ulic pa je najbolj izrazita danes in v preteklosti ulica, ki je vodila od Drave in od stare mestne bolnice v Prešernovo, to je današnja Cankarjeva. Omenjena strmina pa je zemljepisno važna, ker nam poudarja hipsometrijsko razliko med staro diluvijalno teraso na Prešernovi ulici in med mlajšim naplavljenim ozemljem pod njo.

Če sedaj ponovimo dejstva, ki nam omogočajo rekonstrukcijo srednjeveške Drave in z njo zvezanega položaja srednjeveškega Ptuja, imamo:

810: Drava na zahodu od Šturmovca.

977—1057: zahodno dolnje in vzhodno gornje mesto.

1202: Drava ob hajdinski terasi.

1230: že obstoječi dominikanski samostan.

1290: že obstoječi minoritski samostan.

---

[27]) Zahn J.: l. c.

[28]) Zahn J.: l. c., 26.

1331: Drava ob Bregu; most čez Dravo pod Bregom.
1443: Drava ob Bregu.
1473: Drava ob Bregu.

Iz tega moremo izvajati: Pred 800 je Drava začela prodirati izza hajdinske terase proti severni Vičavi, kjer je obalo denudirala. Od tam je tekla proti jugu na vzhodu od današnjega kolovoza, ki vodi od mlina ob Studenčnici na sever k Dravi, in to ob nizki terasi, po kateri poteka danes omenjeni kolovoz. V nadaljevanju Prešernove ulice proti severozahodu pa se je širila v smeri proti južnemu zaključku terasne površi nižja terasa, na kateri je ležalo zahodno dolnje mesto. Od mlina pri Studenčnici je tekla Drava pod vplivom rokava, ki je tekel med obema površima med Studenčnico in današnjo Dravo proti južnemu delu današnjega mesta, in ga sedimentirala, medtem ko se je stržen vode valil vzhodno od mlina ob Studenčnici na Breg. Zahodno od glavne struge pa je 1202 vodil na vznožju hajdinske terase zadnji dravski rokav, kateremu sledi danes Studenčnica. Obenem z zaključeno sedimentacijo južnega mesta in ko je nadaljevala sedimentacijo od tu na zahod, pa je v i č a v s k a Drava denudirala in odplavila teraso pod današnjim muzejem in erodirala obalo pri Gornjem in Spodnjem Bregu.

Da bi bil v XIV. in XV. stoletju mišljen pri Bregu hajdinski rokav Drave, je nemogoče, ker 1331 imenovani most ni vodil čez dravski rokav, ampak čez Dravo kot reko. Lep dokaz za mejo denudacijskega in sedimentacijskega gibanja Drave je nos, na katerem stoji današnji muzej in kateri tvori mejnik v delovanju dravske vode.

Srednjeveški Ptuj je po kontinuiteti poseljenosti od starega veka dalje dobil nove razvojne možnosti kot s r e d i š č e s a l z b u r š k i h p o s e s t e v na Dravskem polju in kot sedež ptujskih gospodov. Razvoj denarnega gospodarstva pa je v srednjem veku dvignil mesto k trgovsko-obrtni delavnosti. Važen činitelj v razvoju in v izobliki srednjeveškega Ptuja je bila cerkev, zlasti s samostani.

Mejnika, med katerima se je razvijal srednjeveški Ptuj, sta bila m o s t in g r a d. Vmes med njima se je razvilo tržišče na diluvijalni terasi z osnovnico na Prešernovi ulici in Slovenskem trgu med mestno župnijsko cerkvijo in današnjim muzejem. Pri župnijski cerkvi imamo rimske najdbe, pri muzeju temelje rimskih poslopij iz dveh gradbenih dob, tako da je, neupoštevajoč rimsko cesto v Podravino, osnova srednjeveškega Ptuja rimska. Legi muzeja in mestne župne cerkve sta si slični. Tako muzej kakor mestna cerkev ležita na vznožju gradu; muzej na nosu, ki izstopa proti zahodu proti Dravi, mestna župnijska cerkev pa proti vzhodu proti Grajeni, ki je za časa nastajanja južnega Ptuja tekla pod sedanjo mestno župnijsko cerkvijo preko Florijanskega in Minoritskega trga na jug v Dravo in ki je po

obzidanju srednjeveškega Ptuja služila v svojem dolnjem toku kot mestni jarek. Na vzhodu od obzidja pa je Grajena na slični način denudirala teraso kakor Drava na zahodu od muzeja. Poleg mostu, gradu, mestne župne cerkve in dominikanskega samostana je minoritski samostan kot peti činitelj vplival na razvoj in izobliko srednjeveškega Ptuja. Vmes med temi osnovnimi ptujskimi zgradbami pa je zagrnilo prostor trgovsko-obrtno meščanstvo.

Predno preidemo na zgodovinske razvojne činitelje, ki so ustvarili srednjeveški meščanski Ptuj, se moramo v zvezi s potekom mestnih delov po posameznih geomorfoloških izoblikah ozreti tudi na slog srednjeveškega Ptuja kot s e l i š č a. Po Wengertu[29]) je Ptuj edino štajersko mesto, ki ima karakteristično podolžno tržno ulico, katera se, obratno od ostalih naših mest, ne razširi v trg kot tržišče, kar priča na zgodnji nastanek tega mestnega jedra ob Prešernovi ulici. Slovenski trg pri sramotilnem kamnu je nastal kot stikališče Prešernove in Krekove ulice, Florijanski trg pa kot križišče radgonske in ogrske ceste; oblika obeh trgov kaže na zgodnji nastoj. Wengert izvaja nastoj in razvoj Ptuja iz predpostavljenega daljnega prometa na veliki orijentalski cesti, ki da je prišla po osvojitvi Carigrada 1204 do posebnega pomena. Pri tem precenjuje[30]) pomen daljnega prometa v srednjem veku ter ne upošteva dejstva, da so imela trgovino z vzhodom skoro v monopolnem zakupu italska mesta. Zemljepisno smo Ptuj v njegovem srednjeveškem izvoru že označili kot podolžno selišče na terasi, kakršnih najdemo celo vrsto na dravskopoljskih terasah.

Drugače pa nam življenjski tip srednjeveškega Ptuja najlepše označujejo imena ulic in trgov, ki so osredotočevali posamezne gospodarske panoge. Najstarejši listinsko znani nam mestni predel je vicus cerdonum 1291[31]), predel strojarjev, ki je bil ob Dravi, nato pa sledijo 1332 auf dem Stain, 1329 die Tragasse, 1334 die Judenstrazz, 1350 im Winckhl, 1391 die Nwnngezzlein, das auf zu der vest geht, 1423 die Kchirgasse, 1440 der Rindermarckht, 1443 die Pekhengasse, 1447 der Rindermarkcht, 1453 der Milichmarckht, 1481 die Ledergassen in 1495 die Allerheiligengasse. Če k tem imenovanim mestnim delom prištejemo še das Pirgasser tor 1448 proti Kaniži, acies prope Traham in die gasse iz 1405, potem imamo v XV. stoletju v Ptuju znanih 15 ulic, trgov in mestnih predelov. Če primerjamo današnje ulice in trge v starem mestu, jih imamo 26; in če upoštevamo, da vse srednjeveške ulice v Ptuju gotovo niso ohranjene v listinskih zapisnikih, potem lahko iz razmerja današnjih in do XV. stoletja znanih ulic in trgov s sigurnostjo sklepamo, da je bil Ptuj v XV. stoletju že končnoveljavno izgrajeno mesto. Obstoj predmestij imamo dokazan

[29]) Wengert H.: Die Stadtanlagen in Steiermark. Graz 1932, 56.
[30]) ČZN XXVIII, 1933, 56.
[31]) Zahn J.: Ortsnamenbuch der Steiermark. Graz 1893, 26.

1321 za Kanižo, za Vičavo 1309 in za Breg 1322. Ptuj je bil po tej naši primeri že koncem srednjega veka tako izgrajeno mesto, kakor je ostalo do začetka XIX. stoletja. Po dovršeni izgradnji prostora med obzidjem pa se s Ptujem v tej dobi ne more primerjati nobeno naše mesto; blizu mu je Celje, najbližje pa Radgona. Življenjska slika, ki je tudi zunanja slika posameznih mestnih delov v začetku novega veka — tudi Žitne, današnje Prešernove ulice — pa kaže na obrti in trgovino, ki ima stike z neposredno mestno okolico in ki izhaja naravnost iz nadprodukcije kmetijstva. Po trgovini in obrtih, ki se razvijajo v srednjeveškem Ptuju, je Ptuj eden izmed predstaviteljev naših naprednejših mest.

Ptuj je bil do 1490 p a t r i m o n i j a l n o mesto, ki je dobilo v svojem gravitacijskem območju neznatnega tekmeca v trgu Črni gori, medtem ko je Ormož na periferiji ptujskega gravitacijskega območja dobil 1331 pravice mesta Ptuja. Tako je v bistvu ostalo celo gravitacijsko območje Ptuja monopolizirano Ptuju. Po prebivalstvu je bilo precej enako Mariboru in Radgoni. Tozadevno interesantna je za nas primera iz mobilizacije mest in trgov proti Madžarom 1445[32]): Ptuj mora postaviti 32 oklopnikov, 8 pešcev in 2 voza; Radgona 24 oklopnikov, 24 pešcev in 4 vozove; Maribor pa 28 oklopnikov, 24 pešcev in 4 vozove. Višina pešcev kaže več prebivalstva v Radgoni in Mariboru kakor v Ptuju; po številu oklopnikov pa vidimo, da je bila moč ptujskega kapitala večja kakor mariborskega ali radgonskega. V splošnem pa moramo gledati v srednjeveških in novoveških mestih precej enaka selišča, kar se najbolje vidi iz davčnih predpisov. Njihovega prebivalstva ne smemo ceniti povprečno mnogo nad 1000 duš, saj je Ptuj, ki je doživel koncem srednjega veka pod salzburško egido višek svojega procvita, katerega ni pozneje dosegel pred začetkom XIX. stoletja, štel 1783 le 1243 prebivalcev; in preko tega števila tudi ni seglo prebivalstvo Ptuja koncem srednjega veka. Razvoj Ptuja do XV. stoletja je bil merodajen za obseg in površino Ptuja do XIX. stoletja.

Poleg monopolnega značaja ptujskega kapitalizma v ptujskem gravitacijskem območju je igral važno vlogo p r o m e t med Srednjim Podonavjem, med Madžarsko in Benetkami. Ptuj kot mostišče na enih vratih iz Alp v nižino si je znal še v srednjem veku osigurati posredovanje med Madžarsko in Severno Italijo ter obratno. Ptujčani so madžarsko živino in kože prevažali v Benetke in benečansko blago na Madžarsko. V razvoju te trgovine pa jim je škodoval njih patrimonijalni položaj. Do Rudolfa IV. so Habsburžani osredotočali italsko pokrajino svojih dežel na cesto Beljak—Mura—Murica in dalje na Dunaj. Deželnoknežji mesti Maribor in Gradec sta pač mogli trgovati z italijanskim blagom nemoteno, medtem ko so salzburški podaniki Ptujčani smeli po Rudolfu IV. trgovati v deželi z italskim blagom samo na

[32]) Pirchegger H.: Geschichte der Steiermark. Graz 1931, 220.

drobno. Vodilo habsburške gospodarske politike je bilo razviti Dunaj in po 1382 Trst. S tem je morala stopiti ptujska posredovalna trgovina v ozadje, zlasti še, ker je z novo uvajano trgovsko potjo Trst—Ljubljana—Maribor—Gradec Ptuj ostal na strani od velike trgovske poti.

Na isti način kakor v posredovalni trgovini madžarsko-italski so bili Ptujčani kot salzburški politični pripadniki odvisni od habsburško-salzburških političnih odnošajev v vinski trgovini. V splošnem je bilo ozemlje zahodno od Pesnice z njegovo produkcijo vina trgovski monopol Maribora, na vzhod pa Radgone, ki je trgovala pogosto skupno z Ormožem, medtem ko je Ptuju ostal trgovski monopol za vino v salzburški ptujski okolici. Ptuj je bil, ker so bila mesta kakor Radgona oproščena v habsburških krajih Koroške in Kranjske mitnine, navezan na vinski izvoz v salzburške kraje Koroške. Drugod pa je ptujska vinska trgovina uspevala po stanju političnih odnošajev med Habsburžani in nadškofi v Salzburgu. V splošnem so Habsburžani v korist Maribora zelo omejili ptujsko vinsko trgovino na Koroško, ptujsko vino na Gornjem Štajerskem pa se je moralo boriti s konkurenco Radgone in Maribora. In šele po pridobitvi Ptuja po Habsburžanih se polagoma prilike v vinski trgovini izpreminjajo v korist Ptuja.

Poleg posredovalne trgovine med Madžarsko in Italijo ter vinske trgovine s Koroško in Gornjo Štajersko je kot daljna trgovina prišlo za Ptuj kot meščanski razvojni činitelj v poštev sejmarstvo v Podravini.

Važnejši razvojni činitelj srednjeveškega Ptuja pa je bila trgovina v njegovem gravitacijskem območju, ki je bila mestu s privilegiji monopolizirana. Poleg gradu in minoritskega ter dominikanskega samostana, katerim so bile podložne Haloze in kateri so trgovali z dajatvami svojih podložnikov, je za trgovino važno v prvi vrsti meščanstvo kot izraziti nosilec srednjeveškega kapitalizma. Na razvoj mesta kot središča obrti in trgovine je vplivala velika in rodovitna ptujska okolica in poleg tega mestno pravo. Ptujsko mestno pravo[33]) iz 1376, na katerega je opozoril znanost naš rojak J. Babnik in katerega je obdelal F. Bischof, nam kaže v členih 128—140 položaj tujih trgovcev v Ptuju, v členih 6—18 pa obrtne in trgovske pravice meščanov.

Tuji trgovec je mogel prodajati na ptujskem sejmu samo na debelo, tako da je ostala Ptujčanom vsa drobna trgovina. Trgovanje med tujci je bilo zabranjeno, tako da je bilo posredovanje med njimi mogoče samo domačinom. Tujec pa je mogel prodajati svoje blago v Ptuju samo ob sejmskih dneh. Promet na Ogrsko in Hrvatsko skozi Ptuj je bil dovoljen, pač pa ni mogel tujec ob tej priliki postaviti svojega blaga na prodaj. Po sv. Martinu ni smel nikdo voziti vina ne v mesto in ne skozi mesto. S tem je bila vsa vinska trgovina iz Haloz in jugozahodnih Slovenskih goric zasigurana Ptuju, posebno, ker je bilo

[33]) Bischoff F.: Das Pettauer Stadtrecht vom Jahre 1376. Wien 1887, 23 ss., 38 ss.

treba od vina, uvoženega pred sv. Martinom, plačati davek in ker se uvoženo vino, ki ni bilo pridelano na ptujskih posestvih, ni smelo v Ptuju točiti.

Kot tujci pa so se smatrali vsi, ki stanujejo izven mestnega obzidja. V predmestjih niso smele biti ne trgovine, ne peki, ne čevljarji, ne usnjarji in ne mesarji. Ptujčan, ki je potoval v tujino, ali njegov pooblaščenec, je bil prost mestne mitnine. Posebne pravice so imeli na ptujskih sejmih samo ogrski trgovci z ribami in Slov. Bistričani; zadnji so smeli v Ptuju svobodno tržiti s sirovim suknom, suknjiči in površniki ter z usnjem, zato pa so mogli tudi Ptujčani na slov. bistriških sejmih svobodno prodajati vosek, kože, kožuhe in loj, poleg tega pa so mogli skozi Slov. Bistrico prevažati vino in drugo blago. V medsebojnih ugodnostih Ptuja in Slov. Bistrice vidimo izraženo načelo, da imajo tujci v Ptuju iste pravice kakor jih imajo Ptujčani drugod. Židom je bilo prepovedano voditi trgovino in točiti pijače.

Radij ptujske trgovine je v XV. stoletju segal do Salzburške, kamor so izvažali zlasti živino, do Severne Italije, kamor je šla istotako živina in odkoder je poleg tekstilij in kolonijalij prihajala tudi sol, na vzhod pa do Segedina.

Če upoštevamo gospodarstvo srednjeveškega Ptuja z gradom in obema samostanoma, kjer je moralo biti pestro gibanje kmetov, ki so pripeljali v jeseni — mitnine prosto — v Ptuj svoje dajatve, kjer so bili obrtniki in posestniki tudi trgovci, n. pr. mesarji trgovci z živino, vinogradniki z vinom itd., in če upoštevamo zemljepisni položaj in izobliko terena, lahko rekonstruiramo tudi srednjeveško zunanjo sliko Ptuja — za rimski Ptuj nam je to nemogoče —, ki je temelj tudi za današnji Ptuj[33a]). Slično kakor danes je na aluvijalnem terenu tvoril osrednjo točko južnega Ptuja minoritski samostan. Strme strehe, pokrite še s slamo ali škodljami, deloma tudi lesena gospodarska poslopja, so se širile proti zahodu in severu, proti mestni župni cerkvi in proti dominikanskemu samostanu, ki ležita na obeh zaključkih diluvijalne terase približno 10 m nad minoritskim samostanom. Prešernova ulica združuje oba cerkvena stolpa, dvigajoč se izza južnega mesta proti gradu, ki leži 45 m nad Prešernovo ulico in ki zaključuje tako vso dvigajočo se kompozicijo od Drave preko južnega mesta in Prešernove ulice. Okoli vse te zaključeno dvigajoče se skupine pa je potekalo obzidje z gradu pod mestno župno cerkvijo in na vzhodu od minoritskega samostana do še ohranjenega stolpa ob Dravi, na drugi strani pa k dominikanskemu samostanu. Iz cele naselbine, ki se je v vrhu združevala — in ki se še združuje — v gradu, je obzidje ustvarilo organsko, srednjeveškim mestom odgovarjajočo enoto, ki je še danes za Ptuj tako značilna kakor za nobeno drugo naše mesto. Tako je že v zunanjosti izražen nastoj srednjeveškega Ptuja. Obrambo mostišča označuje grad, ki karakterizira tudi sred-

[33a]) Prim. Schützov lesorez Ptuja v J. Glaserjevem članku o prvih ptujskih tiskih v tej številki ČZN.

njeveški fevdalizem; obrambo mesta, ki prevzame z razvojem Ptuja tudi varstvo mostišča, pa obzidje, ki poteka od gradu preko obeh zaključkov terase pri dominikanskem samostanu in pri mestni župnijski cerkvi mimo smotrno-obrambno lokaliziranega minoritskega samostana k Dravi, ki je sama na isti način kakor Grajski vrh značilna obrambna črta. Gradbena slika enotne ptujske naselbine pa je bila gotska in šele v XV. stoletju so italski stavbeniki pri obnavljanju mestnih utrdb uvedli renesanso, ki je začela v baročni dobi izpodrivati gotiko.

IV.

Razlika med Ptujem v novem veku in Ptujem v srednjem in starem veku je v tem, da je novoveški Ptuj nadaljevanje srednjeveškega, medtem ko se je srednjeveški Ptuj razvil brez teritorijalne in politične zveze s starim Poetovijem. Razlika izhaja iz kontinuitete teritorijalnih in političnih prilik iz srednjega v novi vek.

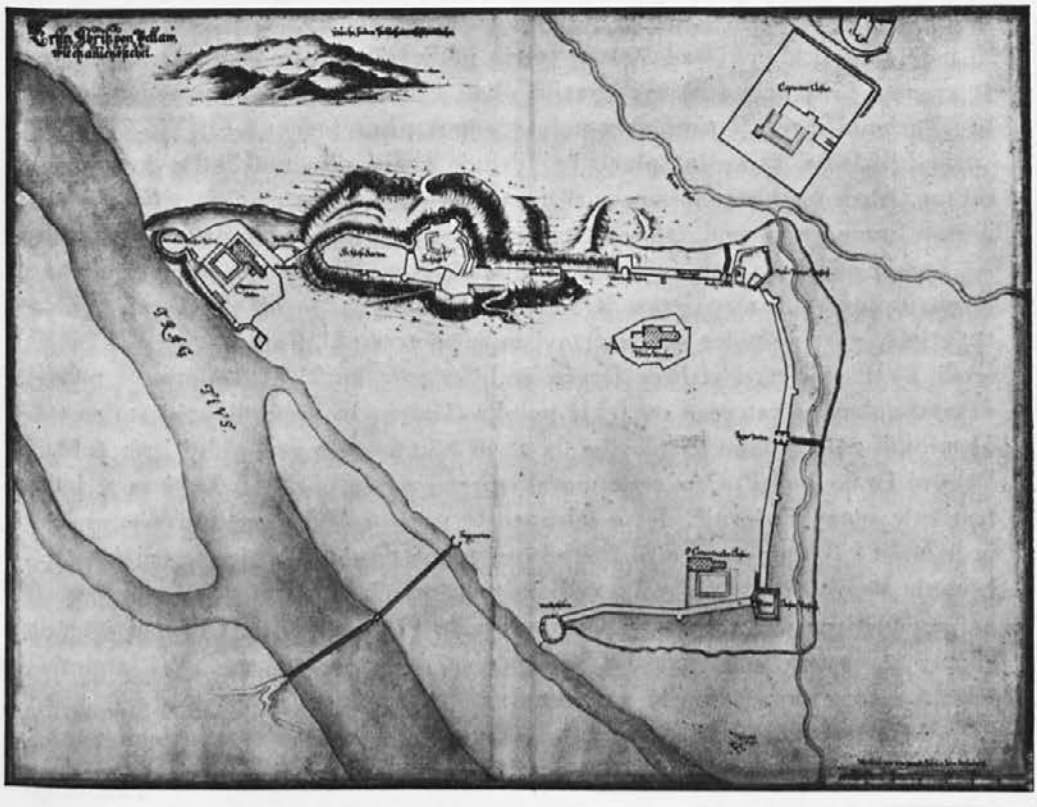

Montecuccolijeva obnova ptujskega obzidja 1663 s temeljnimi gradbenimi elementi mesta. Prim sliko na str. 109 (45).

Teritorijalno je koncem srednjega veka že končnoveljavno ustaljen človek v Ptuju in na Bregu, tako da ga gibanja Drave, kakor n. pr. v zvezi z velikimi poplavami pod Bukovci v XV. stoletju niso premaknila. Prav tako niso vplivale na Ptuj izpremembe Drave[34]), o katerih nam poroča S. Povoden in katere so, kakor izgleda, napotile glavne množine dravske vode v njeno današnjo glavno strugo od Vičave pa do Št. Vida. Novoveška gibanja Drave nam s sliko Montecuccolijevih utrdbenih obnov v Ptuju zopet potrjujejo zemljepisno predpostavko o premikanju dravske struge preko rokavov in nam slika precej točno lokalizira Dravo na koncu XVII. stoletja. Po tej sliki tudi razumemo Peinlichov citat iz 1681 »diesseits der kleinen Brücke am Rain«.

Po nekem mestnem protokolu z dne 10. marca 1690 poroča Povoden, da je Drava v navedenem letu prodrla od Loke proti vzhodu in se tako približala Gradu. Po navedbi Brega v letu 1473. je tekla Drava koncem srednjega veka zahodneje od današnje struge, iz katere pa se je po pravkar navedenem Povodnovem podatku usmerila koncem XVII. stoletja v inundacijsko ozemlje tik mesta, od katerega so jo dotlej ločile prodnate sipine. Še določneje nam to potrjuje pet skupaj nad 300 let starih podložnikov ptujskega Gradu, ki so 1. avgusta 1751 pri zaslišanju izjavili: okoli 1703 je tekla Drava pod mestom proti zahodu, proti Turnišču in nato v smeri proti jugu na Št. Vid. Tod so vozile vse ladje, šajke in splavi, ker drugje voziti niso mogli. Da je morala takrat Drava res bistveno izpremeniti svojo strugo — najmanj iz položaja današnje Studenčnice pod železniškim mostom pa približno v današnjo strugo —, kažejo nadaljnja izvajanja peterih podložnikov: Ob desnem bregu, pod katerim je potekal stržen Drave v sredi XVII. stoletja, je bil v začetku XVII. stoletja še gozd in poleg gozda vrtovi in sočni travniki. Tam pa, kjer je bil v sredi XVII. stoletja levi breg Drave, je bil v začetku XVII. stoletja še mrtvi dravski rokav, v katerega sta tekla potoka Grajena in Rogoznica, ki sta ga pa ob velikih nalivih tako preplavila, da ga ni bilo mogoče prebroditi brez čolna. Položaj Drave pod Ptujem se je moral izpremeniti še po 1747; kajti za to leto izpričuje Ignac Kušernič, da je šel pogosto na izprehod v spodnji mestni log in je hodil s suhimi čevlji med travniki in vrtovi po mestih, kjer je sedaj voda. Gibanja Drave so bila v zvezi z velikimi poplavami, od katerih je najbolj znana že omenjena iz 1712, ko je Drava dosegla Florijanski trg. Obenem s temi gibanji je nastala tudi današnja Studenčnica, ki je še koncem XVII. stoletja tekla v Dravo nad današnjim mostom.

Moderna slika A. Kasimira ptujske povodnji iz 1882[35]) nam lepo ponazoruje mejo med diluvijalnimi in aluvijalnimi pokrajinami. Človekova selišča

[34]) Bürgerliches Lesebuch (mariborski izvod), Študijska knjižnica št. 78.

[35]) V refektoriju muzeja v Ptuju.

so se ustanavljala predvsem na diluviju in so se inundacijskega ozemlja po možnosti izogibala, zlasti potem, ko je človek pokrajino v hidrografskem oziru spoznal. Vsled tega tudi ni v naši dobi premikanje Drave več vplivalo na gibanje ali premikanje selišča, kakor ga vidimo n. pr. po listinah iz let 890—1057, ko se je moral človek umakniti Dravi, kjer se je upal predaleč na inundacijski teren. Pa tudi potem je gibanje Drave še ogrožalo človekova bivališča. Medtem ko je Drava v XVII. stoletju usmerjala svoj tok na vzhod ter denudirala in erodirala levi breg, pa se je v sredi XIX. stoletja zopet obrnila proti zahodu, proti desnemu bregu. Začetek tega predstavlja povodenj 1851[36]), ko je Drava preplavila Breg skoro do Sv. Roka in ko je prodrla pod teraso Spodnji Breg—Št. Vid v stare rokave pod Turniščem in Pobrežjem do Dravinje. V manjši meri se je to ponovilo 1882. Vendar se selišča vsled tega niso izpremenila; izpremenil se je samo stržen Drave, ki se do današnje dobe drži pri Ptuju desnega brega Drave, katerega izpodjeda.

Koncem srednjega veka je dosegel razvoj Ptuja svoj višek, kakor je bil to slučaj tudi z drugimi našimi mesti. Zemljepisno je za relativno nazadovanje Ptuja važno, da je vsled madžarskih in turških vpadov od druge polovice XV. stoletja, vsled kuge in nestalnih političnih prilik na štajersko-madžarski meji polagoma nadomeščala novo trgovsko pot Dunaj—Semmering—Trst zahodnejša preko Brennerja v Severno Italijo. S padajočim pomenom semerinško-tržaške trgovske poti se je poslabšal z gospodarskim položajem Štajerske tudi gospodarski položaj Ptuja. Vsled madžarske, posebno pa turške opasnosti pa je zopet vzrastel njegov pomen kot zapora iz Srednjega Podonavja ob Dravi v Alpe. Baš vsled tega tudi ni mogel habsburški deželni knez trpeti, da bi bila ta važna vojaška postojanka še nadalje salzburška enklava v njegovi zemlji ter jo je 1490 (1565) pridobil. Pod novim gospodarjem je Ptuj preživel reformacijo, protireformacijo, kuge in turške vojne ter bil važen z v o j a š k e g a stališča, zlasti po nadvojvodu Karlu, ki je obnovil ptujsko obzidje.

Začetki novega veka so majali gospodarstvo Ptuja. Vsled turških invazij so postali podravinski sejmi brezpomembni in je posredovanje Ptuja v trgovini med Madžarsko in Italijo nazadovalo. Na mestu samem pa je ležala pri turških nevarnostih môra vojaških oddelkov, ki so mesto izmozgavali. Še v sredi XVII. stoletja je bil Ptuj poleg Gradca in Radgone glavna zapora na prehodih iz Srednjega Podonavja v Alpe; kot taka pa je dobila n. pr. 1663[37]) na vidiku nove turške vojne vojaški oddelek 1000 mož, kar je pomenilo silno obremenitev mestnega in okoliškega gospodarstva, ki je bilo že itak na tleh v pogledu produkcije in konsuma vsled večnih epidemij. To nam bo raz-

[36]) Janisch J. A.: Topographisch-statistisches Lexicon der Steiermark II. Graz 1885, 477.
[37]) Pirchegger H.: Geschichte der Steiermark. Graz 1931, 516.

umljivo, če se zavedamo, da je n. pr. epidemija 1680[38]) od aprila do decembra pobrala preko 300 duš, v poletju naslednjega leta pa 219 in to v mestu, ki je štelo kvečjemu 1000—1100 prebivalcev!

Po 1699 se je geopolitični položaj izpremenil. Turčija je bila vržena iz Srednjega Podonavja in Podravina je polagoma zopet dvignila svoj pomen za ptujsko trgovino. Velika trgovska cesta iz konca srednjega veka je prišla zopet do veljave, ko je cesar Karl VI. zgradil na smeri N—S veliko cesto Dunaj—Semmering—Gradec—Maribor—Slovenska Bistrica—Ljubljana—Trst. To je bila z regijonalnega štajerskega vidika osrednja deželna trgovska cesta, na kateri pa ni ležal Ptuj. Prometno se je z veliko cesto Karla VI. izpremenil položaj Ptuja iz centralnega v perifernega.

Koristi daljnega prometa je mogel tako pritegniti na sebe Maribor, ki je začel postajati polagoma tudi izhodišče za promet v Alpe in to po cesti ob Dravi na zahod. Vsled lege Maribora na veliki trgovski cesti je tako Maribor začel gospodarsko nadkriljevati Ptuj, zlasti, ker je vsled uveljavljanja dravske ceste začel pojemati pomen najvažnejše poti iz Podravja v Alpe, ki je vodila na jugu Pohorja preko Slov. Bistrice, Konjic in Vitanja v Mislinjsko dolino; ta cesta na jugu Pohorja je dajala Ptuju možnost konkurirati v alpski trgovini z Mariborom. Kot nadomestilo za dejstvo, da je Ptuj ostal izven nove velike ceste sever—jug, pa je dobil Ptuj za Karla VI. kot mostišče na za Jožefa I. zgrajeni hrvatski cesti Maribor—Ptuj—Varaždin nov most, za Marije Terezije pa stalno garnizijo in cesto v Slovensko Bistrico. Napram temu pa je Maribor postal križišče velike ceste z Jadrana v sredino države in na Dunaj z alpsko dravsko cesto in s hrvatsko cesto. Nova prometna sredstva Karla VI. so dvignila Maribor in provincijalizirala Ptuj, ki je bil do te dobe enakovredni gospodarski tekmec Mariboru. Lega Ptuja na prehodu iz nižine v gorovje je koristila mestnemu razvoju v rimski dobi in v začetkih srednjeveškega meščanstva, škodovala pa mu je za preseljevanja narodov, v času turških invazij in poleg tega v dobi prosvitljenega absolutizma, ko se gradijo štajerska prometna sredstva v osredju dežele in ne na periferiji; lega Ptuja na periferiji ga je zapostavila za veliko cesto, ki je šla preko centralno ležečih krajev. V trgovini mu je ostalo edino še posredovanje med Srednjim Podonavjem in Primorjem[39]). Politično pa je doba prosvitljenega absolutizma doba smotrene centralizacije in merkantilizma. Stari mestni privilegiji se umikajo državni oblasti, ki prevzema v svoje roke vedno več funkcij, katere so se osredotočile v sedeže kresij, v Maribor in Celje. Meščanstvo in mesta, vzrastla na privilegijih, se polagoma umikajo novim mestnim tvorbam, ki se razvijajo na osnovi birokra-

[38]) Peinlich R.: Geschichte der Pest in Steiermark. II. Graz 1878, 84, 86.

[39]) Kindermann J. C.: Repertorium der Steyermärkischen Geschichte, Geographie, Topographie, Statistik und Naturhistorie. Graz 1798, 456 ss.

tizacije in nastajajoče industrije; za prvo je manjkala Ptuju osrednja lega, za drugo pa surovine in prometna sredstva. V objem provincijalizacije pa so vrgle Ptuj posebno Napoleonove vojne in njim sledeča leta gospodarskih kriz, predvsem pa novo prometno sredstvo, železnice.

Južna ž e l e z n i c a je stekla 1847 po črti velike trgovske ceste Karla VI. Dunaj—Maribor—Trst in tako je Ptuj zopet ostal izven modernega prometnega sredstva; Rače so postale postaja za Ptuj na južni železnici. Ptujski sejmi so začeli polagoma izgubljati na pomenu, ker se ljudstvo ni več zadovoljevalo z izdelki patrijarhalno obratujočega ptujskega meščana, temveč je zahtevalo modne izdelke, katere je dovažala iz tujine železnica, kar je prišlo v prid trgovini kot taki, kar pa je škodovalo obrtim. Važno je bilo kmetijstvo, saj je imela vsaka meščanska hiša del soseskinih mestnih njiv na Bregu na levi obali Drave in je štelo mesto 1822[40]) 69 konj in 56 krav; važno je bilo vinogradništvo, saj je bil vsak drugi meščan tudi posestnik goric v Halozah med Črno Goro in Zavrčem ali pa v Slovenskih goricah, zlasti okoli Mestnega vrha, severno od gradu. Od predmestij[41]) je Ptuju najbolj nalikovala Kaniža, kjer je bila poleg kmetijstva doma tudi obrt. Breg je imel v sredi XIX. stoletja kljub mali obrti popolnoma kmetski značaj, medtem ko je bila Vičava zaselek zidarjev in tesarjev, katerim kmetsko delo na viničarijah ni moglo nuditi zadostnega kruha. Zanimiva je primera v trgovini: Vičava sploh ni imela nobene trgovine, Breg enega sejmarja, Kaniža pa enega trgovca z mešanim blagom. Gospodarsko je meščanstvo nazadovalo; vzrok je bil v tem, da so se ljudje s kapitalom po otvoritvi južne železnice izseljevali v prometne kraje, kjer jim je trgovina, obrt ali industrija donašala večje koristi kakor pa doma v prometno zaostalem Ptuju.

Gospodarstvo Ptuja po otvoritvi južne in pred otvoritvijo vzhodne železnice nam lepo označujejo Raispovi podatki[42]): Slovenski trg je bil sejmišče, trg za zelenjavo in perutnino, ki je bil šele lansko leto preložen na Tyršev trg; Minoritski trg, staro sejmišče za živino, je služilo kot tržišče za žito in moko, Florijanski trg pa za les; Dominikanski trg je bil vojaško vežbališče. Od obrtnikov označujejo staro patrijarhalnost livar kositra, sitar, glavnikar in voščar. Gostilničarsko razmerje med Ptujem z 1769 prebivalci in 20 gostilnami ter Kanižo s 450 prebivalci in 18 gostilnami razumemo, če upoštevamo, da je Kaniža bila zbirališče voznikov na hrvatski cesti Maribor—Varaždin in poleg tega še stikališče okoličanov, ki so puščali v Kaniži priprego, predno so se podali v mesto. Najlepše pa se izraža vsa ptujska patrijarhalnost

---

[40]) Schmutz C.: Historisch-Topographisches Lexicon von Steiermark III. Gratz 1822, 121.
[41]) Raisp F.: Pettau Steiermarks älteste Stadt. Graz 1858, 7 ss.
[42]) Raisp F.: l. c., 6.

v mestnem magistratu, ki je 1858 po Raispovih podatkih obstajal iz 1 predstojnika, 2 svetnikov, 1 tajnika, 1 čuvarja mestnih zaporov in 1 stražnika.

Raisp[43]) slavi v svojem globokem domorodnem čutu Ptuj v drugi polovici XVIII. stoletja kot mesto veletrgovine, ki je stalo v isti vrsti z Amsterdamom, Frankfurtom, Parizom ali Dunajem; nazadovanje Ptuja v tretjem desetletju XIX. stoletja pa pripisuje porastu luke v Odesi, pozneje pa 1849 dograjeni južni železnici. Navedeni Raispovi mnenji sta geopsihično zanimivi, ker nam kažeta patrijarhalnega Ptujčana, kako rešuje domača vprašanja vedno s svetovnopolitičnega vidika. Kot tak je Raisp lep predstavitelj tistega meščanstva, ki ni moglo doumeti pomena novih cest in železnice in ki je stavljalo domači kraj v dobi starih dobrih časov ob stran največjim krajem, za katere je sploh vedelo. Tudi gospodarsko isto meščanstvo ni moglo razumeti pomena železnic. Pred železnicami je gravitacijsko ozemlje produciralo za sebe in nato še za svoje gravitacijsko središče, za Ptuj. Vsled agrarne nadprodukcije je bilo življenje poceni. Ko so pa prišle železnice, je nastopil izvoz agrarnih proizvodov v tuje zemlje, z izvozom pa so porastle cene, izobilje iz starih časov je prenehalo in zastopniki starih časov so hvalili preteklost, medtem ko so jim nove trgovske in obrtne možnosti, zvezane z železnico, odvzeli novi prišleki z dežele, ki so konjunkturo razumeli in na železnici osnovali novo trgovino in tako prehiteli stare meščane. Trgovsko je ostala Ptuju po zgraditvi južne železnice poleg vinske trgovine iz Haloz in dela Slovenskih goric Drava, po kateri so plovili rogaško slatino in koroško železnino v Podravino in Vojvodino, medtem ko je posredovanje med Italijo in Srednjim Podonavjem prešlo na mesta z organiziranim kapitalom.

V tem času, ko hira Ptuj vsled pomanjkanja železniške zveze in ko se trudi, da bo pripravljajoča se vzhodna železnica šla preko njega, pa se pojavijo stremljenja, da se razvije iz Ptuja jesensko letovišče v času trgatve. Ostalo pa je samo pri načrtih in tudi ponosna krilatica »štajerski Meran«, ki je značila še v sredi XIX. stoletja Ptuj, je počasi prešla na Maribor.

S historično-geografskega vidika je delil Ptuj v novem veku do dobe železnic usodo perifernih štajerskih mest od Brežic na jugu do Hartberga na severu. V srednjem veku so bila vsa ta mesta postojanke proti nemirni Madžarski z njeno nikdar mirno štajersko-madžarsko mejo; poleg tega pa še sedeži fevdalcev in gospodarski posredniki med Alpami ali Italijo in Srednjim Podonavjem. V sredi novega veka pa se je na Štajerskem trgovina in obrt polagoma smotreno osredotočila s periferije na središče dežele; kajti čim večja je bila moč deželnega kneza, toliko bolj so prihajala do veljave geografska središča dežele in toliko bolj je padal pomen perifernih mest, ki so se dvignila deloma vsled fevdalnega partikularizma, deloma vsled svojega vojaškega

[43]) Raisp F.: l. c., 222.

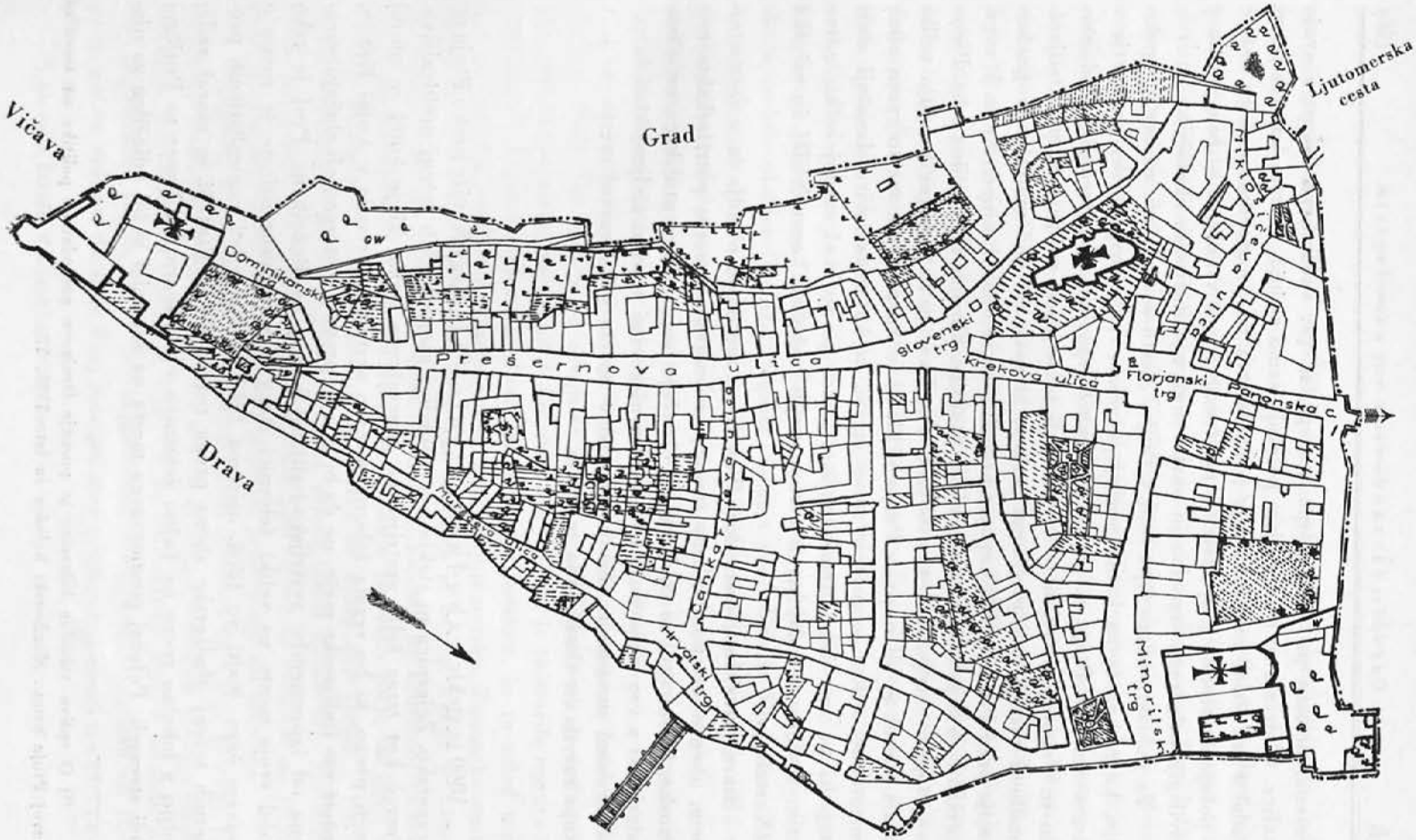

Mesto Ptuj 1824. Prim. prilogo št. 33.

pomena, deloma pa vsled gospodarskega, n. pr. rudarskega bogastva svoje okolice. Obdržala so se v svojem položaju samo zadnja, v vrsto katerih pa ni spadal Ptuj. Vsled osredotočenja gospodarstva na geografska središča dežele je polagoma zastalo gospodarstvo perifernih mest, v kolikor ni bila le-tem s privilegiji osigurana trgovina in obrt v njih gravitacijskih območjih.

Ta položaj vidimo lepo tudi v Ptuju. Mesto se vzdržuje na svojem položaju, ki ga ima že na koncu srednjega veka. Večja gospodarska podvzetja v novem veku, v Ptuju n. pr. posredovalno trgovino med Srednjim Podonavjem in Primorjem, vzamejo v roke tuji priseljenci, v Ptuju n. pr. Italijani. Gradbeni razvoj vodi predvsem cerkev, ki ustanovi pod vplivom protireformacije pred Ptujem 1623 kapucinski samostan in obnovi minoritskega. V zvezi s cerkvijo so tudi votivna znamenja, v Ptuju sv. Florijan in Marijina soha. Plemstvo stopi v ozadje, meščanstvo tudi, v kolikor ga k temu ne prisilijo veliki požari, kakor je bil n. pr. v Ptuju 1714, ki je upepelil vse mesto razen obeh samostanov, nakar je nastalo novo mesto, iz katerega izvira današnji stari Ptuj, ki pa ima isto stilno izobliko, kakor jo je imel srednjeveški; edino gotiko nadomesti sedaj barok v vseh svojih izoblikah konca XVIII. in začetka XIX. stoletja.

Stara preteklost, vrsta dogodkov izven mestnega obzidja in v mestu samem, obenem pa pomanjkanje razvoja so razvili v mestu patrijarhalno meščansko, konservativno tradicijo, ki označuje novoveškega ptujskega meščana, kateri visi z vso svojo dušo na mestu z njegovimi starimi življenjskimi in gospodarskimi navadami. Ko je zastajal v novem veku razvoj mesta, se je v Ptuju razvila in vkoreninila tradicija.

V.

1860 je stekla v z h o d n a ž e l e z n i c a[44]) iz Nagy Kaniže preko Ptuja na Pragersko. Železnica ni stekla kot posledica gospodarskih teženj prebivalstva, temveč kot izraz želje avstrijskega generalnega štaba, ki je hotel in moral imeti progo, ki bo vezala železno rezervo avstrijske armade v Vojni Krajini vzdolž vse italijanske meje, ne da bi bila ta proga v kateremkoli slučaju ogrožena od izpremembe avstrijsko-italijanskih mej na Beneškem. Ptuj je tako dobil svoje mesto na veliki železnici Nagy Kaniža-Franzensfeste še ravno o pravem času. Kajti po 1866, oziroma 1867 bi bila vsled centralističnih prometnih teženj Madžarske slična proga nemogoča in Ptuj bi se moral zadovoljiti z lokalno zvezo na Južno železnico v Mariboru, za čemer so Ptujčani tudi stremeli. Položaj posameznega mesta na železnici je bil odločilen za nje-

[44]) O vplivu vzhodne železnice in pozneje Ornigove gospodarske politike na številčni razvoj Ptuja prim.: Mariborski koledar za leto 1931, 72.

gov nadaljnji razvoj, ki se je vršil v smeri trgovine, birokratizacije in industrijalizacije.

Trgovina se je od šestdesetih let XIX. stol. razvijala na podlagi nadprodukcije in potreb mestnega gravitacijskega območja. Če primerjamo tozadevno Ptuj z Mariborom in Celjem v šestdesetih letih, vidimo na podlagi I. Geršakovih[44]) statističnih podatkov iz 1865, da je v pogledu poljedelstva, živinoreje, z eno besedo kmetijstva sploh, bil najmočnejši mariborski okraj, njemu sledi celjski in celjskemu ptujski. To je bilo odločilno za nadaljnji razvoj trgovine v teh mestih, ki se je na podlagi ponudbe in potreb svoje kmetijske okolice razvila najvišje v Mariboru, nato v Celju, potem v Ptuju. Za birokratizacijo je bila potrebna centralna lega v deželi, katero označujejo v železniški dobi najlepše baš železniška križišča. Proti centralnejši legi Maribora in Celja je Ptuj ležal na periferiji, vsled česar je za moderni razvoj Ptuja birokratizacija v oni meri, kakor za Maribor, pa tudi za Celje odpadla. Posledica tega je bil relativno hitrejši razvoj Maribora in Celja kakor pa Ptuja.

Za industrijalizacijo so potrebne sirovine. Sirovine pa so manjkale Ptuju popolnoma. 1868, ko je bilo rudarstvo razvito celo še na Kozjanskem, so bile okolice Ormoža, Rogatca, Šmarja pri Jelšah in Ptuja brez vsakega rudarstva. Ptuj s Halozami in južnimi Slovenskimi goricami je naša na premogu in rudah že vsled geološkega izvora zemlje rudarsko najbolj revna pokrajina. Vsled tega se ni mogla razviti v Ptuju težka industrija in ostala mu je edino možnost predelave agrarnih in živinorejskih pridelkov.

Pomanjkanje industrije, večje trgovine in birokratizacije se kaže tudi v razvoju Ptuja kot selišča po otvoritvi železnice. Pri Mariboru je industrija usmerila razvoj mesta naravnost h kolodvorom, v Celju je to storila uprava in trgovina. V Ptuju kolodvor še danes ni strnjen z mestom, in to vsled tega, ker se trgovina razvija po starih poteh, preko Ljutomerske, Panonske ceste, Brega in mosta v staro mesto. Trgovsko središče je ostalo, kakor je bilo v zgodovini, v starem mestu, k staremu zbirališču kmetov na Ljutomerski cesti pa se pridružujeta še Panonska cesta za Spodnje Dravsko polje in Breg za Gornje. Zemljepisno je zanimivo, da se človek še danes drži terase z Ljutomersko cesto ter da se izogiblje nizkega terena okoli kolodvora; na drugi strani pa se drži Panonske ceste, to je stare poti na terase vzhodno od Drave proti mostu pri Borlu. Breg pa je predmestje pred ptujskim mostom.

V primeri z osrednjimi štajerskimi mesti Maribor in Celje je Ptuj kot periferno mesto relativno nazadoval, ko ni mogel v svojem razvoju slediti srečnima tekmecema s centralno lego. Če pa primerjamo Ptuj z ostalimi našimi perifernimi mesti, kakor Slovenjgradcem, Brežicami, Ormožem ali Radgono, potem vidimo, da se je Ptuj razvijal med perifernimi mesti najhitre-

[44]) Slovenji Štajer. V Ljubljani 1868, 54 ss.

j e. Slovenjgradec in Radgona sta dobila železnico šele tri desetletja za Ptujem, Brežice ubija bližina Zagreba in Krško, prav tako kakor ubija centralna lega na Dravskem polju, ki jo zavzema proti Ormožu Ptuj, razvoj perifernega Ormoža. V primeri z Ormožem, Slovenjgradcem ali Brežicami, posebno pa še v primeri z Radgono po svetovni vojni, leži Ptuj sredi bogatega poljedelskega, živinorejskega in vinogradniškega ozemlja, za katero izmenjava pridelke in potrebe; iz tega se je razvila živa trgovina zlasti z vinom, medtem ko so do zadnje krize ptujski živinski sejmi predstavljali nadaljevanje historičnega trgovskega posredovanja Ptuja iz Podravine v Alpe, zlasti glede trgovine s konji. V trgovskem pogledu je Ptuj prvo naših perifernih mest, kakor tudi glede birokratizacije, kjer ga predstavlja predvsem šolstvo. S svojo industrijo, predvsem z usnjarstvom, ki je historičnega izvora in ki odgovarja gospodarstvu gravitacijskega ozemlja, stoji Ptuj na višini naših perifernih mest. Prekaša pa Ptuj naša periferna mesta zopet po koncentracijski izpeljavi cest iz svojega gravitacijskega območja. Deloma je to posledica konfiguracije terena, deloma pa smotrene Ornigove cestne politike v zadnjih desetletjih pred svetovno vojno. V tem pogledu nalikuje današnji Ptuj rimskemu Poetoviju, samo da ni pomen cest iz Slovenskih goric, Dravskega polja in Haloz danes tisti, kakor je bil pomen rimskih cest.

Ptuj je proti Mariboru in Celju periferno mesto, ki pa leži mnogo bolj centralno kakor Brežice, Ormož ali Slovenjgradec. Odgovarjajoč njegovi zemljepisni legi kot vmesno mesto med centralnimi in perifernimi se je razvil sicer kot zadnje mesto med centralnimi, ali kot prvo med našimi perifernimi mesti.

Résumé.

Le développement historique et géographique de la ville de Ptuj.

Le contrefort de sud-ouest des coteaux, dits Slovenske gorice, et la terrasse diluvienne de Breg forment un gué traversant la Drave, qui est amené tant par la plaine de la Drave et les Slovenske gorice que par les divers courants d' eau et, surtout, par les terrasses de la plaine de la Drave et la configuration orographique des Slovenske gorice et des Haloze. Ainsi, Ptuj représente la tête de pont naturelle de la plaine. Le développement de cette ville était influencé par les changements du lit de la Drave, par sa situation géopolitique, et par les facteurs économiques et politiques de la ville elle-même.

Aux temps romains, la Drave, à partir de Skorba, coulait vers l' est dans le lit de la Studenčnica actuelle, dans la direction de Budina; il s' ensuit que la partie méridionale de la ville d' anjourd' hui se trouve sur l'emplacement de l' ancien lit de la Drave. Aussi la ville romaine eut-elle son centre sur la rive droite à l' entrée du pont de Gornji Breg, d' où elle s' élargissait vers l' ouest, par la terrasse de Hajdina jusqu' à Zgornja Hajdina; à l' est, un faubourg surgit sur les collines, situées en NW de Grajski vrh. Le commerce et les métiers y prospéraient grâce à la grande route reliant l' Italie à la Pannonie dont Ptuj était la porte.

Ce fut cette situaion favorable qui causa la ruine de la ville à l' époque de la migration des peuples; cependant, les Slovènes nouvellement arrivés, qui s' établirent à Zg. Hajdina et

à Grajski vrh, la ressuscitèrent des cendres. Dans le haut moyen âge, la Drave déplaça son lit de la terrasse de Hajdina à Vičava, forma par sédimentation la partie méridionale de la ville actuelle, éroda Breg et, par là, les parties orientales de l'ancien Poetovio.

Sous la menace des Magyars et en raison du feudalisme croissant, on bâtit un château fort qui devint le centre de la ville étant alors sous la domination des archevêques de Salzbourg. Au pied du château, une nouvelle ville se groupa autour de l'église paroissiale et des monastères des dominicains et des frères mineurs. Vers le milieu du moyen âge, la Drave finit par éroder la partie inférieure de la ville à l'ouest du musée, et fixa ainsi la conformation du terrain de la ville. Durant toute cette période, la ville tenait son rang d'intermédiaire commercial entre la Hongrie et l'Italie du Nord, exportant les vins de Haloze et de Slovenske gorice et exerçant le monopole de tout le commerce de son territoire. Ce commerce ne dépendait que des relations politiques entre les archevêques de Salzbourg, seigneurs de Ptuj, et les Habsbourgs, ducs de Styrie et maîtres des Alpes Orientales à partir du XIVe siècle.

La Drave changea de lit encore au XVIIe siècle, sans conséquences pour la ville définitivement assise: les nouveaux courants n'ont fait que causer quelques érosions ou dénudations.

Après 1490, les Habsbourgs acquérirent Ptuj pour s'en servir de base pour leurs tendances centralisatrices et pour parer aux invasions turques; Ptuj devint pour la seconde fois un important barrage militaire, protégeant les Alpes contre les Turcs, après l'avoir été aux temps romains contre les peuples de la Pannonie. Ce danger passé, on se mit à construire, sous Charles VI, la grande route de Vienne à Trieste qui concentra la vie économique et administrative en des centres géographiques tels que Maribor ou Celje. Dès lors, Ptuj resta à l'écart; il en fut de même à l'époque de la construction des chemins de fer. Les nouveaux centres prospéraient tandis que Ptuj, éloigné des grandes artères, n'avait pour lui que le territoire le plus proche, inférieur au point de vue économique à celui de Celje qui, à son tour, le cède à celui de Maribor. Sa prospérité était liée, dans l'âge des chemins de fer, à la seule richesse de la Styrie slovène qui l'environne, ce qui eut pour conséquence le fait que Ptuj, aujourd'hui, n'occupe pas le même rang que Celje ou Maribor, tout en surpassant les autres villes de périphérie (Slovenjgradec, Ormož, Brežice).

Hajdina.

(Toponomastični prikaz.)

J. Kelemina, Ljubljana.

Gornja Hájdina se nam s svojim grobljem iz prve halštatske dobe razodeva kot naselbina Noričanov, plemena, ki jezikovno pripada ilirovenetski skupini. V rimski dobi tvori Hajdina del Coloniae Ulp. Traianae Poetoviensis; po splošnem mišljenju se je dvigalo rimsko mesto Poetovio uprav na spodnjehajdinski terasi (W. Schmid, Südsteiermark im Altertum, 19); toda B. Saria temu ugovarja (Arheološka istraživanja u oblasti starog Poetovio. Starinar, 1922, 16 s.): po njem je stal tako prvotni Poetovio, naselbina keltskih Tavri-

skov, kakor tudi njegov rimski naslednik na levem bregu Drave; na desnem so se razvila predmestja in se nahajale vojaške naprave; pomembnost le-tèh se je prej precenjevala. Poetovijska posadka, ki nikakor ni bila znatna, je taborila za zemeljskim nasipom, ki je kasneje izginil. Teh stvari sem se tukaj na kratko dotaknil, ker posegajo nekoliko tudi v vprašanje, ki ga nameravam obdelati.

Ime Hajdina se sicer pričenja imenovati šele s srednjeveškimi viri, vendar to ne izključuje možnosti, da se nam je tudi v tem primeru, kakor pri Ptuju, ohranil prvobitni naziv, ki je moral biti, kakor stvari stoje, ilirskega kova. Oglejmo si torej najvažnejše znane zapiske. Po prvem razboru, ki ga je izvršil pred 50 leti J. Weiss v Zs. f. deutsches Altertum, 28, 136 s., se je nabralo precej novega gradiva.

L. 1164. se imenuje Hartwicus de *Chandingen* (Zahn, Urk. der St. 1, kazalo); o teh ministerialih koroškega grofa Bernarda prim. Kos, Gradivo. 4, št. 245; tam sta še zabeleženi obliki *Chendingen*, *Kandingen*. — c. 1202 et ss. Wolfram iz Eschenbacha dovede v Parcivalu iznenada Trevrizenta v naš kraj (Parcival, ed. E. Martin, 498. 24)

dar nâch ich schierste kom geriten
in die wîten *Gandîne*,
dâ nâch der ane dîne
Gandîn wart genenet . . . .
diu selbe stat lît aldâ
dâ diu *Greian* in die Trâ,
mit golde ein wazzer, rinnet.

Iz Wolframa je zatem prevzeto krajevno ime *Gandin* v Pleierjev roman Gârel von dem blüenden tal (po letu 1260). Že Muchar, Gesch. der Steiermark, 5, 41 je pokazal na Hajdino; za njim M. Haupt, Zs. f. deutsches Alt. 11, 47 s.; enako Weiss, l. c. 28, 136. S tem mestom, ki ima tudi za slov. lokalno zgodovino izvestno važnost, se je bavil tudi D. Trstenjak, Slov. Glasnik, 1867, 329; prišel je do prepričanja, da je Gandine identično z vasjo Budina; jezikovno je sicer to nemogoče; v prilog pa mu je dozdevno šlo, da se »zlato noseča« Grajena res izliva pri Budini v Dravo, vendar je prezrl, da je bila struga te vode, ki se je nekoč zvala *Grajana* — tako stare oblike — preložena, ker se je nekoč iztekala nekoliko nad železniškim mostom v Dravo. Netočno je tudi to, kar pravi o tem mestu Kos, Gradivo, 5, št. 83: vas Hajdino na ruševinah rimskega Poetovija je zamenjal (Wolfram) s Ptujem . . . Pesnik na čudo res ne omenja Ptuja, dasi je prej govoril o Celju in Rogaški gori; očividno je za njega najbolj važno, da more vplesti v povest notico, da je Parcivalov praded Gandin dobil svoje ime po tem kraju, čigar ime si zato prikroji v *Gandîne;* ta oblika — z mehkim soglasnikom v početku — se po svojem pomenu

ne more primerjati z oblikami v listinah.[1]) — L. 1202. daritev Rudolfa iz Rožaka (Rasia) žičkemu samostanu: confirmo donationem duarum villarum positarum in planitie iuxta Traam in confinibus civitatis Petoviae, et appellatur tam una quam altera *Candin* (Zahn, l. c. 2, št. 48); že Muchar, Gesch. der St. 5, 41 je istovetil ta kraja s Hajdino; zatem Haupt, Zs. f. d. Altert., 11, 46 s. — 1247 possessionibus suis aput *Kandingen* (Zahn, l. c. 3., št. 12). — 1265 *Chaendingen* (Lf. Urbare der Steierm.); 1273 *sup. Chend* — (l. c.). — ante a. 1336: Atyla vero tamquam victus Pannoniam rediit et maiorem exercitum colligens veniendo in Ytaliam in via civitates quas reperit vastavit, inter quas in Stiria prope Betoviam, ubi tunc *Candida* civitas destructa et alia nomine *Cylia* etiam destructae funditus. Pirames adhuc hodie evidenter apparent (Anonymus Leobiensis, kronist iz 1. polovice 14. stoletja k letu 452.; cit. pri Felicettiju, Beitr. zur Kunde st. Geschichstquellen 1, 55); zadnji stavek se nanaša na Celje; *pirames:* štrleče razvaline (Levec, Pett. Studien, III, 67). Odmev tega poročila čitamo v Celjski kroniki: »und darin waren die zeit zwo und zwantzigk mechtiger städt, das war *Cilli*, und niederhalb hiess eine *Candida*, das ist die weisse stadt bei Pethau, *Kanading*“ (Krones, Chronik der Freien von Saneck, 2, 66). Oblika *Candida* namesto tedaj rabljene *Kandin(g)* je pač le ponesrečena eti-

[1]) Govoreč o odnosih Wolframa do Štajerske pravi A. v. Siegenfeld (Das Landeswappen der Steiermark, Graz, 1900, str. 155, oziroma 396—408): ne more biti dvoma, da je Wolfram hotel spraviti kralja Gandina iz Anschouwe v zvezo s Štajersko. Eno izmed sredstev je tudi, da podeli štajerski deželni grb Parcivalovim prednikom; toda njegov francoski vir ne ve o tem ničesar, istotako ne o štajerskih krajih. Wolfram si je moral svoje podrobno topografsko znanje pridobiti le s tem, da je res osebno bival v deželi. Glej tudi: Golther, Parzival und der Gral, 181 (Stuttgart, 1925). Iz tega mesta pri Wolframu torej ne smemo sklepati, da je bila pripovedka o svetem Gralu že v onih dobah po teh krajih razširjena Vendar je Trstenjak v navedenem članku domneval, da se je v Budini častila sveta skleda (Gral); to je seveda prazna domneva. Ako imamo vendar sporočila, si moremo misliti, da je bila presajena semkaj z nemškim posredovanjem. Po članku Camille Lucerne v zagrebškem Morgenblattu z dne 11. februarja 1928 posnamem najvažnejše: R. Kralik je opozarjal (kje?) na ljudsko tradicijo, ki veže goro Boč z gralsko povestjo; Kralik je menda zajel svoje znanje iz Reichspost z dne 12. febr. 1914, kjer je sporočil Hans v. Thal svoj »entzückendes Erlebnis«, da je našel v Studenicah pod Bočem povest o Gralu in Lohengrinu še živo v ljudskih ustih. Na žalost mi doslej ta članek ni bil dostopen. Končno se je polastil zadeve še Davorin Žunkovič v razpravi, čije naslov pove vse: »Untersteiermark, die Urheimat der Gralsage« (Staroslovan, 2, 1914). Dokaza, da smo baš mi Slovenci podarili svetu eno najglobljih povedk, smo že prav pričakovali. D. Žunkovič operira s filološkimi razlagami, kot n. pr.: Kundrîe, slov. »Kundra«; Klinschor, slov. »Klinčur«; Munsalvaesche, slov. »Zal Boč« (Wilder Berg)... Glede Boča bi pripomnil, da ve Pajek v Črticah (str. 9) povedati kaj kaj o njem, da mu je pa taka tradicija nepoznana. Wolframovo literarno delo je bilo med štajerskim plemstvom poznano; otroci so dobivali imena po gralskih osebah; St. Tropsch je priobčil »Zagrebački fragmenat Wolframova Willehalma« (Godišnj. Sveuč. kralj. Jugosl. u Zagrebu 1929). Potom ustne tradicije so mogle te povesti pronikniti tudi med slovenski kmetski živelj.

mologija, ki gre na rovaš humanistične dobe. Ni znano, od kod je došla kronistu ta vest. Mogoče je na njej toliko resnice, da se je Atilovim četam posrečilo zavzeti in porušiti vojaške naprave pri Hajdini, dočim je civilno mesto Ptuj bilo obvarovano te usode; pustimo vprašanje zgodovinarjem.

L. 1441. *supp Khaunding* (delitvena pogodba o ptujski dedščini, Slekovec, Wurmberg, 42); Levec, Pett. Studien, III, 167 navaja po Slekovcu to mesto in *die supp am Rain zu Pethau* kot prva primera, kjer se imenuje v teh krajih župa kot uradni okoliš županov. — 1450 *Khaemd* — (Zahn, Ortsnamenbuch, s. v.). — Iz urbarjev ptujske graščine je izpisal J. Weiss, l. c. 137 še naslednje podatke: l. 1597. es hat die haubtmannschafft Pettau khain see noch Teicht, allein ein Lain (stoječa voda, lava; štaj. nem. tudi La, Labach) zu *Kandingg*; isti urbar ima še obliki *Ober-, Nieder Khainding* in v registru *Känding*. Urbar l. 1627. (ki je prepis prej imenovanega) ponavlja na str. 345 imeni v isti pisavi, v registru pa piše: *Ober-, Nieder Khanding*, na str. 79—80 pa *Ober-, Nieder Khainding*. Šele urbar iz l. 1675. ima obliko *Ober-, Undterhaidin*, ki se je potem uveljavila kot nemško uradno poznamenovanje teh krajev. Seveda je to slovenska oblika, dočim moramo glede prvotno nemške *(Khanding etc.)* smatrati, da je do one dobe že odmrla.

Najstarejšo slovensko obliko najdemo na grobnem napisu župnika Janeza Rajavca, ki je dal l. 1645. postaviti kapelo svetega Roka na mestu, kjer je baje pokopan Atila; kapela je spomin na kugo, ki je tukaj razsajala. Napis slove: hic jacet RDM Joan Raiavez V(illagus) in *Handin* qui tempore valde grassantis pestis tam hic quam Pettovii 1645 voverat capellam st. Rochi . . . obiit 1669; Weiss, l. c. 138. Danes sta v rabi *Hajdina*, fem. in *Hajdin*, m.; zadnje je pač mlajša oblika, prikrojena po nemškem.

Podstava **Chandina* bi morala po pravilu slovenskega jezika dati *Chọdina, Chodina*. Ako pa imamo *Hajdina*, smemo smatrati, da je trajni vpliv nemške oblike zavrl normalni razvoj; — *n* — prvega zloga je izginil vsled disimilacije s tretjim zlogom; za razvoj — *o* > *aj* — je mogoče navesti več razlag, bodisi iz internih razlogov tamkajšnjega (»poljanskega«) narečja, Ramovš, Hist. Slov. 11, bodisi iz vplivanja nemške oblike *Khaunding*, kjer ima — *au* — veljavnost diftonga. Nemška oblika **Kchandin(e)* je nastala po nemških pravilih iz slovenskega *Chọdina*, africiran soglasnik — *kch* — je, kakor v mnogih drugih najstarejših sposojenkah, zastopnik slovenskega — *ch* —. N. pr. *Haloze*, f. pl. hribovje ob štaj. hrv. meji, nemški *die Kolos*; 1265 *Qualosse*, 1440 in der Chalaz, 1440 in der Chalcz, 1444 die Kalos, v podstavi je stsl. beseda — temnega izvora — *chaloga* : slov. *halóga*, Gestrüpp etc.; sh. *hàluga*, allerhand Unkraut, dichter Wald, Kluft; tudi v krajevnih imenih; *Hàluge*, selo v saraj. in v biogradskem okrogu (Ak. Rj.); *Haluzi* del občine Cerovlje pri Pazinu. **Hodinja*, danes Hudinja, potok sev. zap. Celja, nem *Köting*, l. 1025. *Chodinia*; izvedeno s sufiksom —ynja od osebnega imena *Chod*—, Ortsnamen aus App.

336? Prim. hrv. Hodinci, kraj. ime. — V pisavah — *an* —, — *ain* —, — *aun* — se zrcali slov. — ǫ — v nemških ustih, glej Pirchegger, Die slav. Ortsnamen im Mürzgebiet, § 45, 119; s sufiksom — *ing(en)* je nemška oblika prilikovana patronimičnim krajevnim imenom; to je sekundarno.

V besedi **chandina* je *-ina* menda slov. sufiks, tako da dobimo kot osnovno besedo — subst. ali adj. — *chand(a)*, ki jo že vnanja oblika razodeva kot nedomačo. A kaj je njen prvotni pomen? Levec opozarja na nemška osebna imena (l. c. III, 194): *Gandi*, Förstemann, Pers. 514, oziroma *Handu* 747. Oboje je nesprejemljivo. Zatem je izrekel J. Weiss l. c. mišljenje, da je v podstavi beseda *ganda* Geröllhalde, Steinhaufen. Poskusimo razviti in utrditi to trditev, opirajoč se na rezultate novejših toponomastičnih studij. Navedena beseda je v rabi kot apelativ pri Romanih (Meyer-Lübke, Wb.[3], št. 3670), pri alpskih Nemcih; švic. nem. *gand*, n., Flussbett i, dr. (Grimm, DWB 4, 1, 1, 1215); važno vlogo igra tudi v krajevnih nazivih; tudi na Slovenskem je zastopana z nazivi *Ganda*, *Gunda*, vendar so taka imena novejšega izvora. O tej daleč razširjeni besedi imamo sedaj studijo V. Bertoldija, Problèmes de substrat (Bulletin de la Société Linguistique, 32, 1932, 93 ss.). Poleg *ganda* obstaja vzporedna oblika *canda*, ki je za nas važna, najdemo jo na ilirskih tleh. Semkaj spada krajevno ime z Balkana *Candavia* (Plinij), Bertoldi, l. c. 113—4, 145; *Candalicae* (Itin. Ant.; na noriških tleh), Bertoldi, 114; *Candida* (Procop. de aed. 4, 4), Bertoldi 114, v Traciji. Za Hajdino, kakor rečeno, ime iz antične dobe ni sporočeno.

Kot slovansko zastopstvo ilir. — *k* — najdemo poleg *k* tudi *ch*. il. *Carantani: Chorutane* iz *Chorǫtane*, Nestor; sicer pa *k*, prim. madž. *Koront* »Koroško«. — kelt. *cambe* »zakrivljen«, ime vode v Gorenji Pfalzi, danes der *Chamb*. Kozma ima za mesto obliko *Kamb*, *Kamba* (IV, a), za vodo pa *Chub* (II, 37); danes češki *Kuba* ali *Chouba*. E. Schwarz misli (Die Frage der slav. Landnahme in Ostgermanien, 254), da je češki — *ch* — nastal iz bav. afrikate — *kch* —, vendar za tako zastopstvo nimamo nikakih dokazov; ne preostaja nam torej drugega, ko da se zatečemo k ilirskemu posredovanju. Isto rečno ime se še ponavlja v Dolenji Avstriji, Kamp, l. 893. ad *Cambe*, *Cambus* (Einhard), češka oblika tukaj je samo *Kuba*. — Rom. *calcia*, *calcea* »čevelj« : sh. slov. *hlača*, f. Strumpf, Socke; hlače, pl. Hosen. Stvn. *kalizia*, srvn. *kolze* ne more biti vir naše besede (Koštiál, Archiv f. slav. Phil. 37, 403); Oštir, l. c. 36, 443; beseda je bila v tej obliki pač sprejeta na balkanskih tleh in to iz iliroromanskih ust; predpostavlja dial. izgovarjavo **khalkia*, dočim reflektira sorazmerna sh. beseda *klašnja*, f. (iz klačnja?) neaspirirano rom. obliko; zadnja beseda se javlja tudi kasneje. — *Hruša : kruša : gruša* »Birne« : il. *Ocra mons* »Birnbaumer Wald«; Oštir, Drei vorslavisch-etruskische Vogelnamen; 7, 96 (Razprave I, 1, 1930) razlaga ta pojav z *ilirsko traško aspiracijo*; opozarjam na njegove primere. Torej je dovoljen sklep, da se nam je v imenu Hajdina ohra-

nil zajedno tudi jezikovni ostanek ustanoviteljev tega kraja: ilirskih Noričanov, tako kakor v imenu Ptuj keltskih Tavriskov. Torej še nekaj besed glede tega imena.

V besedi *Poetovio* je *-ŏv-iŏ* sufiks *(m.* in *n.)* k nekemu u-jevemu deblu, ki ga smemo nastaviti prakeltsko **kwoitu-s;* prim. g. hvaiteís, m. »pšenica«: g. hveits, adj. »bel«; prakeltski *kw* preide v galobritanski grupi v *p* : **poitu-s.* — Kot najstarejšo slov. obliko moramo smatrati štaj. dial. hrv. *Optuj (vüptüj);* oblika *Ptuj* je odvrgla prvi zlog kot dozdevno prepozicijo; podlaga je rom. *ad Petovjo.* — Radi prehoda grupe — *ov* — pred — *j* — v — *ou* — in — *u* — moremo nastaviti sprejetje te besede v slovenščino še v psl. dobo; Ramovš pri Sturmu, ČJKZ, 6, 73; 7, 23; Skok l. c. 3, 25, op. 9. — Nemški *Pettau* je nastal v dobi, ko je bilo visokonemško kons. premikanje že zaključeno; *p* in *t* sta ostala nepremaknjena; ČJKZ, 6, 41; Pirchegger, l. c., 111.

Zusammenfassung.

Die Ortschaft Oberhaidin offenbart sich durch ihr Gräbarfeld aus der hallstatter Periode A als eine Siedlung der Noriker, eines illyrovenetischen Stammes. Im Anschluss daran wird die Frage untersucht, ob sich in dem Namen des Ortes ein sprachlicher Überrest jenes Volkes erhalten habe. Die erhaltenen Namensformen reichen nicht in das Altertum hinauf; die Form Candida des Anonymus Leobiensis (vor 1336) ist nur die misslungene Latinisierung der ehemaligen deutschen Benennung des Ortes. Der deutschen Namensform *Kchandin(e) liegt die slawische Bezeichnung zugrunde, die in ihrer ältesten Gestalt *Chǫdina gelautet hat; letzteres mag seinerseits die slawische Umbildung der antiken Bezeichnung sein, als welche ein illyr. canda angesetzt wird; der Stamm liegt Ortsnamen wie Candavia, Candalicae, Candida zugrunde; canda wurde von V. Bertoldi als die illyr. Entsprechung zum alpenländischen gange »Geröllhalde, Steinhaufen« erwiesen. Das Wort ganda hat J. Weiss, Zs. f. d. Alt. 28, 139 seinem Erklärungsversuch zugrunde gelegt; doch erweist sich die illyr. Parallelform als zweckdienlicher. Die Wiedergabe des illyr. k durch slav. ch lässt sich durch einige andere Fälle sicherstellen: Chorutane (Nestor), Chŭb (Kosmas von Prag); sie setzen die illyrische Aspirierung des Kons. voraus (Oštir). — Das keltische Poetovio ist mit dem Suffix -ov-io zu einem urkelt. u-Stamm *kwoitus gebildet; man vgl. g. hvaiteis, m. »Weizen« : hveits, adj. »weiss«, in der gallobrit. Gruppe erhält man daraus *poitus. — Das Verhältnis der slavischen und deutschen Bezeichnung des Ortes zur antiken Form Poetovio ist von anderen hinreichend aufgehellt. Die bodenständige slov. kroat. Form Optuj geht auf ad Petovjo zurück; die Behandlung der Gruppe ov — vor — j — gestattet, die Übernahme der slav. Form in recht alte Zeit hinaufzurücken. Das deutsche Pettau erweist sich durch das Fehlen von Verschiebung (p, t) als wesentlich jünger.

Nova raziskavanja po stari Poetoviji.

Dr. Balduin Saria, Ljubljana.

I.

Izkopavanja na prostoru nekdanjega dominikanskega samostana.

S tem, da je nekdanjo dominikansko vojašnico kupila mestna občina Ptuj in jo morala deloma prezidati za muzej, se je omogočilo tudi arheološko raziskovanje bližnjega okoliša. Z dovoljenjem mestne občine in s kreditom, ki je bil arheološkemu seminarju ljubljanske univerze na razpolago, se je moglo pod pisateljevim vodstvom dne 1. avg. 1928 začeti z izkopavanji, ki so trajala skoro tri tedne. Preiskali smo prostor pred nekdanjim samostanom, kjer smo napravili celo vrsto vzporednih poskusnih jarkov, nadalje notranje samostansko dvorišče, kjer se je odkopal precejšen kos[1]). Že v naprej je bilo pričakovati, da utegnejo razkopavanja na tem mestu imeti velik pomen, ker je bilo ugotoviti, kako daleč je tukaj segalo strnjeno rimsko mestno ozemlje in kje se začenja rimska nekropola.

Radi skromnih denarnih sredstev in pičlega časa ni bilo mogoče na Dominikanskem trgu kopati v večjem obsegu in morda odkriti kako celotno zgradbo. Sicer pa, da takoj omenim, rimski ostanki, na katere smo pri svojem delu naleteli, niso kazali, da bi jih bilo vredno popolnoma odkopati. Naš glavni namen je bil določiti način rimskega naselja na tem mestu in to smo s sistemom vzporednih jarkov popolnoma dosegli.

Najprej smo izkopali 1.5 m širok in 25 m dolg jarek (I) vzdolž vzhodne strani samostana. V globini 1.20 m smo zadeli ob tlak iz debelih rečnih kremenov, v njem so tičali na dveh mestih zogleneli ostanki lesenih podbojev. Na severu je tlak omejen s srednjeveškim zidom iz svetobarbarskega apnenca; temu zidu odgovarja v razdalji 2.95 m še bolj proti severu drug vzporeden zid. Oba sta spadala, kakor je dognalo nadaljnje preiskovanje, k apsidi najstarejše samostanske zgradbe, kateri očividno pripada tudi kameniti tlak. (Glej o tem poročilo Fr. Stelèta v tem zvezku ČZN!) V prostoru med obema zidoma se je pojavila najprej ilovnata plast, pod njo ožgana plast in črni humus z mnogoštevilnimi drobci rimskih opek, med njimi kos z znano in jako pogosto znamko IVN (Iunius Firminus CIL III 4679 c ali 11388 b). Počez v tem prostoru je šel zid iz zgodnje rimske dobe, tudi iz svetobarbarskega kamna, skrbno z malto zamazan. Mi smo ga načeli samo na robu poskusnega jarka in dognali, da teče skozi pod srednjeveškima zidoma in krene ravno pod se-

[1]) Izkopavanje je na kratko omenjeno v mojem poročilu o arheoloških raziskovanjih v Jugoslaviji. Slavische Rundschau II (1930) 193.

vernim obeh omenjenih samostanskih zidov proti zapadu. Rimskemu zidu sta prizidana še dva sedaj že močno razpadla zidova iz drobnega okroglega kamenja. Eden je ležal pod zidom, ki spada k samostanski apsidi. Na prej omenjenem rimskem zidu s skrbnim ometom smo našli dobro ohranjen okostnjak, ki je časovno določen s tam najdenim novcem iz dobe cesarja Claudija Gotika. Izmed drugih v tem jarku najdenih daljših zidov omenjam samo ogel rimske zgradbe, ki smo jo v globini 2 m načeli. Že tu se je pokazalo, kakor tudi v vseh drugih poskusnih jarkih, da svet na tem mestu v rimskem času nikakor ni bil tako raven kakor je danes, temveč da so južni deli današnjega Dominikanskega trga ležali takrat znatno niže kakor pa severni. Izravnal se je prostor v precej poznejši dobi.

V drugem jarku, ki smo ga napravili v razdalji 5 m od prvega, smo našli podobno, vendar je bilo tu še več zidov kakor v prvem (sl. 36). Pred vsem smo v severnem delu naleteli na večje rimsko poslopje, čigar vzhodni zid je bil 12 m dolg. Temelji so bili iz rečnih kremenov, zidovje na njih pa iz svetobarbarskega kamna. Vzporedno k severni steni tega poslopja je tekla vrsta zidov, pripadajočih raznim stavbenim dobam, med temi tudi srednjeveškim. K samostanu spada morda tudi čudna zgradba, ki je stala nad rimskim 12 m dolgim zidom in ki smo njen konec našli v tretjem jarku. Poslopje je bilo dolgo najmanj 8 m, široko pa samo 1.80 m. Zidovi sami, v katerih je polno iz rimskih zgradb nagrabljenih kosov, so bili široki samo 0.30 m.

Bolj zapleten je bil položaj v južnem delu tega jarka, posebno zaradi močne razpadlosti. Onstran 0.90 m debelega zidu se je pojavil najprej velik kos tlaka iz terrazza, pod njim v globini 0.40 m zopet drug še starejši istotakšen tlak, ki je potem prešel v tlak iz okroglega kamenja in končal ob zidu, onstran katerega se je zopet našel ostanek tlaka iz terrazza. Prej omenjeni tlak iz terrazza pa še ni bil najstarejša plast, ki smo jo tu našli. Ko smo starejši tlak na enem mestu prebili, se je našel 0.55 m pod njim še tretji tlak iz terrazza.

V globljih plasteh smo našli nekaj slabo ohranjenih srednjih broncev iz zgodnje cesarske dobe (jul. klavd. dinastije). Naj še omenim, da smo tudi tu v drugem jarku, in sicer v severni polovici, našli v globini 2.40 m okostnjak z novcem cesarja Dioklecijana (srednja bronca). Okostnjak je ležal nad rimskim zidom. Posamezno se je tu našlo v tem jarku več znamk iz opekarne Junija Firmina, razen tega opeke v obliki satovja in biskotov.

Tretji jarek, ki smo ga izkopali istotako v razdalji 5 m k drugemu, je ostal v severni polovici prazen. Tu se je našel samo, kakor omenjeno, vzhodni konec ozkega srednjeveškega poslopja, ki smo ga že v drugem jarku načeli. V južni polovici se je našel rimski hypocaustum s stebri iz kvadratnih opek, položenih druga vrh druge. Južnega dela hypocausta ni več bilo. Nato je sledil jugovzhodni vogel nekega poslopja z močnim zidovjem, na njegovi zunanji strani se je začel tlak iz okroglega kamenja. toda njegov nivo je bil

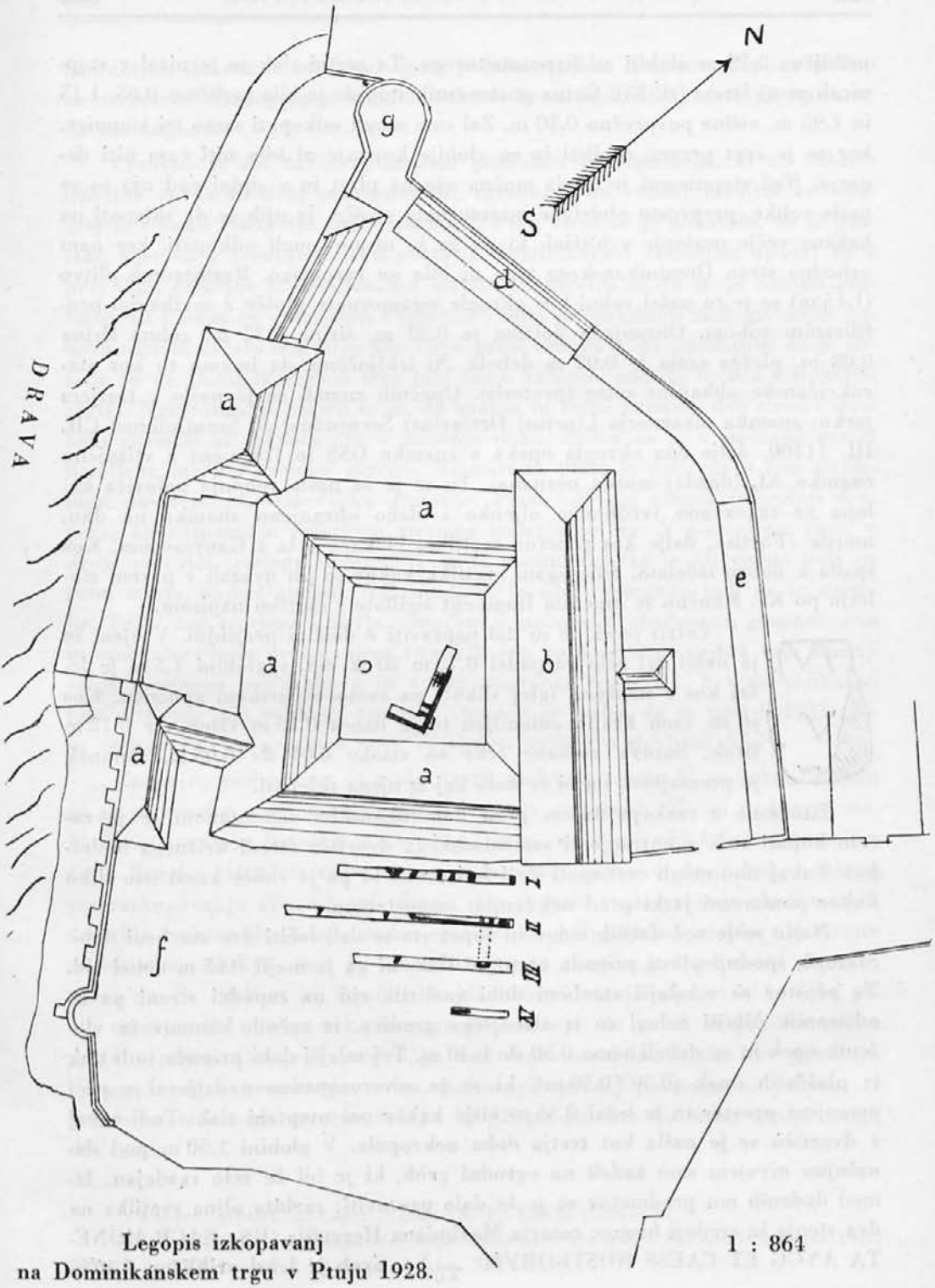

Legopis izkopavanj
na Dominikanskem trgu v Ptuju 1928.

1 : 864

približno 0.75 m globlji od hypocaustovega. Ta cestni tlak se je nižal v stopnicah proti Dravi (sl. 35). Širina posameznih stopnic je bila različna: 0.65, 1.15 in 1.95 m, višina povprečno 0.30 m. Žal smo mogli odkopati samo tri stopnice, ker se je svet preveč nagibal in za globlje kopanje ni bilo niti časa niti denarja. Nad stopnicami je ležala močna ožgana plast in v sipini nad njo so se našle velike, preprosto obdelane mramornate plošče. Iz njih se da sklepati na kakšno večje poslopje v bližini, ki pa ga še nismo mogli odkopati, ker nam vzhodna stran Dominikanskega trga ni bila na razpolago. Razmeroma plitvo (1.15 m) se je tu našel robni kos okrogle mramornate plošče z zavihanim profiliranim robom. Ohranjena dolžina je 0.52 m, širina 0.37 m, robna širina 0.08 m, plošča sama je 0.02 m debela. Ni izključeno, da imamo tu kos starokrščanske obhajilne mize (protesis). Opečnih znamk se je našlo v tretjem jarku: znamka tovarnarja L(ucius) Oct(avius) Secu(ndus) ali Secu(ndinus) CIL III. 11400, dalje ena okrogla opeka z znamko OSS in fragment z vtisnjeno znamko AL (dozdaj morda neznana). Tu se je še našla spodnja polovica kalupa za takozvano tvrdkovno oljenko s slabo ohranjeno znamko na dnu, morda »Fortis«, dalje kos reliefne svetilke, ki kaže orla z Ganymedom. Kos spada k dobro izdelani, trdo žgani svetilki, kakor so jih uvažali v prvem stoletju po Kr. Končno še omenim fragment sigillate s skritim napisom.

Četrti jarek se ni dal napraviti v dolžini prejšnjih. V njem se je našel žal zelo razpadel 0.75 m širok zid, v globini 1.5 m je ležal kos z napisom (glej sliko!) na svetobarbarskem apnencu. Kos je na vseh krajih odlomljen in je danes 0.15 m visok ter 0.12 m širok. Surovo vsekane črke so visoke 0.04 do 0.05 m. Ostanek je premajhen, da bi se dalo kaj iz njega sklepati.

Istočasno z razkopavanjem pred dominikanskim samostanom se je začelo kopati tudi v notranjosti samostanskega dvorišča (sredi križnega hodnika). Tukaj smo mogli razkopati širši kos sveta, ki pa je vobče kazal isto sliko kakor posamezni jarki pred nekdanjim samostanom.

Našlo se je več daljših zidov in zopet sta se dali ločiti dve stavbeni dobi. Starejši, spodnji plasti pripada uteptani tlak, ki ga je mejil 0.65 m debel zid. Ta prostor so v mlajši stavbeni dobi razširili, zid na zapadni strani pa so odstranili. Mlajši zidovi so iz slabejšega gradiva, iz rečnih kamnov in vloženih opek in so debeli samo 0.30 do 0.40 m. Tej mlajši dobi pripada tudi tlak iz ploščatih opek (0.30×0.50 m), ki se je severozapadno nadaljeval v prej omenjeni prostor in je ležal 0.55 m višje kakor oni uteptani tlak. Tudi tukaj v dvorišču se je našla kot tretja doba nekropola. V globini 1.50 m pod današnjim nivojem smo zadeli na ogrodni grob, ki je bil že zelo razdejan. Izmed dodanih mu predmetov se je še dalo ugotoviti: razbita oljna svetilka na dva stenja in srednji bronec cesarja Maximiana Herculija (RS . SACR MONETA AVGG ET CAESS NOSTRORVM $\frac{|\,V}{AQS}$). Grob je ležal približno 0.30 m

nad zbitim tlakom. V izkopani sipini je ležal majhen fragment napisne plošče iz marmorja. Ohranjena je samo še črka N in ostanek slike, ki se pa danes ne da več dognati.

Čeravno je šlo tu le za majhno poskusno razkopavanje, ki ni odkrilo nobenih večjih ali sicer pomembnejših zgradb, je bil vendar rezultat za topografije rimske Poetovije velike važnosti. Pred vsem se je pokazalo, da je prostor, kjer so v srednjem veku postavili dominikanski samostan, spadal že v prvi dobi cesarjev k sklenjenemu mestnemu naselju in da se je rimsko grobišče, na katero so v današnji Prešernovi ulici pri prejšnjih razkopavanjih ponovno trčili, začelo šele nekoliko dalje proti vzhodu[2]). Ni pa misliti, da je naselje tu na Dominikanskem trgu bilo samo začasno, nastalo morda v poznejši antiki. Nasprotno, pokazalo se je, da imamo tu ločiti najmanj dve rimski stavbeni periodi, ki spadata obe v zgodnjo dobo, dočim se je v poznejši antiki naseljeno mestno ozemlje skrčilo. Najstarejša plast je datirana s tam najdenimi novci julijsko-klavdijske dinastije. Plast nad njo utegne pripadati drugemu ali najpozneje začetkom tretjega stoletja po Kr. V poznejšem času, v drugi polovici tretjega stoletja, se je ta mestni del, ki je bil vedno bolj na robu mesta, najbrž opustil. Nekropola se je zdaj raztegnila tudi na to ozemlje. Težki časi tretjega stoletja, označeni z močnim propadanjem gospodarstva in mnogoštevilnim prehajanjem vojaških čet, so povzročili najbrž tudi zmanjšanje mestnega prebivalstva in s tem mestnega teritorija. S tega vidika so bila razkopavanja velikega pomena. Omeniti je treba, da so tudi l. 1912., ko so razkopavali na prostoru nove vojašnice, našli dve stavbeni dobi[3]).

Zanimivo podrobnost je podal tretji poskusni jarek, ki je pokazal, kako so se tu rimske ceste spuščale proti Dravi v stopnicah. Močni podporni zid, ki danes omejuje Dominikanski trg na jugu, se je zgradil šele v poznejšem času. Rimska plast leži zadaj za tem zidom tako globoko, da je kakor rečeno pri razkopavanju nismo mogli doseči. Da so naša razkopavanja obenem tudi osvetlila najstarejšo samostansko zgradbo in polygonalno apsido najstarejše samostanske cerkve, smo že omenili. O tem poroča g. banovinski konservator dr. Fr. Stelè v tej številki. Najdeni novci segajo od kovov iz dobe prvih cesarjev do novega veka in nam živo kažejo, da je bil ta prostor vedno gosto naseljen. Omembe vreden je med temi novci barbarski kov poznoantičnega malega bronastega novca, kakor jih precej poznamo iz vzhoda, iz panonske nižine ali severne Srbije, ki jih pa pri nas do sedaj nismo mogli dokazati.

---

[2]) Kobaut, Mitteil. d. Centr. Comm. N. F. XXVII (1901) 20.

[3]) O topografskih vprašanjih glej moja izvajanja v Starinarju III. ser. I. knj. (za 1922) 203 sll. in XVI. Bericht d. röm. germ. Kom. 114 sll.

II.

Rimske najdbe na nekdanjem Vojašniškem, sedaj Tyrševem trgu.

Kot nadaljnje važno najdišče rimskih starin se je izkazal prostor, kjer je nekoč stala tzv. Mala vojašnica. Že pri podiranju stare vojašnice so se našli mnogoštevilni rimski napisi in drugo rimsko gradivo, ki je bilo v poslopju vzidano. Tu se je l. 1913. našel votivni oltar CIL III 4031, ki ga je zdaj obenem z ostalimi tam najdenimi napisi objavil Abramić v ČZN XXVI (1931), 178 sl. So to fragmenti št. 10, 17 in 24 pri Abramiću. Razen tega je imela, kakor se je pokazalo, ena izmed mramornatih plošč s štaj. dež. grbom, ki je visela nad vrati vojašnice, na zadnji strani ostanek rimskega reliefa, in sicer ostanek girlande ali venca. Ne daleč od tam se je pri prenavljanju Havelkove hiše našel odlomek starokrščanske ograje (cancella) z dvostranskim reliefom[4]) in nasproti gostilne »Judennacl« se je našel ostanek starokrščanskega stebra k taki ograji. Dimenzije cancellinega fragmenta so danes: višina 0.54 m, širina 0.35 m in debelina 0.10 m. Kamen je pohorski mramor, običajno gradivo v Poetoviji. Ena stran kaže, kakor se zdi, ostanek vretenaste rozete, izdelane v nizkem reliefu, druga pa listovno rozeto, ki je nekoliko močneje pridvignjena. (Sl. 34, 35.) Pri izravnavanju tega prostora in gradbi Kmetske posojilnice v letih 1931 in 1932 so se našle nove stvari. G. notar Skrabar je to delo stalno nadziral, da so se vsi predmeti rešili za muzej in točno zabeležil prilike ob njih najdbi. Tudi na tem mestu se mu zahvaljujem za prijaznost, da mi je najdeni materijal prepustil za objavo. V naslednjem bi rad objavil samo najvažnejše napise. Celotno gradivo, predvsem tudi srednjeveške najdbe nameravam pozneje ponovno predelati, ker bi rad najdbe, ki smo jih dozdaj bolj slučajno dobili, še dopolnil s sistematičnim razkopavanjem.

1. Votivni oltar iz belega mramorja, izvrstno ohranjen. (Slika 38.) Samo na levi zgoraj je vogel napustka odbit in napisno polje v sredini nekoliko odkrušeno. Najden je bil l. 1932. približno nasproti nekdanje »pivovarne«. Višina 1.03 m, širina 0.71 m, debelina 0.37 m, višina črk 0.03—0.025 m. Ara se dviga na bogato profiliranem podstavku, ki kaže na prednji strani znižano polje s kolobarjem in znotraj rozeto. Na ozkih straneh je polje omejeno s polkrožnim lokom. Napisno polje je obdano z žlebastim okvirom, ki tvori zgoraj tzv. noriškopanonski volutni okrasek[5]). Nad njim je napustek z zobčasto skobo in žlebičem. Tudi oltarni nastavek kaže med vogalnimi akroteriji širok žlebič. Ara je na površju izrezana. V izrezku tiči 0.07 m močna mramornata skoba,

---

[4]) XVI. Bericht d. röm. germ. Kom. 113 sl.; Abramić: Poetovio, p. 44 (p. 38 nem. izd.)

[5]) O nastanku tega »noriško-panonskega volutnega ornamenta« glej disertacijo Gizele Erdelyi, A Pannoniai siremlékek ornamentikaia 1929 str. 34 sl. in mojo razpravo (v tisku) »Jedan nadgrobni spomenik iz Viminacija« v Starinarju za 1933.

ki so jo vlili s svincem. Vreza sega dol do štrlečega napustka. Kamen pa ni isti mramor kakor za oltar. Morda je ostanek reliefa, ki je bil nekoč tu vdelan.

Libero . et . Liberae / sacrum / L(ucius) .
Valerius . Verus / dec(urio) . col(oniae) .
Poet(ovionis) / praef(ectus) . fabr(um) .
quaest(or) / aedil(is) . pontif(ex) / II vir
i(ure) . d(icundo)

Lepe, enakomerne črke. Napis pravi, da je oltar posvečen božanski dvojici Liberu in Liberi. Če pa sta to starorimski in ne morda domači ilirski božanstvi, v katerih so Rimljani videli svojega Libera in Libero, o tem bi se dalo še razmišljati. Liber Pater je namreč imel v Podonavju zelo razširjen kult, posebno tudi v Dalmaciji, kjer imamo v Naroni že v republikanski dobi svetišče tega božanstva. Ob utrjeni donavski mejnici nahajamo ta kult povsod od Carnunta do Troesmis[6]).

Daritelj, L. Valerius Verus, II. vir iure dicundo, torej župan ali mestni načelnik v Poetoviju, nam podaja celo svoje municipalno napredovanje, tzv. cursus honorum, po vrsti navzgor. Začel je kot navaden član ordinis decurionum, mestnega občinskega sveta. Nato se imenuje praefectus fabrum (ali fabrorum). Bil je to prvotno, kakor kaže ime, neke vrste ženijski (tehniški) častnik, potem sploh zaupnik pri vrhovnem vojaškem poveljniku. V cesarski dobi ta služba ni več spadala k pravim vojaškim službam, temveč je postala, kakor se zdi, samo nekak naslov, s katerim so cesarji ali upravniki provinc odlikovali člane odličnih provincialnih rodbin[7]). To praefekturo fabrum je, kakor se zdi, cesar Septimius Severus končno odpravil, ker se pozneje ne omenja več v napisih. S tem pa je obenem določen za naš napis terminus ante quem. L. Valerius je prejel to praefecturo razmeroma mlad, kajti šele po njej se začenja vrsta pravih mestnih častnih služb. Njih zaporednost spominja na senatorski cursus honorum v Rimu. Kot prvo redno municipalno magistraturo najdemo torej pri njem quaesturo (upravljanje mestne blagajne), na to sledi

[6]) O razširjenosti tega kulta glej Toutain, Les cultes paiens I 369, k temu Oesterr. Jahreshefte XXVI (1930) 70.

[7]) Naslov je v tem pogledu podoben nekdanjemu avstrijskemu Kaiserlichen Rat (cesarski svetnik). O praef. fabr. v vojski PWRE VI, 1918 sll. V rimskih kolonijah in municipijih je obstajala še druga vrsta praef. fabr., ki se pa redno označujejo kot praef. coll. fabr. To niso bili navadni načelniki kolegija fabrum, nekakega obrtnega ceha, temveč moderno izraženo gasilski poveljniki. Collegia fabrum, ki so bila prvotno zasebna društva, so imela tudi javno funkcijo. Podobno kakor v srednjem veku so opravljali ti cehi, ker ni bilo drugih gasilcev, posle mestnega gasilstva. Na čelu teh colleg. fabrum so bili praef. coll. fabr., ki pa se niso volili iz vrst članov, temveč so bili to ljudje višjih slojev, navadno člani občinskega sveta, iz ordo decurionum. O organizaciji teh collegia fabrum glej Kornemann v PWRE VI, stolpič 1905 sll. Morda so nekateri v naših napisih imenovani praef. fabr. spadali v to kategorijo. Iz napisa CIL V. 545 iz Tergesta bi se dalo to sklepati.

aediliteta, po činu druga mestna magistratura, ki je v splošnem odgovarjala rimski in torej obsegala stavbeno in tržno policijske in še nekatere druge posle. Skupno z obema najvišjima sodnima uradnikoma, II. viri iure dicundo, katero službo je tudi L. Valerius Verus na koncu opravljal, je tvorila aediliteta v kolonijah višjo gosposko v municipalni upravi. Med aediliteto in županisko častjo je v našem slučaju še vrinjena svečeniška služba, mestni pontifikat, ki je imel opravljati oficielni rimski kult. Koliko članov je štel kolegij mestnih pontifikov v Poetoviju, ne vemo. Colona Julia Genitiva (Urso) v Hispaniji jih je n. pr. imela najmanj tri, njim ob strani je bil kolegij treh augurov[8]). Naš napis nam nudi dober vpogled v kariero mestnega dostojanstvenika v Poetoviju. Podoben municipalni cursus honorum iz Poetovija poznamo iz napisa C. Valerija Tettija Fuska (CIL III 4038). Vendar pa se razlikuje od našega v tem, da je postal Fuscus praefectus fabrum šele po aediliteti in izmed mestnih svečeniških služb je bil član kolegija augurov.

2. Odlomljen votivni oltar iz belega mramorja, najden l. 1932. v nekdanjem opornem zidu med cerkvijo in Tyrševim trgom. (Slika 39.) Oltar je na vseh straneh močno odbit, oz. obdelan, spodnji del je odlomljen. Zgoraj se nahaja moznica (Dübelloch) 0.065 m globoka in 0.06+0.07 m široka. Oltar so pozneje porabili za gradivo in ga zato obsekali. Višina danes ohranjenega dela je 0.38 m, širina 0.26 m, debelina 0.19 m, višina črk 0.045 m—0.035 m.

Ne]mesi . A[ug(ustae)
s]acru[m
pr]o sal(ute) [sua .
. . . . .] onius [. . . . .

Vrsta 1. Ligatura M in E. V. 3 sl.: dopolnilo *pro salute / coniugis suae* itd. ni možno, ker je v 4. vrsti zadnja ohranjena črka nedvomno S in ne morda G. V 4. vrsti viči kak nomen gentile na — onius, kakor Antonius, Aconius, Ceionius, Voconius in podobno. Prostor pred o zadostuje kvečjemu za 2 ali 3 črke. Okrajšani praenomen je torej utegnil stati še na koncu 3 vrste.

Napis nas zanima zato, ker je z njim prvič dokazan kult Nemesin v Poetoviju.

Od ostalih najdb na sedanjem Tyrševem trgu naj omenim samo še tlak iz velikih ploščakov (oblika opek 0.28×0.42 m), ki so imeli znamko LEG XIII G, torej legio XIII Gemina. Pri najdbah o priliki regulacije se je odkopal samo majhen kos teh tal, in sicer nasproti Senčarjevi hiši, ostanek še leži pod današnjo Slomškovo ulico. Pet opek je prejel muzej. Ker še ni ugotovljena velikost in način poslopja, kateremu pripada ta tlak, je vsako domnevanje preuranjeno. Ipak ima za situacijski načrt Poetovija velik pomen, da smo zdaj prvikrat na levem dravskem bregu našli legijsko opeko in situ. Vse dozdaj

[8]) Lex col. Genetivae cap. LXVII (CIL II 5439 =Dessau 608).

najdene opeke z znamko leg. XIII Gem. izvirajo iz posameznih slučajnih najdb ali iz grobov.

III.

Mitrej na Vurbergu pri Ptuju.

Simon Povoden ima v dodatku k II. knjigi svojega »Bürgerliches Lesebuch« na str. 344 graškega rokopisa sledeče poročilo:[9]) Šele 24. marca 1827 je odkril g. Hauška, lekarnar c. kr. invalidnega doma v Ptuju, ko se je nahajal na izletu, na Vurbergu starorimski spominski kamen. Ker pa je kamen zelo preperel, ni mogel ugotoviti njegovega pravega smisla. Edino prve tri črke D . I . M . kažejo, da je bil spomenik posvečen Jupitru, največjemu rimskih bogov. Ob isti priliki je našel Hauška še drugi kamen s tremi poprsji, ki predstavljajo brez dvoma rimsko rodbino. Obe redki zanimivosti sta sedaj v graškem Joaneju, ki jih je pridobil kmalu po odkritju.

Tu omenjeni napis je objavljen v CIL III pod štev. 4042 z najdiščem v Ptuju, ki pa je sedaj popravljeno s Povodnovim poročilom. Napis, ki ga je Mommsen objavil po Knablu syll. st. 458 »ex epistula Benedicti Hauschkae scr. 11. Apr. et servata in Joanneo«, se glasi:

D · I · M
RI
RINNITE
D IVI
TVR
PELLVI
II

Iz prve vrste D(eo) I(nvicto) M(ithrae) je jasno, da imamo na kamnu posvetitev bogu Mithri. Ostanek napisa pa je tako preperel, da ni mogoče iz ohranjenega ničesar razbrati; mogoče bi kaj ugotovila revizija napisa.

Z našim spomenikom pa bi imeli dokazan tudi za Vurberg ali za njegovo bližnjo okolico kult perzijskega solnčnega boga. Število za Slovenji Štajer dokazanih mitrejev je precejšnje, dosedaj 12, med temi večje število podeželskih Mithrovih svetišč.[10]) Moral je torej Mithrov kult globoko prodreti tudi med domače podeželsko prebivalstvo.

Drugi 1827 na Vurbergu odkriti spomenik je, kar je že Povoden pravilno domneval, nagrobnik. Na Vurbergu se nahaja nadalje lep grobni medaljon, ki kaže žensko v domači obleki z značilno noriško modijsko čepico[11]).

---

[9]) O Povodnu in njegovem »Bürgerliches Lesebuch« prim. razpravo V. Skrabarja v tem zvezku ČZN.

[10]) Skrabar: Strena Buliciana, p. 157 ss.; Saria, XVI. Ber. d. röm. germ. Kom., p. 117.

[11]) Abramić: Poetovio, slika 2.; o modijski čepici prim.: Geramb, Steirisches Trachtenbuch, p. 191 ss.

Možno bi bilo, da je bila na Vurbergu mala rimska naselbina; možno pa je tudi, da so kamni z nasprotnega brega Drave, kjer so našli v Staršah in pri Št. Janžu na Dr. p. rimske kamne, med njimi tudi napise CIL III 4099—4106. Od teh najdb je prišla na Vurberg tudi najdba z napisom CIL III 4101, medtem ko je CIL III 4102 najden v dravski strugi med Vurbergom in Št. Janžem, kamor je mogoče padel, ko so ga skušali prepeljati na Vurberg.

Zusammenfassung.

Neue Untersuchungen auf dem Gebiete von Poetovio.

I. Der Verfasser berichtet über seine im August 1928 unternommenen Versuchsgrabungen auf dem Dominikanerplatze und im innern Hofe des ehemaligen Klosters und jetzigen Museums von Ptuj. Die Grabungen ergaben, dass sowohl der Dominikanerplatz, wie auch das Gebiet, auf dem das Kloster selber steht, schon in früher Kaiserzeit dicht besiedelt war. Da sich hier mindestens zwei, stellenweise sogar drei Bauperioden feststellen liessen, kann es sich nicht um eine vorübergehende Besiedlung des Platzes handeln. In der zweiten Hälfte des 3. Jh. n. Chr. ist dann dieser Stadtteil, der wohl schon immer am Rande des geschlossenen Stadtgebietes gelegen haben mag, aufgegeben worden. Die Nekropole, die schon früher in der Prešernova ul. (ehemals Herrengasse) angeschnitten worden ist, greift jetzt auch auf dieses Gebiet über. Ueber den verschiedenen Bauschichten wurden Gräber des ausgehenden 3. Jahrhunderts angetroffen. Darüber liegen dann Mauerzüge der ältesten Klosteranlage mit der polygonalen Apsis der ältesten Klosterkirche. Da es sich nur um eine kleinere Versuchsgrabung handelte und auch keine Aufschluss gebenden Kleinfunde zu Tage kamen, konnte der Zweck der römischen Bauten nicht festgestellt werden. Wahrscheinlich handelt es sich nur um einfache Privatgebäude, die teilweise Hypokausten aufwiesen. Unter anderm konnte auch festgestellt werden, dass die römischen Strassen gegen die Drau zu in Stufen herabführten und mit Flusskieseln gepflastert waren (Abb. 37). Im südlichen Teil des Dominikanerplatzes liegt die römische Schichte infolge der hohen modernen Aufschüttung so tief, dass hier die Grabungen nicht bis zum antiken Niveau vordringen konnten.

II. Als weiterer wichtiger Fundplatz von römischen Antiken erwies sich in Ptuj die Stelle, an der einst die sogen. kleine Kaserne stand. Schon gelegentlich des Abbruches dieser Kaserne wurden mehrfach römische Inschriften und sonstiges antikes Material gefunden, darunter der Rest einer altchristlichen Schrankenplatte (Abb. 34, 35). Die Inschriften sind von Abramić ČZN XXVI (1931) 177 ff veröffentlicht. Bei der letzten Planierung des Platzes in den Jahren 1931 und 1932 wurden nun neuerdings Antiken gefunden, von welchen hier zunächst nur zwei Inschriften gebracht werden. Die übrigen Funde sollen später veröffentlicht werden.

1. Votivara aus weissem Marmor in ausgezeichneter Erhaltung (Abb. 38). Es ist eine Weihung an das Götterpaar Liber und Libera. Der Weihende, L. Valerius Verus, gibt seinen ganzen munizipalen cursus honorum.

2. Fragmentierte Ara aus weissem Marmor mit Weihung an die Nemesis Aug (Abb. 39). Die Inschrift ist deshalb von Interesse, weil damit erstmals der Kult der Nemesis für Poetovio bezeugt ist.

Erwähnt wird hier ferner ein Fussboden aus grossen Plattenziegeln, die den Stempel der Leg. XIII. Gem. tragen. Es ist dies das erstemal, dass in Poetovio Ziegeln dieser Legion in situ gefunden worden sind. Dieser Tatsache kann für die Lagerfrage von

Poetovio Bedeutung gewinnen. Da aber bisher nur ein Teil des Bodens aufgedeckt wurde, ist es noch verfrüht, darauf näher einzugehen.

III. Durch einen Nachtrag zum 2. Bande von S. Povodens »Bürgerlichem Lesebuch« erfahren wir, dass die Inschrift CIL III 4042 nicht aus Poetovio selber stammt, sondern aus Vurberg bei Ptuj. Damit erhöht sich die Zahl der für Untersteiermark bezeugten Mithräen auf 12, eine staatliche Anzahl, die auch deswegen bemerkenswert ist, als sich darunter eine grössere Zahl rein ländlicher Heiligtümer befindet.

Opaske o nekim spomenicima staroga Poetovija.

Mihovil Abramić, Split.

I. Novi rimski natpis.

U junu 1933. god. nadjen je na Vičavi pri Ptuju prigodom kopanja temelja za novu zgradu g. Čenčiča J., učitelja u mirovini, oveći ulomak rimskog natpisa. Zaslugom konservatora g. notara V. Skrabara natpis je spašen od propasti i doveden u lapidarij ptujskoga muzeja. Nalazište je na katastralnoj čestici br. 441/1 općine Krčevine, otprilike istočno tik do brojke 19 na geografskoj karti raznih nalaza starog Poetovija koja je pridodata mojemu »Vodniku« po muzeju in stavbnih ostankih rimskoga mesta, odnosno njemačkom izdanju: »Führer«*) durch Poetovio. Stari rub kamena uščuvao se samo desno i lijevo od 8. i 9. retka sačuvanog natpisa, inače je svuda odlomljen ili čak otučen, moguće da je komad jednom služio kao gradjevinski materijal. Na desnoj strani u visini 9. retka natpisa ima i tragova neke profilacije, po kojima se može zaključiti da je prvobitni oblik spomenika bio onaj vitkog žrtvenika koji se neznatno sužava odozdol prema vrhu. Straga je kamen prosto otesan. Pročelje natpisa je izglađeno, kako izgleda i preko bivše profilacije, valjda do dna žrtvenika. Nažalost kopač ozlijedio je nehotice jačim udarcem svoga mašklina nešto gornji kraj natpisa. Materijal je t. zv. pohorski mramor.

*) Time smo dobili još jedan spomenik na lijevoj obali Drave. O topografiji staroga Poetovija na l. i d. obali ove rijeke sr. B. Saria u beogradskom Starinaru III. serija I. sv. 1922 na str. 203 i sl. i u ovom Časopisu XX 1925 osobito na str. 77 i sl.; W. Schmid u XV. Bericht der Röm.-Germ. Kommission str. 178 i sl. te opet B. Saria u XVI. Bericht d. Röm.-Germ. Komm. str. 113 i sl. Dosadašnji nalazi dokazali su nam da je u antikno doba i jedna i druga obala Drave bila naseljena. Ali ovi nalazi još nisu dovoljni eda bismo sa sigurnošću ustanovili položaj predrimskog Poetovija, rimskog logora, t. zv. civilne varoši koja se obično razvijala iz *canabae* a u vezi time i forum, kuriju, glavne hramove, amfiteater i t. d. Samo *fortunatus ligo* donijet će nam konačno rješenje ovih pitanja. Sr. moj »Vodnik« str. 28 i sl., odnosno »Führer« str. 21 i sl.

Visina komada iznosi 54 cm, širina na spomenutom mjestu 26 cm, debljina 28 cm. Slova su u 1. i 2. retku 3.5 cm visoka, u trećem 3.2, dalje 3 cm.

Slika br. 40 po dobroj fotografiji jasno pokazuje koliko je od natpisa ostalo; rekonstruisan izgledao je natpis otprilike ovako:

	I · O · M .	*/I(ovi) O(ptimo) M(aximo)/*
	PRO · SALVTE	*/pro salute/*
	IMP · CAES ·	*/Imp(eratoris) Caes(aris)/*
	M · AVRELI · ANT ·	*/M(arci) Aur/eli /Ant(onini)/*
	D · NOSTR · AVG ·	*/d(omini) no/stri A/ug(usti)/*
	L · T V R E L I	*/L(ucius)? T/ure/li-/*
	V S · P A E T V S	*/us/ Paet/us/*
5	*SPECVL · LEG ·*	5 */sp/ecul(ator) l/eg(ionis)*
	X · GEM · A N T	*/X/ Gem(inae) An/t-/*
	O N · Q V O T	*on(inianae) quot*
	M A G N I S · E T	*magnis et*
	M V L T I S · P E R I	*multis peri-*
10	*CVLIS · MAIEST ·*	10 */culis/ maiest(ati)*
	AC · NVMINI · EIVS	*/ac numin/i /eius/*
	DEV · FEL · EVASIT	*/dev(otus) fel(iciter) evasit/.*

Dakako da nije sigurno da li je početak natpisa glasio upravo ovako kako predlažemo. Posvetu *I(ovi) O(ptimo) M(aximo)* preporuča nam samo nalazište po sebi u neposrednoj blizini brijega Ferberšek (Panorama) gdje se sa mnogo probabilnosti pretpostavlja neki hram Jupitrov; sr. C. III 4018 i 4024, te B. Saria u Starinaru I (1932) na str. 205 i M. Abramić, Časopis za zgodovino i narodopisje 1931 str. 183. Osim Jupitra moglo je biti spomenuto još drugo koje božanstvo. Iza imena božanstva bila je označena svrha posvete: *pro salute*, ili *pro salute et reditu*, ili *pro salute et victoria* ili slično.

Od carevog imena ostala su nam samo tri slova ELI *(Aureli)*, te njegov počasni naziv *dominus noster Augustus*. To i pridjev legije: *Antoniniana* upućuje nas na početak III. vijeka po Kristu. Ali nemožemo pomoću ovih indicija ustanoviti o kojemu caru Antoninu (Karakala? Elagabal?) se radi. Ime dedikanta glasilo je po uščuvanim slovima i prema raspoloživom prostoru *Turius* ili *Turelius* ili slično. Njegov cognomen je vjerovatnije *Paetus* nego *Paetinus*, što bi bilo predugo. Pri našem pokušaju da potpunimo natpis, treba da vodimo računa o širini pročelja žrtvenika koja nam je dana, kako već spomenusmo, u 8. i 9. retku i o tome da se pročelje valjda lagano sužavalo prema vrhu. S istog razloga nemožemo za legiju uzeti drugu brojku legije, koja je imala atribut *gemina*, n. pr. XIIII ili XIV, već samo X, to jest brojku one legije koja je imala taj naziv i koja je logorovala za vrijeme raznih Antonina u istoj provinciji (Pannonia Superior) u Vindoboni (Beč). Kao *speculator* (ne-

ka vrsta administrativnog podoficira) naš je dedikant pripadao štabu *(officium)* komandanta legije ili uredu samoga namjesnika Gornje Panonije. Budući da se on nalazi u Poetoviju, moramo zaključiti da je bio detaširan u kojoj misiji u Poetovio ili da se je nalazio u ovom gradu u pratnji namjesnika, možda čak i cara. Jedno i drugo je moguće buduć se počamši od Septimija Severa manja i veća odjeljenja raznih legija šalju amo i tamo, kako je caru trebalo u nutarnjim borbama sa rivalima i pretendentima.

Možda se je istovremeno nalazio u Poetoviju i *P. Valerius Marcianus mil(es) dupl(arius) leg(ionis) X gem(inae) Antoninianae* koji je podigao žrtvenik I · O · M · za spas i zdravlje svoga sina: C. III 4030 (danas prislonjen uz zvonik Ptuja, sr. »Vodnik« str. 18 i 151 br. 184, »Führer« na str. 11 i 150. Sr. i E. Ritterling *legio* u Pauly-Wissowas Real-Encyclopädie XII str. 1685, 6).

Konac votivnog natpisa našeg spekulatora obrazlaže koji je povod bio tog zavjeta. Vojnici ispunjavaju svoj zavjet postavljanjem žrtvenika u hramu božanstva obično ili prigodom promaknuća na veći čin n. pr. C. III 3470, 3484, Dessau 484 ili pri sretnom svršetku koga rata ili vojne ekspedicije (n. pr. *devictis hostibus* C. III 10109, *pro voto suscepto in expeditione Parthica* III 3344, *regressi de expeditione felicissima orientali* VII 2364), kadkada isto prigodom sretnog povratka vladara *(ob salutem et reditum imperatoris* III 2327).

Često je na kraju ovakovih natpisa ona već stereotipična formula kojom je vojnik htio da izrazi svoju odanost i privrženost caru: *devotus numini maiestatique eius (imperatoris)*, ili *maiestati eius ac numini dicatissimus.*

Na našem natpisu nalazimo takodjer riječ *maiestas*, koja je bezdvojbeno bila u istoj vezi s ostalim natpisom. Naš je spekulator u Poetoviju poklonio aru vrhovnomu božanstvu za zdravlje svoga vladara, s razloga što je vjerovatno iza sretno dovršenog kojeg vojnog poduzeća zdrav i živ izbjegao mnogim velikim pogibeljima: *quod magnis et multis peri[culis . . . . feliciter evasit* ili *functus est.* Ovakva motivacija za posvetu are nije obična, donekle sliči njoj ona, koju je upotrebio god. 186 po Kr. *P. Aelius Marcellinus signifer et quaestor n(umeri) B(rittonum)* kada je *mortis periculo liber* u Transilvaniji posvetio aru za *Nymphae sanctissimae:* C. III 1396. Ali njega su spasile svojom ljekovitom vodom Nimfe od pogibelji smrti zbog bolesti, dok se je naš spekulator smatrao spašenim u pogibeljima rata od nutarnjih neprijatelja ili vanjskog dušmanina.

II. Natpis iz Črešnjevca.

Pod br. CIL III 5300—5306 uvrstio je Th. Mommsen u svoj Corpus sedam natpisa iz Črešnjevca i to po prepisima G. Wilmanns-a.

CIL 5302 glasi:

Kerschbach in muro coemeterii:

Ɔ · AVG
M · MESS
II · VIR · I
PRO · SAL
ECTATAE
EORVM
T · SEQV

Mommsen je bio mišljenja da je ovaj natpis identičan s onim, što ga je Knabl objavio u Steierm. Mitth. 1859, 87, te u Sylloge pod br. 374 i koji se opetuje u CIL tobože kao varia lectio gornjega:

„*Knabl sic:* ///// | ⊖ /// N // | Ɛ · SMA // | INRI · V// · | EORV// | AMBARV// · "

„*Equidem non dubito, quin eadem sit male excepta.*"

Mommsen je ovaj put učinio krivo Knablu; Knabl nije kopirao gornji natpis CIL 5302, već jedan drugi, koji još postoji i koji nemože biti identičan sa natpisom u Corpusu. C. III 5302 je votivni, a natpis od Knabla kopirani je nadgrobni. Taj se ulomak nalazi uzidan na istočnoj strani u niskom potpornom zidu do crkve koji zaokružuje bivše groblje u Črešnjevcu (slika br. 43). Iz pohorskog je mramora, 46 cm dug, 43 cm visok, te barem 20 cm još debeo. Polje natpisa koliko je uščuvano 23×34 cm, visina slova 5—3.5 cm. U prvoj brazdi ostaci valjda od riječi *max*, u drugoj jasno precrtano ⊖ što znači *obiit* ili *obitus*, te zatim N, možda jednom u ligaturi sa A. U zadnoj AMTIA, možda greškom za *Amantia.*

max . . . . . .
o(biit) [a]n(norum)
et ma[. . . . .
in fe[licissima
eorum . . . . .
Am(an)tia . . .

Tik do ovog komada uzidan je fragmenat poklopca sarkofaga ili veće kamenice pepelnice. Pretstavljen je Triton (bez glave), koji trubi valjda u duguljasti puž, do njega dupin, u 1. akroteriju Eros s uzdignutom bakljom (slika br. 42).

Uz druge ulomke starih spomenika uzidan je na istom zidu i to u južnoj strani CIL III 5300, votivni natpis za nepoznato visoko božanstvo, za božicu *Noreia regina* i *Britania provincia*, dalje 5306; na južno-zapadnoj strani tog zida 5303 koji se ima neznatno popraviti: /IA · VERC | _ Γ · DEVSA u prvoj i drugoj brazdi.

Na samoj crkvi uzidani su ovi komadi i to na istočnom zidu apside otprilike 2 m visoko CIL III 5304, čija je 4. brazda djelomice eradirana II//////////////, te na sjevernom zidu vrlo visoko 5301 i 5305, koji prije prve brazde u CIL ima još malo ostataka slova : /IL\ i čiji zadnji redak ispravno glasi CONVS · FIL · Ni god. 1932. niti 1906. god. kada sam još kao student arheologije bio prvi put u Črešnjevcu, nisam mogao naći CIL 5302, natpis spomenut na početku, koji je dao povod ovim malim bilješkama.

Nad pobočnim istočnim vratima iste crkve uzidan je i nažalost cementom i bojom namazan gornji dio nadgrobnog nekog spomenika (120×52 cm) s vrlo zanimljivom pretstavkom. Nad frizom oružja je zabat u kojem je isklesano odjeveno žensko lice i dva »putta« do nje; u desnom trokutu povrh zabata vidimo poprsje rječnog božanstva s rakovim kliještima na glavi i sa zmijom, na lijevom kraju bistu mladog krilatog Aiona isto sa zmijom. Obzirom na ove, za sepulkralni kult vrlo važne detalje bilo bi poželjno, da se taj komad temeljito očisti, da se može s uspjehom fotografirati, što danas nažalost nije moguće.

III. Kalup za pogače.

U antiknoj keramičkoj zbirci ptujskoga muzeja ima i nekoliko kalupa za fabrikaciju svjetiljka, dekorativnih medaljona i relijefa na posudama, te napokon negativa za modeliranje tijesta, koje bi se onda ispeklo u obliku tankih plosnatih pogača ili oblata. Sve ove komade opisao sam u »Vodniku« ptujskoga muzeja pod brojem 89, 93—96 na str. 87 i 102 sl. slovenskog izdanja, te u »Führer-u« na str. 89 i 100 sl. njemačkog izdanja i najvažnije takodjer donio u slici[1]). Oni su nam dokazom da je u starom Poetoviju keramička industrija uspješno cvala kako je i u naše doba u Ptuju osobito lončarstvo na priličnoj visini i ne samo potpuno odgovara lokalnim potrebama, već nešto producira i za izvoz.

Važno je pitanje o podrijetlu ovih kalupa; dok je za svjetiljke dokazano, da su se i kalupi u Poetoviju izradjivali, budući imamo t. zv. patrice tih komada (»Vodnik«, str. 89, sl. 27; »Führer«, str. 86), nije to dosada utvrđeno i za druge komade. Mogli su biti importirani iz koje obližnje tvornice, n. pr. iz Aquincum-a gdje ih ima u lončarskim radionicama od II. stoljeća po Kr. dalje (sr. lijepu nedavno otštampanu publikaciju: Bálint Kuszinszky. Velika rimska lončarska četvrt u Aquincum-u (madžarski) u Budapest Régiségei XI 1932).

Za mali kalup s medaljonom boga Bakha rekao sam u »Vodniku«, str. 103 i slika 104, odnosno »Führer«, str. 100, da je njegov odlijevak u glini

[1]) Nešto se je pozabavio ovim kalupima W. Schmid prigodom publikacije sličnih komada iz Emone u Jahrbuch für Altertumskunde VII 1913 str. 182, 183.

služio ili kao *applique* na posudama ili bolje kao centralni ukras tanjurâ ili plosnatih zdjelica. Slično nalazimo Bakha na jednom fragmentu glinene posude iz Mainza (Röm.-Germ. Korrespondenzblatt, II 1909, str. 73, sl. 25) i Dianu na kalupu iz Heddernheima (na n. mj. str. 72, slika 24). Kuszinszky je sada objelodanio boga Merkura na ovnu i heroinu Danaù (na n. mj. str. 224, 225); Merkura na ovnu nalazimo takodjer u Emoni, isto tako i Minervu, Izidu, Viktoriju. Herkulesa sa buzdovanom na sličnu kalupu iz Sirmiuma (Mitrovice) vidio sam nedavno u Nemzeti muzeum u Budimpešti. W. Schmid u već spomenutom članku *Emona* (Jahrb. f. Altertumskunde VII 1933, str. 183 i sl.) zastupao je mišljenje da su i ovi kalupi služili za kolače; primjerak u pozitivu iz Mainza dokazom nam je da su slični maleni medaljoni sa prikazom božanstva bili ukras keramičnog posudja, a izgleda baš plosnatih tanjurâ. Opažam da i Kuszinszky baš ovim manjim kalupima odredjuje posebno mjesto, akoprem i on ih smatra negativima za pogače (njemački indeks na str. 420). Kako su drugi srodni veći medaljoni bili postavljeni kao „*appliques*" na mnogovrsnim posudama najbolje vidimo u lijepoj publikaciji: J. Déchelette, Les vases céramiques ornés de la Gaule Romaine t. I i II.

Najvažniji komad ovih ptujskih kalupa je bezdvojbeno veliki medaljon iskopan na Zgornjem Bregu, čiji je odlijevak u gipsu reproduciran kao slika br. 41. U naučnoj literaturi ovaj kalup već je objelodanjen, i to s odličnom slikom u Jahrb. für Alterskunde, VII 1913, na tabli XXII, ali nažalost bez teksta. Nalazi se kratko opisan i u »Vodniku« na str. 100 sl. uz sliku 50, odnosno u »Führer-u« na str. 103 sl. Buduć slika bez teksta u spomenutoj publikaciji nije svakomu na dohvatu, smatrao sam shodnim da ovaj komad ovom prigodom sa nekoliko riječi objavim. Kalup se nije uščuvao u cjelini već je razbijen na nekoliko (5) odlomaka (četiri veća i jedan manji) koji su opet, ali ne najsavršnije sastavljeni. Dvije veće praznine u sredini ispunjene su nekom sadrom ili štukom. Istom materijom pojačen je kalup na stražnjoj strani u debljini od 2.8 cm, tako da se ona sada nemože više ispitivati. Sastoji se od fine gline, koja je na površini dobila neki masni sjaj kao od firnisa, tako da izgleda kao neki masni kamen (steatit). Okolo same predstave urezan je jedan oštri dublji i jedan širi plitki obruč unutar prostog prema ivici uzdignutog, malko nekoncentričnog okvira. Promjer kalupa iznosi 22.3 cm. Najveća dubina mjerena od ivice je od 1.1 cm. Medaljon je ispunjen slavolukom, koji se sa tri otvora diže nad dvostrukom vodoravnom crtom. Ispod ove crte prostor je ispunjen sa dva ovalna štita i po dva koplja. Srednji veći otvor i dva manja pobočna nisu ostali prazni već kao na poznatom relijefu Haterija (sada u lateranskom muzeju) u Rimu ispunjeni kipovima na visokim, festonima ukrašenim postamentima. Na sličnim postamentima stoje četiri manje statue kao sastavni dijelovi arhitekture slavoluka. Kip na desnom kraju (NB! desno i li-

jevo podrazumijevamo uvijek po sadrenom otisku) predstavlja jednu Viktoriju koja, okrenuta prema sredini slavoluka, ispruženom desnicom drži vijenac. Kip koji ovomu odgovara na lijevom kraju toliko je slabo otisnut i k tomu još nepotpun, da se sa sigurnošću nemože odlučiti je li muški ili ženski; i njegovi atributi potpuno su nejasni. Kipovi u sredini predstavljaju muška lica: lijevi nosi oklop i paludamentum, ispod oklopa izviruju duge rese valjda od kožnatog prsluka (tunike). Glava je nejasna. Njegova desna drži gornji rub do nogu položenog štita, lijeva je podignuta i bila je valjda ispružena prema glavnom otvoru slavoluka. Od drugoga kipa, koji mu odgovara, ostale su samo glava i noge; predstavljeno muško lice držalo je koplje čiji je gornji vrh uščuvan.

Slavoluk je crtan samo u obrisu, njegova arhitektura nije nikako naznačena, nema stupova, friza, vijenaca. Ipak u svojoj konstrukciji poprima dosta arhitektonskog izgleda i to pomoću već spomenutih kipova te vojničkih znakova, koji se nalaze nalik na četiri stupa iznad ovih kipova, dva nutarnja su legijonarska *signa*, dva vanjska *vexilla*. (Sr. Alfr. von Domaszewski: Die Fahnen im röm. Heere =V. Abhandlung des arch.-epigr. Seminars der Universität Wien). Svaki *signum* ima na vrhu ljudsku otvorenu ruku, valjda znak vjernosti, onaj potpuniji desno ima ispod ruke četiri vijenca, svaki sa po tri *gemmae* dalje ispod ovih držak. Vrh vexillum-a okrunjen je orlom, koji stoji otvorenih krila na prečnici o kojoj visi zastava, ispod zastave još tri vijenca slična kao oni na signum-u, te dekorativna jabuka ili čvor na držku. Izmedju vrhova ovih vojničkih znakova stoji natpis:

VOTIS X ET XX FEL | *votis decennalibus et vicennalibus fel(iciter)*

Kod ovih slova osobito kod brojke XX, dalje i kod orla na vexillum-u dobro se opaža kako su punce kadkad dvostruko ili nejasno utisnute u još mekanu glinu kalupa. Na vrhu slavoluka u sredini triumfalna kola sa šest upregnutih konja, u njima imperator u dugoj mantiji, koji ispruženom desnicom drži granu ili palmu. Sa svake strane kola hrli k imperatoru po jedna Viktorija, pružajuć mu lovorvijenac, a pri svakom kraju po jedan *tropaeum* (kaciga, oklop, štitovi položeni na deblu)[2]).

U otvorima slavoluka ima — kako već spomenusmo — takodjer kipova. Može se još toliko ustanoviti, da je u sredini bio čovjek s ovjenčanom glavom, valjda odjeven u oklopu, da je držao žezlo ili koplje i da mu je desna ruka bila visoko ispružena. U lijevom otvoru stoji žensko lice. Najbolje je sačuvan lik u desnom otvoru, koji predstavlja čovjeka u vojničkoj opremi s oklopom i sa *paludamentum*-om i cipelama; na glavi nosi valjda kacigu, desnicu je uz-

[2]) W. Schmid na n. mj. uzeo je l. tropaeum za lik Viktorije, mislim da je nehotice pogriješio.

digao kao da pozdravlja imperatora u sredini prema kojemu je i okrenut; možda je i on imao koplje.

Desno i lijevo od slavoluka stoji po jedan u sredini valjda trakama urešeni stup bez kapitela, koji nosi konja i konjanika. Ne može se razabrati jesu li konjanici odjeveni ili ne; svaki jaši prema sredini i drži desnu ruku uzdignutu. Nad lijevim konjanikom stoji CE[r]A, nad desnim vrlo nejasna dvostruko utisnuta slova, bezdvojbeno imena onoga, koji je izradio originalni voštani model (zato *cera*) za ovaj kalup Q ? ST ? VO ?

Slične signature imaju veliki relijefni medaljoni na posudama u već spomenutoj publikaciji J. Déchelette-a o vazama rimske Galije. Onaj, koji je modelirao originalni oblik ovog kalupa, vidio je možda doista sam u Rimu slavoluk, vjerovatnije je da je imao pred sobom koji crtež ili bolje koji rimski kovinski medaljon ili novac s pretstavom slavoluka. (Sr. Chr. Hülsen u Röm. Mitteil. XX 1905, str. 75, koji je mišljenja, da srodni medaljoni kod J. Déchelette-a II br. 98, 98a i br. 96 kopiraju revers novca cara Hadrijana i Marka Aurelija.) Samoga vladara stavio je u glavni, srednji otvor slavoluka; u manjem otvoru, desno, imao je biti suvladar ili nasljednik prijestolja, a lijevo carica ili žena njegova nasljednika.

U onim kipovima, koje je majstor modelirao kao sastavni dio arhitekture, htio je predstaviti Viktoriju i možda opet koje članove carske porodice; vjerovatnije da je mislio na pojave kao *Virtus*, *Honos* ili na kojega vojničkoga *Geniusa* . I za takove t. zv. personifikacije vojničkih vrlina imamo baš na sličnim kalupima dosta dokaza (sr. dolje). Onim dvama konjanicima, desno i lijevo od slavoluka, htio je majstor našega kalupa u prvom redu da ispuni prazni prostor. Ali doista je bilo na forumu sličnih kipova na visokim postamentima. Bit će stoga ispravnije, ako pomislimo, da su mu bile pred očima ovakve počasne statue, a ne slične statue možda Dioskura.

Natpis sretno dovršenih decenalija i dobrim auspicijama započetih vicenalija bio je n. pr. na slavoluku cara Dioklecijana, a još i danas se čita na slavoluku cara Konstantina Velikoga u Rimu. I drugi neki indiciji upućuju nas otprilike na isto doba, t. j. na početak IV. stoljeća p. K., n. pr. odijelo božice pobjede, koje je slično odijelu na novcima iz Konstantinovih vremena, barokni oblik kacige onog suvladara ili princa pretstavljenog u desnom otvoru slavoluka. Inače nažalost nemamo obzirom na slabo stanje u kojemu se je kalup uščuvao, te na sam čisto obrtnički karakter našega predmeta drugih sredstava pomoću kojih bismo mogli tačnije odrediti vrijeme izradbe[3]).

Moguće, da je kalup izrađen baš prigodom 10-godišnjice carskog vladanja, ali kao što tada, mogao je i dalje služiti za plosnate pogače ili oblate, koje

[3]) W. Schmid stavio je izradbu ovog kalupa i onog s triumfom iz Emone u vezu s pobjedom Teodozija nad Maksimom god. 388 po Kr.; Jahrb. f. Altertumskunde VII, str. 183.

su lojalni podanici primali na dane narodnog državnog slavlja, n. pr. prigodom vladarevog rođendana. Ovakove troškove podmirivao bi u provincijama namjesnik iz državne blagajne ili iz fiskusa vladarevog, dalje općine, udruženja i bogati ljudi, koji su na taj način htjeli dokazati svoju odanost i privrženost vladaru i njegovom domu. God. 1906. bilo je u Ostiji iskopano mnoštvo dvojnih kalupa za pogače ili kruh, kojim bi narod bio obdarivan u amfiteatru ili cirkusu prigodom svečanih proslava *(epula publica)*. Ovi kalupi imaju drukčiji oblik od našega (ispečena pogača težila je otprilike jednu rimsku funtu) a i predmeti predstavljenih relijefa imaju drugi karakter: oni naime predstavljaju ponajviše motive iz cirkusa, javnih igara, hajke zvjeradi u amfiteatru, predstave u teatru i t. d.[4]) U dunavskim provincijama primao je narod stanovito vrijeme kasnije nego u Ostiji kod sličnih godova uz ostale darove plosnate tanke oblate, valjda izrađene od tijesta i meda, slične našim medenjacima ili srodnim proizvodima, koji se danas na raznim sajmovima prodavaju i koji često uz ime fabrikanta imaju srodne motive kao oni antikni na pr. viteza u oklopu, vojnika i t. d. Sr. odnosne kalupe osobito u etnografskom muzeju Budimpešte. Kalupa za ovakove oblate našlo se je do sada u slijedećim mjestima: Emona, Virunum, Poetovio, Savaria, Brigetio, Vindobona[5]), Carnuntum, ali najviše ih je dao Aquincum[6]).

Katkada ima na njima natpisa; onda su ovi sastavljeni u potpuno lojalnom duhu prema vladaru, n. pr. *salvo Augusto aurea s(a)ecula videmus* (R ó m e r i D e s j a r d i n s, Musée national Hongrois de Buda-Pest, pl. LIII no. 259) ili uzveličaju slavu i čast imperatora i njegove kuće, n. pr. *Honori* sa poprsjem Honos-a između dva roga obilnosti (sr. sliku na istom mjestu) ili izrazuju želju za sretno i dugo vladanje, te za zdravlje i spas vladara, kako natpis u našemu kalupu ili *conservatio Aug(usti)* na kalupu u budimpeštanskom muzeju (R ó m e r-D e s j a r d i n s no. 260). Natpisi su dakle u idejnoj vezi i srodnosti sa samim predstavama ovih kalupa i potvrđuju nam svrhu po njima proizvedenih pogača ili oblata u svečanim zgodama.

IV. Skulpture i relijefi u ptujskim mitrejima.

Mitrej na Spodnjem Hajdinu — akoprem nije uščuvao niti jednog ulomka velikog kultnog relijefa — dao nam je ipak spomenike od vanredne važnosti za kult perzijskog boga Mitre, da spomenemo samo natpise i skulpture *natura dei* C III 14354, 29 i *transitus* C III 14354, 28. Predstava boga, koji na svojim leđima nosi ulovljenog bika nalazi se često na relijefima, ali je vrlo rijetka u

[4]) A. P a s q u i u Notizie degli scavi 1906 str. 357 i sl.

[5]) Sr. F. K e n n e r u Geschichte der Stadt Wien I str. 140 i sl.

[6]) Sr. C III 6009, 9—11 i 12013, 1; W. K u b i t s c h e k u Jahrb. f. Altertumskunde VII 1913 str. 169. Sr. na uvodu ovog članka navedenu publikaciju Bálihta K u s z i n s z k y.

slobodnoj skulpturi. Fr. Cumont u svojem uzornom djelu o mitrijskim spomenicima nema produkcije nijednog eksemplara (Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra I, II), on priopćuje samo W. Gurlitt u prigodom prve privremene publikacije mitreja u »Jahreshefte« II Beibl. 92, da postoji samo još jedan Mithras Taurophorus u skulpturi, nažalost još nepublikovan, i to u Parizu u zbirci M. de Clercq iz mitreja u Sidonu (Fenicija) sr. Textes et mon. II, str. 191, 4. O. Benndorf je upozorio na istom mjestu (Jahreshefte) kratkom opaskom i na torzo iz Akvileje.

Akoprem rijedak i vrlo važan, *transitus* I. ptujskog mitreja do sada nije dobro reproduciran, crtež u Mittheilungen der Zentral-Kommission, 1900 str. 92 je nepotpun, a dva snimka (sa strane i *en face)* u »Vodniku«, odnosno u »Führer-u« nažalost su premalena i nisu otisnuta na dobrom papiru. Stoga sam smatrao potrebnim i korisnim, da ga na ovom mjestu po mojoj novoj fotografiji reproduciram. (Sl. 45 i 46.) — Do njega mogu istodobno susretljivošću g. G. Brusin-a, upravitelja muzeja u Akvileji, kojemu iskreno zahvaljujem, reproducirati takodjer još potpuno nepoznati torzo iz Akvileje[7]). (Slika 44.)

Nameće nam se sada pitanje je li to slučaj, da se skulptura Mitre bikonosca iz antike uščuvala baš jedino u Akvileji i Poetoviju (osim spomenutog primjerka u Feniciji)? Uz ovo pitanje usko je povezano i drugo, to jest pitanje pod kojim su utjecajima izvedene skulpture u t. zv. I. ptujskom mitreju Spodnjeg Hajdina. Poznato je naime da su žrtvenici ovog mitreja i dekorativni relijefi na njima, te torzo mladog Mitre, koji se rađa iz kamena i sam Mithras Taurophoros za provincijske prilike iznimno dobro, vješto i elegantno izrađeni, mnogo bolje nego ostali spomenici Poetovija istoga razdoblja. Sr. nažalost ne uvijek dobre slike u Mitth. der Zentr. Komm. 1900 str. 92 i Beilage I, te u Jahrbuch für Altertumskunde VII 1913 table XXIII i XXIV (NB! bez teksta) te u »Vodniku« odnosno »Führer-u« sl. 116 i sl. Tu nije bila zaposlena ruka koga mu drago klesara provincijalca, već dobro izvježbana majstora iz većega središta, iz radionice sa dobrom tradicijom.

Da dadem samo jedan primjer izradbe na ovim spomenicima snimio sam dva detalja žrtvenika s posvetom na Cautes-a C III 14354, 3, te ih ovdje reproduciram (slike br. 47 i 48). Ovnujske glave, vrlo lijepo i značajno — budući se radi o žrtveniku — ispunjuju prostor gdje inače nalazimo volute, isklesane su priličnom vještinom i dobrim poznavanjem anatomije. Sredinu između voluta akcentuira akantov list. Poprsje Cautesovo na donjem dijelu are između natpisa i postamenta nije tu jednostavno bez veze ili okvira istesano, već ima za podlogu trolistnu čašku akantusa kako ju nalazimo na žrtvenicima i sličnim spomenicima u Italiji i Galiji. Ova akantova čaška služi nam donekle takodjer za datiranje spomenika budući su ovako uokvirene biste bile baš u modi za

[7]) Sr. G. Brusin, Aquileia, Guida i. t. d. str. 148, n. 78.

doba Hadrijana i njegovih neposrednih nasljednika[8]). Uopće čitava ara, koja se od baze prema vrhu lagano sužava, ima izgled predmeta na kojemu je radila dobro uvježbana ruka majstora klesara kojemu nije nedostajalo i nešto smisla za pravu umjetnost.

Isto se može kazati i za druge žrtvenike.

Mi znamo pod uplivom kojega većeg centra je bio Poetovio, te uopće svi gradovi alpinskih provincija: Noricum i Pannoniae. Žarište kulturnog života za zapadno i srednje Podunavlje bila je Akvileja. To je više puta istaknuto i za promet i trgovinu po epigrafičnim spomenicima i dokazano[9]). Spomenici Akvileje i podunavskih provincija nisu nažalost u tom smislu još obrađeni. Pretpostavka takvoj studiji je ta, da budu jedni i drugi (skulpture, relijefi i dekorativna arhitektura) u što većem broju u preglednim atlantima i s dobrim slikama objelodanjeni. Radnja A. Schober-a, Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien (Sonderschriften des öst. arch. Inst. Bd. X) je samo početak takvoj važnoj komparativnoj raspravi. Nešto na tom polju sprema i S. Ferri, koji je nedavno pokušao da analizuje provincijalnu umjetnost na Rhein-u: Arte Romana nel Reno, Milano 1931.

Ništa dakle naravnije nego činjenica da su i klesarski majstori ptujskoga mitreja stali pod uplivom dobrih tradicija oglejskih radionica, ili da su vjerovatno došli u Poetovio iz same Akvileje.

Ne sumnjam da će nam študija o provincijalnoj umjetnosti u podunavskim provincijama donijeti i taj rezultat da su krasni pilastri velikog relijefa boga Mitre iz Virunuma (Cumont, Textes et monuments II sl. 211—213) izradjeni pod uplivom majstora iz Akvileje.

Mitrej na Spodnjem Hajdinu — uopće jedan od najstarijih — podigli su valjda, da počaste uspomenu ktitora mitrejske nove vjere nekoga Hyacintha, oko god. 150 po Kr. carinari-robovi u birou trojice ljudi koji su *vectigal Illyricum* imali u zakupu. Dvojicu tih zakupitelja spominju nam epigrafički tekstovi na ptujskim spomenicima, to jest: *C. Antonius Rufus* i *Q. Sabinius Veranus*, trećega (*T. Iulius Saturninus*) znamo po drugim izvorima. Ovi su *conductores publici portorii Illyrici* imali svoj personal u svim stanicama gdje se utjerivala t. zv. ilirska carina; po lijepoj kombinaciji C. Patscha izgleda,

---

[8]) Sr. Bieńkowski, Historia kształtow biustu starożytnego, tabla I 5—7; isti u Revue archéologique 1895 II str. 294, n. 6—7. Sitte, Porträtemblem aus Wels u Österr. Jahreshefte XIV str. 128, 29 i listu spomenika sa sličnim bistama, koju daje Dilthey u Bonner Jahrbücher LIII str. 3 in sl.

[9]) O uplivu Akvileje na provincije sr. R. v. Schneider, Die Erzstatue vom Helenenberge (posebno utisnuto iz Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses, Wien Bd. XV) na str. 21 i vrlo važnu opasku 8 Alfreda v. Domaszewski na istom mjestu.

da je *C. Antonius Rufus* imao čak u samoj Akvileji svoga roba. CIL V 820. (C. Patsch, Röm. Mitt. VIII 1893, str. 197.)

Personal se često mijenjao od jedne stanice na drugu unutar dunavskih provincija (ispočetka osam, kasnije deset po broju) koje su bile dužne da plate *vectigal Illyricum*. Tako su ovi robovi - carinarnici bili najpodesniji za širenje novog kulta perzijskog boga Mitre; kada su imali u svojoj propagandi uspjeha i gradili hram dobro su znali, otkle će pozvati vješte majstore, da im izrade relijefe i skulpture.

Tako su postupali prigodom osnutka mitreja u Poetoviju, a slično u stanici na Vratniku blizu Senja (Senia) na gornjem jadranskom primorju. Tamo je na Vratniku izgradio Mitri hram neki *Hermes*, rob poznatog nam C. Antonija Rufa C III 13283, Brunšmid, Kameni spomenici hrv. narodnog muzeja u Zagrebu br. 237. Natpis, koji nam to potvrđuje nađen je god. 1891. Nedavno je iskopan slučajno na istom mjestu drugi natpis, čiji mi tekst ljubazno priopćuje g. *Klemenc*, kustos zagrebačkog muzeja: *S(oli) I(nvicto) M(ithrae) / Faustus / T(iti) Iul(i) Saturni/ni praef(ecti) vehi culor(um) et conductoris p(ublici) p(ortorii) servus / pro se et suis / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. Novi natpis opet nam je lijepim dokazom da je doista T. Iulius Saturninus bio treći u društvu zakupaca ilirske carine i da je personal ove družine širio mitrijsku vjeru u području svoje djelatnosti.

Čitavo primorje sjevernog Jadrana stajalo je, kako je i naravno u pogledu trgovine, obrta i umjetnosti pod uplivom Akvileje. Za klesarsku industriju nadgrobnih spomenika imamo jedan lijepi dokaz u nadgrobnom žrtveniku C III 3015 iz Sv. Jurja kod Senja, sada u Zagrebu (Brunšmid na n. mj. br. 337). D. i l. njegova strana ukrašena je relijefom Erosa s raširenim krilima, koji jaši na delfinu. Taj se isti motiv opetuje malne u identičnoj kompoziciji na jednoj nadgrobnoj ari iz Akvileje (slika 39. kod G. Brusin-a, Aquileia, Guida i t. d. na str. 67.).

Klesarski dakle majstori kolonije Senia ili su imali crteže-uzorke primljene iz Akvileje ili su sami bili izučili svoj zanat u radionicama toga bogatog trgovačkog centra. Valjda su i *Hermes* i *Faustus* za novi mitrej kod Senja pozvali klesare koji su radili po tradiciji onog grada s kojim su i njihovi gospodari imali poslovnih veza i gdje im je možda bila koja središnjica za čitavo Podunavlje. Mitrej na Vratniku još nije iskopan; bude li u njemu vajarskih radnja, možemo se nadati, da će one potvrditi naše gornje zaključke.

Pri osnivanju prvog hrama perzijskog boga svijetla na periferiji Poetovija personal carinske stanice koji je valjda donio novu vjeru u Podunavlje s istoka putem Jadranskog mora i tu je s vanrednim uspjehom širio, postupao je vjerovatno na sličan način kao onaj u stanici kod Senja. Izradbu nutarnjeg namještaja povjerili su majstorima klesarima ili pozvanim iz Akvileje ili ta-

kovima koji su radili po uputama stručnjaka iz onoga grada. U sredini II. stoljeća mitrijska vjera već je imala u ovom emporiju Jadrana mnogo pristaša. Hram perzijskog boga — možda ih je bilo i više — bio je ukrašen krasnim i ukusno izradjenim spomenicima. Dobra klesarska tradicija toga grada bila je odavna na glasu, već od zadnjih republikanskih vremena. Da su najbolji majstori radili takodjer za potrebe mitrejâ, to nam svjedoči onaj virtuozno izradjeni relijef koji je 1888 god., u Monastero kod Akvileje iskopan i koji se sada nalazi u bečkom (bivšem dvorskom) muzeju.

Eleutheros (C V 820) i njegovi kolege u carinskoj službi vidili su u mitreju u Akvileji kip Transitus-a, Mitre bikonosca; kada su u drugim mjestima svoga službovanja izgradili hram perzijskom bogu, čiji su bili oduševljeni vjernici i fanatični propagatori njegove vjere, željeli su imati sličan uredjaj, slične kipove i relijefe kao u Akvileji. Zvali su majstore koji su mogli udovoljiti njihovim željama. Premda su bili robovi, imali su od svoje unosne službe dosta sredstava, a nije isključeno da su i njihovi gospodari doprinašali eda hram, u kojemu se u molitvi bogu svjetla sakupljao njihov personal, bude što ljepši.

Mitrijska vjera se je čvrsto ukorijenila u Poetoviju i naglo napredovala. Već otprilike 50 godina iza gradnje I. mitreja na početku III. stoljeća po Kr. pojavila se potreba za novi hram koji je bio podignut tik do staroga. (Sr. »Vodnik« str. 68, »Führer« str. 63 i sl.). U sredini III. stoljeća (za cara Galijena) vojnici dakijskih legija (pete i trinajste) koji su privremeno boravili u Poetoviju ziđaju jedan treći veći hram na Zgornjem Bregu u blizini vode Studenčnice ili proširuju hram što su ga na ovom mjestu bili već našli pri svome dolasku. (Sr. »Vodnik«, str. 172, »Führer«, str. 172 i sl.) Relijefi na spomenicima, koje su komandant ovih legija i visoke šarže u njegovom štabu posvetili Mitri, korektno i marljivo su izrađeni, ali ne ističu se posebno vrlinom radnje. Osjeća se tu, da se radi o vojničkim narudžbama, koje su izvršili ili sami vojnici ili obični klesari Poetovija. Ali ima u istom hramu nekoliko votivnih spomenika, koji su ranije izrađeni i stoga valjda prenešeni iz drugih mitrejâ ovamo, a ima po koji relijef i ulomak koji odaje mnogo bolju izradbu negoli ostali spomenici. Najviše nas zanimaju neki fragmenti (sedam) nekog zavjetnog relijefa, koji prikazuju u običnoj već konvencionalnoj formuli boga Mitru kako je svladao bika i kako ga eto ubija, (slika br. 50); lijevo opažamo Cautopates-a sa spuštenom zubljom, kojemu je desno odgovarao Cautes s uzdignutom. U lijevom gornjem uglu izlazi iz hridina Sol sa plastično izrađenim trakama okolo glave, u desnom kutu zalazi Luna, čije je poprsje isto tako položeno i uokvireno kamenjem, kao ono boga Sunca. Nažalost fali otprilike polovica, ili čak i nešto više od potpunog relijefa. Sačuvani dijelovi vrlo su dobro izvedeni. Tijelo Mitrasa odlikuje se živim pokretom, nije uko-

čeno kao kod običnih jeftinih votiva. Potankosti su marljivo i fino izrađene, osobito n. pr. nabori Mitrinog odijela. Njegova mantija slikovito je lepršala i time dala zgodnu pozadinu figuri samoga Mitre; od nje su ostali samo neki rubovi ispod stijene iz koje izlazi Sol. Jednom su živahne boje još povećavale efekat ovog za provincijske prilike vrlo plastičnog relijefa. Neki dijelovi su bili izrađeni potpuno *a jour*, tako bezdvojbeno desna ruka Mitrasova, koja je snažno gurala bodež u vrat svladanog bika. Valjda je i mantija barem djelomice bila isklesana na isti način, t. j. slobodno odijeljena od pozadine. Sudeći po fragmentu s desnom prednjom bikovom nogom, ovaj relijef nije imao ispod predstave plintu za zavjetni natpis, kao što takav epigrafički pojas obično imaju malne svi spomenici ove vrsti, a izgleda, da je bio takodjer prost od običnog arhitektonskog ili geometričkog okvira.

Sve spomenute pojedinosti, kojima se ovaj relijef odlikuje i razlikuje od ostalih, služe nam dokazom, da je taj komad istesao neki bolji, vještiji klesar starog Poetovija. Budući da je materijal t. zv. pohorski mramor, nemožemo pomisliti na eventualni import.

Nama izgleda najvjerovatnije, da se i u ovom slučaju manifestira upliv obrtne umjetnosti iz Akvileje. Sve vrline, koje smo iznijeli kod našega komada, koji nažalost nije do danas došao neoštećen, već samo u ulomcima, posjeduje i to u još većoj mjeri i mnogo više dotjerane onaj malne potpuno neoštećeni relijef iz Akvileje, koji smo već spomenuli i koji zbog njegove važnosti donosimo na istoj tabli pod br. 49 — povrh ptujskoga[10]). Slike njegove su najbolje u knjizi Fr. Cumont-a, Textes et monuments II na tabli br. 116 i kod R. v. Schneider u »Album auserlesener Gegenstände« i t. d. Taf. XXI, str. 8, 9.

Upada odmah u oko, da odlična kompozicija nije uokvirena nikakvom arhitekturom, već je postavljena u prost kamenit pejsaž. I obris relijefa u obliku plosnatog heksagona nije običan. Pejsaž i idilični elemenat u njemu markiraju koze i stablo na lijevom kraju. Iako je kompozicija tradicijonalno ustanovljenog predmeta nekako akademijski hladna — iako barokni obrisi i nabori mantije i ostalog odijela nisu po našem ukusu — moramo se ipak diviti vještini i raffinementu kojim je majstor-umjetnik izveo osobito one *a jour* izrađene partije. Ovaj pri kraju II. stoljeća izrađeni relijef možemo uvrstiti među najbolje produkte umjetnosti ili umjetničkog obrta u službi mitrijske vjere.

Ptujski nam relijef izgleda, barem u nekim partijama, kao pokušaj neke imitacije oglejskoga. Nemožemo nipošto prispodobiti vještinu našega klesara sa virtuoznošću onoga iz Akvileje. Ali ipak neka srodnost u htjenju je tu.

[10]) Čitaoci ovog časopisa bit će, skupa sa mnom, zahvalni g. F. Eichler-u, upravitelju antiknog odjeljenja bečkog muzeja, što nam je poslatom dobrom fotografijom omogućio reprodukciju ovoga važnog i lijepog relijefa.

Veze, koje su postojale između Akvileje i Podunavlja već u predrimskim vremenima i koje su rimskom okupacijom bile sistematski organizovane najviše pomoću dobrih cesta, trajale su dakako i dalje u II. i III. stoljeću. Kolonija Poetovio ležala je u sredini važnog druma Akvileja—Dunav. Poznato nam je, da se je i kršćanstvo koncem III. i u IV. stoljeću proširilo u ovom pravcu. Kako je kršćanska crkvena umjetnost u dunavskim provincijama u mnogom bila odvisna od one u Akvileji, tako je i mitrijska već ranije i na početku III. stoljeća crpila svoju snagu, importirala je motive, slog i ukus iz one velike riznice, koja je ondje na najsjevernijem kutu Jadrana, nešto odalečena od mora, ležala i nosila ime *Aquileia.*

Nama se čini mnogo vjerovatnim, ako ne i sigurnim da su skulpture i relijefi koliko I. mitreja, toliko i neki spomenici III. mitreja staroga Poetovija odvisni od klesarskih radionica u Akvileji.

Zusammenfassung.

Bemerkungen zu einigen Denkmälern des alten Poetovio.

Der Verfasser veröffentlicht im I. Kapitel einen im J. 1933 am linken Draufer in der Vičava bei Ptuj gefundenen, stark verletzten Weihealtar eines Spekulators der *legio X Gemina Antoniniana* und versucht seine Ergänzung.

Kapitel II: Mommsen hat CIL III 5302 für identisch gehalten mit einer von Knabl in den Steierm. Mitth. 1859, 87 und in der Sylloge n. 374 mitgeteilten fragmentarischen Inschrift, die er unter obiger Nummer als varia lectio anführt. Der Verfasser zeigt, dass der von Knabl veröffentlichte Inschriftstein noch heute in Črešnjevec vorhanden ist und durchaus verschieden ist von CIL III 5302.

In Kapitel III wird der in Figur 41 abgebildete Kuchenmodel aus Poetovio besprochen. Er ist bereits (ohne Text) im Jahrbuch für Altertumskunde VII 1913 auf Taf. XXII abgebildet und auch im »Führer« durch Poetovio kurz mitgeteilt. Der Model ist nach den allerdings spärlichen stilistischen Merkmalen etwa zu Beginn des IV. Jahrhunderts entstanden. Der Name des Verfertigers des Wachsmodels *(cera)* ist leider unleserlich (Q ? ST ? VO ?). Die Inschrift VOTIS X ET XX / FEL lässt an einen Triumphbogen Diokletians oder Konstatin des Grossen denken. Bei öffentlichen Festen mögen in ihm geformte Honigkuchen unter die Bevölkerung Poetovios verteilt worden sein, wie auch ähnliche Model aus Emona, Virunum, Savaria, Brigetio, Carnuntum, Vindobona und Sirmium eine analoge Verwendung empfehlen.

In Kapitel IV wird die Frage erörtert, unter welchen Einflüssen gewisse Skulpturen und Reliefs aus dem sg. I. und III. Mithräum in Poetovio entstanden sind. Der Transitus (CIL III 14354, 28) benannte stiertragende Mithras hat bisher (abgesehen von einem Stücke aus Sidon in Paris) in der Freiskulptur sein Analogon nur in einem Torso aus Aquileia. Diese Stadt hat während des ganzen Altertums einen bedeutsamen Einfluss auf die Kulturentwicklung der benachbarten Donauprovinzen und des nördlichen Adriagebietes ausgeübt. Die Zollsklaven des C. Antonius Rufus, Q. Sabinius Veranus und T. Iulius Saturninus, die den Mithraskult unter anderem auch in Senia an der oberen Adria und in Poetovio verbreiteten und Mithräen bauten, hatten geschäftliche Beziehungen mit Aquileia. Wie sich für Senia direkte Abhängigkeit von Aquileia in der dekorativen Grabskulptur nachweisen lässt, so haben höchstwahrscheinlich auch für den Schmuck des sg. I. Mithräums in Poetovio Meister aus den Werkstätten Aquileias gearbeitet.

Auch das im sg. III. Mithräum von Poetovio gefundene, leider unvollständige Relief (Bild 50) zeigt eine gewisse stilistische Verwandtschaft mit dem bekannten Mithrasrelief aus Aquileia in Wien, wenn auch der Meister in Poetovio die verblüffende, technische Virtuosität dieses Stückes bei weitem nicht erreicht hat. Wie im IV. Jahrhunderte Aquileia Ausgangspunkt für die christliche Kunst der Donauprovinzen war, so hat es sicherlich schon im II. und III. Jahrhundert auch die mithrischen Darstellungen in diesen Gebieten beeinflusst.

K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo.

Milko K o s, Ljubljana.

Po zavrnitvi Madžarov v drugi polovici 10. stoletja se P t u j dolgo ni mogel povzpeti do veljave, ki jo je imel v 9. stol. kot eden najpomembnejših krajev Spodnjepanonske krajine. Nevarna bližina ogrske meje in ogrskih vpadov je ovirala razvoj naselbine, ki jo je tudi v pomadžarski dobi z okrajem vred imela v posesti salzburška nadškofijska cerkev kot svojo nekdanjo pridobitev iz 9. stol. S ponarejanjem in pristnimi dokumenti je Salzburg v drugi polovici 10. stol. obnavljal svojo posest v nekdanji Spodnjepanonski marki[1]). Kot vzhodna točka ptujske zemlje je označeno mesto, »kjer Dravinja teče v reko Dravo«. Tako se glasi mejna označba tudi v privilegiju iz leta 982., ki s svojim naštevanjem zgolj posesti v Karantaniji in njenih krajinah — ne tudi na panonski zemlji, ki je bila pod Ogri — kaže, kako daleč so bili takrat že potisnjeni Madžari, oziroma do kam se je pomaknilo območje nove nemške države[2]).

Da je nekdaj ogrska oblast segala v okoliš, kjer teče Dravinja v Dravo, priča stoletna pravda za posest okraja in gradu B o r l ob Dravi. Okoliš, ki so ga prejkone okoli l. 1200. iztrgali Ogrom gospodje iz Draneka in tamkaj sezidali grad, zahtevajo Ogri še več ko sto let kasneje kot del Ogrske (1337: »castrum Anchensteyn in partibus Hungarie situm, in Ungarico Bornyl dictum«)[3]). Po sidru (Anker) v grbu Draneških je dobil grad nemško označbo

[1]) Med 970—977 nastali falzifikat z datumom 20. nov. 890, privilegiji Otona II. in Otona III. iz let 977, 982 in 984 (Hauthaler-Martin, Salzburger Urkundenbuch, II, 56, 103, 106, 108; Fr. Kos, Gradivo za zgod. Slovencev, II, 296, 460, 473, 482).

[2]) M. Felicetti, Beiträge zur Kunde steiermärkischer Gesch.-Quellen, IX (1872), 21, z napačno lokalizacijo Treuuina = spodnja Pesnica. — Lj. Hauptmann, Mejna grofija Spodnjepanonska, Razprave Znanstvenega društva, I, 328.

[3]) Archiv für österr. Geschichte, 71, 445. — A. Anthony v. Siegenfeld, Das Landeswappen der Steiermark, 57.

Ankenstein. Za grad in okraj je državno pripadništvo še dolgo neodločeno. Borba zanj gre med Ogrsko in Štajersko. Vsaj za dobe Ptujskih gospodov (izumrli 1438), ki so ga pridobili od Draneških, ima Borl neke vrste eksteritorialen položaj, tako da Ptujski niso bili zanj dolžni služiti niti rimsko-nemškemu niti ogrskemu kralju.[4])

Kar vemo iz 11. stol. za odnošaje in mejo napram Ogrski v odseku med Dravo in Rabo, je tako malo, da si je težko ustvariti jasno sliko. Ogrski vpadi so ob pogostih bojih in konfliktih z nemško državo segali nedvomno globoko v Štajersko in Podravsko marko. Politično območje Ogrov gre med Dravo in Muro najmanj do črte, ki jo moremo potegniti od ustja Dravinje do izpred salzburškega Ptuja in do pred Radgono. O kaki stalni mejni črti ne more biti še nobenega govora, kvečjemu o mejnem pasu. Za obmejne razmere v tem odseku še v začetku 12. stol. je pomembna zamenjalna listina med Engelbertom, mejnim grofom iz rodu Spanheimov, in šentpavelskim samostanom, ki jo je datirati med l. 1106. in l. 1124. Šentpavel je takrat prejel od Engelberta vse, kar je ta imel kot dediščino v Ptujski (Podravski) krajini. Našteti kraji pa ne segajo na vzhodu preko Boračeve (jugovzh. od Radgone), Negove, Plitvic in nekega »Pribissendorfa«. O vseh je povedano, da so bili radi pogostih sovražnih (to je ogrskih) vpadov opustošeni in deloma spremenjeni v pustinjo[5]).

O razmerah v obmejni krajini pravi drug vir, da so jo ogrski vpadi spremenili v puščavo in da je mnogo nadlog zadelo tamkajšnje Bavarce in Slovence, kajti napadalci so si prilaščali ljudi, živino in drugo blago, za seboj pa puščali povsod opustošeno zemljo[6]). Med razdrtimi gradovi v krajini je bil tudi starodavni ptujski. Zasluga salzburškega nadškofa Konrada I. (1106—1147) je, da je na ogrski meji med Dravo in Muro dosegel mir in v obmejnem pasu zaustavil nadaljnja pustošenja. Najkasneje v prvih mesecih l. 1127. je prišlo do prve mirovne pogodbe med ogrskim kraljem Štefanom II. in salzburškim nadškofom, ki pa zaenkrat ni obveljala. Novi ogrski navali sledé. Posredovanje na ogrskem dvoru je privedlo do novega in trajnejšega miru l. 1131., ki je imel za pokrajino med Dravo in Muro dalekosežen pomen. Od starine porušeni grad v Ptuju je nadškof Konrad zopet pozidal. Njegov biograf nam pičlega pol stoletja za temi dogodki že popisuje ugodne posledice salzburško-ogrskega miru iz leta 1131.: »Ne samo škofova zemlja je prišla do starega blagostanja, marveč tudi vsa krajina se je tako napolnila z vasmi, gradovi in kmetovalci, kakor jo danes vidimo. Smatra se, da je v mnogo boljšem stanju, ko je bila v starih časih. Po rodovitnosti in pridelkih vseh vrst se

---

[4]) H. Pirchegger, Erläuterungen zum Histor. Atlas der österr. Alpenländer, I/1, 45.

[5]) Jaksch, Monumenta hist. duc. Carinthiae, III, 218. — Gradivo, IV, 22. — Vl. Levec, Mitteilungen der Anthropolog. Gesellschaft Wien, 28, 172—176 (Pettauer Studien, I).

ne loči mnogo od Avstrije. Rop in prodaja ljudi obojega spola, ki je bila v starih časih v navadi, je sedaj silno redek in skoraj nezaslišan pojav«[6]).

Četudi izgleda, da je popis sestavljen v nekoliko prerožnatih barvah in da je bilo biografu nadškofa Konrada mnogo na tem, da povzdigne kar mogoče zasluge svojega junaka, je vendar nedvomno, da so za srednji del Slovenskih goric napočili mirnejši časi, ki so dovoljevali večji kolonizatorični razmah. Poprej napadajoči Ogri stopijo v defenzivo, v ofenzivo pa salzburški Ptuj pod vodstvom nadškofovih ministerialov, ki stolujejo na sedaj obnovljenem gradu in so se povzpeli do veljave in moči v bojih z Ogri kot obmejni kastelani. O enem takih protiogrskih sunkov ptujskega gospoda nam je ohranjen podatek v pritožbi ogrskega kralja do salzburškega nadškofa (iz leta 1161.)[7]).

Izgleda, da se do konca 12. stol. ni pomaknilo ptujsko-salzburško območje v vzhodni smeri preko spodnjega Ptujskega polja. Mogoče je Trgovišče (nem. Altenmarkt) pri Veliki Nedelji, ki leži ob velikem ogrskem, v smeri nekdanje rimske ceste Poetovio-Curta vodečem potu, kraj starega trgovskega prometa in izmenjavanja na nekdanji ptujsko-ogrski meji. Na zgornji Ščavnici in v smeri proti Murskemu polju ne omenja deželnoknežji urbar iz dobe ok. 1220—1230 niti ene vasi od Negove in Kunove proti vzhodu[8]).

Obmejnemu ozemlju med Muro in Dravo, ki je na ta način v 12. stol. prišlo do miru, blagostanja in kolonizatoričnega razmaha, je dajala potrebno varnost na zunaj uredba s t r e l c e v in s t r e l s k i h d v o r c e v. Do srede 12. stol., torej v času, ko se je začela kolonizacija in obnova ob ogrski meji, jim moremo slediti v Podravski krajini[9]). Strelci (sagittarii) so imeli v fevd manjše dvorce, posestva ali vasi, bili osvobojeni vsakih dajatev in davščin, a so morali zato opravljati vojno in brambno dolžnost v službi svojega gospoda[10]). Pred samim Ptujem je dvoje zaselkov z imenom Strelci, ki so mogli nastati, ko je še potekal štajersko-ogrski mejni pas med Ptujem in Ormožem.

V zadnjih letih 12. stol. je pa prišlo do odločilnega sunka ptujskih gospodov v smeri proti vzhodu in na ta način do velike premaknitve mejnega območja med Dravo in Muro na škodo Ogrske. Salzburški ministerial Friderik iz Ptuja je Ogrom ok. l. 1199. odvzel ormoški okraj in pri Veliki Nedelji, na

---

[6]) Vita Chunradi archiepiscopi, c. 18, 20 (Mon. Germ. hist., Script., XI, 73—75). — Gradivo, IV, 88, 105, 109.

[7]) J. Zahn, Urkundenbuch des H. Steiermark, I, 431. — Gradivo, IV, 439.

[8]) Die Landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark, izd. A. Dopsch, 22.

[9]) 1164 priči »Hartmannus sagittarius« in »Herrandus sagittarius« v Mariboru (Jaksch, Mon. Carinthiae, III, 406. Gradivo, IV, 470).

[10]) A. Mell, Die sogenannten Schützenhöfe und Schützenlehen in Steiermark, Mittheilungen d. Histor. Vereins f. Steiermark, 42 (1894), 146 d. in Grundriss der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark, 253. — Fr. Kovačič, Doneski k starejši zgodovini Murskega polja, ČZN, 15 (1919), 23 d., posebno 45 d.

svojem alodu in pri že obstoječi cerkvi, nastanil Nemški viteški red[11]). S padcem Ormoža se je zrušilo tudi desno in levo ogrsko krilo. Borlski okoliš južno od Drave zavzamejo gospodje iz Draneka[3]). Na severu se pa priključi Štajerski Mursko polje. Najkasneje do srede 13. stol. se preko Murskega polja razširi obrambna organizacija strelcev in strelskih dvorcev, vse notri do Ljutomera, ki se v nesumljivem dokumentu v obliki »Lůtenwerde« imenuje prvič l. 1242.[12]). Obenem z obrambno zaščito obseže ozemlje intenzivna kolonizacija. Ogrsko mejno območje je potisnjeno onostran črte Središče—Ljutomer in na Muro do Radgone.

Med Muro in Rabo ni bila štajersko-ogrska meja podvržena tolikim spremembam. Radgona je bila v teh krajih močna obmejna straža, severno od nje moremo slediti le redkim postojankam strelcev[13]).

Dočim smo o razprostranjenosti in organizaciji strelcev ob štajersko-ogrski meji poučeni iz razprav Kovačičevih in Mellovih, so nam posebne uredbe ogrske mejno-obrambne organizacije v odseku med Dravo in Rabo iz literature manj znane. Ureditev ogrske meje v vzhodnih Slovenskih goricah, Medžimurju in Prekmurju je samo majhen člen velike mejno-obrambne organizacije, ki je pod Arpadoviči obkrožala ogrsko državo[14]).

Ogrska država za Arpadovičev je — kakor mnoge slovanske in bizantinska država v srednjem veku — uredila ob svojih mejah širok obrambni pas, obstoječ iz gozdov, močvirja in puste zemlje. Ob vseh odprtih in za vpad pripravnih mestih je državna oblast vzdrževala posebne umetne ovire, obstoječe iz jarkov, plotov, okopov, iz kamenja in drevesnih debel zgrajenih barikad itd. (lat. indagines). Najbolj pogoste so bile barikade iz drevesnih debel, madžarsko »g y e p ü« imenovane. Med Dravo in Muro nam je ohranjen sled teh »gyepü« v krajevnih imenih ob nekdanji štajersko-medžimurski meji. Tu se je meja v 13. stol. ustalila in preko nje so vodila v gozd »presekana« pota iz ene države v drugo. Preseka sev. od Središča, Preseka jugovzhodno od Ljutomera, Kog (Veliki in Mali, Sv. Bolfenk na Kogu, nem. Kaag iz »gehag« = preseka) in prejkone ime zaselka Krče, ki pomenja izkrčen les,

[11]) Zahn, Urkundenbuch, II, 292, 427, 440. — Gradivo, IV, 914, V, 370, 633, 647.

[12]) Hauthaler-Martin, Salzburger Urkundenbuch, III, 535. — Gradivo, V, 787.

[13]) Mell, o. c., Mittheilungen, 42, 147 d. — Dopsch, Urbare, 74, 75, 280.

[14]) Dostopna mi je literatura na nemškem jeziku: J. Szekfü, Der Staat Ungarn, 30 d. K. Tagányi, Alte Grenzschutz-Vorrichtungen und Grenz-Oedland: gyepü und gyepüelve, Ungarische Jahrbücher, I, 1921, 105 d. E. Moór, Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Sprachgrenze, Ungarische Jahrbücher, IX, 1929, 41—67, 230—255 (citiram po posebnem odtisu). — O podobnih mejnih uredbah na jugoslovenskem ozemlju: Vj. Klaić, »Indagines« i »Portae« u Hrvatskoj i Slavoniji, Vjesnik hrv. arheol. društva, nova serija, VII, 1903/4, 1 d., Н. Радојчић, Природа византинско српске границе од XI. до XIII. века, Зборник радова на III. конгресу слов. географа и етнографа 1930 (Београд 1932), 358-363.

spadajo v to vrsto krajevnih imen[15]). Takoj onostran ogrsko-medžimurske meje spominjajo krajevna imena na nekdanje štajerske strelce: Stročja vas (Schützendorf) in »Strelčji Vrh« (Schützenberg, danes Nunska Graba)[16]).

Skozi preseke so vodila iz Ogrske v tujo deželo »v r a t a« (porta regni), včasih radi varnosti ob enem mejnem prehodu celo tri ena za drugimi. Ker so bila dobro utrjena, so jih primerjali odpornosti železa in imenovali »Železna Vrata« (porta ferrea, madž. vaskapu). Železne Dveri pod Jeruzalemskimi Goricami, na potu iz Medžimurja na štajersko stran, imajo po mojem mnenju ime od enih številnih železnih vrat na meji nekdanje Ogrske in Hrvatske. Tudi po deželi, kamor so vodila taka vrata, so jih označevali (ruska, poljska, češka, nemška vrata). Ker je Štajerska spadala k nemški državi, so mejni prehod med Mursko Soboto (staro madž. ime Belmura, staro slovensko Olšnica, nemško še danes Olsnitz) in Radgono (madž. Regede) imenovali »nemška vrata«[17]).

Po prirodi ali umetno utrjene soteske s prehodi ob mejah so imenovali na Ogrskem »clusa« ali »clus«, madž. kasneje »kolos«, nem. »Klause«. Odtod ime potoka Klausenbach pri Dobri (Neuhaus) ob zgornji Ledavi, tik današnje jugoslovansko-avstrijske državne meje[18]). Za ogrsko mejno-brambno organizacijo v tem okolišu imamo podatke iz l. 1213.[19]).

Obramba in čuvanje mejnih prehodov ob presekah, deželnih vratih in soteskah je bilo poverjeno posebnim s t r a ž n i k o m. V latinskem jeziku pisani viri jih imenujejo »speculatores«, »exploratores«, pa tudi, prav tako kot njihove tovariše na štajerskih tleh, »sagittarii« (strelci). Madžarski naziv zanje je »őr« (straža), oziroma »lövő« (strelec). Številna krajevna imena, sestavljena z besedami őr in lövő, pričajo o nekdanjih postojankah ogrskih stražarjev na meji med Dravo in Rabo.

Mogoče ima Stražna Gora pri Sv. Tomažu v Slovenskih Goricah ime še od takrat, ko je potekala ogrska meja med Ptujem in Ormožem. Listinske podatke za ogrske stražarje iz okolice Dobre (Neuhaus) ob današnji severozapadni prekmurski meji in Klausenbach v tamkajšnji bližini sem že omenil[19]). V tem odseku je po sporočilu ogrskih kronik leta 1051. prodrl mejni pas in vdrl na Ogrsko nemški cesar Henrik III. Pot ga je vodila južno od Rabe, preko ozemlja današnjih prekmurskih Slovencev, v dolino zgornje Zale in

[15]) Primeri ime zaselka Proseka ob nekdanji kranjsko-hrvatski meji v Gorjancih. — Na ime Kog me je ljubeznivo opozoril gospod kolega prof. Kelemina.

[16]) Fr. Kovačič, ČZN XV (1919), 57, 58 in Ljutomer, zgodovina trga in sreza, 222.

[17]) Tagányi, 106, op. 2. — Primerjaj »vrata« med kranjsko Bregano in hrvatskim Samoborom (Klaić, 6).

[18]) Moór, 11. — Drugače W. Steinhauser, Die Ortsnamen des Burgenlandes als siedlungsgeschichtliche Quellen, Mitteilungen des Österr. Instituts f. Geschichtsforschung, 45, 1931, 285.

[19]) Wenzel, Codex dipl. Arpadianus cont., VI, 358. — Gradivo, V, 901.

Krke[20]). Ob tej vdorni črti moremo slediti že zgodaj močnim naselbinam stražarjev. Njihova sled se je v bližini današnje tromeje med Jugoslavijo, Avstrijo in Madžarsko ohranila v krajevnih imenih: Straža, madž. Rábaőr (vas takoj onstran naše državne meje), Drasenbach, potok, ki teče skozi to vas in imena bližnjih vasi Drasenbergen, Oberdrosen in Unterdrosen (madž. Strázsa). Nemško Drasen oziroma Drosen je istega izvora kot straža in nastalo potom subtrakcije iz z t r a s i n. L. 1387. se Drosen imenuje še Strason oziroma Strasin[21]).

Posebno močne so bile naselbine stražarjev ob severnovzhodnih mejah današnjega slovenskega Prekmurja, kjer se dolini Zale in Krke odpirata proti vzhodu. S stražo, stražarji in strelci so v teh krajih v zvezi imena krajev: Őrihodos (Hodoš), Őreghegy (pri Hodošu), Őriszentpéter, Őrbajánháza, Őrimagyarósd, Zalalövő in Lövői part. Vas Krčica (Kercza, ob jugoslovensko-madžarski državni meji) v tamkajšnji okolici se že l. 1208. imenuje »vas stražarjev« (villa speculatorum Kurcita)[22]). V Goričkem Prekmurju je s stražo v zvezi madžarsko ime vasi Őrfalu (slov. Dankovci). Strelci, kakor se glasi na zemljevidu ime kraja pri prekmurskem Dobrovniku, ima prejkone tudi ime po nekdanjih stražarjih.[23]) Selo takoj pod Strelci v ravnini ima madžarsko ime Őrszentvid, slov. Strehovci, pa tudi Strelci, Strelec, Strelovci[23a]).

Stražo in obrambo meja niso Ogri prepuščali podložnemu domačemu prebivalstvu, marveč jo pridržali zase ali pa poverili sorodnim Pečenegom oziroma Szeklom. Vrsta vasi ob vzhodni meji slovenskega Prekmurja z imeni, ki so v zvezi s stražarji, ima še danes madžarsko prebivalstvo (Krčica, Őriszentpéter in okolica). Kaže se, da so naselbine neslovanskih stražarjev v odseku med Muro in Rabo vplivale na oblikovanje tamkajšnje slovensko-madžarske meje. Vsenaokoli slovenskega Prekmurja se vrste vasi stražarjev, ki jim dokumentarno moremo slediti nazaj vse do začetka 13. stoletja.

Mejni pas pred presekami in stražami so Ogri, da bi tembolj ločil njihovo zemljo od sosednje, pogostokrat opustošili in ga puščali neobljudenega. Za take mejne pustote, v madžaršči ni »g y e p ü e l v e« (kar pomeni »onostran gyepü«) imenovane, imamo par primerov tudi iz našega ozemlja. Pokrajina, ki jo je okoli l. 1199. Friderik iz Ptuja pri Veliki Nedelji iztrgal iz oblasti Ogrov, je bila prazna in neobljudena (vacua et inhabitata)[11]). Ozemlje,

[20]) Pauler, A magyar nemzet törtenete, I, 128 (citat po Moóru, 7). — E. Steindorff, Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Heinrich III., II, 155, op. 5. — Joh. de Thurocz, Chron. Hungarorum, ed. Schwandtner, Sript. rer. Hung., I, 109.

[21]) D. Csánki, Magyarország történelmi földrajza, II, 802. — Moór, 11.

[22]) Szentpétery, Regesta regum stirpis Arpadianae, I, n. 237. — Gradivo, V, 900.

[23]) Prim. Strazniwerh — Stražnik ob nekdanji kranjsko-hrvatski meji pri Bregani (Klaić, 6) in tamkaj l. 1251. omenjeni kraj Lessuhel, ki je v zvezi z madžarskim glagolom les = prežati (Smičiklas, Codex dipl., IV, 442. Tagányi, 121).

[23a]) Lipovšek G., Prekmurje. Seznam občin. Murska Sobota 1921, 18.

ki ga je okoli Cankove podaril l. 1212. ogrski kralj Andrej II. redu templarjev, je bilo prav tako neobljudeno (non habitata)[24]). Tudi to ozemlje leži ob meji. Ime Krajna (madž. Véghely, vas na kraju, t. j. meji), kot ga ima Cankovi bližnja vas, je značilno in pogosto v območju ogrskega gyepü-sistema.

S 13. stol. so napočili ob ogrsko-štajerski meji mirnejši časi in na obeh straneh možnosti velikopoteznejše kolonizacije. V obdravskih Slovenskih Goricah, deloma pustih in neobljudenih, jo vodijo ptujski ministeriali, na Murskem polju pa štajerski deželni knez. Pri Veliki Nedelji naseli Friderik Ptujski Nemški viteški red[11]). Na ogrski strani vodijo med Muro in Rabo Arpadovići od 13. stol. dalje kolonizacijo od svoje strani. V obmejnem, deloma še pustem pasu poklanjajo velike komplekse zemlje zanesljivim svetnim in cerkvenim velikašem. Kot drugod v obmejnih conah ogrske države nastajajo tudi med Rabo in Muro na ta način ogromni dominiji z veliko zemljiško aristokracijo.

Na severu je dobil od kralja Bele III. (1173—1196) ustanovljeni samostan sv. Gotharda (Monošter) zemljišče Dobro, ga radi raznih homatij za nekaj let izgubil, l. 1213. ponovno prejel od kralja Andreja II., nato se mu pa l. 1266. radi trajnih napadov sosedov, pustošenj in ropov odpovedal in prejel zanj drugo ozemlje v notranjosti države. Zemljišče Dobra se je razprostiralo med potokom Dobro, Rabo in Siniškim potokom[25]). V približnem obsegu današnjega Goričkega Prekmurja je dobil l. 1208. od kralja Andreja II. velik zemljiški kompleks grof Nikolaj iz Železnega (Nicolaus comes de Ferreo castro). Ozemlje, ki ga darovnica imenuje Lendava (Lyndwa, danes Gornja Lendava ali Grad), je segalo, kakor je razvidno iz pred nekaj leti objavljene listine, na vzhodu do Krčice in Bogojine, na jugu in zapadu do reke Ledave, na severu pa do izvira potoka Dobre[22]). Nasproti Radgone je naselil kralj Andrej II. na zemlji Cankovi l. 1212. templarski red.[24]) Kakor v ormoškem okraju postane tudi v Prekmurju viteški red organizator cerkvenega življenja in nosilec kolonizacije. Okoli Dolnje Lendave je to- in onstran današnje državne meje zaokroževala v 13. stoletju svojo posest rodbina Hoholtov (med Muro in Spodnjo Lendavo, ob Dobrovniškem potoku, okoli madžarske Gostole in spodnje Krke.)[26])

Kolonizacija, ki se je po ustalitvi štajersko-ogrske meje med Dravo in Rabo in po prehodu velikih kompleksov zemlje v roke svetnih in cerkvenih velikašev razvila na tem ozemlju, ima značilne znake svojevrstnega in prime-

[24]) Wenzel, Codex dipl. Arpadianus cont., XI, 114. — Gradivo, V, 200.

[25]) Wenzel, Codex dipl. Arpadianus cont., VI, 358. — Gradivo, V, 901. — Szentpétery, Regesta regum stirpis Arpadianae, 281, 1509. — Fr. Kovačič, Gradivo za prekmursko zgodovino, ČZN, 21, 1926, 1 d.

[26]) Wenzel, Cod. dipl. Arpadianus cont., VI, 514, VII, 17, 36, 91, VIII, 130, XVIII, 59. — Gradivo, V, 903, 904, 905. — Szentpétery, Reg. regum stirpis Arpad., 632, 1458, 1537. — Kovačič, n. n. m., 2 d.

roma kasnega postanka. V dobo velikega kolonizatoričnega razmaha, ki se je med Dravo in Muro začel najpoprej v prvi polovici 12. stoletja, dosegel v 13. stoletju na celotnem ozemlju med Dravo in Rabo svoj višek, stavim postanek za ta del slovenske zemlje značilnih krajevnih imen, tvorjenih po večini z osebnimi imeni in sufiksi -ci in -ovci. Izven tega ozemlja so krajevna imena teh oblik na Slovenskem prav redka. Kjer jih pa najdemo posamič, moremo povsod dokazati ali z vso upravičenostjo domnevati primeroma mlajšo kolonizacijo, tako okoli Brežic in na Dravskem polju pod Mariborom.[27]) Med Dravo in Muro se območje imenovanih krajevnih imen sklada s širino nekdanjega štajersko-ogrskega mejnega pasu. V zapadni smeri ne segajo (z izjemo Apaškega polja) krajevna imena s sufiksi -ci in -ovci v glavnem preko črte Ptuj—Radgona, v kateri smo spoznali približen potek nekdanjega ogrskega območja v smeri proti Štajerski. Med Muro in Rabo ne gredo taka imena preko črte Radgona—Dobra (Neuhaus). V tem odseku se ob zgornji Kučnici štajersko-ogrska meja ni mnogo premaknila. Proti vzhodu ni takih krajevnih imen onostran črte Monošter—Hodoš—Dobrovnik, kjer so se začenjale nekdaj naselbine ogrskih stražarjev in se še danes začenja pretežno madžarsko etnično ozemlje.

Izsledke historikove o posebnem razvoju vzhodnih Slovenskih Goric in Prekmurja potrjujejo dognanja in opažanja lingvista, antropogeografa in etnografa. Slovenske Gorice vzhodno od črte Zgornja Ščavnica, Sv. Trojica, Sv. Urban, Ptuj spadajo v območje posebnega slovenskega narečja, ki ga po besedici »prle« imenujemo prleško. V pokrajini med Ljutomerom, Ormožem in Središčem, ki je med Dravo in Muro ostala najdalje pod gospodstvom Ogrov, razlikuje dialektološka karta slovenskega jezika še dva posebna, prleškemu sorodna govora, vzhodno-prleškega in središčanskega. Mnogo skupnega s prleškimi ima prekmurski slovenski dialekt.[28])

Vzhodne Slovenske Gorice — ali Prlekija, kakor bi mogli z upravičenostjo imenovati pokrajino — so značilna enota tudi v morfološkem, geološkem, klimatološkem, rastlinskem, gospodarskem in etnografskem oziru.[29]) Območje nekdanje ogrske oblasti v vzhodnih Slovenskih Goricah in zanjo značilnih krajevnih imen s sufiksi -ci in -ovci se skoraj povsem krije z razprostranjenostjo trostranskih dvorov na slovenskem ozemlju nekdanje Štajerske. Razpored kmetskega dvora v tem predelu se bistveno razlikuje od razporeda pri Slovencih v sosednjem ozemlju.[30]) Prav tako se razlikuje, kar se

---

[27]) H. Pirchegger, Geschichte der Steiermark, I, 409, op. 1. — Vl. Levec, Pettauer Studien III, Mitteilungen der Anthropol. Gesellschaft Wien, 35, 1905, 193.

[28]) Fr. Ramovš, Dialektološka karta slovenskega jezika, 36 in karta.

[29]) Fr. Baš, Prlekija, Geografski Vestnik, IV (1928), 106 d.

[30]) M. Sidaritsch, Geographie des bäuerlichen Siedlungswesens im ehemaligen Herzogtum Steiermark, 31, 55, 75—77 in karta.

tiče zemljiške razdelitve in oblik naselbin, vzhodni del Slovenskih Goric od zapadnega, mnogo ima pa nasprotno skupnega z oblikami naselj in zemljiško razdelitvijo v sosednjem Prekmurju.

Razpravo, ki bi v podrobnostih obravnavala kolonizacijo med Dravo in Rabo in dokazala tu le označene historične izsledke, si pridržujem za posebno objavo.

Résumé.

Les origines de la frontière hongroise entre la Drave et la Rabe.

Dans son traité l' auteur expose le tracé de la frontière hongroise-styrienne entre la Drave et la Rabe. Il explique aussi l' administration spéciale de cette région limitrophe. Dès le refoulement des Magyars au 10ième siècle et jusqu' à l' avènement de Conrad Ier (1106—1147), archevêque de Salzburg, la sphère du pouvoir hongrois entre la Drave et la Mure s' étendait au moins jusqu' à la ligne Ptuj-Radgona. Ce n' est qu' au temps de l' archevêque Conrad Ier qu' il y avait des conditions plus favorables à la vie paisible dans la région limitrophe; il en résulta les commencements d' une colonisation à vues larges qui durera jusqu' à la fin du 13ième siècle et s' étendra même à la région de Ljutomer et d' Ormož. Ormož avec les environs de Borl n' a été enlevé aux Hongrois que vers 1200.

Les représentants de l' occupation politique de la colonisation et de l' administration ecclésiastique étaient les seigneurs de Ptuj, les ducs de Styrie et, dans le district d' Ormož, l' ordre Teutonique.

C' est l' institution des arbalétriers (strelci, Schützen) qui avait la plus grande importance dans la partie styrienne de la région limitrophe; il y avait même des forteresses arbalétriers (strelski dvorci, Schützenlehen) dont l' organisation remonte jusqu' au milieu du XIIe siècle. La frontière entre la Mure et la Rabe ne montre pas tant de changement que la frontière du Mursko polje et les Slovenske Gorice (»Coteaux slovènes«). Du côté hongrois les mesures de défense entre la Drave et la Rabe faisaient partie de la grande organisation défensive qui sous les Arpadiens entourait l' Etat hongrois. Une large ceinture de fortifications, couverte de terrains incultes, de forêts traversées de percées (en latin »indagines«, en hongrois »gyepü«) s' étendait aussi sur notre territoire. En sont un souvenir les noms de localités comme: Preseka, Kog (de l' allemand Gehag) et Krče. Pour traverser cette ceinture il fallait passer par des portes (Železne Dveri — Porte de fer près de Ljutomer, Nemška Vrata — Porte allmande entre Radgona et Murska Sobota), ou par des défilés fortifiés (Klausenbach près de Dobra).

Les gardes - frontières hongrois surveillent la frontière. Il en est question dans les rapports dès le commencement du 13ième siècle et les noms de localité composés avec les mots »ör«, »lövö« et »straža« (Straža - Rabaör, Drasen, Drosen, Strelci au Prekmurje; de nombreux noms avec »ör« et »lövö« dans la vallée supérieure de la Zala et sur la Krka). La terre en friche (en hongrois »gyepüelve«) est mentionnée près d' Ormož et de Cankova. Après la fixation de la frontière, de vastes territoires ont été donnés dès le commencement du 13ième siècle aux seigneurs laïques et ecclésiastiques: le couvent de Saint Gothard reçoit le domaine de »Dobra«, le Haut - Prekmurje presque entier est donné en 1208 au comte Nicolas de Vas, en 1212 l' ordre des Templiers reçoit Cankovo, et la famille des Hoholtes étend ses possessions aux environs de Dolnja Lendava. La nouvelle colonisation dans l' ancien territoire limitrophe styrien-hongrois montre les caractères d' une origine particulière et assez tardive (12ième et 13ième siècles). Ce n' est que sur ce territoire qu'on trouve des noms de localité en -ovci et en - ci.

Les thèses des historiens sur le développement particulier des Slov. Gorice (Coteaux Slovènes) orientales et de Prekmurje sont confirmés par les constatations et les observations des linguistes, géographes et ethnographes.

Etimologija imena reke Pesnice.

Fr. Ilešić, Zagreb.

Sredinom kroz Slovenske Gorice teče Pesnica, u pučkom govoru »Pesnca«; teče među drugim kroz selo (danas železnička stanica) koje se također zove Pesnica (Pössnitzhof). Negde kraj Ptuja imademo »Pesniški vrh« (»Pesnčki«?). Narod koji kraj reke Pesnice stanuje, zove se kod suseda »Pešnčari«; uz »Šavnčare« (Ščavnica) su »Pešnčari«[1]).

Valjda mogu ovde spomenuti i »kmetiju Pésnik«, koju navodi R. Badiura u svome »Pohorju« (p. 93).

Onome koji bi pitao, jeli »Pesnica« značila prvotno reku ili selo, možemo odgovoriti, da je to sigurno prvotno bilo ime reke te da se je selo istom po reci nazvalo. To se vidi iz načina kako se izražavamo kad govorimo o selu: govorimo naime: »Bili smo na Pesnici«; »šli bomo na Pesnico«;[2]) predlog »na« pokazuje da se kod te reči prvotno mislilo na reku.

Da se voda (reka) i mesto nad vodom jednako zovu, to je pojava poznata širom u slavenskome svetu. »Ščavnica« je reka i mesto, Bistrica također i Kremnica (mesto u Slovačkoj, nazvano od potoka Kremnica) i Dunaj i Wisla . . .

Ime reke i sela Pesnice spominje se već u srednjem veku.

Zahn, Ortsnamenbuch itd., navodi ove oblike: a) imena reke: 1139 Pesnich riuus; 1307 die Petznitz; 1322 aqua Pezzentz; 1408 die Pezznicz; 1430 die Pesnicz; 1465 die Pessnitz; c. 1480 Peznitz fluuiolus; — b) za mesto: c. 1140 Pesnitz; c. 1145 villa Peznitza; 1208 Piesnich et aliud Pieznich; 1288 Pezzentz; 1351 Pessniz; 1354 die Pessentz (okolica); 1169 Paesniz i Paezniz; 1434 Pessnitz; — 1322 Pezzentzperck villa[3]).

[1]) Nastavak »-ar« za ime stanovnika upotrebljava se često u mome kraju (Sv. Juri na Ščavnici): Sovjak: Sovjačari; Jamna: Jamičari; Brezje: Brezovčari; Slaptinci: Slaptinčari itd. Ipak: Gorčani, Lotmeržani . . . Nastavak »-ar« kod imena stanovnika nastao je valjda pod utecajem nemačkog »-er«: »Luttenberger« itd. Iz srednjeg je veka poznata i porodica plemića (vitezova) Pesničara (gl. ČZN IX, 1912, p. 1 sl.): »Pessnitzer«?

[2]) Prema izveštaju g. direktora Janka Glasera.

[3]) Orožen, Das Bisthum itd. I. 167 ima pod »Svečina« u 12. stoleću dva mesta: »Pesnich« (»zwei Ortschaften genannt »Pesnich« (Pesnica) . . .«).

Imamo dakle već iz 12. stoleća ime reke i mesta: Pesnica. Nemačka je forma bez slovenskog nastavka »-a« kao i: »Feistriz« uz »Bistricu«, »Stainz« uz »Ščavnicu«, »Mürz« uz »Muricu« . . .

U korenskom slogu imadu dokumenti svuda »e«, samo kod god. 1208 je »ie«. Znakovi »—s—, —tz—, —zz—, —ss—, —z—« sigurno su izraz slovenskog zvuka: s (ne »š«).[4])

O etimologiji tog imena počeo sam misliti, kad sam video da ima u poljskom Primorju reka P i a ś n i c a; glasovno odgovara poljska »Piaśnica« tačno našoj »Pesnici« (ako uzmemo da imademo u našoj »Pesnici« jat); u starim se dokumentima »Piaśnica« piše: Pesnitza, Pesnizza, Pesznica, a i Peslitza.

Piaśnica je rečica koja tvori danas na krajnjem severozapadu nad Baltikom granicu između Poljske i Nemačke. Izvire kod sela Mała Piaśnica (nem. Klein-Piasnitz), teče severnozapadno kraj Wielke Piaśnice (nem. Grosspiasnitz, dokumentirano 1342 kao P e s l i t z a, 1648 kao Piesienica), onda kroz jezero Piaśnica (obično zvano: Jezioro Żarnowieckie, Žarnovačko jezero, 15 km² površine), iz jezera teče rečica u dve panoge, koje se onda blizu mora — od jezera do mora je 8 km — opet sastaju, a konačno se izleva u more.[5]) Svoje ušće Piaśnica trajno promenjuje prema tome, kakav vetar duva, da li od zapada ili istoka.[6]) Ako sa severnog kraja jezera pogledaš prema severu, vidiš livade i blata nad Piaśnicom ća do njezina izleva u more; kraj livada zlate se »piaski« (pesak! = peski) s prudova . . .[7])

Na pitanje koja bi mogla biti etimologija »Pesnice« — »Piaśnice«, odgovorio bi valjda i čovek od nauke: Pa to će biti od p e s k a (p i a s e k).

Marljivi poljski skupljač mesnih imena zapadne Poljske Stanislav Kozierowski već je god. 1916. dao takovu etimologiju nadbaltičke »Piaśnice«, uzimljući »Piaśnicu« kao »Piasknicu«.[8]) Piaśnica bila bi dakle reka koja teče po pesku (Sandfluss) — kaošto je Kamenica potok koji teče po kamenju,

---

[4]) Medju primerima supstituiranja slov. palatalnog c starobavarskim k navodi Ramovš (Historična gramatika, II. (1924), p. 268/269) i ovo: »pěsьnica (prim. rečno ime Pesnica v Slov. goricah): nem. l. 1020 Pistnicha (s prehodnim -t-), 1035 Biesnicha, 1190 Piznic, Pieznich, dan. Piesting (reka in kraj na niž. Avstrijskem); istega izvora je Pieslingbach pri Steyru, l. 1259 pieznik . . .«

[5]) Ti su podaci uzeti iz poljskog »Slownika Geograficznoga«.

[6]) Informacija prof. Adama Kleczkowskoga u Poznanju.

[7]) Poljsko-nemačku granicu tvori severno-zapadna obala jezera, a onda dalje reka Piaśnica.

[8]) Kozierowski, Badania nazw topograficznych dzisiejszej archidyecezyi poznańskiej, t. II. (Poznań, 1916), p. 22: ». . . Piaśnica (. . . *Piasknica) znaczy też pewnie tyle, co piasecznica — piasnia (. . . *piasknia).« Citiram to prema privatnom pismu prof. Adama Kleczkowskega.

*Lesnica pak potok koji teče kroz šumu itd.[9]) Ta bi etimologija stvarno odgovarala karakteru Piaśnice, rečice u poljskom Primorju.[10])

Ali karakter naše slovenske Pesnice ne bi odgovarao etimologiji koja bi to ime izvodila od »peska«. »Pesniška dolina je široka dolina, katera je glinasta. Peščenost, prod ali konglomerat ji manjka, kot tipični dolini, v kateri ne pride do izraza erozija, ampak sedimentacija,« tako mi je pesničku dolinu karakterizirao g. profesor Fr. Baš.

Sve pak jedno, tumačimo li »peskom« samo poljsku »Piaśnicu« ili s njom i slovensku »Pesnicu«, jedna j e z i č n a poteškoća ostaje, naime: kako od dvosložne reči »pesek« (piasek) : pěsъkъ, od reči dakle koja imade »k«, doći do reči »Piaśnica« (Pesnica), koja nema tog glasa.[11]) Kozierowski u spomenutoj svojoj študiji uzimlje »Piaśnicu« iz »Piasknice« kao fakat ne objašnjavajući ga jezično. Samo po sebi bilo naravno, da u skupini »-skn« »k« nestane,[12]) ali u našem slučaju (radi se o imenu reke, dakle o reči koja seže daleko u prošlost) zapravo ne bismo imali posla sa skupinom »-skn« nego sa skupinom »sčn«, jer bi u reči »pěsk-ьn-ica« »k« pred mekim poluglasnikom moralo preći u »č«; imali bismo dakle »*Pesčnicu«, ali iz »*Pesčnice« kod nas ne možemo dobiti »Pesnice«, nego samo »Peščnicu« i onda dijalektičku »Pešnicu« (kao što je Šavnica iz Ščavnice) — a »Peščnici« i »Pešnici« nema traga.[13])

Lakši je put od »piaska« k poljskoj »Piaśnici«; u jeziku kao što je jezik poljski, u kojemu imademo: Grek — grecki (preko: greč-ski), Praga — praski (preko: pražski) itd., bilo bi moguće, da je iz *Piasčnice nastala »Piasnica« (iz nje, zbog mekoće sledećeg »i« pak: Piaśnica).

Navodeći pak ime »Piaśnica« (sa mekim »s«) ne smemo zaboraviti da je to forma poljskog k n j i ž e v n o g jezika; u poljskom Primorju gde teče ta reka, govori se kašupski dijalekat (kašupski govor ima vrlo mnogo dijalekata),

---

[9]) Jedna Kamjenica je negde u Lužici (»Slavia Occidentalis«, VIII, Poznań, p. 87). *Lesьnica je današnji Liesing u Gornjoj Štajerskoj (Ramovš, Hist. Gram. II, p. 268/269; tamo se navode i: rybьnica, rudьnica, žabьnica, cfr. ČJKZ VI, 42). Poljska Bagienica je voda koja teče kroz bagna (močvare) ili tvori bagna (»Slav. Occ.« III, 188).

[10]) U Poljskoj, koja je u mnogim svojim predelima jako peščena, ima mnogo mesnih imena od »piaska«. O »pesku« kao osnovi mesnih imena u slavenskim jezicima uopće gl.: Miklosich, Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen I (1872), p. 74.

[11]) Imade u Poljskoj i više voda, koja se zovu: Piasecznica ili Piaseczna, i jezera: Piaseczno (i mesta se tako zovu) — sve to od čitave reči: piasek . . .

[12]) Prim. Ramovš u ČJKZ III, p. 46. — Vondrák, Altkirchenslav. Gram., 2. izd. p. 186 i p. 386.

[13]) U današnjem »Pešnčaru« držim »š« za asimilaciju sledećem »č«-u. — Isp. pak i književni »lešnik« iz »leščnik« od »lesk-a«; vojašnica . . . Osobito pak treba uvaživati rasprave Josipa Schnetza u »Archivu für slav. Philologie«, Bd. 39 (1925), pag. 141 sl. 153 sl. i pag. 179 sl. (»Die Nachklänge der ersten slavischen Palatalisation in den Flussnamen«, p. 180: »Für sk vor ь erscheint st, diesem entspricht slav. š't'«).

a kašupski se reka zove: P j o š n j i c a (P'ωšńica), dakle imade njezino ime »š«, ne: s ni ś.[14])

Odakle »š« u kašupskoj formi imena te reke?

Odgovarajući na to pitanje ne smemo da izlazimo od forme sa »ś« (Piaśnica), jer je to »ś« sekundarno. Glasa »ś« uopće kašupski govor ne poznaje; mesto »ś« imade s ili š; poljsko »siano« (= śano, seno) je kašupsko »sano«, a »musiał« (= muśał, morao) je m^{u}ušωu.[15]) Potonji primer, u kojemu imademo kašupsko »š« mesto poljskog »ś«, mogao bi se činiti baš paralelan »Pjošnici : Piaśnici«, ali taj je paralelizam samo prividan i spoljašnji; »ś« u »Piaśnici« je naime nastalo jednom asimilacijom, kakva je vrlo obična u književnom poljskom jeziku a kakve kašupski govor ne poznaje; u kašupskom govoru mekoća vokala i (e) odnosno sloga (»ni«) ne deluje tako daleko kaošto u književnom poljskom jeziku; govori se: smierc (ne: śmierć), svjat (ne: świat), spievac (ne: śpiewać), lesni (ne: leśni), krasńica (ne: kraśnica), čarnovlosńica, rozrosńica itd.;[16]) prema tim primerima moralo bi ime naše reke kašupski glasiti: Pjosńica, a ne: Pjošnica.

Držim zato da se »š« u kašupskoj »Piošnici« asimilacionim pojavama ne dade protumačiti. A kako onda?

Ako »š« nije asimilacionog porekla, onda može ono biti samo etimološkog karaktera, kaošto su etimološkog porekla glasovi »š« i »ž« u kašupskim rečima: rόžńica, střešńica, t. j., moramo kod »Pjošnice« ipak izlaziti od »pjosk—« te ići preko pjosčnice (pjoščnice); na tom putu našli bismo »Leszno« iz »*Leszczno« (Lešno: *Leščno).

Imade u poljskome reč **piach** (od toga bi bilo pravilno: piasznica), ale »piach« je sekundarna tvorevina od »piasek«, kaošto je »Stach« od »Stanislava«, »gach« od »gamrata« te se zato »piachem« ovde ne može operirati.

Ko bi na kakav način ipak uspeo da »Pjošnicu« svede na »Pjosnicu« te tako dobio onu paralelu slovenskoj »Pesnici«, o kojoj sam u početku govorio, mogao bi zapasti u iskušnje da suponira kakav prastari supstantiv »pěsъ«

---

[14]) Lorentz F., odličan poznavalec kašupskih govora, navodi u svom delu: »Polskie i kaszubskie nazwy miejscowości na pomorzu kaszupskiem« (Poznań, 1923) ova kašupska mesta tog imena: P'ωšńica, Forsthaus, Piasnitz (poljski: Piaśnica); = Mωłω P'ωšńica ili Mωłω P'ωšńic, Klein Piasnitz (poljski: Piaśnica mala); P'ωšńica, Piaschnitz (poljski: Piaśnica nad morzem); — Velgo P'ωšńica, Velgω Pašńic, Gross Piasnitz (poljski: Piaśnica wielka). — »Pesak« je kašupski pjôsk (Ramułt Stefan, Słownik jezyka pomorskiego czyli kaszubskiego, Kraków 1893).

[15]) Rudnicki M., Pomorze i Pomorzanie (Poznań, 1926), p. 18, ipak gl. Lorentz, Geschichte der pomoranischen (kaschubischen) Sprache (Grundniss der slav. Philologie und Kulturgeschichte, I. Berlin und Leipzig, 1925, p. 21, i: Benni - Loś - Nitsch - Rozwadowski - Ułaszyn, Gramatyka języka polskiego (Kraków, 1923), p. 447.

[16]) Lorentz, Geschichte der pomoranischen (kaschubischen) Sprache itd. p. 116 i 117.

(dakle bez sloga — kъ),[17]) ali takav »pěsъ« je samo suponiran te se zato teško s njime operira.

U Lužici je »pěsnica« = die Sandgrube (Muka u »Slav. Occidentalis« VIII, 69, 43). Uz nju stoje kašupska »Pjošnica« (Piaśnica) i slovenska »Pesnica«[18]).

*

N. B. Zajedno sa korekturom te rasprave primio sam od g. prof. Fr. Baša ovaj dopis: »Ko je urednik poročal na odborovi seji o Vaši študiji, je izrazil dr. Dolar in z njim tudi ravnatelj Glaser domnevo, da li ne naziva v mariborski okolici ljudstvo naplavine tekoče vode »pesek«? Ko sem hodil nato po Pesniški dolini, sem imel sam priliko prepričati se, da je to v istini slučaj; kajti pri Gornji Sv. Kungoti, pri Šmarjeti ob Pesnici in pod Hrastovcem sem dejansko ugotovil, da imata gori omenjena gospoda prav in da je »pesek« res oznaka za naplavino tekoče vode, pa naj bo to potem pesek, glina ali karkoli.«

Taj je izveštaj g. prof. Baša vrlo važan. I k o d s l o v e n s k e »P e s n i c e« m o ž e m o d a k l e n a »p e s a k« m i s l i t i pa bismo, prema tome, kod »Pesnice« i kod »Piaśnice« imali istu etimološku osnovu. Ostaje još samo lingvističko pitanje, zašto u istorijskim formama »Pesnice« nema traga kakvom »st« od »št« (iz »sk + ь); valjda treba tu misliti na stare dialektičke razlike.

*

Dodajem raspravi sliku jednog dela poljskog Primorja (od Gdanjska baš do ušća Piaśnice). Slika je iz god. 1923 (ili je još nešto starija) te se zato na njoj Gdynia osobito još ne ističe. (Slika br. 51.)

Zusammenfassung.

Etymologie des Flussnamens Pesnica.

Der Name des Flüsschens Piaśnica in Polen (am Baltischen Meer) und die slowenische »Pesnica« entsprechen lingwistisch einander vollkommen. Beim polnischen Flüsschen ist die Etymologie von »pesek« (piasek) im Hinblick auf die geographische Beschaffenheit des polnischen Küstengebietes sachlich ganz verständlich; bei der slowenischen Pesnica scheint eine solche Etymologie sachlich zunächst nicht begründet zu sein, allein jetzt ist es sprachlich festgestellt worden, dass das Volk der Windisch-Büheln jedes Anschwemmungsmaterial, mag es nun Sand oder etwas anderes sein, p e s e k nennt, daher können wir auch bei der slowenischen Pesnica eben an p e s e k denken. Sprachlich stellen sich sowohl bei der »Pesnica« als auch bei der »Piaśnica« Schwierigkeiten ein; in den historisch überlieferten Formen der »Pesnica« treffen wir kein »st« (šť) aus »skь«; bei der »Piaśnica« stört das »ś« der kaschubischen Aussprache »Piošnica«.

[17]) Miklosich, Vergl. Gr. II (1875), p. 255 i 16.

[18]) Ramovš, Historična gramatika II (1924), p. 269, navodi »pěsьnicu« te dodaje »prim. rečno ime Pesnica v Slov. goricah«, ali se u etimološko tumačenje ne spušta.

Dva pergamenta s koralnimi notami v ptujskem muzeju.

Hinko Druzovič, Maribor.

A. Smodič je ugotovil v ptujskem muzeju med darili F. Ferka dvoje pergamentov, za katera žal manjkajo navedbe o krajevnem izvoru. Časovno pa po sodbi univ. profesorja M. Kosa v Ljubljani izhajata iz XIV. in XV. stoletja.

1. Pergamentni list iz 14. stoletja. (Slika št. 52). Velikost 44×32 cm. List se je nahajal v misalu in vsebuje himnus: Lauda Sion. Prvih deset besed je bilo na prejšnjem listu in manjkajo, kakor tudi prvi zlog enajste besede: potem pa je čitati: ticis. Quantum potes tantum gaude quia maior omni / laude nec laudare sufficis. Laudis thema specia / lis panis viuus et vitalis hodie proponitur. Quem / in sacre mensa cene turbe fratrum duodene da / tum non ambigitur. Sit laus plena sit sonora / sit iocunda sit decora mentis iubilacio. Dies enim / solempnis agitur in qua mense prima recolitur huius / institucio. In hac mensa summi regis nouum pasca noue / legis phase vetus terminat. Vetustatem novitas.

Pisava je dobro čitljiva ter kaže okrogel tip gotske minuskule in prav radi tega mogoče na zveze z Italijo. Ker se misal mnogo rabi, je list precej obrabljen in deloma poškodovan, ker je bila nazadnje vanj ovita vpisovalna knjiga (Einschreibbuch) lončarskega ceha. Vendar pisec ni izvedel svoje pisave tako lepo, kakor to često najdemo; v 8. vrsti je pomotoma celo izpustil besedo regis, katero je potem z malimi črkami vpostavil nad vrsto. Njegova koralna pisava se drži kvadratnih not, ki stoje na enem oglu. Ta oblika je bila že udomačena v rokopisih 13. stoletja. Žebeljčaste note (takozvane virge) še spominjajo na oblike neum. Pisava datira torej iz starejše dobe koralne notne pisave. Notne linije so rdeče in v začetku vsake vrste je postavljen c-ključ, navadno na četrti črti, pa tudi na tretji in drugi. Pomožnih črt na ta način ni treba, ker če gre melodija kvišku, se pomakne ključ navzdol. Nota na koncu vsake vrste (kustos) služi pevcu za orientacijo in pove prvo noto v naslednji vrsti. Spev se giblje vseskozi v miksolidičnem tonskem načinu, s sklepnim tonom g. Velike začetne črke v tekstu so modre ali pa rdeče barve, brez nadaljnjih okraskov.

Pridejan je (slika št. 53) ravno isti odlomek — himna iz današnjega misala — v danes običajni koralni pisavi. Primerjajo se lahko melodične razlike, kakor tudi razlike v besedilu. Paziti je na to, da se danes uporablja v našem slučaju c-ključ vedno na isti črti, vsled česar so potrebne pomožne črte.

2. Pergamentni list iz 15. stoletja. (Slika št. 54). Velikost 54×32 cm. List vsebuje responzorije po lekcijah matutina, ki se naslanja —

kakor antifonar — na brevir. Besedilo je vzeto iz 1. knjige Mojzesove, pogl. 3. in 4. in se glasi: factus est sciens bonum et ma / lum. Qui de te ne forte sumat de ligno vi / te et viuat in eternum. / Cherubin et flammeum gladium atque ver / sati leni ad custodiendam viam ligni vi / te. Qui de te (Istud responsorium resernetur.) Ubi est Abel frater tu / us dicit dominus ad Cayn. Nescio / domine nunquid custos fratris mei / sum ego. Et dixit ad eum, quid feci / sti. Ecce vox sanguinis fratris tui Abel

Tekst je napisan v misalnem pismu in prvi Guttenbergovi tiski iz srede XV. stoletja kažejo našim pismenkam zelo podobne oblike. Notacija je na štirih rdečih linijah in tonski obseg spevov je z ozirom na koralne melodije prav obširen. Najnižji ton je c (1. in 3. vrsta), najvišji pa g naslednje oktave (4. in 5. vrsta); torej obseg poldruge oktave. Tonski način je tudi miksolidičen, s sklepnimi oblikami, kakor pri prejšnjem pergamentu. Melodije so bogato opremljene in zahtevajo dobrih pevcev. Notne oblike so v splošnem kakor poprej, pa že modernizirane in cela pisava skrbno izvedena. Inicialke so bolj bogato opremljene. To velja za veliko črko C v početku četrte vrste. Veliki U v šesti vrsti je preprost in izveden z modro barvo. Notna pisava sliči v glavnem kranjskemu antifonarju iz l. 1491.,[1]) pa tudi rokopis v škofijski knjižnici v Mariboru[2]) iz 15. stoletja kaže podobnosti v oblikah not. Sicer pa je ta doba že tudi uporabljala ležečo kvadratno noto[3]), kakor vidimo v novomeškem gradualu iz l. 1418. Moderne oblike so se torej prav polagoma uveljavljale in v notni pisavi je vladal večji konservativizem ko v ostali pisavi. Glede ključa in notnih oblik velja, kar smo rekli poprej. Pričujoči list je bolje ohranjen, ker se pač ta knjiga ni toliko rabila kakor pa misal.

Služil je ta pergamentni list kot ovoj knjigi: Ordnung Einess gantz Ersamben Handwerch der Haffner. In der fürstl. Cammerstadt Pettau. Na koncu knjige je pripomba, da je knjiga natančen prepis graškega lončarskega ceha, ki se je izvršil l. 1639. Kakor kaže rdeče-bela vrvica (ki predstavlja barve iz ptujskega grba), se je ovoj pridejal v Ptuju. Iz tega smemo pač sklepati, da je pergament ptujskega izvora.

V vsej dobi salzburške oblasti (IX.—XVI. stol.) je cvetelo v Ptuju cerkveno življenje, vršila so se zborovanja visokih cerkvenih dostojanstvenikov in delovali so samostani. Najslovitejša sta bila dominikanski in minoritski. Prvi je bil ustanovljen l. 1230.,[4]) drugi med leti 1276.—1290.[5]) Oba samostana sta vzdrževala šole in menihi so morali v prostem času po redovnih

[1]) Kos M.: Srednjeveški rokopisi v Sloveniji. Ljubljana 1931, str. 161.
[2]) L. c. str. 199, 203.
[3]) L. c. str. 181.
[4]) Kovačič Fr.: Zgodovina Lavantinske škofije. Maribor 1928. Str. 129.
[5]) L. c. str. 138.

predpisih prepisovati knjige. Glasba se je gojila v takih samostanih teoretski in praktično. Muzikalna teorija je bila med šolskimi znanstvenimi predmeti in samostanski zbor, ki je bil sestavljen iz učencev in menihov, je oskrboval bogoslužno petje. Popevali pa so menihi tudi pri svojih predpisanih pobožnostih. Oba omenjena samostana sta doživela svoj razcvit v 15. in 16. stoletju.

Ker se je mnogo prepisovalo, so se javljale sčasoma večje ali manjše raznolikosti v liturgični glasbi. Te so šle včasih na račun prepisovalcev, pa tudi nekateri samostani so v svojem področju izvajali spremembe in reforme, tako da je postala potreba enotne uredbe že občutna. To je izvedla posebna komisija tridentinskega koncila. Olajšano je bilo sedaj reformno delo, ker so znali v 16. stoletju že tiskati knjige z notami. Doba rokopisov je bila s tem pri kraju in pisane knjige se često niso shranjevale, ampak porabil se je pergament v druge svrhe. Tako je prišlo, da sta oba pergamenta morala služiti za ovoj. Uprav to pa ju je rešilo, da pri velikem požaru l. 1684., ki je uničil oba ptujska samostana, nista z drugimi listinami vred zgorela.

Oba pergamenta spadata med najstareje priče samostanske pevske kulture v poznem srednjem veku pri nas na ozemlju bivše Spodnje Štajerske. Druge liturgične knjige z notami, ki se nahajajo v minoritskem samostanu v Ptuju, so že tiskane in datirajo iz 17. stoletja, so torej iz dobe po velikem in pogubonosnem požaru. Rokopisi z notami v škofijski knjižnici v Mariboru pa so bili prenešeni iz prejšnjega škofijskega sedeža v Št. Andražu na Koroškem.

Važne podatke za to poročilo sta dala g. univ. profesor dr. M. Kos in g. konz. svetnik p. Hugolin Sattner v Ljubljani. Bodi jima izrečena iskrena zahvala!

Zusammenfassung.

Zwei Pergamente mit Choralnoten im Museum von Ptuj, die aus der Fr. Ferkschen Sammlung stammen, werden mit dem XIV., beziehungsweise XV. Jahrhundert datiert. Als ihr Entstehungsort dürfte eines von den beiden Klöstern in Ptuj in Betracht kommen. Beide Pergamente stellen das älteste Denkmal der musikalischen Kultur in der slowenischen Steiermark dar.

K stavbni zgodovini dominikanskega samostana v Ptuju.

Konservator France Stelè, Ljubljana.

O odkritjih v bivšem dominikanskem samostanu v Ptuju sem podal doslej dve začasni poročili[1]), na kateri opozarjam in ju tu ne bom ponavljal, razen kolikor je neobhodno potrebno za pojasnitev končnega rezultata.

Pri delih na adaptaciji bivšega samostana za muzej in za stanovanja smo namreč odkrili del prvotnega samostanskega poslopja, ostanke fresk iz srede XIV. stol. in prvih desetletij XVI. stol., osnažili beleža arhitekturo križnega hodnika, osnažili freske in štukature v refektoriju, odkrili gotsko okno v južnem traktu in našli končno odlomek gotskega kipa. Že samostojni pomen teh najdb je precejšen, še večji je njih lokalnozgodovinski pomen, posebno neprecenljiv pa njih pomen za stavbno zgodovino tega važnega arhitekturnega spomenika starega Ptuja.

1. Prva gradbena doba.

Prvotnemu samostanskemu poslopju pripada jedro vzhodnega trakta sedanjega poslopja od sklada rezanih kamnov med prvo in drugo konzolo oboka sedanjega hodnika na severnem koncu do njegovega južnega konca. Širina tega poslopja je bila enaka širini sedanjega trakta, kar dokazuje v vzhodni steni prvemu ustrezajoči drugi sklad rezanih ogelnih kamnov in v njegovi bližini odkriti iz rezanih kamenov sestavljeni šilasti lok. O višini in ostalih delih tega prvega samostanskega poslopja ni bilo mogoče nič ugotoviti. O razdelitvi prostorov pa samo toliko, da je njegov severni konec služil za kapelo. Široka je bila 7·16 m, dolga 8·75 m. Njena višina je označena s poznogotskim krogovičnim patroniralnim pasom, ki je viden na zapadni in južni steni. V vzhodni steni zazidani lok kakor tudi za njim na trgu pred poslopjem izkopani temelji prezbiterija ne pripadajo prvotni obliki te kapele, ampak njeni drugi, v gotski dobi restavrirani, zelo mogoče da istočasni s slikarijami fasadne stene starega samostana. O prvotnem prezbiteriju nimamo nikakih sledov in ga lahko samo domnevamo v za poznoromansko in prehodno dobo navadni kvadratni obliki ali pa kot polkrožno obokano apsido. K prvi stavbinski dobi pa spadata obe dvojni okni, ki krasita zapadno steno kapele in podstavek portala (sl. 55). Kakor sem že v svojem prvem poročilu v ČZN pokazal, gre kljub navidezni neskladnosti obeh oken vseeno tudi pri levem za izdelek

[1]) ZUZ IX. (1929), str. 55—57 in ČZN XXIII. (1928), Najdbe v bivšem dominikanskem samostanu v Ptuju, str. 185—191 (s slikami).

prve stavbne dobe. Razliko v slogu in proporcijah ter v nekih podrobnostih pa je treba razložiti iz prehodnega razpoloženja dobe, ko so se poleg romanskih oblik in principov pojavljali že tudi čisto gotski in je tako desno okno, ki je verjetno po postanku nekoliko starejše, obdržalo v vsem romanski tip, levo pa uveljavilo naprednejši gotski, pri enaki razpetosti loka pa je šilasti lok zavzel večjo višino kot polkrožni, kar zadostno pojasnjuje pač bolj slučajno kakor namenoma hoteno razliko v višini obeh oken. Kljub navidezni enakosti obeh oken v vsem ostalem pa se kažejo tudi v vsem drugem značilne razlike, ki so logične pri prevladovanju romanskega oziroma gotskega načela. Že rob odprtin je v tem značilen: Pri desnem oknu (sl. 56) imamo pozitivni profil v obliki okrogle palice, ki raste na obeh straneh iz tal, se prepogne z lokom in obroblja naklado nad kapitelom. Le pri tleh je rast iz tal prikrita s palmeto na vidnih straneh (sl. 57). Levo okno (sl. 55) pa ima za gotiko značilni negativni profil v obliki žleba, kateri pri tleh prehaja v jeziček, ki se izteka v ogel osnovne pravokotne klade, katere ostanek tvori nogo podboja. Podobno kakor pri desnem oknu je tudi tu prehod iz obrobnega žleba v pravokotno osnovo, ki ga oblikuje poznejša gotika čisto geometrično kot »ajdovo zrno«, maskiran na obeh vidnih straneh s palmetami. Z istim motivom, maskiranim s palmetami, prehaja obrobni žleb v osnovni pravokotni rob tudi nad kapitelom stebra (sl. 58). Prav v tem imamo tudi dokaz, da gre res za okno zgodnjega prehodnega tipa in ne za poznejšo restavracijo vrha odprtine. Navidez enaka, a v bistvu značilno različna sta tudi lepa stebra, ki ločita odprtini obeh oken. Obe stebli stebrov sta iz marmorja, glavi sta iz finega belkastega peščenca, noge in vse ostalo iz luknjičastega, deloma rumenkastega deloma rdečkastega peščenca. Desni steber ima krajše steblo, ker stoji njegova noga na izredno visokem podstavku in tako ves steber izgleda krajši in debelejši. Levi steber pa ima samo malenkosten podstavek, po katerem se je noga široko razlezla, na oglih pa ublažujejo njen prehod k pravokotnemu podstavku razen tega še ogelni listi (sl. 59). Tako se vzpenja ta steber z majhnim, zelo ublaženim vzponom skoro naravnost iz tal, deblo pa postane precej višje od onega in se zato zdi ves steber neprimerno bolj slok kakor oni. Prav take značilne razlike so tudi v kapitelih. Oba sta izrazita brstna kapitela, za katere so značilni ostro urezani ogelni listi, ki se pod ogli krilnih plošč zvijajo v znane kepice brstnih listov. Če pa ju bližje pogledamo, je levi kapitel res značilen in popolen brstni kapitel, dočim desni ne zanikuje svoje zveze s kupastim kapitelom (sl. 60). Za listi namreč vidimo pod stranicami krilne plošče zaokrožu joči se rob osnovne kupe, katero na oglih kapitela zakrivajo štirje brstni listi, ki skušajo presledek med seboj zakriti s palmetastimi izrastki. Pri levem kapitelu (sl. 61 in 58) pa ni nobene sledi več o kupi; na spodnjem koncu kapitela tvorijo brstni listi strnjen venec, iz katerega rastejo štiri energične brsti pod ogle krilne plošče. Presledek med njimi, kjer bi mogli videti dele osnovne

kupe, pa pokrivajo iz njih izvirajoči stranski listi, tako da za pojav kupe ne ostane nobenega prostora več. Vse te razlike so kljub navideznemu enotnemu okviru tolike, da si ne moremo predstavljati, da sta obe okni nastali čisto istočasno. Desno ni samo slogovno, ampak tudi resnično starejše. Levo je narejeno nedvomno po vzoru desnega nekoliko pozneje ali pa vsaj od izvršilca, ki so se mu stare oblike zdele že preokorne in je zato delo izvršil v naprednejšem, elegantnejšem slogu. Iz kratkega zastoja v zidanju novega samostana je razlika med obema oknoma prav dobro razložljiva.

K prvotni stavbni dobi spadata tudi bazi portala. Leva (sl. 62) je boljše ohranjena kakor desna, pri kateri je ohranjena samo prednja stopnja. Baza ima s paličastim robom završen profil, ki raste navpično od tal in se nato poševno nagne nazaj k svaljku vrhnjega roba. Pri levi se je ohranila še druga vrsta v tlorisu stopničasto se poglabljajočega podstavka, ki je pri desnem odbita. Pri levi moremo s precejšnjo verjetnostjo sklepati tudi na tretjo vrsto, tako da bi mogli sklepati na trikrat stopničasto umikajoče se podboje, okrašene s stebri, ki so stali na ohranjenih podstavkih — v osnovi torej tipičen romanski portal, ki so ga nad kapiteli stebrov zaključevali polkrožni loki.

Ta prostor, ki je služil ob razpustu samostana za sprejemnico tujcev (conservatorium)[2]), se je ohranil kot kapela verjetno do baročne dobe, ko je bil ves samostan temeljito prezidan in vsi prostori obokani. Na najstarejših ohranjenih slikah samostana iz XVII. stol. njegovega prezbiterija ni več. Da bi predstavljal prvotno, gotovo neveliko cerkev, je malo verjetno, saj je tudi pri skromnem dominikanskem redu komaj zadostoval za domačo kapelo. Tudi njegova ozka zvezanost s samostanskim poslopjem govori proti temu in si moramo misliti prvotno javno cerkev drugje, sevé kakor pri samostanskih cerkvah navadno, v zvezi s samostanom. Oba pri popravilih odkrita iz rezanih kamenov zložena ogla severne stene te kapele pa govorita za to, da je bil prvotni stavbni kompleks tu končan. Pa če bi že za prvi čas dopustili domnevo, da je bila to javna cerkev, si tega gotovo ne moremo predstavljati za drugo stavbno dobo, ko ostanki slik dokazujejo, da so trakt s kapelo smatrali samo za najodličnejši kos celote glavnega samostanskega poslopja. Ohranjena slikarija pa odločno kaže, da se nahajamo v intimnem samostanskem miljeju. Za to naziranje govore tudi ugotovitve glede slogovnega značaja prvotne cerkve, ki jih bomo navedli kasneje.

Izraziti prehodni slog iz romanskih oblik, ki še prevladujejo, do gotskih, ki se uveljavijo v levem oknu, nam je zadosten dokaz za to, da je to res glavno poslopje prvega ptujskega konventa, ki je bil postavljen takoj po ustanovitvi l. 1230.[3]) Za cerkev, ki je bila dozidana okr. l. 1255.[4]), pa si moramo

[2]) Fr. Kovačič, Dominikanski samostan v Ptuju, Voditelj XVII. (1914), str. 120.
[3]) Fr. Kovačič, o. c. str. 4.
[4]) O. c. str. 113.

misliti že naprednejše oblike, ki bi odgovarjale nekako arhitekturi ptujske minoritske cerkve. Tudi o tem bomo razpravljali nižje.

2. Prva restavracija samostana.

Kakšen je bil vzrok prve večje restavracije tega prvega konventa, ni točno znano, domnevamo pa lahko, da je bil to požar, ki je l. 1302. uničil samostan in cerkev.[5]) Iz listine krškega škofa Henrika izdane na Dunaju na Jurjevo l. 1303.[6]) je jasno razvidno, da je bilo treba nanovo pozidati samostan in cerkev. Iz letnic na freskah domnevamo, da so bila dela na ti obnovitvi končana šele sredi stoletja. O novi ali vsaj temeljito obnovljeni cerkvi tudi sedaj nič določenega ne vemo. Edini v sedanji barokizirani cerkvi ohranjeni del gotske arhitekture, dvojni slavolok, kaže oblike, ki ne izključujejo postanka v prvi polovici XIV. stol. Da druga restavracija v prvi polovici XV. stol. ni pomenjala več ali manj nove stavbe cerkve, razvidimo iz besedila »hodie per nos reconciliata« v listini sekovskega škofa Jurija z dne 8. maja 1453 o izvršeni novi posvetitvi[7]). Druga cerkev je torej gotovo že stala na sedanjem mestu, kar navaja na misel, da je to tudi mesto prve cerkve. To domnevo potrjujejo ostanki oboka ob barokizaciji porušenega prezbiterija, ki so bili takrat vzidani v novi zapadni steni in v steni pritličnega prostora pod zvonikom. Vzidani so vselej tako, da kažejo prerez rebra. Po njih smo ugotovili (sl. str. 164), da je njihov profil popolnoma enak onemu reber prezbiterija minoritske cerkve v Ptuju in samostanske cerkve v Kostanjevici, kjer smo pri popravljalnih in raziskovalnih delih zadnjih let odkrili zazidanih več ostankov ob baročni prezidavi odstranjenih reber. Mere teh reber so skoro popolnoma enake. Tako znaša širina osnove rebra v Kostanjevici 26 cm, v Ptuju 25·5 cm, višina prvega 31·5 cm, drugega 31 cm; rahlo šilasto ločni vrh profila ima pa pri obeh višino 9 cm, osnovno širino pa v Ptuju 16·5 cm, v Kostanjevici 15 cm. Manjše razlike so v merah profilnih lokov, ki z žlebom izpodrezujeta vrh rebra in ga vežeta navzdol z osnovo. Za pogled pa je obris prereza skoro točno enak pri rebrih vseh teh stavb. To dejstvo je za nas važno, ker nam pomaga pri časovni opredelitvi postanka vseh teh treh v zgodovini naše arhitekture tako važnih in tako izjemnih stavb. Več ali manj točen podatek o času postanka nam je znan iz pisanih virov doslej samo za prvo, ptujsko do-

Dominikanski samostan. Prerez gotskega rebra prvotne samostanske cerkve.

[5]) O. c. str. 114.
[6]) O. c. str. 114.
[7]) O. c. str. 114—115.

minikansko cerkev[8]). Dne 8. okt. 1252 je določil kardinal Hugo od Sv. Sabine 100 dni odpustka za čas posvetitve te cerkve, ki se je imela kmalu vršiti. Cerkev je morala biti torej v glavnem takrat že dozidana. Dne 25. jan. 1255 je dal solnograški nadškof Filip dominikancem dovoljenje, da jo smejo dati posvetiti od kateregakoli škofa solnograške metropolije. Tudi podatek kronike dominikanskega samostana v Ptuju, ki poroča, da je papež Aleksander IV. (1254—1261) dovolil v že obstoječi cerkvi postaviti oltarje in jo obiskovati, priča kot tretji o tem, da je bila ta cerkev okrog 1252 že dozidana. Za samostansko cerkev v Kostanjevici nimamo sporočenega časa postanka, vendar velja zanjo kot terminus post quem leto 1234., iz katerega je prva ustanovna listina tega samostana[9]). Čas postanka minoritske cerkve v Ptuju je bil do nedavnega časa še sporen, a je bil po kritičnem razboru virov po Fr. Kovačiču[10]) in ugotovitvah pisca te razprave[11]) opredeljen v čas med 1260 do 1280. S temi ugotovitvami je bilo po dolgotrajnem kolebanju zgodovinarjev rešeno vprašanje časa postanka minoritskega samostana vsaj v toliko, da je treba popolnoma opustiti misel na prvo polovico XIII. stoletja. Gornja ugotovitev enakosti reber v minoritski, dominikanski in kostanjeviški cerkvi in vzporeditev doslej znanih podatkov o njih postanku s slogovnim značajem vseh treh stavb pa je en dokaz več za pravilnost našega mnenja. Ugotovitve zgodovinske znanosti se glase: kostanjeviška cerkev zidana po letu 1234., dominikanska cerkev dozidana okr. l. 1252., minoritska cerkev zidana v drugi polovici XIII. stol. Po slogu pripada kostanjeviška cerkev izrazitemu slogu prehoda od romanskega h gotskemu slogu, a gotski značaj že odločno prevladuje, o slogu dominikanske nam razen reber ne poroča nič drugega (ohranjeni slavolok ne pripada nujno prvi stavbni dobi), arhitektura kapele pa priča, da se tudi tu nahajamo v ozračju prehodnega sloga, a da je pri cerkvi verjetno gotski značaj že prevladal, v minoritski cerkvi pa imamo dobro ohranjeno zgodnjegotsko stavbo z določnimi sledovi prehodnega sloga. Skladnost oblike in profila reber ter enako v Kostanjevici kakor pri dominikancih ugotovljeno označevanje izdelanih kosov s križem pa govori za to, da imamo opraviti s skupino stavb, ki so nastale več ali manj istočasno, zajemajoč iz iste zakladnice vzorov. Tako se nam postanek kostanjeviške cerkve nujno premakne v čas od l. 1234. do srede stoletja, postanek dominikanske je izpričan za sredo XIII. stol., postanek minoritske pa se bo raje premaknil od l. 1280. nekoliko bliže nazaj k sredi stoletja, za kar govori, kakor smo pokazali v ZUZ XI., tudi značaj slik.

---

[8]) Prim. o tem o. c. str. 113 in 114.

[9]) Wl. Milkowicz, Die Klöster in Krain, v Archiv für österr. Geschichte LXXIV. (Wien 1889), str. 346.

[10]) K starejši zgodovini minoritskega samostana v Ptuju, ČZN XXII (1927), str. 149 sl.

[11]) Fr. Stelè, Stenske slike v minoritski cerkvi v Ptuju v ZUZ XI. (1931), str. 1 sl.

Po teh ugotovitvah je pa tudi dokazano, da je že prvotna dominikanska cerkev stala na sedanjem mestu, njen prezbiterij pa je segal, kakor je znano tudi iz starih slik, pred sedanjo fasado proti vzhodu na sedanji trg.

Tudi naše znanje o drugem, restavriranem samostanu se razteza samo na trakt, ki nam je znan iz prve dobe. Restavrirana je bila kapela, ki je očividno utrpela večje poškodbe in končno je bil za zaključek obnovitve sredi XIV. stol. glavni trakt samostana s to kapelo bogato poslikan. Gotovo je, da je bil pred poslikano fasado odprt hodnik, verjetno izvršen v lesu, gotovo pa je tudi, da ni bil obokan, ampak je imel raven lesen strop. Tak hodnik moramo domnevati tudi za prvi samostan. O višini te obnovljene stavbe tudi sedaj ne izvemo ničesa.

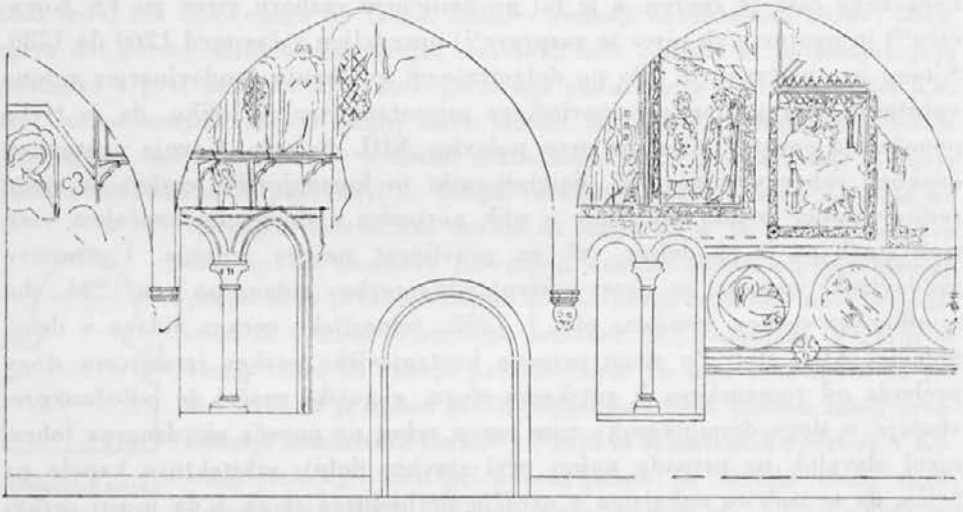

Dominikanski križni hodnik. Pregledna skica slikarij iz srede XIV. stoletja. (Risal M. Sternen.)

Restavracija kapele se je raztezala na portal, ki je bil ob požaru očividno porušen, in na prezbiterij. Od portala sta ostali samo zgoraj opisani bazi, ki sta pa bili obsekani, da se je mogel razširiti vhod. Novi portal iz peščenca ima enostavno gotsko obliko podbojev iz peščenca s posnetim prednjim robom (sl. 55). Ali je bil njegov vrh šilast ali, kakor je bil po odkritju l. 1928. restavriran, polkrožen, za to ni nobenih dokazov. Iz njegovih oblik sicer ni mogoče sklepati z gotovostjo na njegov postanek v prvi polovici XIV. stol., govori pa za to domnevo dejstvo, da je verjetno, da bi bili pri restavraciji samostana v prvi polovici XV. stol. tudi temu portalu dali bogatejše profilirano obliko podobno portalu, ki vodi iz takrat novega križnega hodnika na dvorišče.

Novi prezbiterij je bil postavljen na mestu verjetne prejšnje apside v obliki za gotiko navadnega pravokotnega prostora, zaključenega na vzhodni

strani s tremi stranicami pravilnega osmerokotnika. Slavolok, ki odpira prehod iz ladje v ta novi prostor, je iz peščenca, šilast in 264 cm širok; njegov prerez je pravokoten brez posnetja oglov. Zidovje je izvršeno iz lomljenega kamena brez pravilnega sestava. Notranja dolžina prezbiterija znaša 650 cm, širina 283 cm; stranice zaključka so po 120 cm dolge. Debelina zidu znaša v temeljih, ki so bili odkopani, 85 cm. Že v primeri z ladjo kapele sorazmerno veliki prezbiterij sam bi govoril za to, da je bil pozneje prizidan. Slavolok in tloris prezbiterija pa tudi sama zadostno pričata o poznejšem postanku.

Znotraj je imela kapela raven lesen strop v višini, ki je bila pri adaptacijskih delih na več mestih dognana in se sedaj tudi še vidi na zapadni in južni steni, kjer so bili odkriti ostanki patroniranega pasu s krogovičnim vzorcem, kateri je opasoval stene pod stropom. Na južni steni je bil odkrit tudi nečitljiv ostanek napisa v gotski frakturi, ki kaže na postanek te slikarije koncem XIV. ali v XV. stol.

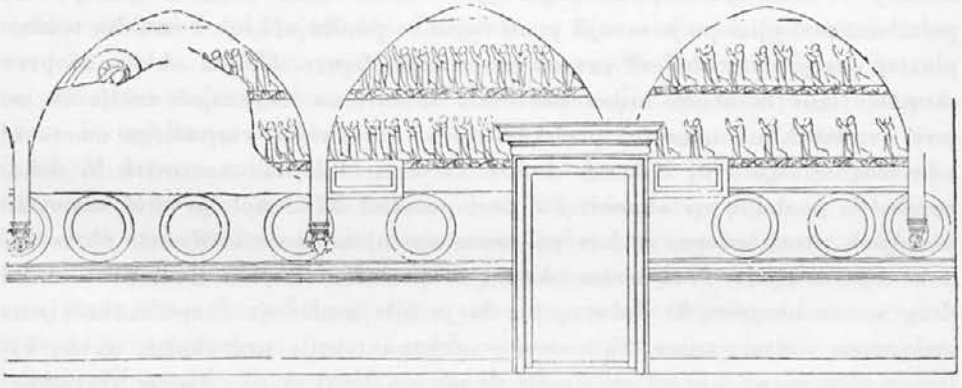

Dominikanski križni hodnik. Pregledna skica slikarij iz srede XIV. stoletja. (Risal M. Sternen.)

Najvažnejši spomenik iz druge gradbene dobe samostana pa so ostanki fresk na zunanji steni glavnega samostanskega poslopja v sedanjem vzhodnem kraku križnega hodnika (sl. str. 166 in 167). Ostanki slikarije, ki smo deloma že poročali o njih[12]), predstavljajo kljub svoji fragmentarnosti enega najvažnejših spomenikov srednjeveškega slikarstva v Sloveniji. Ostanki se raztezajo čez vso prvotno stavbo, katere zapadno steno pokrivajo v celem obsegu, vendar pa se vidno delijo v dve skupini, katerih prva zavzema v glavnem fasado kapelice, druga pa od nje proti desni se raztezajoči del samostana. Prva skupina slikarij vsebinsko ni osredotočena kakor druga in zavzema v glavnem gornjo polovico stene nad okni in vrati; le na levi od levega okna sega do neslikanega prizemeljskega pasu, na desno od desnega okna pa se že pod to

[12]) ČZN XXIII., str. 188.

skupino pričenja pas krogov z grbi, ki se nadaljujejo pod vso levo skupino in še bolj povdari dejstvo, da je slikar smatral vso steno s kapelo vred za celoto in tudi med slikami obeh skupin ni postavil vidne meje.

Slike prve skupine se pričenjajo nad odkritim oglom prvotne stavbe z močno poškodovano figuro (sl. 63), stoječo pod trilistnim gotskim lokom rumene barve; ozadje figure je temnoplavo. Ohranjena je samo glava in leva rama. Gre očividno za podobo svetnice. Okrog glave ima okrogel nimb, na glavi krono. Obraz je popolnoma uničen, fino občuten pa je nagib glave na svojo levo; dobro ohranjeni svedrasti kodri lepe pšenično rumene barve ji padajo po ramah. Kretnja glave dopušča domnevo, da gre za figuro z značilnim gotskim gibom v črti črke S, vsaka domneva o njenem pomenu pa je izključena. Rumena okvirna ploskev, iz katere je izrezan lok nad figuro, je nad njo vodoravno odrezana, na desni pa pada poševno navzdol nekako do višine vrhov lokov levega okna, dokler ne zadene ob naslednjo skupino slikarij. V višini vrata opisane figure je vrezan v okvir trilist s temnoplavim polnilom, pod njim pa je manjši proti desni se ponižujoči lok z enakim temnoplavim ozadjem in sledovi nerazločne manjše figure. Oblika okvira te prve skupine figur bi skoro nujno zahtevala simetrično ustrezajoč zaključek na levi, vendar kljub natančni preiskavi ravno tu skrajno razpadlega ometa ni bilo mogoče ugotoviti nobenih sledov. Če bi se bili dali ugotoviti, bi dokazovali, da je dobil pri obnovitvi v prvi polovici XIV. stol. prvotni samostan podaljšek proti severu, za kar pa razen omenjene nesimetričnosti okvira ni nobenega migljaja. Nad levim oknom in portalom kapele sledi proti desni drug sestav okvirov, ki dokazujejo, da je bila naslednja skupina razdeljena vodoravno v dva pasova. Skupno sta verjetno tvorila pravokoten okvir, katerega višji gornji pas so zavzemale druga ob drugi stoječe figure svetnikov, od katerih so ohranjeni na desni strani konzole sedanjega gotskega svoda ostanki štirih stoječih oseb (sl. str. 166 in 167). Od prve figure (sl. 65) je po svodnem loku odrezana vsa gornja polovica, od spodnje pa so ohranjeni samo nerazločni obrisi; po črnem obrisu v sredi sodeč gre za postavo škofa v zeleni zvončasti kazuli. Sledeča figura (sl. 65) je med vsemi najboljše ohranjena, nima pa glave. Predstavlja stoječega škofa, ki je označen z zvončasto rdečo kazulo. Kazula je rdeča in pokrita s kariranim črnim vzorcem, podšivka kazule zelena, obrisi črni. Od naslednje figure (sl. 64) ga deli navzdol obešen napisni trak z ostanki nečitljivega napisa z gotskimi frakturnimi črkami; svetnik ga je držal verjetno v roki. Naslednja figura (sl. 64) je v nerazločnih obrisih ohranjena z glavo vred, a je ni mogoče bližje določiti. V roki drži nečitljiv napisni trak, ki visi navzdol ob desni strani vsporedno s pravtako nečitljivim trakom, ki ga drži tretja figura na levi strani. Četrta figura, ki ji manjka glave, predstavlja škofa v zvončasti kazuli rumenkaste barve s črno risano karirano ornamentiko; podšivka je zelena. Spodnji, približno za polovico nižji

pas je vseboval do pasu vidne podobe svetnikov pod v perspektivi od leve risanimi konzolami vinsko rdeče barve. Ohranila se je, čeprav tudi komaj razločna samo druga teh figur (sl. 65) na temno plavem ozadju, ki je svetlo v svetlo slikana pol v svojo desno obrnjena postava z rumenimi lasmi in belim križem v desnici. Na desni roki sledovi rdeče barve. Verjetno je bila to slika svetnice. Od slik nad portalom se ni nič ohranilo, pač pa se da rekonstruirati okvir sledeče skupine, katere središče je bilo nad desnim oknom in ki je bila dvodelna (sl. str. 166 in 167). Pravokotni okvir, ki je družil obe polovici, je bil navzgor strešnato zaključen, prostor nad njim pa so po ostanku na desni sodeč izpolnjevale druge slike, katerih vsebine ni mogoče ugotoviti, ker je ostanek premalenkosten. Okvir te skupine tvori črn pas, po katerem se vije svetla trta s tridelnimi listi; na nji so sledovi rdeče barve. Prostor v tem okviru je po navpični belo obrobljeni progi deljen v dve polovici. Slika leve polovice je v večjem delu zakrita po svodni arhitekturi poznejšega hodnika. Vidi pa se od pasu doli frontalno postavljena figura, pokrita do kolen z mehko gubano draperijo (sl. 66). Draperija je črno obrisana, noge imajo temnordeče obrise, na blagu so ostanki rdeče barve. Med nogami figure in zgoraj na desni se vidita konca križa, pred katerim stoji. Ozadje je umazano plavo in pokrito z različnimi predmeti, ki se nanašajo na Kristusovo mučenje. V desnem oglu spodaj je bel čeber, ki ga drži pri zapestju odrezana roka. Risba je črna, ostanek rokava rdeč. Ob čebru stoji pokoncu okleščena šiba, nad njim sveženj šib in raztresene kocke, pri nogah figure, klešče in ostanki drugih predmetov. Nedvomno je, da imamo pred seboj ostanek koncem srednjega veka zelo razširjene nabožne podobe trpečega Jezusa, takozvanega gregorjanskega tipa, ki spada v vrsto tipa imago pietatis — sočutje vzbujajočih podob. Ikonografsko nam ptujski fragment dobro pojasnjuje najlepša slika te vrste v Sloveniji, ona na severni zunanjščini prezbiterija v Bodeščah pri Bledu iz 1. pol. XV. stol. (sl. 69). Predstavlja nam z ranami pokritega, nagega, z rdečim plaščem ogrnjenega Jezusa (torej neke vrste ecce homo!) pred križem, okrog katerega je vse ozadje pokrito z orodji, s katerimi so ga mučili in najrazličnejšim orodjem vsakdanjih opravkov in poklicev (grablje, sulica, helebarda, srp, kladivo, škarje, nož, lutnja, gajde, vrč, kosa, sekira i. t. d.), s katerimi ga more človek vsak dan iznova mučiti. Ikonografsko izhaja ta nabožna podoba od nekega bizantinskega, v Rimu v cerkvi S. Croce v srednjem veku zelo češčenega originala navadnega dopasnega tipa imaginis pietatis[13]), kakor ga bomo v sledečih izvajanjih srečali nekako istočasno s tuobravnavanim v bivšem dominikanskem samostanu na drugem mestu[14]). Oro-

[13]) Gl. sl. 1 na str. 263 v Festschrift für Max Friedländer zum 60. Geburtstage.

[14]) Zanimiv prehodni ikonografski primer med dopasnim originalom iz S. Croce in »zapadnoevropskim« celim Kristusom trpinom se nahaja na »podobi odpustkov« (Ablass-

dja trpljenja Gospodovega — arma Christi —, ki so jih častili v tej cerkvi, so se razširila kot ozadje v posnetkih te slike po svetu kot označba kraja, kjer se original časti[14a]). Pozneje se je ta popularni tip združil pod vplivom mističnih kombinacij z literarnim izročilom o maši sv. Gregorija papeža v isti cerkvi, tako da so začeli mašo sv. Gregorija vprizarjati s čudežno prikaznijo te Kristusove podobe. Arma Christi pa so pomnožili, da povečajo vzpodbudno vsebino slike, z orodji vsakdanjih opravil človekovih, da ga opozarjajo na to, da ga tudi on v svojem vsakdanjem opravilu vedno iznova lahko muči. Tudi pri nas so bile te vrste slike razširjene in so se nam ostanki ohranili. Razen omenjene slike iz Bodešč mi je znana v obrisih ohranjena slika iz l. pol. XV. stol. na severni zunanjščini podružnice v Gostečem pri Škofji Loki in skoro že nerazločen ostanek na podružnici pri Sv. Petru na Trebelnem. Ostanek take slike je verjetno tudi noga na južni steni ladje cerkve sv. Janeza ob Bohinjskem jezeru. Deloma spada sem tudi trpeči Jezus, čigar kri se zbira v zakramentalnem kelihu v tolažbo in odrešenje vernim, kakor ga imamo v prezbiteriju v Mengšu iz srede XV. stol. in v freskah Janeza iz Ljubljane iz l. 1443. na Visokem pod Kureščkom. V zadevni ikonografski krog lahko uvrstimo tudi v sarkofagu stoječega, rane kažočega Odrešenika na freski pod zvonikom podružnice pri Sv. Janžu nad Dravčami v Dravski dolini. Iz zgoraj povedanega je razvidno tudi, da napačno pojmuje orodja v ozadju take slike na zunanjščini župne cerkve v Mautenu na Koroškem O. Demus[15]), ko domneva radi orodij, raztresenih po ozadju slike, da gre za delo, izvršeno po naročilu vse obrti obsegajočega ceha.

Desno polovico okvira zavzema najbolje ohranjena vseh slik, ki predstavlja na umazano plavem ozadju na ozek temno zelen pas, ki obdaja okvir tudi na strani in zgoraj, postavljeno navpično lestvo, sv. Janeza Krstnika in svetega nadškofa.

Tafel) v Fritzlarju iz okr. l. 1400. Relief nam predstavlja v zgornjem delu do pasu posnetek podobe iz S. Croce podaljšan navzdol do »zapadnjaške« stoječe postave. Na ozadju se nahajajo arma Christi. Prim. sliko 2 in tekst na str. 82 v Otto Schmitt, Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte, Stuttgart 1933. Napis pravi, da dobi odpustek, kedor izmoli pred to podobo 3 očenaše in ave Marije. Primer »podobe odpustkov« imamo pri nas v votivni sliki na slavoloku v prezbiteriju cerkve sv. Duha v Slovenjgradcu (molitev: en očenaš, češčena Marija in vera). Ker je slikarija nad votivno podobo uničena, ni mogoče ugotoviti, ali je bila pod podobo, pred katero naj molijo, mišljena posebna nabožna podoba ali mogoče celi pasijon na steni zraven. Dopusten pa se nam zdi sklep, da napis opozarja na posebno nabožno podobo mogoče podobnega Kristusa trpina kakor zgoraj, ki je pa uničena. Prim. ZUZ V., str. 174 in sl. 70.

[14a]) O tem in naslednjem prim. K. Künstle, Ikonographie der christlichen Kunst I., str. 486 sl.

[15]) Glej Neu aufgedeckte Wandgemälde in Mauthen (Kärnten) v Die Denkmalpflege VII. l., str. 48.

Lestva (sl. str. 166 in 167 in sl. 66 in 67) stoji navpično takoj ob navpičnem pasu, ki deli levo in desno sliko. V vsak predel, katerih števila radi uničenega vrha ni mogoče točno določiti, je postavljen po en obris stopali in sicer menjaje, enkrat leva enkrat desna. Zdi se nam, da za to lestvo ni druge razlage, kakor mistična lestva čednosti. Srednjeveškim mistikom je namreč Jakobova lestva s 15 klini simbolizirala vrsto 15 čednosti, ki jih združujeta bruni ljubezni do Boga in do bližnjega. Durandus in Sicardus jo v svoji simboliki cerkvenega poslopja in njegove opreme predstavljata kot simbol stopnic pred oltarjem, ki naj spominjajo na 15 čednosti in njihovi starotestamentni podobi petnajstere stopnice, ki so vodile k Salomonovemu templju, in petnajstere psalme graduales[16]). Merodajno za to razlago bi bilo dejstvo, ali je imela naša lestva 15 klinov ali ne, razpoložljivi prostor bi temu številu ustrezal; domača ikonografija pa bi bila s tem obogatena za zanimiv detajl. Stopali v lestvi bi pač nadomeščale angele, ki stopajo po simbolični Jakobovi lestvi.

Poleg lestve na desni stoji v polprofil proti levi obrnjen sv. Janez Krstnik (sl. 67). Glava je bradata, oblečen je v nekoliko čez kolena segajočo suknjo s širokim spodnjim robom; na nji so sledovi rdeče barve. Čez njo visi s črnimi kosmi pokrit kožnat plašč. Glava z velikim, okroglim, rahlo rumenim nimbom je črno obrisana, noge rdeče. Tip glave z upalim licem je značilen za prvo polovico XIV. stol. V desnici drži oblo s črno risanim Jagnjetom božjim, z levo kaže s stegnjenim kazalcem nanj.

Na desni ob Janezu je v enaki polprofilni stoji v levo obrnjen svetnik v nadškofovski obleki (sl. 67). Glava Janezovemu podobnega tipa z upadlimi lici je obdana od nimba in pokrita z nizko mitro s črnim spodnjim robom in navpičnim pasom. Oblečen je v dolgo, belo albo, katere konture spremljajo umazano olivne sence, izpod nje moli črn špičast čevelj leve noge. Kazula, čez katero ima bel palij, je pokrita z rdečimi, kariranimi ornamenti s križi v poljih. Rdeče risana desnica je oblečena v rokavico in blagoslavlja. Rokavico ima tudi levica, ki drži škofovsko palico z motivom stilizirane lilije v zavoju. Ta med vsemi slikami najbolje ohranjena figura je radi pomanjkanja kakega drugega znaka po svojem pomenu nedoločena.

Pod to skupino slik nad loki desnega okna se nahaja štirivrsten napis v latinski unciali, v katerega so v sredi in na koncu vpletene črnokonturirane risbe, katerih pomena ni točno spoznati. Napis je priobčen v ČZN XXIII., str. 189 in takratnemu čitanju nimam nič dodati. Ni pa izključeno, da se je na levo od njega nahajala po svodni konzoli uničena še ena skupina risb in mogoče tudi še del napisa. Posebno začetek druge vrste napisa se zdi, da

[16]) Prim. J. Sauer, Symbolik des Kirchengebäudes und seiner Ausstattung in der Auffassung des Mittelalters, 2. izd. (Freiburg im Br. 1924) str. 69, 164, 165, 246 in 422 in K. Künstle, Ikonographie der christlichen Kunst I. zv., str. 286.

govori za to. Od ohranjenih nam predstavlja leva risba neke vrste sarkofag. Leva figura v njem stopa z desno nogo čez rob ven, z levo roko se drži po konci postavljenega jamboru podobnega droga, v desnici pa drži vretenu s prejo podoben predmet, glava je uničena; desna figura, ki je tudi brez glave, drži v desni čaši podoben predmet, z levo pa nekak drog čez ramo. Za njo štrli iz skrinje nekak pokrov. V desni sliki ima prva figura uničeno glavo in drži roke proseče sklenjene predse. Druga figura ima značilno ovito glavo in drži z desno predse lampici podoben predmet, levica je nejasna. Tretja figura drži v desni nerazločen predmet, glava je lepo nakodrana, a napol uničena. Levo roko drži pred prsi. Tudi ta skupina se nahaja v neke vrste skrinji. Vstajenje mrtvih?[17]) Vse je izvršeno samo s temno rdečimi obrisi.

Slika desno od preje opisane ima pravokoten okvir, ki je zgoraj strešnato završen (sl. str. 166). Okvir je črn in okrašen s polpalmetnimi rdečimi listi, ogli so povdarjeni z rozetnimi cvetovi. Spodaj in na levi spremlja okvir napis v unciali (prim. ČZN XXIII., str. 189), ki se dopolnjen glasi takole: + OB .... NICOLA/u/S · /d/E · ZWANOVIA · SV.... ¹M ANNO...¹O · M/?/CCC L°. Iz tega napisa je razvidno, da gre za nagrobno spominsko sliko. Slika, ki je žal skrajno slabo ohranjena, je bila po svojem konceptu izredno bogata (sl. 68). Predstavljala je na bogatem gotskem tronu z baldahinom sedečo, v polprofil na desno obrnjeno Marijo z detetom na levici. Dete je iztegovalo desnico k Marijini bradi, da jo pobože, z levo pa sega navzdol, ko da nekomu nekaj nudi. Ob Marijinih nogah na desni kleči z molitveno dvignjenimi rokami dominikanec-donator. Trikotni vrh ozadja nad baldahinom trona je črn. Baldahin ima bogato krogovično čelo, pod katerim se arhitektura perspektivično poglablja v prostor, v katerem stoji tron s hrbtiščem predrtim s trilistnimi odprtinami, desna in leva stran tronske arhitekture je okrašena s stebrički in gotskimi ograjami, arhitektonsko s podolgastimi vdolbinami okrašen je tudi sedež sam. Uničen je ves levi srednji del z Marijinim oprsjem, dalje desni srednji del z Marijinim naročjem in koleni in srednji del trona spodaj. Marijina glava ima rdeč nimb in rumene lase. Suknja Marijina in njeno naglavno pokrivalo je belo, plašč rdeč. Kristus ima rdeč nimb z belim križem. Čevlji Marije so zelo špičasti črni. Glava dominikanca je uničena.

Proti desni sledi odlomek okvira še ene slike, ki je popolnoma uničena. Okvir je zelo podoben prejšnjemu. Ob spodnjem robu in na levi strani je odlomek uncialnega napisa, ki je bržkone tudi nagrobno spominskega značaja. Glasi se: † ANNO · DO/min/ I · M · CCC..... /am/EN. Če tudi frag-

[17]) Ikonografsko govori marsikaj za to. Vstajajoči v podobnih stanjih in podobno oblikovanih sarkofagih, s podobno dvignjenimi pokrovi, kakor enkrat tu, se nahajajo na reliefu poslednje sodbe iz 2. pol. 13. stol. na severnem portalu stolnice v Reimsu. Prim. sl. 141 na str. 264 Iz. Cankarja Zgodovine likovne umetnosti v Zahodni Evropi II./2. Ljubljana 1933.

mentaren, je ta napis v zvezi s prejšnjim največje važnosti, ker so po njem datirane slike in dovršitev restavracije samostana v prvi polovici XIV. stol.

Že pod sliko Marije se začenja nad neposlikanim pritličjem vrsta krogov, v katerih prvih dveh sta se ohranila po strani nagnjena grba dobrotnikov samostana in lahko zaključimo, da so take grbe imeli tudi drugi krogi. Vrsta se nadaljuje prav do konca hodnika kot osnovni dekorativni motiv druge skupine slik. Nad njimi se nahaja v dva vodoravna pasova deljena slika, pokrivajoča ves ostali večji del stene ohranjenega trakta bivšega samostana (sl. str. 167). Spodnji rob tvori črno obrobljen rumen pas z valovito črno risano vitico. Enak pas deli tudi obe vrsti slik med seboj. V obeh vrstah kleče na rdečem ozadju naslikani proti levi obrnjeni dominikanci, postavljeni klečeči v polprofil v svojo desno, dvigajoči predse v molitvi sklenjene roke (sl. 70 in 71). Nekateri imajo navzgor vihrajoče napisne trake, prvotno mogoče z molilnimi teksti, od katerih ni več sledov. Oblečeni so v bele suknje in črne plašče. Od leve proti desni se v obeh vrstah gostost klečečih menihov polagoma redči. Na levem koncu teh skupin se nahaja ostanek (del glave s križnim nimbom) obe vrsti zavzemajoče figure; ohranil se je razen kosa glave tudi del mandorle in gre torej za podobo Krista v mandorli (mandorla rdeča, nimb bel z rdečim križem, lasje rumeni), h kateremu se obračajo s prošnjami klečeči dominikanci.

Kakor nam da slutiti priobčena skica (sl. str. 166 in 167) ostankov teh slikarij, gre za ostanke velike dobro premišljene celote, ki je po svojem velikem konceptu v Sloveniji čisto osamljena. Obžalovati moramo samo, da je ne moremo točno izpopolniti. Pobožna udanost samostanske družine Kristusu, izražena v naravnost klasičnem ritmu prepričevalno se ponavljajočih molilnih kretenj in hvaležen spomin na dobrotnike in zaščitnike samostana sta našli v teh slikah enostavno velik izraz. Množina očividno umetniško razmeroma dobrih slik nabožne in mistične vsebine okoli vhoda v kapelo pa je hotela menda izčrpati vse bogastvo pobožne domišljije, kakor je izvirala neposredno iz danega položaja in namena stavbe. Tudi barvno je moral biti učinek te slikarije z njenim temno plavim ozadjem na slikah na fasadi kapele in rdečim na slikah ostalega poslopja res velik.

Tehnično pripadajo te slike še starejšemu srednjeveškemu zapadnoevropskemu načinu slikanja na vlažno steno, ki ga je pri nas šele po sredi XIV. stol. izpodrinila prava freska[18]). Zgornje figuralne slike so naslikane na okr. 4 mm debel precej fin omet, dočim je spodnji pas z grbi slikan na precej grob siv omet. Iz te tehnike je tudi razložljivo, da so se od slik ohranile po naj-

[18]) Prim. Fr. Stelè, Stenske slike v ladji cerkve na Vrzdencu v Vjesniku hrv. arheol. društva u Zagrebu, N. s. XV., str. 120—122.

več konture, barvna plast, ki je bila slikana že bolj v suho, pa je povečini odpadla s poznejšim ometom.

Slog je izrazit zgodnjegotski risarski slog, ki je vladal v srednji Evropi vse do srede XIV. stol. Skromno pa se uveljavlja poleg risbe v črni ali rdeči barvi že tudi modelacija, ki se omejuje na bližino obrisnih črt in jih tam podpira v plastičnem oblikovanju gub ali teles. Značilna je v tem oziru poraba umazano olivnih potez na gubah albe nadškofa ali rdečkaste barve ob konturah nog sv. Janeza Krst. Značilno je v zvezi s temi slogovnimi dejstvi tudi, da popolnoma manjkajo stremljenja postaviti figure v prostor. Postavljene so namreč vse z izjemo slike Marije pred prostorninsko nevtralno ozadje in gre ta brezbrižnost pri sliki sv. Janeza in svetega škofa tako daleč, da se navidezni, čeprav tudi neprostorni terenski pas pod nogami oseb nadaljuje ob okviru okrog in okrog slike in ga figura sv. nadškofa tudi ob strani in zgoraj pokriva; s tem je tudi zadosti označen brezprostorno idealistični slog naših slik. Nikjer še ni videti sledov vpliva novega plastičnega sloga, ki je okr. srede XIV. stol. iz Italije in Francije začel prerajati zapadno in srednjeevropsko slikarstvo, in celo pri sliki Madone, kjer je z linearnimi sredstvi risbe in kompozicije trona dosežena zadostna prostorninska poglobitev v prostor in tudi taka ni razložljiva samo iz elementov splošnega srednjeevropskega sloga, ki mu te slike pripadajo, ampak je nedvomno že odmev novih iz Italije prodirajočih stremljenj (posebno oblika sedeža, kolikor je viden na levi spodaj in okrašen s plitvimi podolgovatimi dolbinami, se zdi odmev raznih italijanskih tronov zgodnje renesanse), ne moremo trditi o direktnem prevzemu kakega giottesknega vzora in je tako tip arhitekture in njenih podrobnosti, kakor tudi tip Madone, o kateri se zdi, da je bila gotsko eleganten tip, popolnoma neitalijanski. Če bi slike ne bile datirane po napisih v čas okr. l. 1350. in če bi med njimi ne bilo te po svojem stremljenju v tretjo dimenzijo kot naprednejše označene slike, bi jih bili prisiljeni datirati skoraj nekoliko prej. Vendar je zastajanje v razvoju za splošno slikarsko produkcijo takratne srednje Evrope v primeri z Zapadom značilno, kar dokazuje tudi za risarski slog te dobe značilna in v umetnostni zgodovini dobro znana Velislavova biblija, ki so jo poprej časovno opredeljevali v prva desetletja XIV. stol., dokler je končno ni določil A. Matějček s prepričevalnimi dejstvi iz spomeniškega gradiva za srednjeevropsko slikarstvo prve polovice XIV. stol. v čas blizu srede XIV. stol.[19]) Ravno ilustracije te biblije pa so za nas tem bolj važne, ker jih s ptujskim spomenikom ne zbližuje samo izraziti risarski slog izvršitve, ampak tudi tako značilni tip bradatih obrazov, ki ga predstavljata tako sv. Janez kakor nadškof v Ptuju in ki kaže obličje močno koščenega izraza z upadlimi lici in polno, značilno izrisano brado, postavljeno v polprofil, kar

[19]) A. Matějček, Velislavova bible, Praha 1926, str. 111 sl.

povzroči tu in tam tipični obris takih obrazov, pri katerem se obrisna linija od čela pod očmi pogrezne v lice, pa takoj zopet odločno stopi naprej v obrisu brade.

V fragmentih dominikanskega križnega hodnika se nam je ohranilo torej slikarsko delo velikega monumentalnega koncepta, odlične estetske vrednosti in za srednjeevropsko slikarstvo srede XIV. stol. značilnega sloga. V zvezi s fragmenti iz okr. 1260—70 v minoritski cerkvi v Ptuju, slikarijami v ladji na Vrzdencu iz zač. XIV. stol. in ostanki slikarij iz drugega četrtstoletja XIV. stol. v Turnišču so ostanki v dominikanskem samostanu v Ptuju eden osnovnih spomenikov za zgodovino zgodnjegotskega slikarstva v Sloveniji.

Iz nekako iste dobe se nam je ohranila pod nekdanjim zvonikom bivše dominikanske cerkve v ozkem, iz prehoda, ki vodi iz severnega kraka križnega hodnika po stopnicah k vhodu s trga v samostan, dostopnem prostoru še ena slika, ki vzbuja bolj ikonografski kakor umetnostni interes. Na steni, ki loči hodnik od tega prostora, se je ohranila doslej prebeljena, a sedaj odkrita slika predstavljajoča baldahin s trpečim Jezusom, ki stoji v sarkofagu; na desni ob baldahinu pa je naslikan klečeč dominikanski menih z napisnim trakom. Tudi v tem slučaju gre za sliko naslikano na zmočen omet. Baldahin je oprt na obeh straneh na podboje s podolgovatimi dekorativnimi odprtinami. Prednji del njegove strehe visi naprej v obliki treh stranic osmerokota; oblikovan je v podobi večjega srednjega in dveh stranskih trilistnih lokov. Pod njim se nahaja spodaj sarkofag, v katerem stoji do bokov viden, frontalno postavljen trpeči Jezus. Boki so prepasani z belim prtom, roke drži zložene pred pasom, glava je nagnjena rahlo k desni rami, ima zelenkast venec in rdeč nimb s križem. V ozadju je črn križ. Na ozadju figure pod baldahinom so naslikani razni, deloma nerazločni predmeti, tako h Kristusu gledajoča glava, zelene šibe, rdeč kij, dolga rdeča suknja, 3 žeblji in pod. Baldahin je rumen, sarkofag rdeč, okrašen ob robu z vencem lokov, ozadje je sinje; velik del risbe in barv je bil odstranjen z beležem. Na desni, ob baldahinu klečeči dominikanec je obrnjen k sliki, sklepa roke v molitvi in ima na traku napis: MISERERE MEJ DEVS. Gre torej za votivno sliko. Ikonografsko pa gre za tipično t. zv. imago pietatis v obliki, kakor so jo častili v Rimu v cerkvi S. Croce in ki je postala koncem srednjega veka ikonografsko izhodišče za takozvanega gregorijanskega trpečega Jezusa in ilustracijo legende o maši sv. Gregorija Vel. s prikaznijo v S. Croce[20]). Kakor smo že na str. 170 pri opisu gregorijanskega trpečega Jezusa v freskah v hodniku dominikanskega samostana v Ptuju omenjali, je pravi ikonografski original iz cerkve S. Croce nadomestil v slikah prikazni med mašo sv. Gregorija v severni ikonografiji že poprej znani stoječi trpeči Jezus, da pa je bil tudi ori-

[20]) Prim. K. Künstle, Ikonographie der christl. Kunst I. str. 486 sl.

ginal iz S. Croce znan in češčen na severu, nam dokazuje bakrorez Israela van Meckenem (B. 135) iz konca XV. stol. pa tudi naša slika, ki je okr. 150 let starejša. Vsebinsko gre za ilustracijo domisleka srednjeveških mistikov, po katerih je Jezus, ko je prišel od križanja k pokopu, za kratek čas oživel in čaka v sarkofagu stoje na pokop. Ikonografsko naša slika Jezusove podobe precej točno odgovarja rimski sliki, kakor jo je posnel Israel van Meckenem[21]), mala razlika je v držanju rok, ki so prekrižane kakor tam, toda s prsti obrnjenimi navzgor in ne navzdol. Venec in tančica čez ledja so nebistvene razlike. Ozadje z orodji trpljenja, ki ga v rimskem originalu ni, pa je dodatek, ki hoče povedati, da gre za sliko iz S. Croce, kjer so častili arma Christi[22]).

Kako pride ta ikonografsko zanimiva slika v ozki prostor ob nekdanjem prezbiteriju, kjer je bilo pozneje prirejeno pritličje zvonika, je uganka. Eno nam dokazuje z gotovostjo, da je morala biti stena, na kateri se sedaj nahaja, nekdaj od zunaj dostopna in splošno vidna. Slika dokazuje tudi, da je ta stena obstojala vsaj ob prvi restavraciji poslopja v prvi polovici XIV. stol., kamor jo moremo datirati; njena zveza s prvotnim poslopjem, zazidanim v vzhodnem križnem hodniku, pa je nejasna.

3. Druga restavracija samostana.

Niti sto let ni minulo, ko je nastopila potreba druge restavracije samostana. Iz listine sekovskega škofa Jurija z dne 8. maja 1453, ki pravi, da je bila cerkev po njem »reconciliata«, se da sklepati, da je bila onečaščena in potrebna večjega popravila[23]); kakor smo že zgoraj izvajali, tudi ohranjeni arhitektonski momenti govore za to, da ni šlo za novo stavbo. Kovačič (l. c.) domneva, da se je opustošenje zgodilo po Turkih l. 1396., ko so prvič stopili na štajerska tla in se polastili tudi Ptuja. Pozna rekonciliacija cerkve govori že sama proti tej domnevi. Pa tudi trditev zgodovinarjev o razdejanju Ptuja po Turkih l. 1396. je nevzdržna, kakor je dokazal H. Pirchegger[24]). Bolj verjeten bi bil turški napad na Ptuj l. 1415.[25]), čeprav Pirchegger (l. c.) dvomi o njem; poročila o onem iz l. 1418. se pa nanašajo nedvomno na madjarski na-

[21]) Prim. sliko 1 na str. 263 v Festschrift für Max Friedländer zum 60. Geburtstage.

[22]) Prim. K. Künstle l. c. — O razvoju in vsebini tega ikonografskega tipa prim. poleg Künstleja posebno: E. Panofsky, Imago pietatis. Ein Beitrag zur Typengeschichte des »Schmerzensmanns« und der »Maria Mediatrix« v Festschrift für Max Friedländer itd. str. 261 sl. z vsem zadevnim ilustrativnim materialom. — Prim. tudi zgoraj op. 14. — Slika tega tipa se nahaja pri nas tudi v freskah Janeza Aquile v prezbiteriju župne cerkve v Martjancih v Prekmurju.

[23]) Fr. Kovačič, o. c. str. 114.

[24]) Die ersten Türkeneinfälle (1396, 1415, 1418) v Zeitschrift des Hist. Ver. f. Steiermark XVIII. (Graz 1922/23), str. 67 sl.

[25]) Vl. Levec, Die ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark v MMV f. Krain XVI. str. 169 sl.

pad na te kraje (Pirchegger o. c. str. 71—73). Rekonciliacija v l. 1453. pa vseeno skoraj nedvomno dokazuje, da so se zgodile na dominikanski cerkvi važnejše nasilne spremembe in že dejstvo nove posvetitve in več poročil o drugih delih v ti cerkvi sr. XV. stol. nam priča o živahni stavbni delavnosti[26]). Ali je dalo zunanji povod za to opustošenje po Turkih ali Madjarih okr. 1415 in 1418, se dokazati ne da, takoj pa bomo videli, da druga važna dejstva govoré za to, da pričetki druge restavracije samostana ne leže daleč od teh let. Končno ni izključeno tudi, da takega nasilnega povoda sploh ni bilo in je bila temeljita obnovitev in dopolnitev samostanskih poslopij posledica reformiranja ptujskega konventa v l. 1436.—1438.[27]).

Iz časa te druge restavracije samostana se nam je ohranil eden najlepših arhitektonskih spomenikov gotike v naši domovini, križni hodnik. O njem navaja kronika samostana, da je bil sezidan okr. l. 1455. in sicer se ta trditev opira na oporoko dominikanskega soredovnika Nideraicha z dne 21. sept., s katero je volil samostanu 150 goldinarjev za stavbo križnega hodnika. Upamo, da se nam bo v naslednjem posrečilo dokazati, da besed o zidanju hodnika ni mogoče vzeti dobesedno, ampak veliko verjetneje tako, da je F. N. volil ta znesek za pokritje stroškov takrat že dozidanega hodnika.

Hodnik stoji na južni strani takrat že obstoječe cerkve in na zapadni strani prvotnega glavnega samostanskega poslopja. Njegovi štirje hodniki oklepajo nepravilno četverooglato dvorišče z vodnjakom. Dolžina stranic tega dvorišča je tale: Vzhodna 19·95 m, severna 19·75 m, južna 19·65 m in zapadna 17·60 m. Novo poslopje je bilo nadstropno, kar dokazuje kameniti venec med pritličjem in nadstropjem in še ohranjeni, čeprav po večini zazidani kameniti gotski podstrešni zidec na vseh straneh. Posebno pa dokazuje to tudi v nadstropju z gotskimi križnimi svodi brez reber obokano nadstropje hodnika ob cerkvi, kjer so ohranjeni še tudi pravokotni kameniti gotski obodi oken (sl. 72). Hodnik se odpira na dvorišče s pravokotnimi šilasto s krogovičevjem zaključenimi, prav do podzidka segajočimi okni. Vhod, ki je bil l. 1928. zopet odprt, se je nahajal v južni steni in je imel bogato profiliran kamenit portal pod okroglim s krogovično rozeto okrašenim oknom. Krogovičje v vrhovih oken je bogato okrašen z motivi ribjega mehurja, štiri- in trolistov in sorodnih motivov in zelo raznoliko po svojem sestavu (sl. 72). Od ostalih pa se vidno razlikuje po svojem preprostejšem, čisto geometričnem sestavu krogovičje južnega in zapadnega hodnika; po poročilu Janischa je l. 1885. krogovičje v devetih oknih sploh manjkalo[28]) in gre torej za poznejšo obnovitev. Dejstvo, da severni in južni hodnik nista vzporedna, govori za to, da je morala

[26]) Prim. Fr. Kovačič, o. c. str. 115 in 116.

[27]) Fr. Kovačič, o. c. str. 134.

[28]) J. A. Janisch, Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen, Graz 1885, II. zv. str. 461.

pri postanku hodnika biti kakor severna črta s cerkvijo dana tudi južna s prilegajočim traktom, v katerega južni steni so vidni ostanki gotske arhitekture, posebno pa bogato s krogovičjem okrašeno zazidano okno v južni steni v pritličju.

Še sedaj v njegovem dvorišču obstoječi vodnjak pripada prvi stavbni dobi samostana, o čemer pričajo podatki drugega dela kronike, ki se nahaja v knjižnici minoritskega samostana v Ptuju[29]). Tu čitamo med dobrotniki ime plemiča (miles) Hermana z gradu Gornjega Ptuja, ki je umrl l. 1249. tertio calend. aug., s pripombo: »Puteus qui est in claustro ex magna parte per eius adiutorium est constructus.« Prav tako je prispeval zanj večji znesek ptujski meščan Hilprand, ki je umrl na sv. Mihaela dan l. 1240. V teh poročilih kronike imamo tudi nekoliko opore za določitev časa postanka zgoraj opisanih delov prvotnega samostana.

Notranja arhitektura hodnika obstoji iz križnih rebrastih svodov s sklepniki in sloni na strani dvorišča na mnogokotnih polstebrih, na drugi strani pa

[29]) Ta rokopis, ki ga je Fr. Kovačič iskal in smatral za izgubljenega (gl. op. 4 v Voditelju XVII. str. 250), je bil odkrit pri v zadnjem času izvršeni novi ureditvi knjižnice. Kovačič je njegove podatke porabljal po Slekovčevih izpiskih v arhivu Zgod. društva v Mariboru v poglavju Ustanove v Voditelju XVII. str. 250 dalje, original pa mu je bil še l. 1912. pri sestavljanju spisa Gospodarska zgodovina dominikanskega samostana v Ptuju v ČZN. IX. (str. 58 sl.) nedostopen. Že površna primerjava s tam porabljenimi viri pa kaže, da je vsaj večina njegove vsebine ponovljena tudi v drugih virih v arhivih na Dunaju in v Gradcu. Ptujski rokopis je v bel pergament vezana knjiga z zunanjim naslovom: Pars IIda Memorabilium Conventus Pettoviensis O. P. Velikost papirnih listov znaša: šir. 20 cm, vis. 30.7 cm. Notranji naslovni list ima označbo »litt. A.« Listi so paginirani, strani je 174. Rokopis se konča s sentenco »Ende ohne Ende«. Vsebina in postanek sta razvidna iz notranjega naslova, ki se glasi: »Stift-buch in welches der erste anfang des Prediger-Closters zu Pettau, päbstliche, keyserliche, königliche auch land-fürstliche Priuilegia und freyheiten geistlich- u. weltlichen stands mehrerer Magnate(n) und burgere(n) wohltätige gnaden und freygäbigkeiten, sambt deren gewidmeten güteren stifft-briefe(n), mit beysezung des alten Urbary etc. uor zweyhundert und etlich mehr iahren mit altuäterischen hart-leslichen buchstab zusammen- und eingetrage(n) worde(n) nun aber zu leichterer Vernemmung dessen inhalts, daselbst newlich copirt und abgeschriben uon einem drey und sechzig iahrige(n) ordens-Priester namens Ambrosius Capello, innerhalb deren ersten zwey monathen dises durchstreichenden iahrs, unsers heils ain tausent sechs hundert sechs und neunzig nach folgender Registerordnung. — InqVIt teXtVs eX saplente: è sterCore boVM LapIDabItVr pIger. Eccli. cap. 22, vers 2.« Iz tega je razvidno, da imamo tudi v tem rokopisu prepis urbarja iz l. 1440, 1443 in 1451, katerega original se nahaja v drž. in dvorn. arhivu na Dunaju rok. št. 141 in v kopiji v namestniškem arhivu v Gradcu (gl. Kovačič, ČZN IX., str. 59). Prepisane so tudi gorninske pravice in dolžnosti dunajskega rokop. fol. 112—115 (ČZN IX. str. 96). Rokopis ima obsežen register. Za uvod ponavlja glavne podatke o ustanovitvi samostana, o dobrotnikih samostana in navaja (str. 4) imena prvih 15 priorjev. V raznih imenih je polno napak, kar dokazuje, da je slabo čital predloge. Pri dobrotnikih se sklicuje na star kalendarij dobrotnikov, familiarium, fratrum et amicorum, v katerem so bile vse njih zasluge podrobno popisane. Rokopis predstavlja drugi del samostanske kronike (Memorabilia), katere prvi del je ohranjen v dež. arhivu v Gradcu in ga je spisal isti Ambrozij Capello l. 1697.

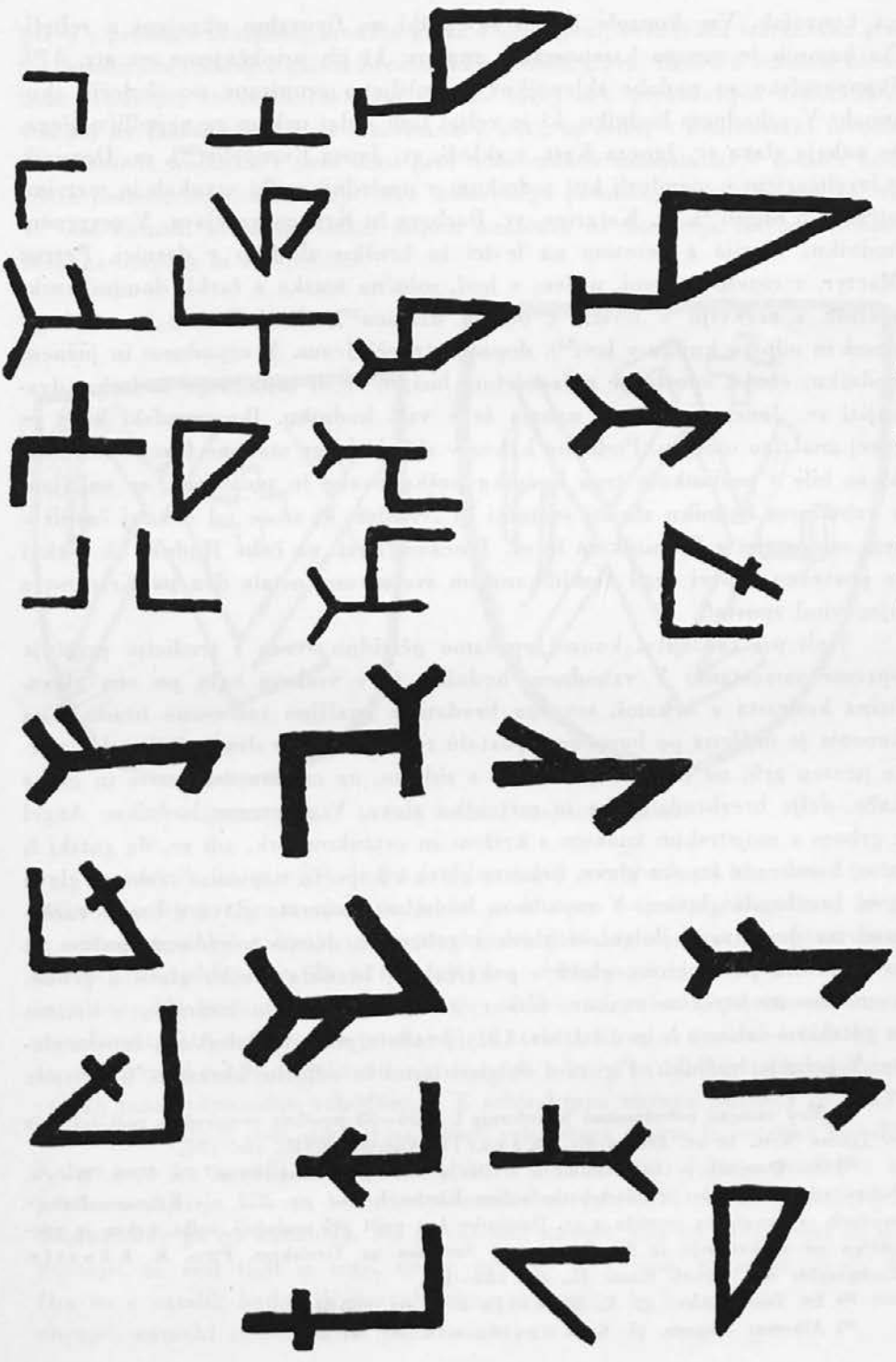

Dominikanski križni hodnik, kamnoseški znaki.

na konzolah. Vse konzole in vsi sklepniki so figuralno okrašeni z reliefi. Na kamnih je mnogo kamnoseških znakov, ki jih priobčujemo na str. 179. Ikonografsko so podobe sklepnikov premišljeno grupirane po sledečih skupinah: V vzhodnem hodniku, ki je veljal tudi sedaj nekam za najodličnejšega, se nahaja glava sv. Janeza Krst. v skledi, sv. Janez Evangelist[30]), sv. Dominik z Izveličarjem v mandorli kot sodnikom v poslednji sodbi v rokah in mrtvimi otroki ob nogah[31]), sv. Katarina, sv. Barbara in Kristusova glava. V severnem hodniku: Marija z detetom na levici in hruško ali figo v desnici, Petrus Martyr, z rozeto v desni, nožem v levi, solnčna maska z žarki, dominikanski svetnik s cerkvijo v levici, z odbito desnico[32]), dominikanec z zvezdo v desni in odprto knjigo v levi[33]), dopasen trpeči Jezus. V zapadnem in južnem hodniku: enajst apostolov z Jagnjetom božjim sredi zapadnega hodnika, dvanajsti sv. Janez Ev. pa se nahaja že v vzh. hodniku. Ikonografski krog je torej značilno omejen. Podobno kakor v slikah druge stavbne faze samostana, ki so bile s postankom tega hodnika poškodovane in pobeljene, se nahajajo v vzhodnem hodniku zbrani svetniki in svetnice, ki so se od nekdaj častili v tem samostanu z Dominikom in sv. Janezom Krst. na čelu. Hodnik ob cerkvi je posvečen v prvi vrsti dominikanskim svetnikom, ostala dva pa Kristusu z njegovimi apostoli.

Tudi pri razdelitvi konzol opažamo očividno zvezo s tradicijo prejšnje opreme samostana: V vzhodnem hodniku je v vsakem oglu po ena glava, južna kodrasta z brkami, severna bradata z značilno razčesano brado. Ena konzola je uničena po baročnem portalu refektorija, na drugi držita dva putta prazen grb, na eni dva putta grb s sidrom, na eni sta dva putta in grb s kačo, dalje brezbrada glava in mrtvaška glava. V severnem hodniku: Angel z grbom z mojstrskim znakom s križem in ostankom črk, zdi se, da gotski h in o, brezbrada ženska glava, brkasta glava s kapo in napisnim trakom, glava leva, brezbrada glavica. V zapadnem hodniku: Kosmata glava z brado razčesano na dve strani, dolgolasa glava z grbom in dvema zvezdama, nožem in nerazločnim predmetom, glava s pokrivalom, bradata moška glava z grbom z enakim mojstrskim znakom kakor je oni v severnem hodniku, s križem in gotskima črkama h in o (sl. str. 181), bradata glava s klobukom, ženska glava. V južnem hodniku: Figura z dolgimi lasmi in odbitim obrazom, brezbrada

[30]) Med raznimi pobožnostmi je reforma l. 1436—38 posebno priporočala tudi češčenje sv. Janeza Krst. in sv. Janeza Ev. (Kovačič, Voditelj XVII., str. 134).

[31]) Sv. Dominik je baje obudil k življenju mrtvega otroka. Prim. Fr. V. S. Doyé, Heilige und Selige der römisch-katholischen Kirche I. zv., str. 277. — Kristus-sodnik v mandorli se nanaša na izročilo o sv. Dominiku kot priči pri poslednji sodbi, kakor je vpodobljen na relikvijariju iz St. Georga pri Serfansu na Tirolskem. Prim. K. Künstle, Ikonographie der christl. Kunst II., str. 182—186.

[32]) Sv. Tomaž Akv., gl. K. Künstle o. c. str. 558/61.

[33]) Albertus Magnus, gl. K. Künstle o. c. str. 44 sl.

glava z grbom s škarjami, bradata glava s turbanom, brezbrada starčevska glava, brezbrada kodrasta glava, brezbrada kodrasta glava, figura z odbitim obrazom. Tudi pri razvrstitvi konzol vidimo torej nek preračunjen red; kakor nekdaj na fasadi prejšnjega samostana v sliki, so sedaj v kamnoseški izvedbi v vzhodnem hodniku v prvi vrsti grbi dobrotnikov samostana. V ostalih hodnikih podobe bržkone nimajo tako določenega pomena, čeprav je gotovo, da se obe konzoli s kamnoseškim grbom nanašata na voditelja stavbe, kamnoseškega mojstra in stavbenika.

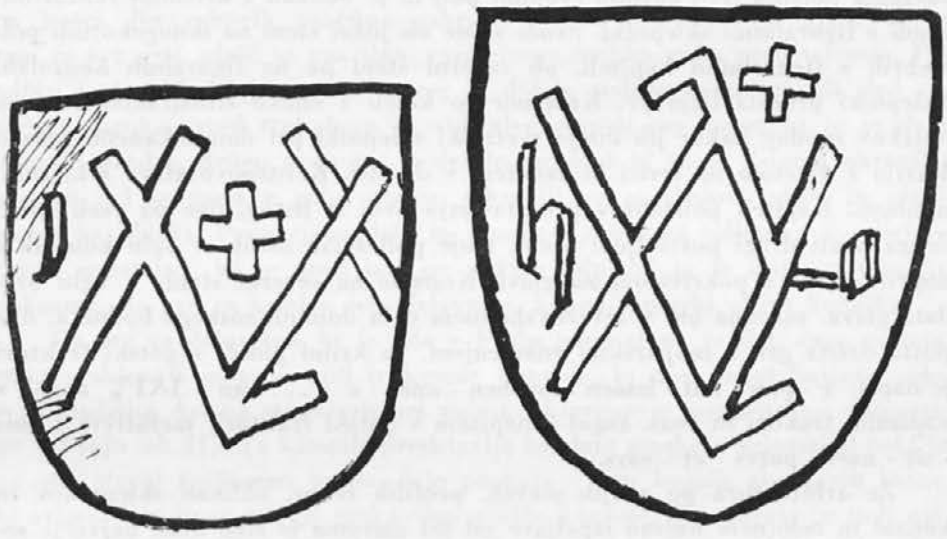

Dominikanski križni hodnik, mojstrska grba.

Ta hodnik, ki se odlikuje po izredno lepih merah in po bogatem kamnoseškem in krogovičnem okrasju, je bil nedvomno največja obogatitev, ki jo je samostan dobil v svoji tretji stavbinski dobi. Iz njegovega nepravilnega tlorisa lahko sklepamo, da je bila njegova oblika na treh straneh vezana po že obstoječih poslopjih, na severu po cerkvi, na vzhodu po starem samostanskem traktu, na jugu pa po starejšem traktu, ki so ga tudi obdržali. Le na zapadni strani takih definitivnih stavb še ni bilo in so hodnik lahko postavili več ali manj vzporedno vzhodnemu. Z arhitekturo novega hodnika so pokvarili ali vsaj zakrili dele slikarij na fasadi vzhodnega trakta in ostanke pobelili. Kakor smo že omenili, so vsebino njihove slikarije vsaj deloma posneli v kiparskem okrasju novega hodnika: svetnike so vprizorili na sklepnikih, grbe dobrotnikov pa na konzolah. Da je vzhodni hodnik slej ko prej veljal za najvažnejši, se vidi tudi iz tega, da so ga zač. XVI. stol. zopet poslikali, dočim so v ostalih hodnikih barvali samo sklepnike in konzole in so se nam ohranili ostanki izredno fine polihromacije.

Kakor smo videli, nam pisani viri ne sporočajo nič natančnejšega o postanku tega hodnika. Njegova arhitektura in tudi slog njegovih kiparskih delov ustrezata v splošnem času postanka v prvi polovici do srede XV. stol. Ohranil pa se nam je v Ptuju datiran arhitekturni spomenik, katerega arhitektura in kamnoseški okras toliko spominjata na arhitekturo in kamnoseški okras hodnika, da smemo zaključiti, da gre za delo iste kamnoseške delavnice. To je z letnico 1415 datirana krstna kapela v proštijski cerkvi, ki tvori podaljšek starejšega dela južne stranske ladje proti zapadu. Podaljšek zavzema dolžino treh gotskih svodnih polj in je obokan s križnimi rebrastimi svodi s figuralnimi sklepniki. Svodi slone ob južni steni na mnogokotnih polstebrih s figuralnimi kapiteli, ob severni steni pa na figuralnih konzolah. Sklepniki predstavljajo sv. Katarino do kolen z enako stiliziranim vencem oblakov spodaj, kakor jih imajo svetniški sklepniki pri dominikancih, sedečo Marijo z detetom na levici in sadežem v desnici, Kristusovo glavo s križnim nimbom. Kapiteli polstebrov predstavljajo ovoj iz listov, dve na vseh štirih druga proti drugi postavljeni osebi, troje polležečih otrok, v oglu konzola z doprsno ženo s pokrivalom na glavi. Konzole na severni steni: V oglu bradata glava, sorodna oni v severovzhodnem oglu dominikanskega hodnika, dva putta držita grb z mojstrskim znamenjem, na krilni plošči v gotski frakturi je napis: ȝ · paw · hat · lassen · machen · unss · s · .... an · 1&17, angel z napisnim trakom in enak angel z napisom v gotski frakturi: **melliflvvs : llnis · sit · nost · potvs · et · esvs.**

Že arhitektura po svojih merah, profilih reber, oblikah sklepnikov in konzol in celotnem načinu izpeljave od tal oziroma iz sten kaže največje sorodstvo z ono dominikanskega hodnika. Največja, a nebistvena razlika je v tem, da polstebri pri dominikancih nimajo kapitelov. Nekatere posameznosti pa so tako frapantno sorodne, da morejo izhajati samo iz skupnosti delavnice, ki je izdelala obe arhitekturi in njih okras. Vzemimo značilni motiv dveh puttov, ki držita grb (prim. sl. 73 in 74). Primerjajte Kristusovo glavo pri dominikancih in v krstni kapeli (sl. 75 in 76) ali Marijo tu in tam (sl. 77 in 78). Razlika je sicer v tem, da je dominikanska Marija vpodobljena do kolen, proštijska pa cela. Primerjajte pa ikonografski motiv, ki je obakrat isti, primerjajte gube na prsih in pred telesom Marije, primerjajte, kako dete sedi, kako drži roke, kako Marija drži sadež v desnici in posebno značilni rob plašča, ki ovija to roko. Pri vseh teh neoporečnih sorodnostih je enaka stilizacija oblakov pod obema figurama naravnost postranskega pomena. Kristusovi glavi z enako obliko brade in las, z enako stilizacijo križnega nimba v obliki stiliziranih lilij sta pa očividno kopija druga druge.

Sklep, da gre za delo iste delavnice, je torej zadosti utemeljen. S tem je tudi dan za čas postanka križnega hodnika približni terminus vsaj za začetek tega dela. Verjetno pa je, da se je delo vleklo in mogoče, da je bilo

končano šele okrog srede XV. stol., ker je bila zadeva plačila stroškov 1455 še aktualna. **V splošnem bi torej rekli, da gre za delo prve polovice XV. stol. in sicer iste delavnice, ki je 1415 podaljšala južno ladjo proštijske cerkve proti zapadu.** Verjetno je tudi, da gre za domačo delavnico, ki je gotovo izvršila še druga kamnoseška in kiparska dela. Odlomek takega dela se nam je ohranil v torzu stoječega kipa iz peščenca (sl. 79), ki je bil najden zazidan v prvem nadstropju samostana, ko so ga l. 1928. adaptirali za stanovanja. Torzo je sedaj v mestnem muzeju. Visok je 37 cm in predstavlja trup stoječe figure brez glave, nog in rok. Gotovo je, da gre za odlomek kipa Marije z Jezusom na levici. Na robovih značilno nabrano glavno pokrivalo je ovito okrog ram in čez prsi, plašč se značilno, razmeroma mehko guba pred telesom. Pri odbiti levi roki, ki je segala naprej in držala sedeče dete, se vidi sled sedečega otroka, pred trebuhom se vidi sled stopali ene noge, ki jo je dete iztezalo predse, drugo nogo pa je držalo navzdol in se je deloma ohranila; spodnji del je zavit v gubo plašča. Ohranili so se sledovi rdeče in plave barve na obleki. Primerjava dela in posebno gub tega odlomka z reliefom enega apostolov, ki je pred leti po požaru odpadel in je sedaj v muzeju, dokazuje, da gre za izdelek iste delavnice, kakor kiparski okras hodnika.

Da gre za delavnico, ki je bila v Ptuju udomačena in dalj časa cvetela, smemo sklepati mogoče tudi iz krasne konzole, ki nosi sedaj Sojčevo soho sv. Frančiška As. na stopnicah pri začetku klavzure v minoritskem samostanu v Ptuju (sl. 81). Ta konzola predstavlja bradato masko z valovitimi brki in na obe strani razčesano brado, čelo prehaja v šop bujnih akantovih listov, ki ovijajo lice in se zvijajo pod krilno ploščo konzole. Tip obraza in tudi njegova plastična obdelava spominja na bradato glavo na eni izmed konzol zapadnega hodnika pri dominikancih (sl. 80). Glava pri minoritih je sicer nekoliko starejša od one v hodniku, mislim pa, da smemo v ti sorodnosti videti pojav delavniške tradicije.

Začetkom XVI. stol. so ta hodnik v njega vzhodnem delu, ki je, kakor smo že omenili, od nekdaj veljal za glavnega, poslikali. L. 1928. so pri adaptacijskih delih za muzej ugotovili ostanke stenskih slikarij na vseh poljih vzhodne stene in na vseh obokih tega hodnika. Na koncu hodnika na cerkveni steni pa je bila odkrita velika kompozicija Marijinega oznanjenja. To sliko sem opisal v ČZN XXIII, str. 190. V dopolnilo priobčujem posnetek celote (sl. 83), ki je zanimiva radi svoje stroge kompozicije, katera je viden izraz novega slogovnega reda, ki se uveljavlja pod vplivom italijanske renesanse. Sinjkasto zelena navpična proga stene Marijine sobe približno v osi poslikanega polja deli sliko na dve po razdelitvi oseb skoro simetrični polovici. Na desni kleči ob pultu z odprto knjigo k sredi obrnjena Marija z molitveno dvignjenima rokama. Glava, ki se je pri odkritju zdrobila, je obnovljena. Oblečena je v precej izrezano obleko z belim ovratjem, rujavim oprsjem in

rokavi, ki so na komolcu prerezani, da sili na dan svetlozelena podšivka. Isto zeleno barvo ima Marijina suknja. Rujavo blago obleke je enako kakor pri angelu diskretno pokrito z vzorcem. Pred Marijinim obrazom plava v gloriji žarkov golobček sv. Duh. Na levi strani stoji k sredi obrnjen angel s krasno mlado žensko glavo, oblečen v rumeno suknjo in rujavo dalmatiko (sl. 82). Peruti so zeleno, rdeče in rumeno polihromirane. Pred angelom je napisni trak z latinskim tekstom njegovega pozdrava. Nad njim je bil v gloriji zlatih žarkov Bog oče, ki je po odkritju odpadel; od njega izhajajo žarki do sv. Duha. Za Marijo je težak zastor, ki označuje notranjost prostora. Na straneh zaokrožuje kompozicijo sredine po ena stoječa prav ob rob postavljena figura. Leva je sv. Janez Krst. z Jagnjetom božjim na knjigi (sv. Janez, ki se tolikokrat ponavlja v tem hodniku, je moral imeti kak poseben pomen za samostan ali kapelo ob hodniku), desna pa sv. Mihael, ki tehta duše. Sv. Mihael je izborno ohranjen in ima krasen mlad moški obraz[34]). V levi drži tehtnico, v desni meč. Ob Janezu se je ohranil med njim in angelom del donatorske figure; vidi se del obraza in rame ter molitveno dvignjenih rok moške osebe. Mogoče je, da se je na desni strani nahajala kot protiutež donatorjeva žena. Tudi barvno je morala biti ta slika, katere odlična obraza angela in Mihaela kažeta na dobrega mojstra, zelo učinkovita, o čemer pričajo ostanki njenega kolorizma temnorjave, več vrst rdeče, zelene, rumene in svetlo plave barve.

Ker pri tej votivni sliki nismo ugotovili krogovičnih okvirov, kljub približni istočasnosti (drugo ali tretje desetletje XVI. stol.), ni gotovo, da gre za delo, ki je nastalo po skupnem naročilu in kateremu bi ta donatorska slika tvorila zaključek in umetniški višek. Slikarija na svodih predstavlja v svetlorumeni barvi na črnem ozadju plastično slikano krogovičje vseh mogočih fantastičnih oblik (sl. 71). Na svodih ni bilo figuralnih vpletkov, samo na enem mestu se razloči ščit s srcem s križem na vrhu, torej kos nabožne simbolike. Na stenah je bilo mogoče ugotoviti samo ob robovih na fresko slikano krogovičje kot okvir posameznih polj, ostankov figuralnih slik, ki so pa za sredo polj kljub temu precej verjetne, čeprav ne nedvomne, pa vsled prevelikega uničenja vrhnjega ometa ni bilo mogoče ugotoviti.

4. Barokizacija samostana.

S to slikarijo je srednjeveški samostan dosegel višek svoje lepote. Kakih 150 let pozneje, ko je med tem gotovo trpel na svoji lepoti in trdnosti po verskih bojih druge polovice XVI. in zač. XVII. stol., pa mu je dala med tem dozorela katoliška verska obnova, katere izraz je v umetnosti baročni slog, zadnjo temeljito izpremenjeno obliko.

---

[34]) Glej sl. 7 v ČZN XXIII.

Tekom celega XVII. stol. so se vršila na samostanu, posebno pa v cerkvi razna popravila; postavljali so se, kakor povsod v Sloveniji po katoliški obnovi, novi oltarji in se na dotakrat še srednjeveških stavbah uveljavljal novi okus[35]). Koncem XVII. stol. pa je nekako istočasno z arhitektonsko modernizacijo minoritskega samostana, ki je dobil novo sodobnejše, pa tudi razkošnejše lice, dozorela tudi misel modernizacije dominikanskega samostana. Ni izključeno, da so dala prav res veliko zasnovana dela, izvršena pod vodstvom gvardijana G. Dietla, s katerimi nas v tem zvezku ČZN seznanja dr. Al. Remec, zunanjo pobudo za moderniziranje stavbinsko še čisto srednjeveškega dominikanskega samostana. Žal nam vsaj objavljeni pisani viri za to, za ptujsko umetnostno zgodovino važno akcijo skoro čisto odpovedujejo in izvemo le nezanesljivo letnico 1683 za barokizacijo refektorija, za barokizacijo cerkve pa l. 1692.[36]) Po štukaturah refektorija in fasade nove cerkve sodeč, je ta zapovrstnost pač evidentna. V primeri s štukaturami izvršenimi na fasadi, v zakristiji in v refektoriju minoritskega samostana, so one pri dominikancih (refektorij, fasada cerkve) razvojno mlajše. Za minoritske značilno trto, ki izpolnjuje polja med okviri, je že popolnoma nadomestila v dominikanskem refektoriju pasasta ornamentika združena z listno trto, sorodno oni na fasadi cerkve. V sadnih vencih, ki jih na fasadi ni več, pa imamo v ornamentiki refektorija za XVII. stol. značilen tradicionalen motiv, kakor tudi v obliki okvirov okrog reliefov, v katerih še razločno odmeva tradicionalna oblika okvirov takozvane ušesaste in celo še starejše hrustančaste ornamentike. Oblika teh okvirov pa je že naprednejša od sorodnih okvirov v štukaturah l. 1685. datirane zakristije pri minoritih. V splošnem bi mogli po stilnih znakih datirati štukature refektorija pri dominikancih v konec XVII. ali začetek XVIII. stol., štukature fasade cerkve pa odločno v začetek XVIII. stol. Prav velike časovne razlike pa med enim in drugim delom ne bo. Verjetna je celo ista delavnica za obe.

Refektorij, ki služi sedaj za slavnostno dvorano muzeja, je pravokoten prostor, prekrit s široko banjo s sosvodnicami od podolžnih stranic. Velik je 12·40×7·85 m. Vsi oboki, stene do višine začetka oboka in stranice dolbin vrat in oken so pokriti s ploskvam se prilegajočo štukaturo (sl. 85). Na temenu svoda so štirje okrogli okviri, v katerih se nahajajo freske. Na glavni, južni steni, na podnožjih banje in v sosvodnicah so prirejeni okviri za doprsne reliefe; vsi oboki in stene okrog pa so prepredene z jermenasto listnato trto, v katero so vpletene angelske glavice in sadni venčki. Stranice dolbin vrat in oken so pokrite s prepletajočo se v omet vrezano trto, med katero so ob

[35]) Prim. Fr. Kovačič o. c. str. 116 sl.
[36]) Gl. Fr. Kovačič o. c. str. 117 in 118.

vratih vpletene živali[37]). Nad vhodom se nahajajo že močno zabrisani ostanki naslikanega grba. Slike na svodu predstavljajo: 1. Hojo v Emavs: pokrajina z drevesi, vodo in hišami; Jezus koraka v družbi dveh učencev skozi ospredje. Slika ima podpis: PAX VOBISCVM. — 2. Druga predstavlja čudežno nasičenje množic v pokrajini z množicami v ozadju, v ospredju pa sedi na levi Jezus s tremi učenci, pred njim fantek s štrucami. Podpis: SATVRATI SVNT — 3. Mojzesov čudež z jerebicami v puščavi (sl. 86). V ozadju in na levi in desni šotori. Na nebu Bog Oče, na desni v ospredju Mojzes, ki dviga palico v desnici k nebu, izpod katerega padajo jerebice. Izraelci jih zbirajo. Podpis: MVRMVRAVERVNT. — 4. Pojedina sv. Tomaža Akv. pri kralju Ludoviku IX. Svetem[38]) (sl. 84): Štirioglata miza z jedilnim orodjem, za njo v sredi kralj, na njegovi desni kraljica v noši zač. XVIII. stol., na levi sv. Tomaž z verižico s solncem na prsih, ki pobožno dviga pogled navzgor, za njim strežaj, na levem oglu spredaj, pol od hrbta viden dominikanec, pred mizo deček, ki prinaša jed. Podpis: CONCLVSVM EST. Slike, ki so značilne za poprečno stanje takratnega slikarstva pri nas, umetniško niso posebno izrazite, svoji vlogi v celoti stropa pa prav zadovoljivo služijo.

V štukaturni okras vpleteni reliefi imajo podpise na podstavkih figur in predstavljajo tele svetnike: S. Thomas Aquinas, S. Hyacinthvs, S. Antonivs Archi Ep., S. Rosa, S. Agnes de Monte Pol., S. Albertus Ep., B. Ceslavs, S. Lvdovicvs Bertrandvs, S. Vincentivs Ferrerivs, S. Avgvstinvs Episc. Zag., S. Raymvndvs de Pe . ., S. Margarita Virgo R. H., S. Catharina Senen., S. Petrvs Martyr, S. Pivs V. P. M., S. Dominicvs.

Cerkev je bila pri barokrizaciji l. 1692. tako prezidana, da je na videz popolnoma izgubila prvotni značaj. Glavna sprememba je bila v tem, da so prestavili glavni vhod s fasado z zapadne strani na vzhodno in so zato podrli gotski prezbiterij do slavoloka, na zapadni strani pa dozidali v širini ladje nov prezbiterij. Notranjščino so obokali z baročnimi križnimi oboki, ki slonijo na dvojnih plitvih pilastrih ob stenah in njim odgovarjajočih dvojnih lokih na svodu. Kor je bil urejen pod gotskim slavolokom, ki je izredno globok, opremljen z dvema zgodnjegotskima profiliranima lokoma in šilastim banjastim svodom med njima. To je edini viden ostanek gotske cerkve, sicer pa ji pripada vse jedro sten razen prezbiterija. Pri zidanju nove fasade in pri poviševanju sten so porabili odlomke porušenih delov stavbe, tako so pod streho vzidani razni obdelani gotski kamni s profili stebrov in reber. Tudi v zidu bivšega zvonika so taki kamni; ob stopnicah pa, ki vodijo ob zvoniku s podstrešja samostana na podstrešje cerkve, se vidi peščenčast obod velikega

[37]) Glej sl. 8 v ČZN XXIII.

[38]) V ikonografiji v freskah južne stene desne stranske ladje dominikanske cerkve v Regensburgu iz okr. 1500. Prim. K. Künstle o. c. str. 562.

gotskega okna. V pritličnem prostoru pod zvonikom je poleg rimskih ostankov vzidan tudi srednjeveški kamen s profilom gotskega rebra (sl. str. 164).

Po vzoru prav takrat postavljene bogate fasade minoritske cerkve so tudi dominikanci postavili razkošno novo fasado (sl. 87). Njena prvotna oblika je sedaj v zgornjem delu nekoliko obrezana in spremenjena, dobro pa se vidi na votivni sliki iz l. 1766. v proštijski cerkvi. Imela je z volutami obrobljeno atiko, od katere se je ohranil samo srednji del. Fasada je razčlenjena po plitvih, toda širokih pilastrih, ki nosijo precej močno profilirano ogredje, motiv pilastrov se nadaljuje tudi v atiki. Stena med pilastri je pokrita z visokim portalom in peterimi dolbinami za kipe; kolikor je ostane, pa je gosto prepletena s štukaturno ornamentiko iz jermenaste listnate trte, tako da se popolnoma uveljavi v kontrastu z njo arhitektura pilastrov in ogredja. V dolbinah so štukaturni kipi Marije, sv. Miklavža, sv. Tomaža Akv., sv. Petra Martyra in Alberta Vel. Kakor že zgoraj rečeno, med postankom te slogovno nekoliko naprednejše štukature in one v refektoriju ni velike razlike in je verjetna ista delavnica.

L. 1786.[39]) je bil ptujski dominikanski samostan razpuščen. Več ko sto let je polagoma razpadal in le slučajem se je treba zahvaliti, da ni utrpel še večje škode. Že pred našimi očmi mu je grozila l. 1924. zadnja velika ne varnost. Kolikor je ohranil preko vseh teh časov svojih vrednot, so vklenjene v ostanke oblike, ki mu jo je dala zadnja stavbinska doba na prehodu iz XVII. v XVIII. stol. Novo življenje se je zanj začelo šele z l. 1928., ko so njegovi zgodovinsko in umetnostno važni deli dobili tisti namen, ki je zanje najpripravnejši — muzej. In zadnja stavbna doba, ki se je udejstvovala na tem poslopju, doba adaptacij za sodobne muzejske in stanovanjske svrhe, je vrnila temu važnemu spomeniku vsaj nekaj uglednosti in izluščila iz njega one zgodovinsko pričevalne poteze, ki so jih prejšnje stavbne dobe že pred stoletji skrile očem.

Zusammenfassung.

Zur Baugeschichte des Dominikanerklosters in Ptuj.

Seit dem J. 1928 sind im ehemaligen Dominikanerkloster zu Ptuj mehrere für die Baugeschichte dieses Denkmals wichtige Entdeckungen gemacht worden. Der Verfasser fasst nun die diesbezüglichen Resultate zusammen. Das Ergebnis lautet:

1. **Die erste Bauperiode** folgt unmittelbar der im J. 1230 erfolgten Gründung des Klosters. Von ihr hat sich im Osttrakt des jetzigen Kreuzganges vermauert der Haupttrakt des ersten Klosters erhalten. Man konstatierte das Nordende dieses Traktes, wo durch zwei Doppelfenster des Übergangsstiles und die Basis eines spätromanischen Portals gekennzeichnet ein später gotisierter Kapellenraum konstatiert wurde. Unter dem ehemali-

[39]) Prim. Fr. Kovačič, Gospodarska zgodovina dominikanskega samostana v Ptuju. ČZN IX. (1912), str. 59, in o. c. str. 122 in 368, kjer pa je letnica 1785 napačna.

gen Kirchturme und in der Westwand des Presbyteriums der jetzigen (aufgelassenen) Kirche fand man Teile der Rippen der Gewölbe des ersten, im Jahre 1252 vollendeten Kirchengebäudes vermauert; es wurde konstatiert, dass sie den Rippen der nach 1234 erbauten Klosterkirche in Kostanjevica in Slowenien und denen des noch bestehenden Presbyteriums der Minoritenkirche in Ptuj im Profile gleich sind. Diese Tatsache ist wichtig, weil damit die Erbauungszeit der Minoritenkirche, die schon früher durch den Verfasser auf Grund der Freskenreste (vrgl. Die Denkmalpflege VI., S. 224—228) und durch Fr. Kovačič auf Grund der kritischen Erörterung der historischen Tatsachen in die Zeit zwischen 1260—1280 bestimmt wurde, nun in die Zeit bald nach der Mitte des XIII. Jahrh. angesetzt werden kann. Die Reihenfolge ist jedenfalls folgende: Kostanjevica nach 1234, Dominikanerkirche 1252 vollendet, Minoritenkirche bald nach ihr. Der ersten Bauperiode gehört auch der um 1240 angelegte Klosterbrunnen an.

2. **Der erste Umbau** erfolgte nach dem Brande im J. 1302 und ist um die Mitte des XIV. Jahrh. vollendet worden. Damals ist bei der Klosterkapelle ein neues Portal und ein dreiseitig abgeschlossenes Presbyterium, dessen Fundamente man blosslegte, angelegt worden. Die Façade des Haupttraktes des Klosters wurde mit Wandmalereien versehen, die eine grosse zweireihige Komposition mit betenden, vor Christus in der Mandorla knieenden Dominikanern, Kreise mit Wappen der Wohltäter und mehrere Einzelbilder umfassen. Darunter sind bemerkenswert das mit dem Jahre 1350 datierte, mit der Grabinschrift des Nicolaus de Zwanovia versehene Votivbild einer auf einem reichen Baldachinthrone sitzenden Mutter Gottes mit dem Kinde, ein gregorianischer Schmerzensmann, die sogen. Tugendleiter, der hl. Johannes der Täufer und ein hl. Erzbischof. Die Malereien weisen den mitteleuropäischen Zeichenstil der ersten Hälfte des XIV. Jahrh. auf, wobei die Versuche der plastischen Modellierung nur noch ganz schüchtern an die Linien der Zeichnung angelehnt auftreten. Aus der Mitte des XIV. Jahrh., aber von einer mässigeren Hand, ist ein Votivbild im Erdgeschosse des ehem. Kirchturmes mit einer Kopie der Imago pietatis aus S. Croce in Rom.

3. **Der zweite Umbau** erfolgte in der ersten Hälfte des XV. Jahrh. Ob der Grund dazu in dem noch fraglichen Türkenüberfall auf Pettau im J. 1415 oder in einer ebenso nicht erwiesenen Verwüstung durch die Ungarn im J. 1418 zu suchen ist, ist nicht sicher. Der Ausdruck »reconciliata« in der Neueinweihungsurkunde vom J. 1453 lässt wohl auf etwas Ähnliches schliessen. Nebst der regen Bautätigkeit dieser Zeit an der Kirche ist das Hauptwerk dieser Bauperiode der schöne Kreuzgang. Der Verfasser weist das durch die Klosterchronik überlieferte mutmassliche Erbauungsdatum um 1455 als unhaltbar zurück und konstatiert, dass die Architektur dieses wichtigen Bauwerkes mit der Architektur der mit der Jahreszahl 1415 datierten vier letzten Joche des südlichen Seitenschiffes der Propsteikirche in Ptuj vollkommen übereinstimmt. Der vollkommen gleiche Stil der figuralen Steinmetzdekoration der beiden Bauwerke lässt auf eine gemeinsame Bau- und Steinmetzerwerkstätte schliessen; dieser schreibt er auch die etwas ältere Konsole im Minoritenkloster und ein Torso einer Muttergottesstatue bei den Dominikanern zu. Die Entstehungszeit des Kreuzganges fällt also sicher in die erste Hälfte des XV. Jahrh. In den ersten Dezennien des XVI. Jahrh. ist der östliche Gang bemalt worden. Davon haben sich eine grössere, schon dem Renaissancestil angehörende Komposition einer Mariae Verkündigung und Reste der Masswerkornamentik auf den Gewölben erhalten.

4. **Die Barokisierung des Klosters.** Die Chronik überliefert uns für das Refektorium die unsichere Jahreszahl 1683 und für die Kirche das Jahr 1692. Das Hauptwerk dieser Zeit sind das mit Stukaturen und Wandgemälden ausgestattete Klosterrefektorium und die mit Stukaturen verzierte neue Kirchenfaçade. Sie gehören möglicherweise einer und derselben Stukaturwerkstatt an, ein geringer Stilunterschied lässt das Refektorium etwas älter

erscheinen. Nach dem Vergleich mit den aus d. J. 1685 datierten Stukaturen in der Minoritensakristei und den etwas jüngeren des Minoritenrefektoriums in Ptuj konstatiert der Verfasser, dass der Stil der Stukaturen bei den Dominikanern auffallend reifer ist, so dass er das Refektorium gegen Ende des XVII. Jahrh., die Kirchenfaçade aber schon in das XVIII. Jahrh. setzen möchte. Die Barokisierung des Dominikanerklosters ist wohl unter dem Eindrucke der unter dem Guardian C. Dietl grosszügig durchgeführten Barokisierung des Minoritenklosters in Ptuj erfolgt.

Im Jahre 1786 ist das Kloster aufgelöst worden. Seit 1928 ist in den Haupträumen das städtische Museum untergebracht.

K zgodovini prezidave minoritske cerkve in samostana v Ptuju ob koncu 17. stoletja.

Dr. Alojzij R e m e c, Ptuj.

I.

V južnovzhodnem skrajnem delu Ptuja, v kotu med nekdanjo takozvano minoritsko bastijo in mestnim obzidjem in mestnim jarkom, domujejo od svojega prihoda v Ptuj v drugi polovici 13. stoletja do danes očetje minoriti. Na severni strani ob samostanu, ki ima pravokotno obliko okrog osrednjega dvorišča, se dviga njihova cerkev, posvečena sv. Petru in Pavlu.

Izrazito gotsko svetišče je nastalo po najnovejših ugotovitvah, kakor pričajo ostanki fresk in kamenitih baldahinov pri obeh stranskih oltarjih, v letih 1260 do 1280. Nekako v isto dobo nam kaže tudi kritika zgodovinskih virov političnih in gospodarskih razmer ob času ustanovitve samostana.

Nekdanja gotska oblika in arhitektura cerkve udarja vkljub barokizaciji zlasti v zunanjščini še danes v oči. Zlasti prezbiterij je ohranil na zunaj svoj prvotni značaj, tako da je že marsikateri starih zgodovinarjev obžaloval nasilno prezidavo in preureditev tega dela v notranjosti, kjer se je zadnji del preuredil v pritličju v zakristijo, nad njo pa v samostanski oratorij. Enako je prizidava samostanskega severnega trakta k prezbiteriju zlasti v strešnem delu zelo nesrečna in učinkuje neestetično, skrpucano. Prvotno svojo obliko je ohranil tudi še svod nad oratorijem s svojimi gotskimi rebri in sklepniki, kakor tudi slavolok in svod nad sedanjim glavnim oltarjem.

Sodeč po načrtih utrdb ptujskega mesta iz sredine 17. stoletja in po Vischerjevi sliki iz iste dobe, je obseg svetišča samega ostal neizpremenjen in se ob barokizaciji stavba sama ni niti podaljšala niti razširila. Za to govori zlasti dejstvo, da so se ob prenovitvi in popravi cerkvene stavbe 1930 do 1932 po odstranitvi ometa na severni strani odkrili ostanki gotskih oken, ka-

terih sledovi so vidni ne samo pri prezbiteriju, temveč tudi vzdolž ladje. Vidi se tudi prvotni zid, ki po svoji strukturi zavzema celo sedanjo dolžino severne cerkvene stene, ob katero sta bili prizidani kapela sv. Antona in loretska kapela. Prvo je postavil Peter Martyr Curti 1680, k zidavi druge pa je prispeval 1687 grof Jurij Friderik Sauer 300 goldinarjev.

S tem je ovržena trditev nekaterih zgodovinarjev, kakor n. pr. Damischa in Janischa, da bi bila prvotna cerkev obstajala samo iz sedanjega prezbiterija ter da bi se bila šele pozneje prizidala sedanja ladja proti jugu. Isto velja za domnevo, da bi se bila prvotna ladja ob barokizaciji proti trgu podaljšala.

Iz načrtov utrdb Ptuja pred barokizacijo se pa da še sklepati, da je bila prvotna gotska cerkev razdeljena v tri ladje z dvema vrstama stebrov, na vsaki strani po štirje, ki so nosili obok. Da bi bila prvotna cerkev imela raven lesen strop, je malo verjetno, ker je širina ladje (12 m), ki v sedanjem stanju odgovarja prvotni, prevelika, da bi ga prosto nosila. Razen tega omenjajo zapisniki p. Gašperja Dietla, ki je cerkev prezidal, da so leta 1686. cerkev popolnoma na novo obokali (»völlig von neuen gewölwet«) in jo za devet čevljev zvišali, kar se je zadnji čas tudi odkrilo, ko se je pod ometom na severni steni pokazal prvotni nižji kameniti zid, nad njim pa zid iz opeke v označeni višini do strehe.

Po slikah starega Ptuja sodeč, je imela prejšnja cerkev zelo strmo streho, pročelje pa je bilo preprosto in brez vseh okraskov.

Samostanska stavba pa je zavzemala vsaj v 17. stoletju pred prezidavo že sedanji prostor in imela približno isto obliko. Poslopje je bilo enonadstropno.

Še prej pa je bilo samostansko poslopje najbrž samo pritlična stavba z dokaj nižjim temeljem, kakor je sedanji. To izhaja iz gotskih oken, ki so se prav zadnji čas odkrila nizko pri tleh in so dajala luč nekemu večjemu reprezentativnemu prostoru, ki se je nahajal tik cerkve na vzhodni strani sedanjega križnega hodnika. Iz Dietlovih zapiskov sledi, da je bila tam prej zakristija, ki se je ob prezidavi 1685 preuredila v pekarno.

Samostanska stavba sama, kakor tudi deli cerkve so bili pred barokizacijo gotovo večkrat popravljeni in prezidani zaradi elementarnih katastrof ali pa iz drugih razlogov. Toda tako samostanska kronika, kakor tudi drugi viri o tem ne poročajo ničesar. Letos sta se pri dveh vratih, in sicer pri sedanji mizarski delavnici v južnem traktu ob križnem hodniku in onih, ki vodijo v sedanjo sprejemnico v pritličju pred glavnimi stopnicami v samostan, odkrili dve letnici, pri prvih 1565, pri drugih pa 1575.

Cerkev sama meri v dolžini v notranjosti od zadnjega okna bivšega prezbiterija do slavoloka 19 m 70 cm, od tam do glavnih vrat pa 33 m 7 cm, v širini pa 12 m.

II.

Mož, ki je dal cerkvi in samostanu sedanje zunanje in notranje lice, je bil večleten ptujski gvardijan in provincijal p. Gašper Dietl. Rojen je bil v Gradcu dne 8. oktobra 1644, položil redovne obljube 1662, bil posvečen na Dunaju 1668, poučeval v ptujskem minoritskem novicijatu šest let filozofijo in teologijo in bil tudi od 1671 do 1677 ter od 1681 do 1704 (razen v letu 1699.) gvardijan tega samostana. Od 1677 do 1681 ter 1693 do 1696 je bil tudi provincijal štajerske province s sedežem v Ptuju. Umrl je dne 3. februarja 1704 v Majšperku, kamor je že bolan pobegnil iz Ptuja pred Kruci, ki so že pridrli do Ormoža. Samostanska kronika omenja, da se je v majšperškem gradiču minoritov, ki so tam imeli svojo žrebljarno (Hammer), nahajala Dietlova slika z napisom: »1704 die 3. Februarii mortuus est A. R. et Exim. P. Casparus Dietl, instaurator, imo ut verius loquar, secundus fundator hujus conventus, qui cum toti almae provinciae bis, huic vero conventi 28 annorum laudabilissime praefuisset, vitam clausit in Mollendino (vulgo Hammer) prope Monsperg, quo ob metum rebellium Hungarorum jam in Friedau irruentium ex infirmitate aliquot dierum semimortuus translatus est. Fuit vir integerrimae vitae, in litteris et virtutibus versatissimus, parem sibi non relinquens, cui hic conventus totam suam modernam debet gloriam.«

Žal, te Dietlove slike ni mogoče več izslediti, ker sta gradič in tvornica že pred nekaj desetletji prešla v druge roke in so novi lastniki razne umetnine razprodali.

Možna je domneva, da se nahaja Dietlov portret na srednji freski na stropu samostanskega poletnega refektorija, najlepšega spomenika Dietlovega prizadevanja in truda ob prezidavi samostana (sl. št. 88).

Slika v bogatem okvirju iz štuka predstavlja nekako poklonitev ustanove cerkve in samostana. V oblakih sedita sv. Peter in Pavel, pod njima držita listino s sliko cerkve in samostana v prenovljeni obliki sv. Frančišek in sv. Anton, pred njima pa kleči ustanovitelj samostana, po tradiciji eden Ptujskih gospodov. Na desni stojita dva redovnika, eden brez brade bolj v ozadju (morda slikar fresk Vallauer?), zraven njega pa z značilno poklonitveno kretnjo levice redovnik z brado, ki utegne po vsej priliki predstavljati graditelja Dietla samega (sl. št. 89).

Razen omenjenega napisa pod Dietlovo sliko nam je zabeležil marljivi ptujski zgodovinar Simon Povoden še drug napis, ki ga naziva »Todesaufschrift«, v svoji rokopisni knjigi Hauptpfarrliches Geschichtenbuch, ki se nahaja v proštijskem arhivu v Ptuju. Ta napis slove: »Admodum R.P.M. Casparus Dietl ordinis minorum conventus Graecii 8va octobris 1644 natus, P r a g a e magister 1667 creatus, bis toti almae provinciae, conventui vero Pettoviensi 28 annis praefuit. Ejusdem conventus Instaurator insignis, in mo-

lendino (vulgo Hammer) prope Monsperg, quo ob metum rebellium hungariorum jam in Fridau irruentium lethaliter infirmus translatus fuit, ibique vitam 3tia februarii 1704 pie clausit«.

Ta napis se mi zdi glede Dietla važen zategadelj, ker izhaja iz njega, da je moral delj časa studirati v Pragi. Če je tam dosegel stopinjo magistra, ki ga je usposabljala za poučevanje filozofije in teologije klerikov, je moral gotovo več let obiskovali v Pragi visoke šole.

Kot otrok svojega časa se je Dietl že v mladih letih moral zanimati za sodobni stavbarski stil — tedaj v polnem razmahu razvijajoči se barok. Za ta stil so ga utegnili navdušiti in vzbuditi v njem željo, da bi tudi sam sodeloval pri postanku kake reprezentativne baročne stavbe, stiki s praško stavbarsko šolo, kjer je študiralo kmalu pozneje več znamenitih baročnih stavbenikov, kakor Johann Bernhard Fischer von Erlach, Kristof Dientzenhofer in drugi. V Pragi je ustvaril Andreas Spezza znamenito baročno palačo Waldstein (1621—1628), Francesco Caratti pa palačo Czernin (1669—1676).

Vsaj na daljne stike s Prago kaže tudi obsežen zvezek raznih bakrorezov, predstavljajočih umetne antične, renesančne in baročne cerkvene in profane arhitekture, ki se je še ohranil v minoritskem arhivu. Ta zvezek obsega 74 strani risb rimskega arhitekta Petra Fererija. Na 75. strani pa se začenja samostojna zbirka bakrorezov, ki šteje 151 strani pod samostojnim naslovom »Vestigii delle antichita di Roma, Tivoli Pozzuolo et altri lochi. Stampati in Praga da Aegidio Sadeler, scultore di essa mae. 1606. Si stampano adesso in Roma da Gio Jacomo de Rossi alla Pace al insegna di Parigi 1660«. Delo je posvečeno nekemu Mateju Wackher da Nackhenfels, cons. aul. di Sua Maesta caes. itd. Zadnji list nosi bakrorez znamenitega Barberinijevega nagrobnega spomenika Urbanu VIII.

Da je Dietl osebno sodeloval pri načrtih za prezidavo cerkve in samostana, sledi iz nekega še ohranjenega načrta za ostrešje iz l. 1686. z Dietlovimi lastnoročnimi pripombami in kalkulacijami.

Glede posameznikov, ki so izvršili razna dela pri prezidavi in novi zunanji in notranji opremi cerkve in samostana, ima dokaj podatkov Pečkova samostanska kronika. Njen avtor je imel originalne pogodbe še pred seboj, dočim jih sedaj ni bilo več mogoče izslediti. Zato jih navajam po tej kroniki.

Cerkveno fasado poleg drugih zidarskih del v notranjosti cerkve je izvršil Dionis Merlino, stavbenik iz Lugana, po pogodbi z dne 21. nov. 1689.

Štukaturna dela v refektoriju sta izdelala 1693 Anton Quadrio in Peter Bettini.

Freske v refektoriju (sl. št. 88) je slikal Fr. Rupertus Vallauer, laicus pictor, umrl 1693. Poznejša notica v Pečkovi kroniki str. 244 pravi, da se ta Vallauer omenja v listini iz l. 1688., ki je bila vložena v jabolko na stolpu, da je slikal refektorij in isto leto, ko je delo dovršil, umrl.

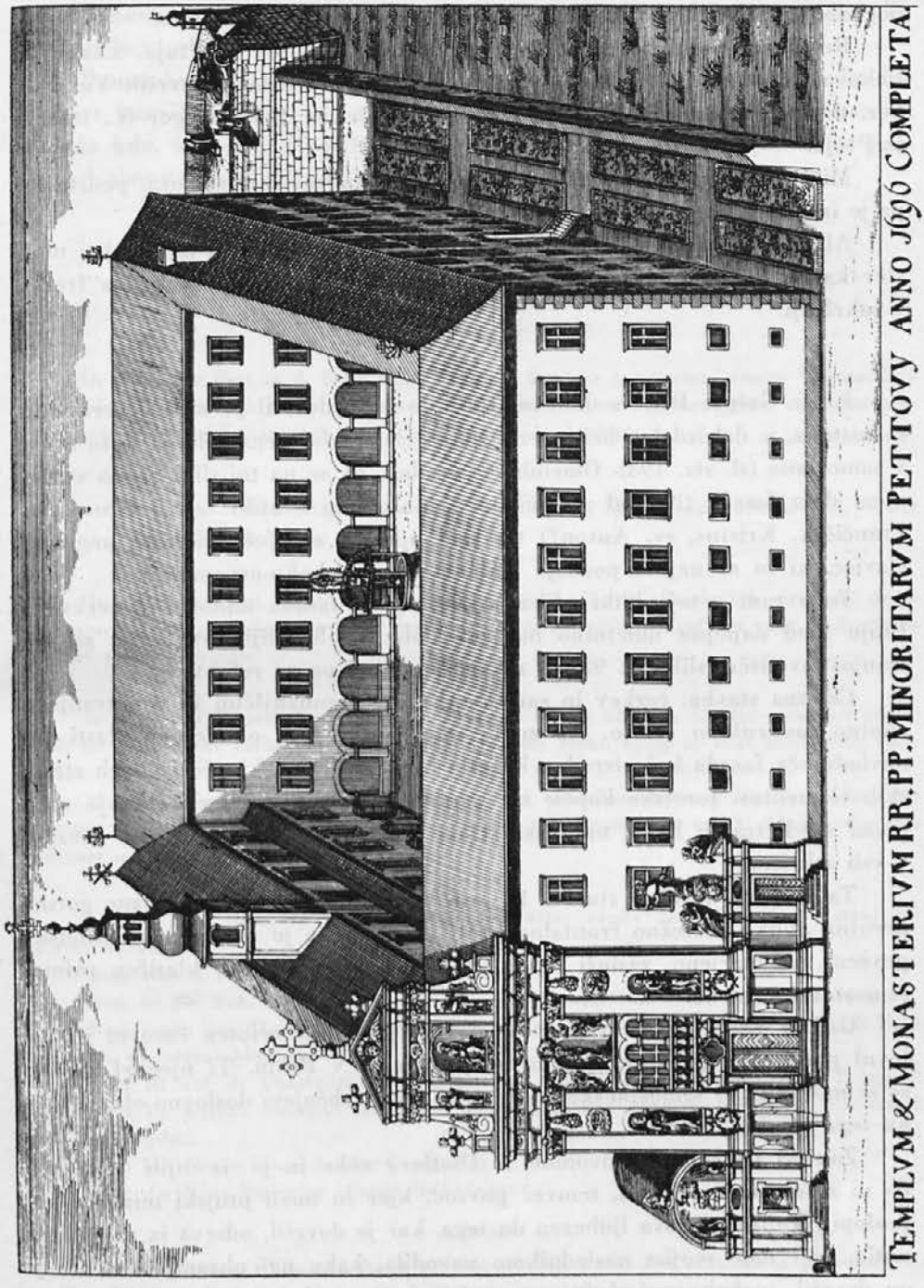
TEMPLVM & MONASTERIVM RR. PP. MINORITARVM PETTOVY ANNO 1696 COMPLETA.

Adam Pilass, kamnosek na Ptujski gori, je sklenil dne 1. februarja 1681 pogodbo za izdelavo 6 okenskih okvirjev in stopnic v samostanu.

Refektorij je tlakoval 1692 Janez Putz, kamnosek iz Ptuja. Enako je tlakoval isto leto tudi kapelo sv. Antona. Tesarska dela so izvršili Vid Pirker, tesarski mojster iz Maribora, Matija Završek in neki Gregor N., tesarja iz Ptuja.

Mize v refektoriju je izdelal Herman Šilc, mizar iz Maribora, podstavke pa je izrezljal Franc Rajšp, rezbar iz Maribora.

Ali je štukaturna dela na fasadi in ona v novi zakristiji izdelal isti mojster kakor ona v refektoriju, ostane odprto vprašanje. Isto velja za freske v zakristiji.

III.

Ko je Gašper Dietl v dobi od 1681 do 1696 dovršil prezidavo cerkve in samostana, je dal izdelati bakrorez s sliko cele stavbe, čegar plošča se še hrani v samostanu (sl. str. 193). Omembe je vredno, da se na tej sliki vidijo v gornjem delu fasade tik pod zaključnim trikotnikom v atiki še tri figure (sv. Frančišek, Kristus, sv. Anton?) ter nad njimi v zaključnem kotu angelske glavice, ki so se najbrž pozneje nadomestile z rokoko-ornamentiko.

Toda tudi v tej obliki (slika št. 90) spada fasada minoritske cerkve v Ptuju med najlepše umetnine baročne dobe v Sloveniji. Isto velja za notranjost svetišča (slika št. 92) in zakristijo, zlasti pa za refektorij.

Celotna stavba, cerkev in samostan, tvori v zunanjščini in v notranjosti enotno zaokroženo celoto. Na zunaj impozantna, vso okolico in zlasti trg obvladujoča fasada kaže izredno krepko baročno linijo, kipečo iz dveh stranskih elementov, loretske kapele in samostanske porte, preko stebrovja s kipoma sv. Petra in Pavla na vsaki strani s centralno figuro Marije, navzgor v vrh s križem.

Ta izrazito baročna stavba, ki je sicer poudarjena zbog že dane gotske prvotne oblike pretežno frontalno proti trgu, dočim je ozadje arhitektonsko povsem zanemarjeno, zasluži kljub temu vso pozornost kot klasičen primer samostanske stavbe.

Gašper Dietl, »instaurator« te stavbe, je opisal celoten časovni in delovni potek svojega stavbarskega udejstvovanja v Ptuju. Ti njegovi zapiski so se našli 1932 v samostanskem arhivu in jih priobčujem doslovno ob zaključku tega članka.

Zapiski izvirajo brezdvomno iz Dietlove roke in je iz njih razvidno, da ni zidal samo v Ptuju, temveč povsod, kjer so imeli ptujski minoriti kaj poslopij. Velika njegova ljubezen do tega, kar je dovršil, odseva iz zaključnih notic, kjer daje svojim naslednikom navodila, kako naj ohranijo to, kar je on dovršil, in kako naj skrbijo za vzdrževanje stavb.

Zapiski, ki obstajajo iz šestero v sredi preganjenih in sešitih listov v velikosti navadne pole, nosijo naslov »Specification was in den Closter Zu Pettau Neu erbaut worden.«

Pomembnost Dietlovega dela, ki nam je v Sloveniji zapustilo tako lep primer baročne umetnosti, opravičuje objavo njegovih zapiskov, iz katerih morda kdo, ki bo bolj poklican, kakor pisec tega članka, najde nova pota k podrobnejši strokovnjaški razpravi in oceni Dietlovega dela.

Specifikation

was in den Closter Zu Pettau Neu erbauet worden.

Anno 1681.

Ist Zwar die Pest in d. Statt aber Wenig in Sommer entstanden, dessen Vnangesehen ist an den Neuen Stokh gegen der gassen der halbe theill am Egg von grund auss gemauret vndt alda der Neu Keller vndt trädt Castn verfertigt worden.

Ao. 682.

hat die Pest in der Statt hefftiger crassirt ist also ds gebey hinterweeg gebliebn. doch ist der Zieglstadl völlig Neu gebauhet wordn.

Ao. 683.

Ist Wien belegert worden vndt ein sehr grosse forcht allenthalben gewesen, dessn vnangesehen ist der Obbenente halbe Stokh dess Closters völlig aufgeführt vndt ds Ziegltach darauf gemacht wordn.

Ao. 684.

Ist die Statt Pettau abgebrunnen doch durch Gottes hülff ds Closter vnuerlezt bliben vndt ist dieses Jahr vorbenenter halber Neu erbauter Stokh völlig in- vndt ausswendig ausgebauet wordn.

Item in speisskeller ein Mauer mit der Eisern thür Zuuerhüttung dess feures bey der Hiltzen stiegen aufgeführt wordn. Item damals ist die grufft vor der S: Antony Capellen gebauet wordn.

Ao. 685.

Ist die Neue sacristey hinter den grossen Altar sambt den Chor oben darauf gemacht worden.

Item auss d alten Sacristey die Neue Pfisterey.

Item ist die Neue Capellen daraussn auf den freyhoff von Neuen gebauet worden.

Item gegen den Closter über vnser freyhauss mit der feyrmauer sambt Ziegltach Neue gemacht, so ferten abbrunen.

Item ist auf ds Qualandrische Freyhauss so auch abbrunnen vndt durch Erbschaft wegn dess Fr Marcus Antonius Qualandro Zu dem Closter komben, ein Neues schintltach gemacht worden.

Item Ein Neuer Prunn in den Freygarten.

Item die Neue Steinerne stiegen in Zwinger.

Ao. 686.

Ist die Kürchen völlig von Neun gewölbet wordn sambt den aufgefihrtn pfheillern, ds völlige Kürch tach vmb 9 schuh aufgehobt vndt Neue vntermauret wordn.

Item in Obern Ambt bey d Mill der gemaurte stokh aufgeführt vndt gedekht der Neue keller auf 60 Strt fertiggmacht wordn, sambt der kuhl darinnen.

Ao. 687.

Ist die völlige Kürchn ain vndt Auswendig Verpuzt vundt aussgeweisset wordn sambt allen fenstern mit Neuen glässscheibn vndt eisern gestrikhten gättern.

Item ein Neuer prunn im Zwinger graben vndt gemacht wordn.

Item der Creyzgang zum Chor Neu gewelbt.

Item die 6 Stukh in gwölb in der Neuen sacristey gemalln vndt die gibsarbeith vergult wordn.

Item dr Creuzaltar Neben der Canzl von Neuen gemacht sambt aller Zugehör ausser Christi Crucifixi.

Item in ober Ambt seint die 2 kleinern Zimer sambt der Capelln verfertigt wordn.

Item bey vnsern Gottshaus ist di Loreto Capellen Neu aufgebauet wordn, worzue H Graf Sauer in parn geld 300 fl gegeben.

Item ist der Chor bey der grossen Orgl erweittert vndt auswendig gefasset wordn.

Ao. 688.

Ist zu dem Kürchenthurm ein schier 3 Schuh tikhe Mauer ober der Kürch gewölb aufgefürt wordn, damit er recht viereggig wordn, denn er vorhin nur flach wahr vndt ein Neues tachgrist sambt den gloggn Stull von lauter Lerchen vndt Aichen holtz darauf gemacht vndt mit Pleh gedekht wordn.

Item ist die Kürchen facada von vnten auf bis auf die Capitell der grossen Seuln aufgefürt wordn, auch die völlige Neue Kürchthür sambt den grossen Chorfenster verfertigt wordn.

Item ist in d. Neuen sackristey ds Kastenbehaltnis gefasst vndt verguldet wordn.

Item ist ds grosse Zimer in Neu gebey bey d Mill verfertigt wordn.

Ao. 1689.

Ist die grosse Neue gloggn mit 12½ Zentn im thurm gehenkht wordn.

Item der andere halbe Stokh auf die gassn bis zur Kürchen aufgemauert wordn.

Ao. 1690.

Ist das Völlige tach auf erst vorbenennt halben Stokh aufgesetzt vndt bedekht wordn, auch topelt durch vndt durch gewölbt: wie auch gegen die gassen Verpuzt worden.

Item die Fazada der Kürchen vollig aufgeführt worden, vndt herab verfertigt bis auf die grossen Capitell.

Item ist der thurm vnterschih gewölbt wie auch ds thurm Zimmer gewölbt wordn. Zu Verwahrung wegen dess feyrs.

1691.

Ist vorbenennter halber Stokh mehrers theils aufgebauet wordn.

Item ist die Kürchen fazada Vollig verfertigt wordn sambt der Closter Porten:

Item ist die Kürchen von den Stäffeln des Sanctuarii bis auf die stiell mit Märblstein gepflastert wordn.

1692.

Ist die Kürchen Von stiellen bis zur thür Vollig mit Märblstein gepflastert wordn.

Item ist ds Winter Refectori sambt der Dispens gemacht, wie auch die Neue kuhl sambt der Neuen Stiegen in den Aussern hoff.

Item ist ds grosse Refectori aufgeführt vndt vnter ds tach gebraht wordn:

Item ist der Creizgang ehenten bey der langen sacristey stiegn durch geführt wordn sambt den fenster in dn aussrigen Hoff.

1693.

Ist ds grosse Refectori Vollig bis auf ds Steiner Pflaster Verfertigt wordn hat gegen 2000 fl sambt dn Pflaster Cost.

Mehr ist der Winter Creizgang Vmb Vndt vmb verfertigt wordn.

Mehr das Mayrhauss am freyhoff sambt der kuhl Neuerbauth. Mehr ist in den daraussigen Closterhoff die Mauer sambt den grossen thor gemacht doch nit bedekht wordn.

Item ist in ober Ambt ds kleine gwelb neben der stiegen vndt darauf befindente Zimer gemaht wordn sambt der Steinernen Stiegen.

Mehr ist ds gar kleine Kellerle vnter der kellerstiegen gemacht worden.

1694.

Ist ds Neu Refectori Vollig mit Märblstein gepflastert wordn.

Item ist die Loretho Capelln auch dergstalt gepflastert worden.

Mehr ist ds Egg bey der Neuen kuhl an bis auf ds halbe Winter Refectori Vmb ein garn hoer gefürt, vndt ain ganz Neuer tachstull darauf gemacht worden.

695.

Ist Vorbenennter tritte theill dess Closters inwendig Vollig aufgebauet, Vndt also ds halbe Neue Nouiziat sambt den Somer Museo, Mgri Seminarii Zimer, Vndt S: V: obern Secret Verfertigt worden.

Item ist der andere halbe Vndt lezte theill des Closters bis zu den hintern Chor Vmb ein garn erhöcht, Ein ganz Neuer tachstull daraufgemacht worden, wie auch die Neue stiegen ad Noutiatum sambt der Bibliotekh bis auf ds halbe Verpuzen Verfertigt worden, wie auch der Creizgang neben der Kürche Zusambengebauet, Vndt Verpuzt auch das thurn Zimber gewelbt vndt ds grosse halbe Rundfenster darinn gemacht worden.

Auch ds tächl ober den Creizgang neben d Kürche Von lerchen Pretlen Von neuen gemacht vndt Roth angestrichen worden.

Item die stallung sambt dess Closterknechts kamer Reformirt Vndt handtsamber gemacht worden.

Auch die grosse hitten übersetzt Vndt der daraussige Hoff aufgebuzt, auch der Prunn Casten vndt eisenwerh darzu Von den Innern hinaus applicirt worden.

Item Zum Innern Prun ein Neuen Stäin Casten machen lassen.

Ao. 696.

Ist der ferten Neue aufgeführte theill als der lezte Vollig ausgebauet worden wie auch der Innere Creizgang Vollig Verfertigt, sambt den bildern de Vita S: Pris nostri Francisci. Item aldort ds Eisenwerh am Prunn Neue gemacht Vndt gefast worden, Vndt ist also ds Closter Gott lob Vollig Verfertiget worden pro Capitulo 24 Maiy 696 Pettovij celebrato.

Eodem Anno ist darnach ds Neue Krautgwelb sambt den Neuen Speissgwelb Von grund aus in den aussern hoff gebauet worden, Zugleich die Neue einsez in den Cräuzlgörtl. Item ds. S: V: secret Renouirt Vndt besser sambt einem Canal in graben durch den Zwinger gemacht worden.

Ao. 697.

Ist Erstlichen am freyhoff der keller bey den Märhaus aufgebauet worden sambt tach bis auf das gwelben und Verpuzen.

Item dariber in freyhaus gegenVnsern Closter über ist ein Stubn, Cammer, kuhl, Speisgwelbel vnd Neu stiegen gebaut worden. Wie auch im Zwinger bey den Cräuzlgörtl die Mauer mit Stein Pflaster gedekht worden.

Ao. 698.

Ist ds Zimer gg endten in freyhaus Vollig Verpuzt vndt aufgebaut worden. Wie auch der keller bey den Märhaus gewelbt vnd aufgebaut worden.

In gleichen in freyhaus Vnt der Mitter theil gewelbt vnd Zur Stuben, Camer vnd kuhl gemaht worden, sambt der anderen Neuen Stiegen aldort vndt beide Sall obendarauf der gross vnd kleine.

Ao. 1699.

Bin ich nit Guardian gewesen vndt ist auch nichts gebauth worden.

Ao. 1700 vndt 1701.

Diese 2 Jahr ist der Vollige Neue Stokh in den Vntern Ambt auf den Goigoschekhischen Vorhero kaufrechten grund gebauet vndt fertig gemacht worden.

Item Anno 701 ist in Obern Ambt bei den Millhaus die Neue Kuhl sambt den kämerl daneben gebaut und gemauert wordn.

Anno 702.

Ist die kupl auf den Capellenthurn alldort gemacht worden, ds. glöggl vnd Vhr darin gericht.

Item ist Vor Zwei Jahren vndt ferten die Zwingermauer mit SteinPlatten bedekht worden.

N B.

Anno 680 hat H Baron Peter Martyr Curti die Antoni Capellen ex deuotione sambt aller Zugehör aufgebaut.

N B.

Das Closterhaus (wan man selbes sambt den Gottes- vnd heiser am freyhoff und beeden Aembtern woll vnd baulich erhalten will) hat höchst Von nöthen, ds man alle Sommer- vnd früllings Zeith etwas von Ziegltach vberlege auch sonst hin vnd her, was etwan Von nöthen, reparire, sonderlich die täcber guet erhalte, den sonst durch ds einfliessende Regenwasser die Stuggathurpöden bald ruinirt werden.

Résumé.

Contributions historiques concernant la restauration de l' église mineure de Ptuj vers la fin du XVIIe siècle.

L' église et le couvent des frères mineurs de Ptuj avaient, avant leur restauration en style baroque, la même forme extérieure et se trouvaient sur le même emplacement qu' aujourd' hui.

Ils furent restaurés, dans leur forme actuelle en style baroque, en 1681—1696 par le père Gaspard Dietl qui, pendant de longues années fut guardien du couvent et provincial (Voir les illustrations p. 193 et No 88—92.).

Dietl, qui était influencé par l' école d' architecture baroque de Prague, est identifié par l' auteur avec un moine barbu de la fresque moyenne au plafond du réfectoire estival du couvent.

En conclusion l' auteur publie quelques notes de Dietl relatives aux restaurations de l' église et du couvent des frères mineurs de Ptuj.

Jurij Hauptmanič, Apologus carminicus de horrenda contagione Pettoviensi.

Ant. Sovrè, Ljubljana.

Med neštetimi nesrečami, ki jih je doživel Ptuj v teku svoje več ko dvatisočletne zgodovine, je spomina vredna tudi črna smrt — kuga, ki je v kratkih presledkih večkrat razsajala po mestu v drugi polovici 17. stoletja. Višek je dosegla poleti 1680. V tistem času je bil na Hajdini za župnika Jurij Hauptmanič[1]), ki si je s svojim slovstvenim delom zaslužil ime humanista. Mož je bil torej osebno priča žalostnim dogodkom tistih dni pa mu je njihova grozotnost potisnila pero v róko, da je v spretnih latinskih heksametrih živó in realistično opisal divjanje strašne bolezni. Njegov apologus carminicus de horrenda contagione Pettoviensi je bil osnova Meškovi Črni smrti. Vsa stvar živó spominja na klasični Thukydidov opis kuge v Athenah v začetku peloponeške vojské (431—404). Tudi Thukydides, čigar sijajni popis je sploh, rekel bi, matica vsem kesnejšim, bolj ali manj znanim prikazom kuge v raznih časih in deželàh, je bolezen sam opazoval, dà, sam prebôlel. Prevod Hauptmaničevega popisa — mož zasluži, da bi kdo njegovo delo kot humanista izčrpno obdelal — se glasi v slovenskem prevodu takole:

Tam, kjer v širokem se toku preliva vélika Drava,
tik mimo Ptuja zidov in polja namaka sosedna,
Drava, prelepi ponos domače nam štajerske zemlje,
kužni je démon zvihràl in smrt v tisočeri podobi.
Najsi peres bi sto, naj sto bi premagal jezikov,
šè ne bilo bi dovolj, da narisal le senco bi zlega.
Vsi so dohodi zaprti, zaprti mostovi, cesté so,
v mestu promet je zavrt, ustavljeno delo je v hiši.
Trdi stražarji povsod, ki z mrkim pogledom in kopjem
branijo vnanjim dostop: nihčè ne sme bliže do meje,
kdor ne pokaže prehodnega lista s podpisom gosposke.
Dà, še razpotja celo zagrajena so s prečniki, križi,
budni čuvaji ob njih. Kjer straž ni postaviti moči,
ogenj popalil je kraj, upepélil predmestna poslopja.
Koliko stoka in solz! Kako zdihovalo je ljudstvo!
»Vdani smo Kristu zaman,« plačo, »zaman nam je vera,
krstna nas voda zaman oblila je z milostjo božjo,
če v posvečeni zemlji ni dano nam več počiváti.«
Toda to kazen kesnó, ta bič smo sami si pleli,
z grešnim življenjem, bi dél, voljnó nakopáli si kugo,
vse preslepo igrajoč se z usodo. — A najsi z orožjem

[1]) Prim SBL I, 297 z življenjepisom in navedbo dosedanjih prevodov Hauptmaničevega Apologa.

Argus pred vrati bedí, naj birič grozí s korobačem,
brani na shode: ta skrb za blaginjo nikogar ne straši.
Shaja se vse in pijè, vse pase ob polnih se mizah,
vživa usodne dobrote in kliče si — smrt na gostijo,
prav kot se muhe lové, če nastaviš sladko jim vabo.
Mnoge je sredi gostí, preneke s kozarcem ob ustih
črna zadavila kuga: ené so prísadni tvori,
druge odprta uljésa iztrgala hrupni zabavi.
Kaj se našló je mrtvih, gnijočih po polju in šumah!
Gnoj se ostuden cedil je iz trupel in sokrvca smradna,
ker ni grobarjev bilo, da bi sproti zagrébali padle.
Saj še zdravniki samí, Eskulápa krdelo vračivno,
v strahu osupli medlé in silo odbijajo s silo.
Vse je zaman: razločka tu ni v starosti ne v spolu.
Drobno dojenče posega po mrtve matere prsih,
s suhimi usteci išče željnó po grudih usahlih,
kliče mater mrtvó, žalobno jokaje, in toži,
mesto hranilnega mleka pa pijejo usta le strup mu.
Žena — kako naj povem? — umiraje oklepa možá se,
revež okužen je sam, — pa moli, ko ugaša v rokàh ji,
sili nobeni ne dá odtrgati s hladnih se usten.
Mož spet, enako ljubeč, trpko obtožuje usodo,
dahne poslednji poljub umrli na usta — premine:
iste usode ukaz ju združil v enaki je smrti,
vredna, da eden ju grob zagrnil bi z eno odevo.
Toda dovolj, Vsevišnji! Občutili tvojo smo jezo:
O, prizanesi, Gospod, zdaj mestu, odloži, predobri,
končno morivni svoj srp, z neštetih krvjó orošèni!
Čisti duhovi, še vi — vam skrb je za nas izročena —
čujte našo prošnjó, pomagájte, varuhi zvesti,
pa poženíte pomor prav daleč, o daleč iz mesta!
Zložil tako ta oris in zapisal Jurij je Hauptmann.

Nameravani škofijski sedež v Ptuju.

Dr. Fran Kovačič, Maribor.

Za rimske vlade je škofijski sedež v Ptuju zgodovinsko ugotovljen od začetka 4. stoletja (l. 303. je umrl mučeniške smrti sv. Viktorin) pa do l. 381., ko se ptujska škofija in njen škof zadnjič omenjata v aktih oglejske sinode. Na Ptuj in njegovo ozemlje se potem vleže gost mrak grozot in opustošenj, ki jih je prineslo preseljevanje narodov, oziroma barbarski napadi v 4., 5. in 6. stoletju. Vkljub vsemu razdejanju si je Ptuj ohranil značaj mesta (civitas) in stopi na površje zopet v karolinški dobi. Ko je v jeseni l. 869. sv. Metod postal panonsko-moravski nadškof, se je vrnil iz Rima z velikimi pooblastili

za razširjanje krščanstva od Donave proti vzhodu in severu. V področju njegove metropolitanske oblasti bi se bile sčasoma ustanovile nove škofije in tu bi bila nedvomno v Ptuju obnovljena stara zanikla škofija, ker je Ptuj med redkimi kraji ohranil značaj mesta in ker se je nedvomno bil še ohranil vsaj medel spomin na nekdanjo ptujsko škofijo. Toda Nemci in Madjari so uničili Metodovo delo. L. 874. pride solnograški nadškof Teotmar v Ptuj in tu ostentativno uveljavi svoje pravice. O kaki ustanovitvi nove škofije na slovenskem ozemlju Solnograd ni hotel ničesar slišati. Čutila se je pa potreba neke škofijske organizacije na slovenskem ozemlju Kranjske in Štajerske. Poskušalo se je v 13. stoletju z ustanovitvijo nove škofije v Gornjem Gradu za časa patrijarha Bertolda, a ostalo je le pri poskusu. Šele leta 1462. stopi v življenje ljubljanska škofija. Sila časovnih razmer pa je prisilila tudi solnograške nadškofe, da so ustanovili sekovsko (1218) in lavantinsko škofijo (1228), toda ne v osrčju slovenske zemlje, temveč ob takratni periferiji slovenskega jezika.

Šele močni sunki cerkvene politike cesarja Jožefa II. spravijo na površje vprašanje škofijske organizacije med spodnještajerskimi in koroškimi Slovenci. Pri tej priliki stopi v ospredje tudi Ptuj — pa le v zvezi z novo razmejitvijo škofij na Spodnjem Štajerskem.

L. 1783. se je v Ptuju posvetovala posebna komisija o usodi ondotnih samostanov in novi razdelitvi župnij. Ugotovila je, da za malo mesto Ptuj zadostujeta dve cerkvi: mestna sv. Jurija za notranje mesto in minoritska za slovensko prebivalstvo, s pripombo, da je mestno prebivalstvo samo do polovice slovensko. Dominikanski in kapucinski samostan sta bila obsojena v razpust, ki je tudi sledil l. 1785. in 1786.

Pri minoritski cerkvi sv. Petra in Pavla je bila l. 1785. ustanovljena župnija za ptujsko okolico. O samostanu samem odločba še ni padla. Predlog imenovane komisije je predvideval samo, da je v samostanu dovolj prostora za župnika, oziroma izprva za lokalnega kapelana, po potrebi tudi za slovenskega učitelja in za šolo. Komisija je mislila tudi na neko slovensko duhovšnico (dass es zu einem Windischen Priesterhaus nebstbei verwendet werden könnte). Najbrž so mislili na kako bogoslovno semenišče za slovenski del sekovske škofije. Patronat nad novo župnijo je prevzel verski sklad, kakor pri drugih jožefinskih župnijah. Očividno se je računalo z razpustom minoritov. Nameravali so v preostalem delu obsežnega poslopja napraviti tovarno, potem so ga hoteli porabiti za šolo vojaških otrok Lusignanovega polka, mislili so ga tudi izročiti benediktincem Sv. Blaža v Schwarzwaldu. Končno je minorite rešilo to, da so — ob takratnem pomanjkanju svetne duhovščine — l. 1789. prevzeli v upravo župnijo sv. Petra in Pavla. Pri tem se je pa prezrlo rešiti važno vprašanje, kako je s patronatom. Minoriti niso ustanovili te župnije, marveč vlada, dosledno je torej verski sklad prevzel

patronat. S prevzemom župnije po minoritih se v tem oziru, kolikor je razvidno iz aktov, ni ukrenilo nič novega, torej je ostal patron verski sklad, minoritom pa se je pozneje zgodila velika krivica, ko jim je vlada naprtila težka patronska bremena.

Pri jožefinski razmejitvi škofij mariborsko okrožje, ki je segalo tudi na desno stran Drave, sploh ni prišlo v poštev; prisojeno je bilo že v naprej sekovski škofiji. Pač pa so se pripravljale znatne spremembe v celjskem okrožju. Še preden so bili objavljeni tozadevni odloki, se je takratni lavantinski škof Vincenc Jožef grof Schrattenbach l. 1784. obrnil s predstavko na notranjeavstrijski gubernij in na solnograškega nadškofa, naj se sedež lavantinskih škofov prenese od Sv. Andraža v Celovec in naj se torej lavantinski škofiji priklopi celovško okrožje. V Celovcu bi se naj potem uredil stolni kapitol, za dotacijo pa pritegnile Breže in Velikovec s svojimi ustanovami. Od obeh naslovov je škof kmalu dobil odgovor, da je to izključeno, ker po cesarskem načrtu prevzame celovško okrožje krška škofija. Ko je dozorel načrt, da se lavantinski škofiji priključi velikovško in celjsko okrožje, se je sklenilo tudi, da se sedež škofije prestavi v Celje. Proti temu je pa imel pomisleke lavantinski škof sam, ki v svoji predstavki na gubernij 22. oktobra 1784 poudarja med drugim, da bi se s tem povzročili samo nepotrebni stroški; pri Sv. Andražu je že bila lepo urejena rezidenca, v Celju bi jo trebalo šele z velikimi stroški pripraviti. Nadalje pripominja glede oddaljenosti, da je župnijam celjskega okrožja res Sv. Andraž zelo od rok, a če se sedež prenese v Celje, pa pridejo v enak neugoden položaj koroške dekanije. V selitvenem načrtu tudi ni bilo predvideno, da bi se škofova posestva v Lavantinski dolini prodala in morda v bližini Celja nakupila nova. Tako bi pa uprava teh posestev bila zelo otežkočena in bi škofijsko gospodarstvo močno trpelo.

Zdi se, da se na Dunaju in pri guberniju izprva niso kaj vpoštevali škofovi pomisleki, kajti še 9. julija 1785 je cesar s poudarkom določil, da ostanejo meje med lavantinsko in krško škofijo, kakor so bile v cesarskem načrtu prvotno določene, sedež škofije pa se prenese v Celje. Medtem je pa škofovo mišljenje podprl solnograški nadškof grof Jeronim Colloredo, ki je kot izrazit jožefinec imel na dvoru velik ugled. Tako je prišlo, da je cesar že 29. avgusta 1785 izdal nov odlok, da sedež lavantinske škofije ostane pri Sv. Andražu. S tem je bila zadeva rešena, vsaj za časa vladanja Jožefa II. Vsi so pa čutili, da je taka rešitev nezadostna in razmejitev škofij na Sp. Štajerskem nenaravna.

Pod vlado cesarja Franca II. in lavantinskega škofa grofa Leopolda Maksimilijana Firmiana se je znovič začelo pretresati vprašanje nove razmejitve škofij na Štajerskem in preselitve škofijskega sedeža. Sad teh posvetovanj je bil dvorni odlok z dne 23. julija 1804, ki je določil, da se

leobenska škofija ukine in izroči v upravo sekovskemu škofu, lavantinska škofija pa prevzame na Štajerskem celo mariborsko in celjsko okrožje. Mariborsko okrožje je takrat segalo daleč na Srednje Štajersko, odlok pa priznava, da v tem okrožju vlada skoraj vseskozi slovenski jezik (fast durchaus die windische Sprache herrschet), celjsko je pa itak bilo popolnoma slovensko, kar tudi priznava dvorni odlok. Sedež škofije bi se naj po tem odloku prenesel na Spodnje Štajersko. Kraja dvorni odlok ni določil, marveč je pustil odprto vprašanje: v Maribor, Celje, Slovensko Bistrico ali — v Ptuj. Ker se niso mogli zediniti glede mesta, kje bi naj bil v bodoče škofijski sedež, se je izvršitev cesarskega odloka zavlekla, povrh so nastopile vojne s Francozi. Šele proti koncu l. 1806., zlasti pa l. 1807. se je ta zadeva zopet vzela resno v pretres. Glede razmejitve škofij so ostali pri odloku iz l. 1804. Tem bolj sporno je bilo vprašanje, kam se naj postavi škofijski sedež. Slovenska Bistrica je pri teh pogajanjih le mimogrede prišla v poštev. Za rezidenco bi se porabila ondotna graščina, župnijska cerkev bi postala katedrala, bivši minoritski samostan pa bi služil za bogoslovno semenišče. Resno so prišla v poštev le mesta: Celje, Ptuj in Maribor. Z ozirom na to, da bi naj škofija obsegala celo mariborsko okrožje, je Celje bilo od severne in iztočne meje preveč oddaljeno. Ostala sta torej le Ptuj in Maribor. Dne 28. decembra 1807 je okrožni urad mariborski poslal dopis na škofa Firmiana, naj se izjavi o premestitvi škofijskega sedeža ali v Maribor ali v Ptuj. Zdelo se je, da bo kmalu prišlo do izvršitve cesarskega odloka, ker je gubernij zahteval od škofa, naj v desetih dneh poda svoje mnenje.

Odgovor škofov z dne 2. januarja 1808 na gubernij potom okrožnega urada je zelo zanimiv ter iz njega razvidimo razloge, zakaj sta sedaj in pozneje izpadla Ptuj in Celje.

Načrte za rezidenco in semenišče je napravil stavbeni mojster Marek. Namestništvo v svojem dopisu omenja le Ptuj in Maribor, škof v svojem odgovoru vpošteva tudi Celje. Pri odločitvi bodočega škofijskega mesta se je bilo ozirati na dvoje: 1. na občno blagobit škofije, katero mesto bi namreč bilo bolj prikladno za uspešno upravo škofije; 2. na varčevanje pri verskem skladu, kje bi namreč bili stroški manjši.

Glede prvega razvija škof v svojem odgovoru naslednje misli: Dotedanja rezidenca pri Sv. Andražu je bila zelo odročna, ker je bila skoraj ob severnem robu škofije, trebalo bi torej poiskati novo prestolnico nekje bolj v sredini škofije. Navedena mesta: Celje, Ptuj, Maribor nimajo take lege, da bi bila razdalja do meje na vse strani vsaj približno enaka. Celje je le nekaj ur oddaljeno od Kranjske, Ptuj od Ogrske in Hrvatske, Maribor pa od Koroške. Toda to končno, pravi škof, za upravno poslovanje ni posebnega pomena, važnejše so prometne in civilnoupravne okoliščine. Pri tem je bil Ptuj na najslabšem: ob stranski poštni cesti 2—3 ure od ogrsko-hrvatske

meje, pošta je sprejemala in dostavljala pošiljke le po dvakrat na teden. Ta nedostatek se je pri uradovanju prav močno čutil že pri Sv. Andražu; ker ni bilo prave poštne zveze, so se morali posluževati posebnih slov, kar je povzročalo znatne stroške. Isto bi bilo v Ptuju. Veliko ugodnejšo lego je imelo Celje, ker je stalo ob glavni komercijalni cesti Dunaj—Trst ter je pošta vsak dan sprejemala in oddajala pošiljke. Najugodnejšo lego je pa imel Maribor, ki je stal ob isti komercijalni cesti, povrh je pa imel dobre zveze proti Koroški, Ogrski in Hrvatski.

Za škofijsko prestolico je dalje priporočljivo tisto mesto, kjer ima politična oblast svoj sedež. V tem oziru sta zopet imela Celje in Maribor kot sedeža okrožnega glavarstva prednost pred Ptujem. Zelo važno je tudi, če ima škofijsko mesto svojo gimnazijo. V tem oziru je zopet Maribor prekašal Celje in Ptuj. Za gimnazijo v Celju se je sicer potegnil škof že 17. junija 1807, toda dejanski še to vprašanje ni bilo rešeno, dočim je Maribor imel že staro in popolno gimnazijo. Če bi se torej škofijski sedež prestavil v Ptuj, bi se na vsak način morala tjekaj prestaviti tudi mariborska gimnazija, to bi pa bilo krivično za Maribor. Da bi tudi Ptuj sam dobil svojo gimnazijo, ni bilo takrat nobenega izgleda.

Z ozirom na obče koristi škofije je torej škof predlagal naslednje terno: 1. Maribor, 2. Celje, 3. Ptuj.

Glede š t e d n j e se je vprašalo, v katerem mestu bi se dale dobiti najcenejše potrebne zgradbe za škofovo rezidenco, za kanonike (samo štiri) in za bogoslovno semenišče, ki je po cesarskem odloku bilo določeno za 80 gojencev. Tudi v tem vprašanju je Maribor dobil prvenstvo, Ptuj je bil na drugem mestu, Celje kot najdražje pa na tretjem. V Mariboru so računali s tem, da bi se škofova rezidenca ali pa semenišče spravila v poslopje vojne ekonomije, ali pa rezidenca v mariborski grad. Celotno je za potrebne adaptacije v Mariboru bilo proračunjeno 52.267 gld., v Ptuju 94.097 gld., v Celju pa 95.856 gld. Rezidenca sama bi v Ptuju prišla na 41.830 gld., v Celju pa na 68.589 gld. V Ptuju bi se naj rezidenca namestila v minoritskem samostanu, semenišče pa v neki gosposki hiši minoritskega samostana, imenovani »Freihaus«. To poslopje je bojda bilo štirinadstropno in je izgledalo kakor kak stolp. Poslopje zdavna več ne stoji. Tu so pa imeli stavbeniki svoje pomisleke. V svrho adaptacije samostana za rezidenco bi trebalo podreti del močnega mestnega obzidja, a stavbeniki so izrazili bojazen, da bo vsled tega trpel del samostanskega poslopja, ki se je naslanjal na mestno obzidje. Proti uporabi poslopja »Freihaus« so se pa slišali pomisleki, da zgradba ni dovolj močna, da je čisto osamljena in izpostavljena vsem vetrovom, njena površina da ne odgovarja višini i. t. d. Iz škofove vloge 12. aprila 1808 na cesarja je razvidno, da se je mislilo za semenišče v Ptuju tudi na novo stavbo.

Med tem se je tehtnica odločno nagnila v prid Maribora. L. 1807. se je pod predsestvom cesarjevim v Gradcu vršila anketa, ki se je pečala tudi s premestitvijo lavantinskega škofijskega sedeža. Kakor poroča Povoden, je cesar že v Gradcu rekel škofu Firmianu: »Wir sind gekommen entweder zu Pettau, oder zu Marburg für Sie, Herr Bischof! eine andere ganz neue Residenz anweisen zu wollen.« Cesar se je mudil v Ptuju 23. septembra 1807. Dal si je predložiti in točno razložiti vse tozadevne načrte ter si sam ogledal poslopja v Ptuju in Mariboru, ki bi se naj porabila za škofijske potrebščine, pa se je odločil za Maribor. Ptuj in Celje sta bila tako izločena. V Mariboru bi se naj za rezidenco uporabilo mestno župnišče, za semenišče pa poslopje, kjer je bil vojni ekonomat. A sedaj se je oglasil vojni erar, pred katerim so včasi morali umolkniti celo dvorni dekreti.

Dne 8. avg. 1807 je naznanilo graško namestništvo škofu Firmianu, da je preselitev vojnega ekonomata iz Maribora v Ptuj neizvršljiva in se torej ne morejo v Mariboru izprazniti poslopja verskega in študijskega sklada, ki bi naj služila za škofovsko rezidenco in semenišče. Radi »nastalih važnih zadržkov« se mora odkloniti tudi ponudba grofa Brandisa, da se za škofijsko rezidenco nakupi mariborski grad. Vsled tega se mora opustiti misel, prestaviti škof. sedež v Maribor, v poštev prideta torej le P t u j in C e l j e. Škof naj se izjavi, kako bi bilo boljše v blagobit škofije in da se prizanese verskemu skladu.

Vendar še Maribor ni bil izločen. Z ozirom na to, da se je cesar ob svoji navzočnosti v Ptuju in Mariboru odločil za Maribor, naznanja škof guberniju, da ne more podati svojega mnenja o izbiri med Ptujem in Celjem. Namestnik Saurau piše škofu iz Marenberga 23. sept. 1807, da je zastran preselitve škof. sedeža v Maribor ali Ptuj naročil mariborskemu okrožnemu glavarju, naj v tem pogledu na vsak način gre škofu na roko, da se lahko poda cesarju izčrpno poročilo.

Zoper Ptuj in Celje so iztaknili nov pomislek, češ, da je ptujska in celjska okolica izpostavljena pogostnim poplavam. Pri tem omahovanju med Celjem, Ptujem in Mariborom vprašanje premestitve škofijskega sedeža ni prišlo z mrtve točke.

Naenkrat se je zlegel — najbrž v Gradcu — povsem nov načrt, ki bi prevrnil vse dosedanje načrte in nasvete. Predlagalo se je namreč, naj se l a v a n t i n s k a š k o f i j a e n o s t a v n o u k i n e: takratni škof Firmian bi naj prevzel l e o b e n s k o š k o f i j o, koroške dekanije bi se naj priključile krški škofiji, na Štajerskem pa bi se naj mariborsko in celjsko okrožje dodelilo sekovski škofiji.

Ta predlog je povzročil vsestransko razburjenje. Zadeva je postala resna zlasti okoli l. 1810. tako, da so dekani celjskega okrožja 27. februarja i. l. vložili posebno prošnjo na škofa, naj osebno in neposredno pri cesarju stori

proti tej nakani čim prej potrebne korake, da ne bo prepozno. Posredovanje pri vmesnih državnih uradih bi ne izdalo nič, morda baš nasprotno, ker je ta načrt med uradništvom imel dokaj pristašev. Škof Firmian se je načrtu sam odločno uprl. V škofijskem arhivu se je ohranil koncept in čistopis tozadevne vloge na cesarja, toda ob koncu je opazka: »Diese Vorstellung ist nicht eingereicht worden«. Prav gotovo je škof bil osebno pri cesarju in ga prepričal, da bi taka premestitev in razmejitev bila — nestvor. Ker je škof Firmian imel na dvoru velik ugled, mu ni bilo težko ovreči ta načrt, ki je preveč očividno meril na korist sekovskega škofa, ki mu ni bilo veliko za gorate župnije leobenskega okrožja, pač pa so ga mikali žito- in vinorodni kraji Spodnje Štajerske.

V svoji neodposlani vlogi pravi škof Firmian med drugim, da bi bilo krivično, zatreti staročastito lavantinsko škofijo, ohraniti pa novoustvarjeno leobensko, ki se itak ni mogla vzdržati ter je imela samo enega škofa. Za poznavanje zgodovine lavantinske škofije je značilno, da škof stavi njeno ustanovitev v l. 1222., ustanovljena je pa l. 1228., sebe šteje za 42. škofa, v resnici pa je bil 51.

Francoske vojne in druge težave so takrat preprečile selitev škofijskega sedeža in zaokrožitev škofij na Spodnjem Štajerskem. Od l. 1808. naprej pa pri vseh poskusih P t u j ni prišel več v poštev. Njegov zgodovinski sij se je moral umakniti pred realnimi geografskimi, upravnimi in kulturnimi okoliščinami, kakor jih je svoj čas navedel škof Firmian[1]).

Summarium.

De erigenda sede episcopali Pettovii ad Dravum flumen.

In antiqua civitate Pettovionensi inde a fine saeculi 3. exstitisse sedem episcopalem historice certum est. In synodo Aquileiensi 381 huius episcopatus ultima vice fit mentio. Irruentibus barbaris civitas diruta est eiusque episcopatus interiit, vel potius in Histriae partibus in »ecclesia Pettinensi« continuabatur. Pettovii tamen nomen atque gradus c i v i t a t i s permansit. Tempore Slavorum apostoli s. Methodii citius tardius episcopatus Pettovionensis renovaretur nisi grande eius opus per Hungaros et Germanos deletum esset. Post discessum s. Methodii archiepiscopus Salisburgensis sua iura in civitate Pettovionensi a. 874 recuperavit. Per multa saecula a Slovenis inhabitatae regiones Styriae et Carniolae nullo proprio episcopatu gaudebant. Demum tempore imperatoris Iosephi II. nova dioecesium dismembratio in Austriae provinciis subsecuta est, quam tamen minus opportunam fuisse mox apparuit. Quapropter decreto aulico dd. 23. Iulii 1804 nova dioecesium terminatio stabilita est: Dioecesis Leobiensis in Styria superiore suppressa est eiusque territorium administrationi episcopi Seccoviensis subditum, partes dioecesis Lavantinae in Carinthia dioecesi Gurcensi addictae, episcopo Lavantino vero in Styria circuli politici Mariborensis et Cilliensis assignati eiusque sedes a S. Andrea in valle Lavantina in quandam civitatem Styriae inferioris transferenda. Ut civitates episcopales proponebantur: Celleia, P e t t o v i u m, Maribor. Ta-

[1]) Članek je sestavljen po aktih v škof. arhivu v Mariboru.

men propter varia temporum discrimina decretum aulicum ex a. 1804 in effectum non est deductum. Posterioribus vero temporibus, 1826, 1858, Pettovium non venit amplius in computationem, cum civitas ista nimis distaret a principali via commerciali atque tunc temporis careret tum gymnasio tum aliqua notabiliore sede administrationis politicae.

O prvih ptujskih tiskih.

Janko Glaser, Maribor.

Kakor znano, je bil prvi tiskar v Ptuju Franc Schütz. Priselil se je tja s svojo tiskarno iz Celja l. 1792., in sicer na podlagi dovoljenja, ki mu ga je za selitev dal gubernij v Gradcu z odlokom 24. septembra 1791. Kmalu po prihodu v Ptuj je dobil dovoljenje tudi za prodajanje peres, pečatnega voska in svinčnikov. Razen tega se je bavil z izposojanjem knjig in njegov »Bücherlesekabinett« smemo smatrati pač za najstarejšo javno čitalnico, oziroma knjižnico v Ptuju. Kljub tem stranskim zaslužkom pa je nudil Ptuj, neznatno mestece brez pomembnejših uradov in šol, svojemu prvemu tiskarju le malo kruha, zato se je Schütz znova odločil za selitev in že l. 1794. prosil, da se mu dovoli prenos tiskarne v Maribor, kjer je bil sedež okrožnega urada; z odlokom 11. oktobra 1794 je gubernij prošnji ugodil, nakar je leta 1795. Schütz tiskarno res premestil v Maribor.[1]) V Ptuju je živel in deloval torej samo tri leta (1792—1795).

Kaj in koliko je v teh treh letih Schütz natisnil, o tem smo poučeni le pomanjkljivo. Znana sta — razen lesoreza, ki se je ohranil le posredno in ga omenjam h koncu — doslej iz njegove ptujske tiskarne samo dva slovenska in en kajkavski tisk, ki spadajo vsi med velike redkosti in jih deloma naša bibliografija še do pred kratkim sploh ni poznala. Da se bibliografski podatki o njih, doslej raztreseni in zabeleženi le mimogrede, zberejo (in deloma tudi popravijo), navajam v naslednjem po vrsti vse do sedaj znane Schützove ptujske tiske in jim — vsakemu sproti — dostavljam par pojasnilnih pripomb.

1. HITRA / INU / GLATKA POT, / PRUTI / NEBESSAM. / Tu je / Kratki inu lahki navuki, tudi vse / potrebne andohti sa enu Dufho, / katera ſhely po temo reunimo / ſhiuleino enkrat tu Nebeſko / veſſelje doſhezi (!). P'tuju, / Pritizkana per Franz Anton Schützu. / 1793. 12°. okr. 360 str.[2]).

---

[1]) Slov. tisk II, 17—18 (s Schützovo sliko); Marburger Kurzweil-Kalender 1895, 17—18, kjer sta v poštev prihajajoči listini ponatisnjeni v celoti.

[2]) Slika v Slov. tisku II, 20.

Knjiga je znana — razen odlomka brez začetka in konca v posesti g. gen. Maistra — samo v izvodu, ki ga hrani g. prof. Gabr. Majcen v Mariboru. Izvod sestoji iz dveh snopičev, v katerih vsakega je interfolirano vezanih po 120 strani (5 pol), torej vsega skupaj 240 strani (10 pol), dočim konec manjka; skoraj gotovo je manjkajoči (tretji) snopič bil po obsegu enak prvima dvema, tako da je cela knjiga obsegala okrog 360 strani. Približno isti obseg dobimo tudi, če na podlagi vsebine sklepamo po drugih, celotno ohranjenih izdajah molitvenika; vsebina, ki je v ptujski izdaji na 240. (zadnji ohranjeni) strani, se v 1. natisu mariborske izdaje, ki ima v celoti 336 strani, nahaja na 225. strani, v 2. natisu (iz l. 1770.), ki ima v celoti 301 stran, pa na 201. strani. Po tem sorazmerju dobimo za ptujsko izdajo približno 359 strani. — Molitvenik je prvič izšel l. 1764. v Ljubljani »per Johann Georg Heptnerju«.[3]) Znane so razen tega doslej še tri ljubljanske izdaje, ki jih je založil Alojzij Raab: 1767, 1783 in 1784[3a]) (brez navedbe letnice); ker je izdaja iz l. 1783. označena kot četrta, smemo po vsej verjetnosti predpostavljati, da je izšla v Ljubljani med 1767 in 1783 še ena izdaja, ki pa je doslej ne poznamo. Vsebinsko predstavljajo navedene štiri ljubljanske izdaje tri različice: najkrajša je prva (1764), izdaji 1767 in 1783, ki se med seboj popolnoma krijeta, sta pomnoženi z »majhnim špeglom« za izpraševanje vesti, z »oficijem« M. B. Marije Device in lavretanskimi litanijami ter na koncu s petimi kratkimi molitvicami. V izdaji brez letnice ni »špegla«, »oficij« je podan deloma v drugi obliki in na drugem mestu, nanovo je uvrščenih pet litanij, zaključnih pet molitvic je izpuščenih, namesto tega pa stoji tam »Pesem per sveti Mashi« (Pred ſtolam tvoje miloſti). Isto vsebino v isti razporedbi, kakor jo kaže molitvenik v tej zadnji ljubljanski izdaji, imajo tudi vse doslej znane štajerske izdaje: mariborski (pri bukvarju Francu Piterichu) 1767 in 1770 ter ptujska 1793; razlika je edino v tem, da te štajerske izdaje nimajo na koncu mašne pesmi. Iz vsega tega vidimo, da je molitvenik 1767 doživel vzporedno dve različni drugi izdaji, eno v Ljubljani, drugo v Mariboru; obe sta bili pomnoženi, vendar mariborska znatno bolj (pet novih litanij!); po teh dveh tipih so se potem prirejale naslednje izdaje: po ljubljanskem izdaja 1783 (v Ljubljani), po mariborskem izdaje 1770 (v Mariboru), 1784 (v Ljubljani) in 1793 (v Ptuju). Ptujska izdaja, ki je časovno zadnja, se vsebinsko popolnoma krije z obema mariborskima, razlike so edino v pravopisu in tisku. Po teh razlikah sodeč, je služila ptujski izdaji za podlago l. mariborska izdaja (1767).

---

[3]) Celotni naslov (po izvodu g. gen. Maistra): Hitra inu glatka pot, pruti nebessam. Tu je kratki inu lahki navuki, tudi vſe potrebne andohti ſa eno Duſho, katera shely po temo reunimo shiuleino enkrat tu Nebeſko veſſelje doſhezi. V' Lublani, Per Johann Georg Heptnerju. 1764. 12°. 288 str. — Prim. tudi Fr. Rebol, Čas 1907, 454—459.

[3a]) Naša knjiga 1917, 8, kjer je Knjigopisec (= dr. J. Šlebinger) ugotovil letnico po uradnih aktih. — O ostalih izdajah prim. še Simonič 408 in ČZN 1926, 21.

2. [Volkmer Leopold:] TE DEUM / LAUDAMUS. / IS / LATINSKEGA PRESTAVLENO / INO / V-PESEM SPRAVLENO / V-LETI / 1795. (V-Ptuji pritiſkano pri Franzi Ant. Schützi.) 8°. 4 nepaginirane strani [4]).

Naslovni list Malevčevega »Nebeškega pastirja«.

Pesem je izšla anonimno, vendar ni dvoma, da je prevod Volkmerjev. O tem imamo — poleg jezika, ki je izrazito Volkmerjev — več nespornih prič: S. Povoden v svojem »Bürgerliches Lesebuch« na str. 559. izrecno pravi, da je prevedel Volkmer med drugim tudi »Te Deum«[5]); prevod je z neznatnimi

[4]) ČZN 1928, 60.

[5]) Po Povodnu ima isto trditev tudi Jožef Pajek: Leopold Volkmer, Maribor 1885, 10.

izpremembami[6]) ponatisnjen v Glaserjevih »Cirkvenih pesnih« s pripombo, da je »od G. V.«, kar pomeni »od gospoda Volkmerja«; z isto pripombo je ponatisnjena pesem — dasi s številnejšimi predrugačbami — v Glaserjevih molitvenikih »Zlate bukvice« in »Marija perbežalše grešnikov«, enako v Schlörovem molitveniku »Jezus moje želje«.

3. [Malevac Gregor o.:] NEBESZKI / PASZTIR / POGUBLYENU / OVCZU / ISCHE. / Stampano vu Optuju pri Ferenczu Shüczu: / MDCCXCV. 8⁰. 34 str.

Knjižico, ki jo je v kajkavščini — kakor vsa svoja dela — napisal kapucinec Gregor Malevac, po rodu Slovenec iz Perudin pri Vinici v Beli Krajini[7]), zasleduje v bibliografiji posebna smola. Prvi jo je 1860 zabeležil v Bibliografiji hrvatski (str. 46) Ivan Kukuljević Sakcinski v sledeči, skrajno pomanjkljivi obliki: Nebeski pastir pogublenu ovcu išče. U Optuju kod Franje Schürza 1785. 8⁰. str. 34; II. izd. kod istoga 1795. 8⁰. Znatno bolje, vendar pravopisno netočno je zabeležena knjižica v Šafaříkovi Geschichte der südslawischen Literaturen (II, 372); pravilno pa se v tej zabeležbi navaja izdaja l. 1795. kot edina. Deset let po izidu Šafaříkovega dela je profesor Dav. Valenčak, ki ni poznal ne Kukuljevića ne Šafařika, knjižico nanovo odkril in poln navdušenja poročal o njej kot o »novi zvezdici na nebu slovenskega slovstva« v SN 1875, št. 170. Njegovo zmoto, izvirajočo iz pomanjkljivega bibliografskega znanja, je v istem listu zavrnil najprej Fr. Erjavec (v št. 173.), takoj nato (v št. 175.) pa v ostri, zbadljivi obliki še Mat. Valjavec; oba trdita, da Malevčev Nebeški pastir ne samo ni nikaka novost, ampak, da je razen izdaje l. 1795., ki je prišla v roke Valenčaku, izšla, kakor priča Kukuljević, še ena izdaja l. 1785. Proti temu se je upravičeno oglasil Valenčak in v SN 1875, št. 194., na podlagi Schützove avtobiografije dokazal, da je pri Kukuljeviću navedena izdaja iz l. 1785. nemogoča, ker takrat Ptuj tiskarne še sploh ni imel. Kljub tej ugotovitvi je napačna Kukuljevićeva zabeležba prešla pozneje v celoti (s potvorbo tiskarjevega imena v Schürz vred!) tudi v Simoničevo Slov. bibliografijo (str. 136), končno pa, skažena še bolj, celo v Slov. biogr. leksikon, kjer beremo, da je Nebeški pastir bil natisnjen v Ptuju 1785 in 1790 (SBL I, 636). Oboje je enostavno nemogoče, ker se je Schütz, kakor je razvidno iz uvodnih besed in kakor je pravilno poudaril že Valenčak, priselil

---

[6]) Predvsem je izpremenjena 5. kitica radi Volkmerjeve »prleške« rime:

Volkmer:	Glaser:
Tebi Ozhi vezhnemi,	Tebi, ozha! vezhnemi,
Sini, ker'ga si rodia,	Tvojemi edinem' fini,
Ino Duhi fvetemi,	Ker je s'tebe rojeni,
Ker je vſigdar s-vama bia,	Svetem Duhi, Bog edini!
Po vſem Sveiti Zirkva vſa	Po vſem fvejti zirkva vſa
Dushno zhaſt, no Hvalo da.	Dolshno zhaſt no hvalo da.

[7]) SBL II, 37.

Ptuj h koncu 18. stoletja.

Po lesorezu iz Schützove ptujske tiskarne.

v Ptuj šele l. 1792. Ker je torej Schützov ptujski tisk iz l. 1785. popolnoma izključen, moramo označiti Kukuljevićevo navedbo l. izdaje kot zmotno in jo zavrniti. Knjižica je izšla v resnici pač samo enkrat, in sicer l. 1795. Ta letnica je tudi trikrat zabeležena v knjižici sami: razen na naslovni strani[8]) še v dveh kronogramih zaključnega posvetila:

oVa naI bVDV na Chaszt, I DIkV ChrIstVsV oDkVpIteLV

koIcMV nIegoVa neVerna oVCza Vnoge VVChInILa Ie trVDe.

Končno bodi omenjeno, da tudi Malevčev biograf Vl. Dukat[9]) pozna samo izdajo iz l. 1795. —

Med izdelke Schützove ptujske tiskarne je treba šteti pač tudi lesorez, ki predstavlja Ptuj h koncu 18. stol.; vendar nam ta lesorez v sodobnem (Schützovem) odtisu doslej ni znan. Na str. 211 objavljena slika je posneta po odtisu, napravljenem približno sto let pozneje za Marburger Kurzweil-Kalender 1895 po izvirni plošči, ki se je takrat še nahajala v Kralikovi tiskarni med zadnjimi ostanki Schützove tiskarske opreme[10]). Kam je plošča (obenem z lesorezom, ki je predstavljal Maribor) pozneje izginila, se žal ne da več ugotoviti.

Kakor je razvidno iz gradiva v deželnem vladnem arhivu v Gradcu, je Schütz kmalu po prihodu v Ptuj (1793) mislil tudi na izdajanje časopisa, in sicer nemškega (»Inn- und erbländische Zeitung«). Njegova prošnja za potrebno dovoljenje pa je brez dvoma ostala brez uspeha, kajti iz te dobe je kak ptujski časopis popolnoma neznan. Pač pa vemo iz repertorijev istega arhiva, da je natisnil Schütz v Ptuju 1793 nemško pesem (ki pa se menda ni ohranila) na čast nekemu »g. dvornemu svetniku pl. Oswalderju«, pa radi te priložnostne pesmi bil obsojen na 25 gld. globe, ker jo je natisnil »samovoljno«, brez predhodnega cenzurnega dovoljenja; vendar so mu čez dve leti na posebno prošnjo kazen črtali[11]).

Več nam o Schützovem delu v Ptuju doslej ni znano. Ni pa dvoma, da je v treh letih, ko je imel tam tiskarno, natisnil več, ko je bibliografija doslej zabeležila. Morda je v starih knjižnih zbirkah — zlasti v vzhodnoštajerskih župniščih — vendarle še kaj ohranjenega; bil bi lep uspeh teh vrstic, če bi dale pobudo, da se vrsta Schützovih ptujskih tiskov — predvsem slovenskih — izpopolni.

Zusammenfassung.

Die ersten Drucke von Ptuj.

Der Verfasser behandelt bibliographisch drei Drucke von Franz Schütz, dem ersten Buchdrucker von Ptuj (1792—1795): ein slowenisches Gebetbuch (1793), das slowenische

[8]) Na str. 209 objavljena slika je posneta po izvodu drž. biblioteke v Ljubljani.

[9]) Rad 207, 143. Na tem mestu je knjižica prvič zabeležena bibliografsko točno.

[10]) Marburger Kurzweil-Kalender 1895, 20 (s prilogo, ki na eni strani predstavlja Ptuj, na drugi Maribor).

[11]) Slov. tisk II, 18.

Te Deum von Leopold Volkmer (1795) und eine religiöse Dichtung im kajkawischen Dialekte vom Kapuzinerpater Gregor Malevac (1795). Als Erzeugnisse derselben Druckerei werden ausserdem ein Holzschnitt, Ptuj gegen Ende des 18. Jahrhunderts darstellend, sowie ein deutsches Gelegenheitsgedicht (1793) erwähnt. Auf Grund archivalischer Aufzeichnungen wird schliesslich festgestellt, dass sich Schütz i. J. 1793 auch um die Druckbewilligung einer Zeitung (»Inn- und erbländische Zeitung«) beworben hat, doch höchstwahrscheinlich ohne Erfolg.

Simon Povoden.

1753—1841.

Viktor Skrabar, Rogatec.

Življenjepisi znamenitih znanstvenikov, ki so si priborili ime, niso samo dolžna ocenitev njihovih zaslug, ampak veljajo tudi za vzpodbudo, da jim sledimo. Sejali in sadili so z ljubeznijo in požrtvovalnostjo v zgodovini ali drugih vedah ter sveto čuvali tradicijo znanstvene delavnice, zato radi vidijo potomci še enkrat in v čistem veselju pred seboj njihovo bogato življenje, ki jim dviga duha, jih bodri ter krepi njihovo voljo. Podobne besede je posvetil biograf Albertu Mucharju, velikemu zgodovinarju Štajerske, in te veljajo v polni meri tudi njegovemu časovnemu in duhovnemu sodrugu, glasniku zgodovine mojega rodnega mesta Ptuja, plemenitemu in skromnemu beneficijatnemu kuratu Simonu Povodnu.

Ko je pred polstoletjem govoril učitelj v naši ljudski šoli v Ptuju o delih tega izrednega moža, smo mi otroci poslušali s spoštovanjem in pobožnostjo učiteljeve besede, vendar nam je ostala oseba Povodna zastrta slika, vsa polna mistike. Zvedeli smo samo, da je skrbno zbiral rimske kamne Poetovija in jih dal pritrditi ob mestnem stolpu; in ko smo opazovali te priče velike preteklosti našega mesta, smo zmerom zazrli pred seboj v duhu kakor v gloriji skrivnostnega moža v duhovniški obleki, ki je bil ustanovitelj tega prvega mestnega muzeja pod milim nebom (gl. sl. št. 96).

Po smrti so pozabili na starega moža popolnoma in žal niti ne vemo, kje čaka na mestnem pokopališču v Ptuju vstajenja njegovo telo. Šele poznejši orjaki duha — tako Mommsen in Conze — so zopet dvignili na beli dan Povodnovo ime in njegovo delo.

Naj bodo te vrstice, v katerih sem skušal vsaj v glavnih obrisih očrtati zaslužnega ptujskega zgodovinarja, posvečene štiridesetletnemu jubileju Muzejskega društva v Ptuju, ki mu pripadam letos že trideset let kot varuh, voditelj in mentor. Od srca se zahvaljujem vsem, ki so mi omogočili, da sem zbral te podatke, posebno še ravnateljstvu deželnega arhiva v Gradcu, ki mi je drage volje dalo na razpolago več Povodnovih rokopisov.

I. Življenje.

Kakor pravijo zapiski župnika Mateja Slekovca v arhivu Zgodovinskega društva v Mariboru, ki mi jih je dal na razpolago g. prelat dr. Kovačič, je zagledal Simon Povoden luč sveta kot zakonski sin Jožefa Povodna, zemljaka in njegove zakonske žene Elizabete, roj. Muster, dne 15. oktobra 1753 v Vrhovcih (Langegg), kar je razvidno iz krstnih bukev tom. 3., pag. 339 župnije Luče (v Avstriji). Vrhovci so nekdaj spadali namreč v lučansko župnijo in so prišli šele pozneje k župniji Sv. Jurija na Pesnici ali kakor jo še imenuje Povoden: Localie St. Georgen bei Witschein. O tem piše Povoden v svojem »Hauptpfarrliches Geschichtenbuch« (21)[1]), str. 372 (isto str. 514, kjer pomotoma opisuje še enkrat lokalijo Sv. Jurija pri Svečini):

»Auch die benachbarten Häuser von der Glanz, (nördlich von Langegg) und von dem Weingebirge Langeck gehören anher, weshalben mein Bruder Joseph Povoden, Bauer des Langeneckes sammt seiner Gattin, welche am 1. Jänner, und er am 23. Juni 1835 entschlief, nicht mehr wie unsere Vorvordern nach St. Niklä in Leutschach, sondern nach St. Georgen bey Witschein beerdigt worden ist im 64ten Jahre seines Greisenalters. Ruh und Friede dessen dortiger Asche!«

Kraj Vrhovci leži danes tik ob jugoslovansko-avstrijski meji, toda že v sosednji državi, na polovici pota med Zgornjo Sv. Kungoto in Lučanami. Žal nisem mogel dognati, kje je obiskoval Povoden trivijalko. V njegovem rokopisu »Beytrag zu einer steyermärkischen Kirchengeschichte« (15), čitamo pri fari Zgornja Sv. Kungota v poglavju o mladostnih letih (str. 184) sledeče:

»Eines unglücklichen Vorfalles, der sich im obbesagten Jahre (1763), da noch das Wetterläuten allgemein üblich war, mit mir, Verfasser dieses kirchlichen Beytrages zur steyrischen Geschichte in St. Kunigund ereignete, will ich zur Warnung eines Andern nicht unberührt lassen. Denn eben zum Läuten gegen das Ungewitter lockten mich meine Mitschüler: und weil ich allein, früher als die Übrigen weggieng, warf ich mir :/von der letzten Thurmstiege auf den Musikchor herabfallend:/ den rechten Arm aus. Ohne Herbeiholung eines verständigen Wundarztes richtete denselben nur ein Unkundiger kaum halb ein: hieraus entstand eine brandartige Entzündung und die Lähmung des rechten Arms, der noch ziemlich brauchbar :/Dank dem Herrn:/ meiner zehnjährigen, jugendlichen Unbesonnenheit ewiger Zeuge sein wird. Traurig wenn Anverwandte oder Erzieher kein wachsames Auge auf Kinder werfen, ihnen jeden Ausgang frei gestatten und da keine aecht ärztliche Heilung besorgen, wo sich Unglücksfälle ereignet haben; traurig ist ein solcher K o s t o r t, weil eben hieraus manches Unglück quillt, dem oft nie mehr kann abgeholfen werden.«

Isto pove na str. 425 »Hauptpfarrliches Geschichtenbuch«. Iz tega lahko sklepamo, da je Povoden obiskoval šolo pri Zgornji Sv. Kungoti.

Ko je bil dovršil v Gradcu gimnazijo in filozofijo (Wurzbach XXIII. 179—180, kjer pa je več netočnosti), se je posvetil študiju teologije. Žal mi doslej ni bilo mogoče zasledovati nadaljnji študij Povodnov, ker po izjavi teološkega dekanata graške univerze z dne 10. avg. 1932 ni študijskih aktov

[1]) Številka se (tu in pri poznejših navedbah) nanaša na seznam Povodnovih del v 2. delu tega članka.

(Prüfungsprotokolle etc. iz let 1770—1776) več na dekanatu in je bilo brezuspešno tudi iskanje v arhivih deželne vlade in univerze. Tudi na sekovskem ordinarijatu nisem mogel zvedeti doslej nič določnega.

Tako mora zaenkrat ostati nerešeno celo vprašanje, kedaj je bil Povoden ordiniran. Po Slekovčevih zapiskih je bil »ad tit. subditorum in Witschein« 16. maja 1776 posvečen za subdijakona, 19. maja za dijakona in 21. maja v mašnika. Povoden sam pa navaja kot dan posvetitve 21. sept. 1776 (gl. citat na str. 216), kar bo najbrž pravilno; isti datum stoji namreč tudi v sekovskem šematizmu 1840, str. 77: »zum Priester geweiht am 21. September 1776«.

Po naslednjem dekretu iz ptujske proštijske biblioteke (v rokopisu »Schematismus Totius Venerabilis Cleri in Districtu Pettovionensi . . .«) je bil nameščen za kaplana pri Sv. Janžu v Čakavski dolini 21. februarja 1777:

Lecturis Salutem in Domino Präsentibus Multum Reverendo Dno Simoni Povoden diecesis Salisburgensis Presbytero rite examinato, et â me approbato facultatem do per Districtum meum Archidiaconatum intra Muram et Dravum excipiendi Confessiones poenitentium et Caetera officia Curati obeundi, quo tempore in Parochiali Cooperatura ad Sanctum Joannem in Saggathal perstiterit, monetur attamen ut Circa casus reservatos ligatam Suam jurisdictionem meminerit neque pro Confessionali consideat nisi Stolla et pellices(!) vestitus. Ecclesiasticisque moribus et virtutibus praefulgeat. dabam 13tio februarij Anno a nato Salvatore Millesimo Septingentesimo Septuagesimo Septimo

Josephus Wenceslaus Stöger
L. S. Archi=Diaconus in Strassgang.

20. februarja 1784 je bil premeščen k Sv. Lovrencu v Slov. goricah, a je ostal tamkaj le prav malo časa: 24. oktobra istega leta je šel kot »Capellanus Xenodochii« v Ptuj, kjer je postal 29. junija 1793 kurat Golobovega beneficija. To službo je opravljal do 1. avgusta 1837, ko je stopil v zasluženi pokoj, star 84 let. Umrl je 6. novembra 1841 ob osmih zjutraj za starostno oslabelostjo v hiši št. 12, sedanji Murščevi ulici št. 14 (gl. sl. št. 95); pokopali so ga 8. novembra 1841 na mestnem pokopališču. Sprevod je vodil dekan in mestni župnik Meglič[2]).

K temu ogrodju Povodnovega življenjepisa, ki je v glavnem posnet po Slekovcu, se je iz Povodnovih lastnih spisov in nekaterih drugih virov dalo dognati še nekaj dopolnil, ki so sicer skromna, ki pa jih kot gradivo vseeno objavljam, deloma v slovenskih posnetkih, deloma v izvirni obliki.

O Golobovem beneficiju na Ptuju, ki ga je užival 44 let, piše Povoden obširno v rokopisu »Hauptpfarrliches Geschichtenbuch« (21) od str. 18 naprej. Kar stoji tu o ustanovitvi in početkih beneficija, je v posnetku objavil že M. Slekovec[3]), zato tega ne navajam. Doslovno pa naj sledi, kar piše Povoden o sebi (l. c. str. 19):

---

[2]) Mrtvaška knjiga mestne župnije v Ptuju, str. 31.

[3]) Slekovec M., Škofija in nadduhovnija v Ptuji, Maribor 1889, 132—133.

»Simon Povoden 1793 von 29 Junii an bis 1837 liess manches Merkmahl der Wohltätigkeit nach sich: erneuerte das baufällige Kuratenhaus in der Stadt, stellte die Weinzerleyen sammt der Herrnwohnung in Gabernig allseitig her, legirte einen Acker mit der bestimmten Kapitalssumme pro fundo instructo beneficii Gollobiensis, vermehrte den Fond des Bürgerspitals, und der Krankenanstalt in Pettau dermassen, dass von den Zinsen ein stetes, immer dauerndes Krankenbett kann erhalten werden : schrieb endlich nicht einzig diese Hauptfarrliche Geschichte, sondern noch nebenbey andere Notizen, deren Kenntniss vielen Nachkommen sehr willfährig, werth und erwünschlich seyn wird. Geboren am 15. Oktober 1753 in Langegg :/ehehin nach Leutschach, jetzt nach St. Görgen bey Witschein eingepfarrt:/ Priester seit 21. September 1776, kömmt als Kaplan nach St. Johann im Saggathal den 21. Februar 1777, nach St. Lorenz in Windischbücheln den 20. dto 1784, nach Pettau den 24. Oktober des nähmlichen Jahres, allwo derselbe noch mit 83 Jahren seines Greisenalters die Spital- und Kaplansdienste verrichtet hat, ohne sich der Thätigkeit entziehen zu wollen.«[4])

V istem rokopisu se tičeta Povodna še dve beležki: ena (na str. 22) relikvij sv. Dizme, druga (na str. 34) ustanove v znesku 200 fl. za župnijo Sv. Lovrenca v Slov. goricah. Beležki se glasita v izvirniku:

»Dismas Schmidt, obbenannter Kuratpfründner (Exquardian des 6. 3. 1786 aufgehobenen Capuzinerklosters in Pettau) besass lebend die Reliquien des heiligen Dismasen seines Klosterpatrons : da dieses authentisierte Heiligtum 1794 an mich gedieh, will ich hiemit angeordnet haben, dass selbes zu der gleichnamigen Kapelle Sancti Dismä geopfert als Denkmahl bleiben soll.«

»... das zweite Kapital aber per 200 fl. Simon Povoden Gollobischer Kurathenbenefiziat in Pettau zur Kirche St. Lorenz 1833 sogestaltig legiret hatte, dass für ihn und alle Priester der Seggauer Diözese alljährig sechs heilige Messen sollen entrichtet werden.«[5])

Za ilustracijo Povodnovega položaja v bolnici prihaja v poštev sledeča beležka v že omenjenem rokopisu »Schematismus ...«:

Curati Primarii vulgo Sturrl (?) Priester simul etiam Capellani Xenodochii.

Nomen: Simon Povoden Leutschachensis 1784. Duratio officii: Functus officio per 9 annos; cessavit Xenodochium pro sacerdote 1787, ita quidem ut ab hoc anno nec cubiculum, nec ligna, nec reditus percipere liceat.

Gori navedena ustanova v znesku 200 fl. se omenja tudi v rokopisni kroniki Sv. Lovrenca v Slov. goricah, ki jo je 1888 sestavil M. Slekovec; pristavljena pa je s svinčnikom pripomba župnika Meška, da ustanova ne obstaja več. Na istem mestu je zabeležil Slekovec tudi Povodnov življenjepis in naštel njegove rokopise.

Na zadnji strani bogato pozlačenega tabernaklja v glavnem oltarju šentlovrenške cerkve se nahaja na deski sledeči napis v črni barvi:

»Tabernaculum hoc et altare majus S. Laurentii marti. atque altaria minora S. Crucis

---

[4]) O istem beneficiju govori Povoden tudi v rokopisu št. 15 od str. 49 (v prepisu ptujskega Muz. društva od str. 69) naprej, kjer še omenja: »P. legte eine Messenstiftung an, und machte 80 fl. inventarisch, damit sie qua (!) fundus instructus jedem Pfründner stets ausgehändiget werden sollen«.

[5]) V rokopisu št. 15 se na str. 23 ss. v zvezi s cerkvijo Sv. Lovrenca v Slov. goricah omenja: »Der Stiftskaplan ... beziehet bei Antretung der Pfründe nicht mehr 135 fl, welche Simon Povoden Kurat-Benefiziat in Pettau ad fundum instructum der obbesagten Pfarre St. Lovrenzen in Windischbücheln schon 1796 baar erlegte, aber 1824 wieder zurückbekam«.

et S. Joannis Nep. curis et impensis R. D. Simon Povoden curati petov. et parochianorum erecta sunt anno 1830.«

V matrikah šentlovrenške župnije se kot vpisovatelj pojavi Povoden s 1. marcem 1784.

Kot dobrotnika in podpiratelja omenja Povodna tudi F. Raisp v svojem delu »Pettau, Steiermarks älteste Stadt. Graz 1858«. Pri opisu cerkve sv. Jurija (str. 22) pravi, da je stroške za gotski portal, ki ga je 1840 izdelal domači stavbenik Janez Fahr, kril Simon Povoden, »za Ptuj tako zelo zaslužni duhovnik in zgodovinar«. Enako ga imenuje v zvezi z mestno bolnišnico, kjer poroča, da je daroval zanjo Povoden 800 fl. C. M., ker so za gradnjo in opremo razpoložljiva sredstva bila premajhna (str. 232). Še enkrat ga med dobrotniki navaja na str. 233.

Da je 100 fl. daroval za glavni oltar mestne župne cerkve v Ptuju, čitamo v rokopisu »Collectanea etc. Archiparochialis Ecclesiae Poetoviae« (str. 121), ki se hrani v knjižnici ptujske proštije.

Povodnovo socijalno mišljenje in udejstvovanje ilustrira njegov opis ptujskega požara 1805, kakor ga je zabeležil v »Collectanea«:

Feuersbrünste.

Die vierte Feuersbrunst, nicht anderst als ob sie das (!) Gedächtnisfeier einer hundertjährigen, schaudervollen Begebenheit gleichsam erneuern wollte, erschreckte die Insassen von Pettau ungemein. Denn es war eben ein Viertl nach 7 Uhr Abends, wo die Pferdestallung des Schwarzadlerwirtes dem Minoritenkloster gegenüber am 4ten 8ber 1805 ganz plötzlich zu brennen begann, ohne dass man darnach zu erheben vermochte, ob der unglückliche Brand durch die eigenen Hausleute des Gastgebers Joseph Bresnig, oder durch jemand Fremden entstanden sei. Da dieser sehr schnell entstandene Brand auf die rückwärtigen Gebäude augenblicklich sich hinwarf, so hat selber in etwelchen Stunden 25 Häuser in der Postgasse auf beiden Seiten nebst den Fleischbänken dergestalten verwüstet, dass die meisten Düppelböden entweder ganz einstürzten oder den Einsturz drohend frisch mussten erneuert werden.

Übrigens konnten die zuletzt Verunglückten ihre Gerätschaften noch völlig retten, obschon die Ersteren einen Theil derselben aufzuopfern bemüssigt waren. Zum Glücke der andern wehte eben kein starker Wind und auch der wenig wehende nahm seine Richtung nur dem Draustrom zu, folglich hatten sie desto weniger zu fürchten und konnten nur einzig auf die Rettung ihrer Mitbürger bedacht seyn. Demungeachtet ist trotz aller Thätigkeit die Postgasse, wie gesagt, fast ganz samt den Häusern gegen das Wasser in den kläglichsten Zustand versetzt worden. Ich selbst war Augenzeuge dieses fürchterlichen Vorfalls, trug auch durch brüderliches Zureden und eigenes Handanlegen theils zur Ordnung, theils zur Löschung des Brandes nach meiner priesterlichen Möglichkeit bei, blieb lang nach Mitternacht auf der Brandstätte und hielt am 13ten 8ber in der hiesigen Stadtpfarre eine passende Predigt zum Besten der Verunglückten. Daher geschah es, dass noch den nämlichen Tag nach dem Mittagessen die vorhabende Brandsammlung bei der übrigen noch unbeschädigten Bürgerschaft von dem wohl edlen H. Joseph Neumann, damaligen Pächter in Oberpettau und H. Joseph Seraphin pensionierten Exverwalter der hochgräfl. Herrschaft Athems in Wurmberg gemeinschaftlich mit einem Bürger Johann Stanzer, der zugleich Vater der Institutsarmen war, alsogleich vorgekehret(!) wurde. Diese Sammlung war so glücklich, dass sie im ganzen (die Stadt allein betreffend) 3666 fl zusammenbrachten. Weswegen man eine eigene Feuerkommission einsetzte, damit sowohl dieses Geld, als auch das andere von auswärtigen Städten,

Marktflecken etc. einlaufende Almosen welches sich auf 3381 fl. 20 kr. belief, ebenmässig konnte vertheilet werden, auch wirklich nach Mass des erlittenen Schadens ebenmässig vertheilt worden ist.

V istem rokopisu se na dveh mestih govori o Povodnovi upokojitvi. Na str. 311 se nahaja o tem prepis sledečega odloka:

Der Invaliden-Civilkaplan zu Pettau Simon Povoden, dessen von dem Invalidenhause mittels Bericht vom 3. Dezember 1836 N. 1777 hieher eingesendetes Gesuch um eine Gnadengabe ad dies vitae von hieraus dem k. k. Hofkriegsrate zur hohen Entschliessung vorgelegt wurde, hat nach der hierüber so eben herabgelangten hohen Hofkriegsräthlichen Entscheidung vom 20. Jänner l. J. 1837 N. 207 wohl den Anspruch auf die Diözesan-Defizienten-Versorgung, niemahlen aber auf die so genannte Ergetzlichkeit (!) von 150 fl. C. M. deren Genuss S. Majestät nur lange dienenden und im Dienste unfähig gewordenen Feldkaplänen zu bewilligen geruhen . . .

Alles, was die oberste Militärverwaltung für diesen so weit vorgerückten Greis thun kann, ist, dass demselben mit dem vorerwähnten Rescripte in Berücksichtigung seiner 52 jährigen aushilfsweisen Dienstleistung bey den Kranken des eigenen Invalidenspitals eine Remuneration von Hundertfünfzig :/150:/ Gulden Münze ein für alle Mahl bewilliget wird . . .
Graz den 8. Februar 1837 im Namen S. Durchlaucht des kommandierenden Herrn Generalen.

Pudoll mp.

Div. N. 203 bey der protokolliert. Grätz am 12. Februar 1837 B. M. 270

Vidi Pettau 14. Februar 1837 Fröhlich Kriegskommissar.

Na str. 312 istega rokopisa čitamo, da je z odlokom gubernija št. 10617 z dne 28. junija 1837 Povoden bil upokojen in se s tem odpovedal službi v bolnici in kot beneficijat.

Tudi že znani nam »Schematismus Totius Venerabilis Cleri in Districtu Pettovionensi«, ki ga je 1755 spisal dekan in nadžupnik Franc Ignacij grof Inzaghi in se sedaj hrani v knjižnici ptujske proštije, vsebuje nekaj gradiva o Povodnu, in sicer v poglavju »Verdiensten Tabelle der hochw. Herrn Pfarrer und Kapläne im Kreisdekanatsbezirke Pettau«, ki ga je sestavil in vpisal v rokopis l. 1816. dekan Karl Jožef Kellner. Navaja najprej Povodnove življenjepisne podatke, ki pa niso povsem točni[6]), nato govori o njegovem katehetskem delu in zaključuje:

Besondere Verdienste.

Nebst der wöchentlichen Schulkatechetik der Marktjugend in Arnfels so wie der Schulkinder zu St. Johan in Sagathal und S. Lorenzen hat obgenannter auch in den dortigen Gebirgsgegenden besonders ihn noch die grosse Pfarr S. Johan zurtheilt wurde, nicht nur der Jugend, sondern auch den erwachsenen zur Sommerszeit an Sonn und Feiertagen in entfernten Ortschaften den nöthigen Religionsunterricht nie unterlassen.

Zufriedenheitszeugnisse.

Da es zu seiner Zeit nicht üblich war, Zufriedenheitszeugnisse auszufertigen, giebt ihm sein eigenes Gewissen den Trost, seine Pastoralpflichten auf das genaueste erfühlet zu haben. Für

[6]) Navaja med drugim, da je pastiroval Povoden tudi v Arvežu, kar je gotovo pomota, kajti Povoden sam tega nikjer ne omenja.

dermalen kann der gegenwärtige Pfarrvorsteher diesem Priester das Lob nachsagen, dass er zur Beförderung des jugendlichen Unterrichts durch seine sehr nützlichen Reden alles mögliche beiträgt. Er beweiset dadurch, dass er als wahrer Schulfreund rede und da er überhaupt sich ganz dem Studio widmet und hiemit auch die dermaligen Erziehungsschriften gern liest, so sieht er von selbst ein, dass heutzutags nichts notwendiger seye, als wie öfters, desto besser auf der Kanzel von der Nothwendigkeit des Schulschickens zu sprechen.

V knjižnici urada štajerske deželne vlade v Gradcu (odd. V., poljedelstvo in gozdarstvo) se nahaja popis članov Kmetijske družbe (Landwirtschaftsgesellschaft) iz l. 1822. Na str. 153 je pod štev. 1664 naveden Povoden Simon kot pravi član in ima tudi v tamkajšnjih matrikah isto številko.

Po srečnem slučaju sem v sejni dvorani imenovanega urada med mnogimi slikami članov (med katerimi jih je več s Spodnjega Štajerskega) našel tudi Povodnovo oljnato sliko. Posnetek sem dal na razpolago pisatelju »Zgodovine slov. naroda« dr. J. Malu, ki je sliko objavil na str. 483 svoje »Zgodovine«. (Gl. tudi prilogo št. 93.)

Omenjena je Povodnova slika tudi v katalogu kulturnozgodovinske razstave v Gradcu l. 1883. na str. 47, kjer je naveden Povoden med 46 člani, ki so 1819 ustanovili Kmetijsko družbo. (V tej zbirki je tudi slika Povodnovega zemljaka Mihaela Selinška iz Lancove vasi pri Ptuju.)

Končno naj sledé podatki za Povodnov pogreb, kakor so navedeni v pogrebnem protokolu z dne 8. nov. 1841:

	fl.
Pfarrliche Stole	4.—
Grossgeläut durch 3 Stund	15.—
Pulsanten	2.33
Grabstelle	1.—
Bahrtuch	1.—
6 Fakeln à 15	1.30
6 Leuchter zur Bahr	24
Crucifix	15
7 Leichenmäntel	21
Zügenläuten	1.—
Messnergebühr	1.20
Bahre	30
Schifl Rauchf.	6
Kreuztrager	6
Kirchendiener Ministrant	48
Weihrauch	6
Leichengesang	2.—
Für das Abhalten des Todtenoffiziums libera und Assistenz:	
3 Choralisten / Pfeder, Wondisch, Oberhaus	1.30
4 Priester / Krsd. Klsch. Bzbk. Frass. a) fürs Offic 33, b) Assistenz 30, c) libera 15	4.30
Gesungenes Seelamt :/H. Kreisd.:/	1.30
Regenschori / Pfundner	1.—
Organist	1.—
Cantor, Subcantor / Wondisch, Oberhaus	1.—

Diskant Altist / Wolfin Kostlein 30
Bassist, Tenorist / Kazianisch, Albrecht . . . . . 1.—
Blaser / Tscheh, Kolaritsch, Jerhan, Witman. — Musikanten / St. Urban Golob . . . . 3.—
Calcant 15
II. Seelenamt nach Beerdig. 1.30
Organist, Musikanten 7.30
Calcant 15
Schwarzbedekung des Hochalt 1.30
Affigierung der Todtenköpfe . . . . . 1.—
Libera am Chor . . . . . 2.—
Geläut . . . . . 5.—
Pulsanten 51
Kirchendiener, Ministranten 48 kr., Stpl 15 . . . . . 1.03

Specificiert den 25. Febr. 1842 mit 67 fl. 53.

Von der besagten Summe 67 fl. 53 kr. wurden 1 fl. 8 kr. von dem Ortsgerichte Oberpettau für abgeführte Depositengebühr zum Magistrat Pettau zurückbehalten.

Žal se kljub vnetemu iskanju doslej ni dal najti Povodnov zapuščinski akt, v katerem bi nas zlasti zanimala oporoka, ker bi nam brez dvoma marsikaj povedala o veliki Povodnovi dobrodelnosti in plemenitosti.

2. Dela.

Skoraj vsa Povodnova dela so ostala v rokopisih. Shranjeni so njegovi rokopisi večinoma v deželnem (joanejskem) arhivu v Gradcu, enega hrani proštija v Ptuju, enega Študijska knjižnica v Mariboru (last Zgodovinskega društva). Joanejskemu arhivu je skoraj vsa svoja dela poklonil 20. septembra 1827 Povoden sam, kakor poroča M. Slekovec v rokopisni župni kroniki Sv. Lovrenca v Slov. goricah.

Prvi seznam Povodnovih rokopisov je objavljen v »Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermark« X (1861), str. 33—34. Naštetih je tam med novo pridobljenimi (glede Povodna morda pravilneje: novo uvrščenimi) rokopisi pod številkama 256 in 257 26 Povodnovih del, ki pa so označena večinoma samo s kratkimi naslovi, brez drugih pojasnil. Točnejša je zabeležba v katalogu joanejskih rokopisov, ki sta ga sestavila J. Zahn in A. Mell (Publicationen aus dem steiermärkischen Landesarchiv. A. Kataloge. I. Joanneumsarchiv. 1. Handschriften. Katalog der Handschriften . . . Graz u. Leipzig 1898). V obliki, kakor so navedeni in opisani rokopisi v tem katalogu, jih hočem posneti tudi v naslednjem seznamu.

Glede razvrstitve sem se držal, kolikor je bilo mogoče, kronološkega načela. Razen 19 rokopisov, ki so označeni z letnicami in pri katerih je radi tega uvrstitev bila dana sama po sebi, sem se iz vsebinskih razlogov odločil za kronološko uvrstitev še pri nedatiranem rokopisu št. 4 ter pri rokopisu št. 14. Ostale nedatirane rokopise sem združil na koncu, ker za njihovo kronologijo ni trdne opore. Ni pa dvoma, da vsaj nekateri od njih spadajo med

Povodnova starejša dela, tako n. pr. raznovrsten drobiž o Ptuju, ki ga smemo smatrati po vsej verjetnosti pač za pripravljalna dela za poznejši sintetični »Bürgerliches Lesebuch« in bi iz tega razloga najbrž smeli staviti dotične rokopise pred l. 1820.

Pri rokopisih, shranjenih v Gradcu, navajam na koncu (v oklepaju) signaturo, pod katero so uvrščeni v joanejskem arhivu in zabeleženi v gori navedenem katalogu, pri čemer [v oglatem oklepaju] dostavljam tudi staro signaturo; pri rokopisih, ki so bili našteti že v »Mitteilungen« 1861, je z označbo M. in odgovarjajočo številko navedeno tudi to. Kratice: pap. = papir; str. = stran(i); l. = list(i).

1. Pap., 4°, 120 l. 1809.

Merkwürdigkeiten der einstigen und jetzigen Stadt Pettau. — L. 29a: Versuch einer alten und neuen Geschichte von der Gegend und Stadt Pettau nebst anderen Denkwürdigkeiten in Untersteyermark. (831 [2743]. — M. 16, z letnico 1807.)

2. Pap., 4°, 123 str. 1813.

Ein Allerley von Geschichten, Genealogien und mehr anderen Denkwürdigkeiten der Stadt Pettau. (823 [2726]. — M. 9.)

3. Pap., 4°, 327 l. 1816.

Ein seltenes Allerley von verschiedenen Geschichten der Stadt Pettau, auch andern Denkwürdigkeiten. I. (820 [2720]. — M. 11.)

4. Pap., 4°, 352 str.

Fortsetzung des seltenen Allerleys. (836 [2749]. — M. 12.)

5. Pap., 4°, 188 str. (na koncu nepopolno). 1819.

Beytrag zu einer steyerischen Kirchengeschichte von den meisten Landpfarren des Marburger Kreises, wie auch von alten Stiftern und Klöstern, die annoch bestehen oder schon aufgelassen sind. (834 [2747]. — M. 2.)

6. Pap., 4°, 293 str. 1820.

Beytrag zu einer steyerischen Kirchengeschichte von allen Stiftern und Klöstern, welche in unsrer Steyermark annoch bestehen und schon aufgelassen sind. (1828 [2739]. — M. 3.)

7. Pap., 4°, 711 str. (Na str. 712 je s poznejšo, morda Cvetkovo roko vpisanih par kronikalnih beležk za l. 1843.) 1820.

Bürgerliches Lesebuch, in welchem nebst der alten, und neuen Geschichte der Römerstadt Pettau auch andere Geschichten, und Denkwürdigkeiten von allen Jahrhunderten her bis auf das Jahr 1818 enthalten fasslich dargestellet werden. (Rokopis se je hranil svojčas, kakor priča Macun, v proštiji v Ptuju, prešel odtam v roke M. Slekovca, od tega pa v last Zgod. društva v Mariboru, ki ga hrani sedaj med zbirko rokopisov — pod signaturo 78 — v mariborski Študijski knjižnici; v isti zbirki se — pod signaturo 79 — nahaja tudi nepopoln Slekovčev prepis rokopisa iz l. 1880.)

8. Pap., 4°, 137 l. 1820.

Brauchbare Anzüglichkeiten aus Welt- und Kirchengeschichte entlehnt. (838 [2751]. — M. 7.)

9. Pap., 4°, 269 str. Po navedbi v »Mitteilungen« iz l. 1824.

Denkwürdigkeiten der Pfarre Ehrenhausen. — Str. 6: Stammtafel der Fürsten von Eggenberg. — Str. 37. Copien Hohenmauthen betreffend. — Str. 99. Beschreibung von Oberpettau. — Str. 111. Invalidenhaus (zu Pettau). — Str. 121. (Razni manjši članki.) (850 [2782]. — M. 6.)

10. Pap., 4°, 508 str. 1822.

Bürgerliches Lesebuch, worin nebst der alten und neuen Geschichte der Römerstadt Pettau auch andere Geschichten ... bis auf das laufende Jahr 1822 enthalten sind. 1. Theil. (177 [943].)

11. Pap., 4°, 358 str. 1825.

Bürgerliches Lesebuch, worin nebst alter und neuer Geschichte der Römerstadt Pettau auch andere Geschichten und Denkwürdigkeiten von allen Jahrhunderten bis auf das laufende Jahr 1825 enthalten sind. 2. Theil. (305 [1243].)

Rokopisa 10 in 11 odgovarjata rokopisu št. 7, in sicer rokopis št. 10 stranem 1—471, rokopis št. 11 pa stranem 472—711 rokopisa št. 7. Muzejsko društvo v Ptuju je dalo oba ta rokopisa (10 in 11) prepisati, in sicer tako, da strani točno odgovarjajo izvirnikoma. Prepisa se hranita v muzejski knjižnici v Ptuju pod signaturo D 63.

12. Pap., 4°, 386 str. 1825.

Geschichtlicher Entwurf von der Stadt Pettau. Mit einigen Ansichten des Königthums Ungarn. (835 [2748]. — M. 13.)

13. Pap., 4°, 212 str. 1825.

Kurze Darstellung geschichtlicher Denkwürdigkeiten von der Stadt Pettovio in Untersteyermark, auch von Pannonien und Ungarn, seither selbes ein Königthum ist. (832 [2744]. — M. 14.)

14. Pap., 4°, 198 str.

Anhang von Pannonien und Ungarn bis zur Krönung Karoline der Königinn i. J. 1825. (847 [2778]. — M. 15.)

Rokopisa 13 in 14 nista pisana s Povodnovo roko.

15. Pap., 4°, 525 str. 1826.

Beytrag zu einer steyermärkischen Kirchengeschichte von allen Slovenen, wie auch von den deutschen Pfarreyen, Kuratien und Filialen des ganzen Marburgerkreises. 1826. I. Band. (481 [2152].)

Tudi od tega rokopisa hrani Muzejsko društvo v Ptuju prepis, katerega mu je 1924 darovala ga. Vera Simonič-Blumenau. Napravil ga je najbrž prastric darovalke, dekan Jožef Simonič (1813—1895). Strani prepisa, ki ima signaturo D 50, se z izvirnikom ne strinjajo. — Pod isto signaturo se nahaja tudi delni prepis naslednjega rokopisa, in sicer začetek, strani 1 do 74, 6. vrsta.

16. Pap., 4°, 421 str. 1826.

Beytrag zu einer steyermärkischen Kirchengeschichte von allen Stiftern und Klöstern, welche in unsrer Steyermark annoch bestehen oder schon aufgelassen sind. II. Band. (471 [2118].)

17. Pap., 4°, 327 str. 1827.

Kurze Darstellung geschichtlicher Denkwürdigkeiten von der Stadt Poetovio in Untersteyermark, auch von Pannonien und Ungarn, seither selbes ein Königthum ist. (196 [963].)

18. Pap., 2°, 169 l. 1830.

Antiquitaeten Poetoviens. Abbildungen der römischen Votiv- und Begrabungssteine sammt einer Erklärung; Aufschriften aller Häuser und Grabstätten des bürgerlichen Friedhofes; auch Urkunden und Begebenheiten, welche das Schloss und die Stadt Pettau seit altersher betreffen. (824 [2730]. — M. 1.)

19. Pap., 4°, 9 l. 1831.

Notizen von dem bürgerlichen Armenspitale in Pettau, wie auch von der dortigen Krankenanstalt. (818 [2718]. — M. 18.)

20. Pap., 8°, 234 str. (z 61 slikami). 1832.

Abbildungen aller in Pettau und dessen Umgegend befindlichen Denksteine nebst einer gewagten Erklärung ihrer Aufschriften. (180 [946].)

21. Pap., 4°, 548+6 str. 1833.

Hauptpfarrliches Geschichten-Buch, worin manche Denkwürdigkeiten theils von der Stadt Pettau, theils von andern hiesigen Kreisdecanaten untergeordneten Pfarreyen, derselben Urkunden und Stiftungen wörtlich enthalten zu lesen sind. (Rokopis je last proštije v Ptuju. Vezan je v usnje z osmimi ogelnimi okraski iz kovanega železa in z medeno zaponko (druga manjka). Predgovor je pisan v Ptuju 25. febr. 1833.)

22. Pap., 4°, 10 l.

Notaten aus Urkunden des Frauenstiftes Studenitz. (1121 [3720]. — Zahn-Mell pripisujeta rokopis XVIII. stoletju; če je to datiranje pravilno, bi bil to najstarejši Povodnov rokopis.)

23. Pap., 4°, 2 zv. 571 str.

Versuch einer alten und neuen Geschichte in Bezug auf die Stadt Pettau und ihre Gegenden nebst andern Denkwürdigkeiten. (837 [2750a—b]. — M. 4—5; pri rokopisu 4 stoji tu letnica 1814.)

24. Pap., 4°, 14 l.

Das einstige Pettau, wie es war, auch das jetzige, wie es ist. (821 [2711]. — M. 21.)

25. Pap., 4°, 154 l.

Beschreibung der Stadt Pettau. (825 [2731]. — M. 8.)

26. Pap., ozka 8°, 32 l.

Notizen von den römischen und Civilalterthümern Pettaus. (844 [2772]. — M. 23.)

V rokopisu je možna poleg Povodnove še druga roka.

27. Pap., 8°, 10 l.

Beschreibung der Stadt Pettau, so sich im Archive des dasigen Minoritenconvents auffand (922 [3080]. — Prvih pet listov rokopisa vsebuje Diarium des Kaspar Adleschitsch zu Grosssonntag: o vpadu Krucev l. 1704.)

28. Pap., 4°, 27 l.

Gesichte (!) des uralten Seraphischen Minoritenklosters in Pettau. (817 [2717]. — M. 17.)

29. Pap., 4°, 9 l.

Geschichtlicher Entwurf von dem Schulwesen in der Stadt Pettau. (829 [2740]. — M. 19. — Uvod je pisan z drugo, ne s Povodnovo roko.)

30. Pap., 4°, 18 l.

Geschichte der Türken seit selber Zeit, in welcher sie zuerst in die Erbländer Oesterreichs eingebrochen sind, aus ächter Quelle gesammelt. (819 [2719]. — M. 10.)

31. Pap., 4°, 36 str.

Geschichtliche Notizen von der steyermärkischen Kreisstadt Cilli. (822 [2724]. — M. 20.)

32. Pap., 4°, 6 l.

Pfarrliche Notizen von Maria in Liechteneck, von der Kirche der h. Dreyfaltigkeit und Kuratie des h. Geistes in der Kollos. — L. 3a: Lebensgeschichte der h. Hemma, welche in dem Gurker Sprengel bekannt ist. (833 [2745]. — M. 25. — Življenjepis sv. Heme je pisan z drugo, ne s Povodnovo roko.)

Razen teh rokopisov, ki so ohranjeni in v točni evidenci, je treba navesti še štiri, o katerih imamo samo posredna poročila. Seznam v »Mitteilungen« 1861 našteva med drugim sledeče tri rokopise, ki jih Zahn-Mell v svojem katalogu ne navajata:

33. Notizen von Pettau. (M. 22.)

34. Notizen des bürgerlichen Spitals in Pettau. (M. 24.)

35. Beschreibung der Vikariatspfarre St. Maria im Wurmberg. (M. 26.)

Dr. Ernst Hilarius Fröhlich pa omenja na str. 110 svoje monografije »Bad Rohitsch« (Wien 1865), da so tamkajšnji rimski spomeniki s posebno skrbnostjo opisani in narisani v rokopisu, ki se hrani v c. kr. kabinetu novcev in starin na Dunaju in ki ima sledeči naslov:

36. Antiquitäten Pettoviens in Untersteyer, von Simon Povoden, Beneficiat und ergrauter Curat des Invalidenspitals zu Pettau 1828.

Če teh zadnjih štirih, samo posredno izpričanih rokopisov ne upoštevamo in razen tega odštejemo rokopisa št. 13 in 14, ki nista pisana s Povodnovo roko, ampak ju je posnel neznan prepisovalec (brez dvoma po rokopisu št. 12), imamo ohranjenih 30 izvirnih Povodnovih rokopisov.

Ob tej množini rokopisnega gradiva preseneča, da ni izdal v tisku Povoden skoraj ničesar. Mommsen (gl. spodaj!) omenja njegovo sotrudništvo pri Hormayrjevem »Archivu« in »Wiener Jahrbücher«, vendar brez točnejših podatkov. »Archiv« je (pod izpremenjenim naslovom »Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst«) v letniku 1829, str. 585, 621, 644, 677, 810 priobčil razpravo »Denkmäler des Mittelalters in der österreichischen Monarchie: Pettau«. Kaj je izšlo v »Wiener Jahrbücher«, mi ni znano.

Da je objavil Povoden tako malo v tisku, je obžaloval že K. Schmutz, ki govori o njem v svojem delu »Historisch-topographisches Lexikon« (III. del, str. 201) in se sklicuje nanj tudi v članku o Ptuju (l. c. str. 123—124), kjer na Povodnov naslov pripominja: »Das Verzögern und Vorenthalten ist Verlust für die Gegenwart, hindert den gleichzeitigen im Vorwärtsschreiten und gibt durch übel angebrachte Bescheidenheit dem Vandalismus Raum und Zeit, zu zertrümmern und zu zerstören, was gekannt, geachtet und bewundert werden sollte«. Tudi H. Pirchegger je mnenja, da bi marsikaj od tega, kar je Povoden napisal, bilo zaslužilo, »durch den Druck weiteren Kreisen bekannt zu werden«, in da vsebujejo njegovi rokopisi »neben Unrichtigem und Veraltetem genug wichtige Dokumente für Pettaus Vergangenheit, an die (!) eine Darstellung der Geschichte der Stadt nicht vorübergehen darf«)[7]. Dotaknil se je stvari tudi I. Macun, ki o vzroku, zakaj Povoden ni dal ničesar v tisk, razglablja tako-le: »Ne vem, ali ga je tedajna cenzura motila (in mislim, da jeste nekaj tega zraven) ali je bil človek, kakovih imamo Slovenci več (n. pr. Kumerdej, Japel, Cvetko, Modrinjak, O. Caf), ki boječ se nedovršenosti na delu pilijo ter pilijo, dokler jim bela smrt srdita odtegne pisalo«[8]).

Da je tu navedeni moment — pretirana težnja po dovršenosti — bil vsaj tako odločilen kakor ponižnost, ki jo navaja Schmutz, bi se dalo sklepati iz dejstva, da je Povoden celo vrsto svojih spisov po večkrat predelal in prepisal. To velja n. pr. za spredaj navedene rokopise 5 in 6 ter 15 in 16; 7, 10 in 11; 19 in 34. Rokopisa 5 in 6 iz let 1819 in 1820 (o štajerski cerkveni zgo-

[7]) Jahresbericht des ... Gymnasiums in Pettau 1906, str. 4.

[8]) Macun I., Književna zgodovina Slovenskega Štajerja. V Gradcu 1883, str. 60. — Omembe vredna je iz Macunove knjige tudi domneva, da je Povodna kot kaplana pri Št. Janžu blizu Arveža »morebiti na povestniške in starinarske preiskave prebudil v. Winklern« (l. c. str. 59). J. v. Winklern, znani štajerski zgodovinar, je do 1811 v Št. Janžu bil župnik.

dovini) sta očividno samo priprava za čisto pisana in razširjena zvezka 15 in 16 iz l. 1826. Enako imamo v dveh predelavah »Bürgerliches Lesebuch«, za zgodovino Ptuja najboljše in najvažnejše Povodnovo delo: mariborski izvod iz l. 1820. (7) je original, oba graška zvezka iz let 1822 in 1825 (10, 11) predstavljata razširjeno predelavo, ki je bila najbrž namenjena za tisk.

Dočim Povoden sam ni dal natisniti skoraj ničesar, so razni drugi zgodovinarji ponovno zajemali iz njegovih spisov. Že za Povodnovega življenja je pri članku o Ptuju storil to K. Schmutz (gl. zgoraj!); enako je A. J. Murko v svoji izdaji Volkmerjevih fabul in pesmi 1836 Volkmerjev življenjepis posnel po Povodnu.

Od poznejših navajam najvažnejše.

Mommsen piše v svojem »Corpus inscriptionum latinarum III« o Povodnu sledeče:

Praeter eos auctores, quibus in universum usi summus in Stiriensibus, de quibus vide praefationem Noricarum, proprios Poetovio vix habet. Bene meruit de patriae suae antiquitatibus Simon Povoden, quo curam agente in turri oppidi ante ecclesiam complures tituli collocati sunt adhuc ibi prostantes. A Povodeno quoque pleraque proficiscuntur de titulis Poetovionensibus relata apud auctores Vindobonenses HORMAYRVM (Archiv) et STEINBÜCHELIVM (Wiener Jahrbücher). Euisdem usurpavi commentarios scriptos duos servatos Gratzii in Johanneo (codd. n. 2726, 2730) sic inscriptos: ein Allerley von Geschichten, Genealogien und mehr andern Denkwürdigkeiten der Stadt Pettau verzeichnet im Jahr 1813; item: Abbildungen der römischen Votiv- und Begrabungssteine (von Pettau) sammt einer Erklärung, Aufschriften aller Häuser und Grabstätten des bürgerlichen Friedhofes, auch Urkunden und Begebenheiten, welche das Schloss und die Stadt Pettau von Altersher betreffen, cuius libri scripta 1830, supplementa perveniunt ad usque 1838. Enotavi tamen ex his libris utilia tantum; nam eadem fere exempla Vindobonae ante repperam inter shedas musei.

Tudi A. Conze se v svojem delu »Römische Bildwerke einheimischen Fundortes in Oesterreich, Wien 1875« (2. zvezek, str. 4 in 5) pri opisu ptujskega sramotnega kamna sklicuje na Povodna, in sicer na rokopise 2, 18 in 20.

Biografijo o L. Volkmerju, ki jo je napisal Povoden v svojem »Bürgerliches Lesebuch« in je o Volkmerju najvažnejši vir, je v slovenskem prevodu v celoti objavil nepodpisan prevajalec (najbrž J. Pajek) v »Slov. Gospodarju« 1881, št. 32—33.

Tudi ptujski kronist p. L. Pečko se v svoji rokopisni kroniki »Geschichte des Minoritenklosters und von der Pfarre St. Peter und Paul zu Pettau« na raznih mestih (str. 1, 33, 106, 166, 170, 181, 216, 218, 282, 327, 334, 353, 355) sklicuje na Povodna. Na str. 1 pravi, da je radi zgodovinskih študij prepotoval Povoden skoraj vse takratno mariborsko okrožje, na str. 166 pa ima o njem sledečo značilno označbo: »Weiteres erzählt der den Ordensgeistlichen nicht sehr freundliche Povoden . . .«

Znatne izvlečke je iz Povodnovih del priobčil H. Pirchegger v članku

»Beiträge zur Geschichte Pettaus und des Pettauer Feldes«[9]), kjer izrecno pravi, da je Povoden še imel na razpolago razne izvirne listine, ki so danes izgubljene in jih imamo ohranjene edino v Povodnovih prepisih, ki dobivajo s tem vrednost in pomen zgodovinskih virov.

Pod naslovom »Narodopisno iz Simon Povodnovega dela ‚Bürgerliches Lesebuch'« je v ljubljanskem »Etnologu« (VI, 254—258) objavil B. Saria prepis strani 99—104 iz rokopisa 11.

Prav tako ga omenjajo in so deloma zajemali iz njega razni drugi zgodovinarji, tako A. Krempl (»Dogodovšine Štajerske zemle«), F. Raisp (»Pettau, Steiermarks älteste Stadt«), Ig. Orožen (»Diöcese Lavant«), M. Slekovec (»Škofija in nadduhovnija v Ptuji«), Meško-Simonič (»Dr. Gregor Jožef Plohel«) i. dr. Kot marljivemu in razumnemu zbiratelju (»Sammelfleiss und Umsicht«) se mu priznava odličen pomen v graškem listu »Kirchenschmuck« XV (1884), 128, s priznanjem se ga v svojem »Poetovio« (str. 45, v nemški izdaji 39) spominja tudi M. Abramić.

Žal je nemogoče, da bi v okviru tega članka kritično ocenili posamezne rokopise. Najboljša in najvažnejša sta pač »Bürgerliches Lesebuch«, dragocen vir za zgodovino mesta Ptuja, in »Beytrag zu einer steyermärkischen Kirchengeschichte«. Prvovrsten vir za arheološke študije sta spisa »Ein Allerlei von Geschichten ... der Stadt Pettau« iz l. 1813. (2) in »Antiquitäten Poetoviens« iz l. 1832. (18), katera je z istovsebinskim dunajskim rokopisom 36 uporabljal že Mommsen. Rokopis 20 iz l. 1832. je prepis po rokopisu 18 in ima 61 zelo primitivnih podob, ki jih je napravil po Povodnovem naročilu s tušem in deloma v akvarelu invalid Fourier Joseph Keretschmar. To so slike rimskih kipov in napisov, srednjeveških nagrobnikov ter grobov in pečatov. Pod št. 48 vidimo zelo ponesrečeno sliko ptujskega mestnega stolpa, pod št. 61 (gl. sl. 97) pa celotno panoramo mesta, ob kateri je na levi avers medalje »Purkfridtsbereytung zu Petau 1730«, na desni pa revers, stari mestni grb. Kot kurioznost navajam nekoliko tvegano, na pripovedko o Čehu, Mehu in Lehu naslonjeno razlago rimskega reliefnega kamna št. 36, ki je za Povodnovega življenja v hiši na Hrvatskem trgu 2 bil še viden, pa so ga pozneje žal zazidali:

»Südwärtig gegen den Draustrom für Hausnummer 203 sieht man einen rothen $2^1/_2$ S. breiten sehr nieder stehenden Marmorstein eingemauert, auf welchem drey männliche Gestalten in erhabener Arbeit, geschirmt durch einen Baldachin erscheinen. Diese, wenn sie keine Abbildung entseelter Urahnen sind, erinnern uns wenigstens (an) jene Volkssage, die von drey Slovenen Brüdern noch immer herrscht, als hätten sie auf dem alten Schlosse Krapina wohnend, den dortigen römischen Landvogt Aurelius gewaltsam erschlagen. Um nicht verhaftet zu werden, ergriffen sie alsobald die Flucht, sollen über Poetovio nach Böhm, Polen und Lithau, allwo ihr Aufenthalt solange gedauert, bis sie Herzoge der Tschechen, Urherrn der Lechen und Fürsten der Lithauer geworden sind, dort geweilet haben.

[9]) Jahresbericht des ... Gymnasiums in Pettau 1906, 4, 17—22.

Sollte nun die erwähnte Volkserzählung, obschon sie viele läugnen, wirklich wahr seyn, so wäre es schier glaublich, dass man den bedachten Stein zur Verewigung ihres hiesigen Durchzuges aufbewahrt hätte. Sonst sind es drey verblichene Poetovioner, deren Büsten das Grab der Familie bezeichnen.«

Kot primer Povodnovega pisanja naj sledi tu še odlomek iz rokopisa št. 11 (»Bürgerliches Lesebuch«, II. del, str. 87 ss.), kjer je pisec skušal označiti Ptujčane svoje dobe:

»Von dem sittlichen Charakter des hiesigen Volkes, und von etwelchen theils eingeborenen, theils ansässigen Pettauern.

§ 1. Der sittliche Charakter des Städtlers soll freylich von dem eines Landmanns sehr merksam unterschieden seyn; allein der Bürger überhaupt, ob er sich schon auf seinen bürgerlichen Rang ungemein brüstet, hat hierin nur wenig voraus. Den (!) ich frage: Wo herrscht heut zu Tage mehr Unglauben, mehr Verachtung der göttlichen, der kirchlichen, und politischen Gesetze, mehr Hang zur Sinnlichkeit, mehr Reiz zur Habsucht, zur Spielgierde, Schwelgerey und Prachtliebe, als eben in den Städten, die mit ihrer vermeynten Sittlichkeit meistens nur heucheln, ohne sie werktätig ausüben zu wollen? Ein Vorwurf, von dem sich mancher Insass der Stadt Pettau nicht ganz loszählen darf: auch hier pochet der Bürger auf seinen bürgerlichen Vorrang, strebet gierig nach allerley Unterhaltungen seiner körperlichen Sinne, giebt sich ungern mit schwer ermüdenden Arbeiten ab, und wenn er bisweilen länger, als gewöhnlich, in seiner Werkstätte schweissen muss, so suchet er sich bald wieder zu erquikken, besonders zur Abendszeit, wo in manch bestimmten Zechhäusern solche Gesellschaften zusammen kommen, in denen öfters ein merklicher Theil der schlaflosen Nacht mit vielen Trinken, Spielen, Singen und Lärmen, nicht selten auch mit unreinen Reden zur Ärger der Anwesenden sehr gewissenlos versplittet wird.

Zwar äussern oft gute Frauen ihren Unwillen laut darüber, ahnden diesen tagtäglich wiederholten Unfug ihrer Männer mit schonender Bescheidenheit, aber sie wirken nur wenig aus, und müssen recht froh seyn, wenn ihnen nebst manchen Unbilden keine gröberen Mishandlungen angethan werden. So entzweyen sich nach und nach die besten Eheleute. So entstehen gegenseitige Abneigungen, so verschwindet am Ende der liebe Hausfrieden, welcher in Zank, Hass und Feindschaft verwandelt, statt des häuslichen Segens nichts als Fluch um sich her verbreitet . .

§ 2 . . . Nicht genug, dass der Bürger nicht fasten will, und somit sich selbst von dem Fastengebote loszählet, er zählt sich auch los von aller Feyer der annoch bestehenden Festtage, die nebst den sonntägigen nur allzu oft theils durch den Verkauf verschiedener Feilschaften, theils durch andere gesetzwidrige Ausschweifungen muthwillig entheiligt werden. Zählet sich los von der österlichen Beicht, Kommunion und mehr solchen Thaten der Gottlosigkeit, die bey ihm so seltsam zu werden beginnen, dass er fast keine Zeit mehr anzugeben weiss, in welcher sein Sündenvolles Herz von Sünden wäre entbürdet worden. Hieraus erhellet nun, dass man blos in seinen Ungehorsam sein bürgerliches Vorrecht zu setzen scheint und eine so gesetzwidrige Lebensweise um so froher umarmt, je mehr sie dem unbezähmten Menschen schmeichelt, ohne ihn selbst von solch schlimmern Gewohnheiten abzubringen, welche durch verderbliche Gesellschaften, durch stete Unzuchten und Betrunkenheiten sehr tief in seinen Busen sich eingewurzelt haben. Doch ich schweige von derley Söhnen der Finsternis die allen Lehren der Priesterschaft geflissentlich widerstreben und frage einzig: Woher entstehen wohl die vielen Ehescheidungen in unserm ausschweifenden Zeitalter? Meistens daher, weil die jungen Leute allzu früh nach der Selbstständigkeit trachten, von der wohlthätigen Leitung ihrer Eltern oder Vormundes bald abweichen und blos ihrer Unbesonnenheit sich Preis geben, begehen allerhand Ausschweifungen, widmen sich der Galanterie, Spielsucht und Schwelgerey . . . Bemitleidigen wir diese Kinder der Verdorbenheit, und

wenden uns hin zu ... noch frommen Insassen der Stadt ... mit der Frage: wo war einst in Pettau das verwünschte Reich des Luxus, der Kleidersucht und der vielen Modetrachten, die seit 40—50 Jahren herrschend geworden sind, an keine Schranken sich binden lassen, ihre Anhänger bis auf das Skelet umstalten und zuletzt auch diesem Knochengerippe auf keine Art schonen wollen? Wo war ehehin die weibliche Matronität in lauter kostspielige Mäntel, schmale Kleidungssäcke so eng eingekerkert, dass sich jeder Theil ihres Leibs genau unterscheiden lässt, folglich sie als Mtronen ihres alterwürdigen Aussehens gänzlich beraubt? Wo waren vormals die nackenden Arme sammt Brüsten und Schulterbeinen eines ehrsamen Frauenzimmers zur allgemeinen Beschau öffentlich aufgestellet? Wo würde in der grauen Vorzeit bey Dienstboten auf Seiden, Musselin, Cassamir, Nanquinett, Zitz, Katun & so vieles Geld versplittert? Nirgend ist die Antwort eines jeden, der aufrichtig reden will, denn man pflegte einst mit der Kleidung nicht immer zu wechseln, weit minder erst jede neu entstandene Mode alsobald anzunehmen — nein! man blieb bei einer honetten Tracht stehen, vermied alles was den Vermögensstamm schwächen, seinen Mitmenschen ärgern und die Gesundheit des selbstigeren Körpers gefährden konnte. So klug, so vorsichtig will das jetzige sehr sinnliche Zeitalter gar nicht handeln, weshalben es die schlimmen Folgen hievon schon öfters gefühlet hat, vielleicht auch füran noch mehr fühlen wird. Was doch sonst unsern Pettauern zu einem besonderen Ruhm gereichet, ist ihr Biedersinn, ihre Gastfreyheit gegen Fremde, ihre Treuheit gegen den Landesfürsten und Vorneigung zum Wohlthun der leidenden Menschheit, welche nicht nur jetzt seit Einführung des Armenvereines manche Nothsteuer empfängt, sondern auch vorher öfters empfangen hat. Diese Nothquelle um so flüssiger zu machen ist 1785 ein städtisches Theater errichtet worden, welches die hiesigen Dilettanten vielfach benützet und mittels ihrer Einnahme manchem Bedrängten sein drückendes Elend bald hier, bald anderwärtig ungemein erleichtert haben, noch zur Stunde erleichtern, wenn es die Umstände so eines Falls erforderlich machen.«

Na splošno se kaže Povoden v svojih delih izrazitega prosvitljenca, s čimer se strinja tudi zgoraj navedena sodba Pečkova o njem, da redovnikom ni posebno naklonjen. Občezgodovinske podatke je povzel za svoja dela večinoma po knjigah Aquil. Jul. Caesarja in Jos. C. Kindermanna. Glavni pomen in trajna vrednost Povodnovih spisov pa je v tem, da je v njih zbral in ohranil raznovrstno in bogato lokalnozgodovinsko gradivo, ki se tiče predvsem Ptuja, deloma pa tudi slovenskega dela Štajerske sploh.

V slovenščini ni pisal Povoden ničesar, ponovno pa je pisal o Slovencih in simpatiziral z njihovimi preporodnimi prizadevanji. Zainteresiral ga je za to pač Volkmer, v čigar bližini je Povoden živel od 1784 naprej[10]). Verjetna je domneva Ilešičeva[11]), da je bil med tistimi devetimi duhovniki vzhodne Štajerske, ki so se 30. nov. 1803 sestali pod Naratovim vodstvom pri Sv. Urbanu nad Ptujem, da organizirajo delo za kultiviranje slovenskega jezika, tudi Povoden. Macun pa v svoji »Zgodovini«[12]) poroča, da je Povoden (obenem s Šmigocem) v Ptuju uril v slovenščini Matjašiča, poznejšega Ilirca.

---

[10]) Prim. Kidrič Fr., Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe. Ljubljana 1930, 53. — Na str. 209 istega dela je zbrana literatura o Povodnu.

[11]) LZ 1904, 694; ČZN II (1906), 13, 48.

[12]) Macun I., l. c. 136.

Kako zelo je vplival na prvega slovenskega zgodovinarja Štajerske, Antona Krempla, je znano.

Povodnova pisava (sl. št. 94) kaže značilne poteze iz dobe koncem 18. in začetkom 19. stoletja. Dočim se dajo mlajša dela čitati prav dobro, kažejo starejša že trepetajočo in nerazločno pisavo ter jih čitamo le s težavo.

Na njegovi sliki, ki ga predstavlja v približno 68. letu, je posebno značilno visoko čelo ter mile, krotke, pri tem pa izredno razumne oči. Zvezde vodnice v njegovem življenju so bile zgodovinsko raziskovanje, izvrševanje duhovniških dolžnosti v cerkvi in šoli, skrb za bolnike, sploh podpiranje vsega dobrega in lajšanje hudega.

Podal sem s tem o Povodnovem življenju in delu le odlomke in vem, da slika nikakor ni popolna. Morda mlajša roka izpopolni vrzeli, ki so tukaj še morale ostati prazne.

Dolžnost »decurionum Poetoviensium« pa bi bila, da postavijo temu izrednemu možu trajen spomenik s tem, da imenujejo po njem kak trg ali kako ulico v Ptuju.

Résumé.

Simon Povoden (1753—1841), le premier historiographe de Ptuj, subventionna, en partisan actif du rationalisme et des réformes de Joseph II, le bénéfice ecclésiastique de Golob, l'hôpital de Ptuj, l'église de Saint Laurent dans les Slovenske gorice (Coteaux slovènes) et l'église abbatiale de Ptuj, travailla à l'organisation de l'enseignement et des oeuvres sociales et fut parmi les fondateurs de l'association des paysans de Styrie. Mais c'est comme historien qu'il est le plus remarquable; on conserve 28 de ses manuscrits à Graz, un à Ptuj et un à Maribor. Sa modestie personnelle et un désir exagéré de perfection ont été cause qu'un seul des ouvrages de Povoden a été imprimé au »Neues Archiv« en 1829. Au point de vue scientifique, ses ouvrages sont très importants comme source pour l'histoire de Ptuj de cette époque; ses constatations archéologiques ont été utilisées par Mommsen et Conze; en outre, il a été le premier à faire une collection méthodique des trouvailles archéologiques de Ptuj. La gravure No 93 nous montre le portrait de Povoden, la gravure No 94 la maison où il est mort, la gravure No 95 un fac-similé de son écriture, la gravure No 96 le premier musée de Ptuj, aménagé par Povoden sub divo sur la tour de l'église abbatiale, enfin la gravure No 97 un échantillon des dessins se trouvant dans ses manuscrits.

Ptujski kronist pater Ludvik Pečko.

Fr. Kotnik, Celje.

Hauptmanič, Povoden, Pečko, slovenski kronisti ptujskega mesta in okolice, ki se jim je pridružil še laik, oskrbnik ptujske graščine Raisp, gotovo zaslužijo, da se jim oddolžimo ter se jih spomnimo ob jubilejih Muzejskega društva v Ptuju.

Raispa se je že spomnil notar in konservator V. Skrabar ob društveni tridesetletnici[1]), o Povodnu pa, ki je tudi zaslužil posebno monografijo, je spisal študijo ob društveni štiridesetletnici[2]).

O Pečku dosedaj širši javnosti ni bilo mnogo znanega[3]). Rodil se je dne 19. maja 1804 v Gočovi, v fari Sv. Rupert v Slov. gor., v minoritski red je vstopil 24. dec. 1823, slovesno zaobljubo je napravil 15. marca 1827, duhovnik je postal 28. avg. 1827. Od 1828—37 je kaplanoval pri Sv. Petru in Pavlu v Ptuju, potem bil pri Sv. Trojici v Halozah (Kronika, str. 34), od 1840—44 je bil zopet kaplan v Ptuju, od 1844—46 župni upravitelj v Šent Vidu pri Ptuju, 1846—1847 gvardijan in župnijski vikar v samostanu v Ptuju, od 1847—50 pomožni duhovnik v minoritskem samostanu v Gradcu, kamor ga je zanesla bolezen, 1850—52 konventual istotam, od 1852 pa definitor, pridigar in bibliotekar v minoritskem samostanu v Ptuju[4]). Umrl je v Ptuju 9. aprila 1873.

Dočim je bil v dvajsetih letih XIX. stoletja stalež ptujskih patrov minoritov majhen, je tekom treh desetletij znatno narasel, tako da je bilo mogoče dušeskrbstvo redno oskrbovati in se je p. Ludvik lahko posvetil raziskovanju samostanske, ptujske in okoliške zgodovine. Plod tega dela je dvoje kronik: Mlajša iz 1863 »Die Pfarre hl. Dreifaltigkeit« inter colles, historisch, topografisch aufgenommen von P. Ludwig Petschko, Priester des Minoriten-Konventes zu Pettau; svetotrojiško kroniko je Pečko poklonil župniku p. Pavlu Kanclerju ter njegovima sotrudnikoma p. Leopoldu Petanjeku in p. Benediktu Hrtišu. Starejša iz 1861 pa je »Geschichte des Minoritenklosters und von der Pfarre St. Peter u. Paul zu Pettau« von P. Ludwig Petschko, Klosterbibliothekar 1861.

Povod za kroniko je dala naredba sekovskega ordinarijata, objavljena v »Kirch. Verordnungsblatt der Sekauer Diözese« z dne 15. marca 1856, ki je naročila, da se morajo uvesti župnijske kronike. Konventni predstojnik je p. Ludoviku predlagal, naj prevzame to častno nalogo za ptujski minoritski samostan in za župnijo Sv. Petra in Pavla in kar njej pripada. V začetku se je bal, da ne bo našel zadostnega gradiva; polagoma pa je s pomočjo virov gradivo naraščalo, tako da se je moral na zadnje pri marsikaterem predmetu omejiti, ne da bi pri tem prezrl kaj važnega.

Pet let je neprestano zbiral gradivo za kroniko, ki je ni namenil javnosti, ampak tedanjim bratom in njih naslednikom za prijazen spomin in mogoče tudi za pojasnilo v marsikaterih konventskih in župnijskih zadevah za prihodnjost. »Lahko bi kdo vprašal, ali je tako delo potrebno, zgodovina

[1]) ČZN XIX, 1924, 1—8.

[2]) ČZN XXVIII, 1933.

[3]) Kratko ga omenja F. Kovačič v ČZN XXII, 1927, 150 pod črto; V S 1927 z dne 1. III. sem ga omenil v podlistku »Rodbina Guffante«.

[4]) Po šematizmih sekovske škofije.

hiše, samostana, občine. Odgovor: Nam Slovanom očitajo, da nimamo zgodovine, in sklepajo iz tega, da nimamo prihodnjosti. Koliko je na tem resnice, kar se tiče Slovanov, bo pričala zgodovina. To pa je gotovo res, da mora brez lastne zgodovine i posameznik i ves narod dopustiti, da mu pravijo, da je njegov izvor temen. Kdor pa je temnega izvora, ne ve ničesar o svojih prednikih in o svojem prejšnem času, se torej od njih ni ničesar naučil in se tudi ni mogel naučiti in tudi nič ne bo znal, razen nekaj eksotičnega, kar se je od drugih naučil in kar se mu mogoče ne prilega. Tako je z zgodovino hiše, plemiške rodbine. Kdor nima zgodovine, tudi ne more nič znati iz svoje zgodovine in mora utihniti na vprašanja: Od kod si? Kako dolgo si? Za kaj si? Kaj si storil? Kaj bi mogel storiti? S čim se lahko ponašaš? Česa se moraš sramovati? Kaj moraš po svojih prednikih posnemati? Kaj izboljšati? Kaj opuščati?

Dejanja prednikov so vzpodbujajoče in svareče table in njihova zgodovina je obenem učiteljica potomcev in sodnica prednikov, ponos ali sramota živečih. 'Die Weltgeschichte ist das Weltgericht, und die Klostergeschichte ist das Klostergericht'. Če se pa sami sodimo, nas ne bodo sodili. 'Wol wird der heimische Schriftsteller nicht tief einschneiden wollen in die Wunden, die dem Hause und seinen Gliedern die Zeit geschlagen; allein die Thaten derselben sprechen laut genug; und wo wenig Lob zu vernehmen, meinte ich auch den Tadel vorbehalten zu müssen.

So hätte nun der Minoritenkonvent von Petau seine Geschichte; wird er auch seine Zukunft haben? . . .

Petau im Merz 1861'«[5]).

Iz predgovora je pač jasno, da se Pečko pred letom 1856., ko mu je predstojnik naročil sestavljati kroniko, ni mnogo bavil s samostansko in ptujsko zgodovino, čeravno je bil že od 1852 samostanski knjižničar. Mogoče so ga ta in drugi posli preveč ovirali. Pač pa vidimo, da je delo marljivo sestavljeno — pet let je pisal in zbiral — in da se je avtor zavedal, da mora tudi kot Slovan prispevati k slovanski in posebej še slovenski zgodovini.

Pred uvodom navaja vire, iz katerih je črpal:

1. Samostanski arhiv, ki sta ga pregledala in deloma uredila Hönisch in Damisch.
2. Župnijske matrike.
3. Aquilinus Julius Caesar, Annales ducatus Styriae (»leider nicht ganz vorhanden«).
4. Historične zbirke Šimna Povodna.
5. Regesti dr. Joh. Hönischa.
6. Regesti Edvarda Damischa.

[5]) Predgovor (Vorwort) str. 3—5.

7. Zgodovina Ptuja in orientske železnice, ki ju je spisal Ferdinand Raisp.

Kronika je čedno pisana in obsega v 2^0 formatu 390 strani + 8 strani slovensko pisanih Slekovčevih dostavkov + 2 strani kazala. Vmes je 47 praznih strani, ki so bile namenjene za poznejšo izpopolnitev.

Vsebina kronike.

Stran

1 Historische Quellen.

3—5 Vorwort.

11—19 Die Provinziale des steirischen Minoritenordens.

21—28 Die Guardiane des Minoritenkonventes zu Petau.

(28—31) Nadaljevanje do l. 1928. v slov. in lat. jeziku z raznimi pisavami (Slekovec, neznana, p. Bernardin Polonijo.)

31—36 Seelsorger an der Pfarre St. Oswald und St. Peter und Paul.

37—38 Vorzeit Petaus und seiner Umgebung nach Regesten Dors Joh. Hönisch.

39—282 **Minoritenkloster zu Petau.**

Die Herren von Petau (52—72); Die Erben Friedrich V. von Petau (72); Die Nachfolger der Herrn von Petau (73) [Wurmberg 75—78]; Unterthanenbewegung (89—103) [od 1447—1675]; Schisstätte (l. 1466. Po Damischu je bilo strelišče na Govejem, sedanjem Minoritskem trgu, po Povodnu v Minoritski ulici); Die Herrn von Pesniz (109—110); Die Herrn von Hollenek (112—114); Gojkova (116—124); Die Herrn von Regal (124—126) [Kranichsfeld]; Minoritska cerkev — skica iz l. 1641 (134); Herrschaft Monsberg (148—152); Pest (152—155); Die Freiherrn von Zekel (163—165); Die Pfarre St. Veit (166—168); Rohitsch (170); Studeniz (170—171); Die Freiherrn von Curti (171—172); Die Guffante (177—179); Stattenberg (180); Floriansplatz (181—182); Die Grafen von Sauer — Ankenstein (193—196); Ebensfeld (196); Gilt St. Johann (197); Die Freiherrn von Rhamschüssl (197—198); Die Qualandro — Sauritsch (199—205); Thurnisch (207—210); Kötsch - Hoče [nach Raisp] (210—212); Die Possaner von Ehrenthal (222—223); Die Edlen von Hallenstein (223); A. Klostergebäude (239—245); B. Hammer (246—248); C. Gojkova (249—250); D. Freihaus (251); E. Stadtberg (251—253), a) Grosstadtberg, b) Kostanjovec, c) Leskovec [to so bili minor. vinogradi na Mestnem vrhu]; F. Kapucineršak [travnik] (254); G. Lichtenek (254—261) [z navedbo vikarjev]; H. Ziegelstätte (261); I. Maiberg (262); K. Garten (262—263); L. Treiberschek [travnik] (263); M. Kranichsfelder [vinograd] (263—264); N. Egglschek [vinograd] (264); O. Neukirchen (265); P. Die Meierei (265); Q. Getreidekasten (266); R. Spicerol [vinograd] (266); S. Dvoršina [travnik pod Ptujsko goro] (267); T. Griess (268); U. Dreifaltigkeit (269—270); V. Hl. Geist (273); W. Dobrova (273—274).

282 (Aussergewöhnliche kirchliche Feierlichkeit [Mansuet Zangerl, gvardijan in provincial obhaja zlato mašo]. Slekovčev pripis z navedbo: (Sim. Povoden — Pettau pag. 523 u. 524).

315—335 Die Pfarrkirche.

335—337 (poznejši nemški pripis).

337 (Slekovčev pripis).

338 Naš knezoškof lavantinski (Mih. Napotnik). Slekovčev pripis.

339—343 Die Filialkirche St. Oswald.

344 (Vikarji in župniki pri Sv. Ožbaldu.) Slekovčev pripis.

347—349 Die Filialkirche St. Dorothea.
351—364 Die Pfarre St. Peter und Paul. S krajepisom pripadajočih vasi in zgodovinskimi noticami.
365 (Kaplani od l. 1869. Slekovčev pripis s poznejšimi dodatki).
367—370 Pfarrschule.
371 Gemeindeschule zu Dornau.
373—390 Nachlese. 24 odstavkov kot dopolnilo k prejšnim.
391 sledeči brez paginacije: Slekovčevi pripisi: (Nadaljevanje od strani 338. † Prošt Matija Modrinjak, 1895. — Druga sinoda lavantinske škofije, Sv. misijon pri Sv. Petru in Pavlu na Ptuju l. 1897., † Prošt Jožef Heržič) in z drugo roko zabeležena notica o Marijini družbi — vse skupaj 8 strani.
Kazalo po abecednem redu: Verzeichniss der wichtigen Gegenstände.

Nimam namena obširneje pisati o kroniki, pač pa se mi je zdelo potrebno, da sem navedel vsaj naslove posameznih poglavij in odstavkov, ker bodo že ti lokalnemu zgodovinarju dobrodošli in da tako opozorim zgodovinarje na nov, bogat vir, iz katerega bodo s kritičnim očesom lahko marsikaj črpali. Saj kronika ni samo letopis o dogodkih, ki so v zvezi s samostanom, ptujskim mestom in z župnijo sv. Petra in Pavla, nudi nam veliko več, ker opisuje tudi zgodovino plemiških rodbin v okolici, ki so prišle v zvezo z minoriti, opisuje zgodovino okoliških gradov in deloma vasi, obširno poglavje pa se bavi s haloškimi podložniki (Unterthanenbewegung), ki so se, kakor drugod, tudi tam večkrat puntali (od l. 1447—1675). To poglavje bi zaslužilo, da se ga loti kritično pero slovenskega zgodovinarja. In tako je minoritski slovenski kronist vsaj deloma odkril košček slovanske zgodovine, čeravno ni dosegel ideala, ki si ga je stavil v lepem predgovoru. Od humanista Hauptmaniča, preko prosvetljenca Povodna in slovanskega idealista Pečka vodi ptujska historiografija, oprta na bogate rimske in deloma slovenske arheološke najdbe ter na srednjeveške vire, v jugoslovansko dobo, ki nam je odkrila tudi ptujsko srednjeveško umetnost.

Ptuj in Meško.

Anton Oven, Maribor.

Ptuj je na poti Meškovega življenja prva postaja izven njegovega domačega kraja. Najbližji kraj s srednjo šolo je bil Ključarovcem, njegovemu rojstnemu kraju v tomaževski župniji nad Ormožem, zato ga je oče sredi septembra 1885 zapeljal tja preko Polenšaka.

Pravzaprav bi naj bil šel študirat Tonek, tri leta starejši in prav nadarjen, pa so se prepozno domislili. Tako je šel Franček, naslednji, ki je bil tudi priden in v šoli med prvimi; šel je v šolo z veseljem, čeprav bi bil rad tudi mlinar. Tomaževski nadučitelj Majcen in kaplan Murkovič sta pregovorila starše.

Da bi napravil sprejemni izpit in dobil dobro podlago, je hodil prvo leto najprej v IV. razred ptujske nemške deške šole. Učil se je dobro in imel ob koncu leta skoro same prav dobre ter še pred počitnicami napravil sprejemni izpit za gimnazijo.

In jeseni 1886 je stopil v njen prvi razred. A vsak začetek je težak — ob semestru je dobil nezadostno v latinščini. Po poti domov ga je radiral v zadostno, kar tako, ne da bi se zavedal, da ga radi tega lahko izključijo. To je zvedel šele pozneje in se prav bal, da ga ne bi kdo naznanil, ker so nekateri za to vedeli. Moral je tudi plačati šolnino. Potem pa je šlo boljše in je vedno gladko izdeloval ter se s šolskimi predmeti ni več boril. Že takoj v drugi bi bil odličnjak, ko bi imel nemščino en red boljše.

Kot prvošolec se je v Ptuju seznanil s trgovskim vajencem iz domačega kraja. Ta ga je vabil v trgovino, pa je prišel po bonbonov za en krajcar. A vajenec je samozavestno rekel nekemu mlajšemu vajencu: »Za šest!« In je dobil bonbonov za šest krajcarjev in še štiri nazaj, kakor da bi mu bil dal desetico. Seveda ga potem nikoli več ni bilo ponje. A ko so pozneje vajencu prišli na sled pri nekaterih drugih stvareh in se je radi tega vrgel pod vlak, je bilo Mešku strašno pri srcu in kar čakal je, kdaj bodo prišli ponj in ga odvedli.

Nekega popoldne je bil v šoli prav dobre volje, ker se je napil medice s prodajalcem sladkarij iz njihovega domačega kraja. In je v odmoru vihtel svoje pero ter izjavljal: To pero bo še nekaj napisalo!

In v gledališče ga je vleklo z neodoljivo silo že skoro od prihoda v Ptuj. Ker pa navadno niso imeli denarja, so hodili »črno«, šele po prvem dejanju. A ko ga je nekoč policaj prijel za ovratnik in potisnil ven, si ni več upal. Šel je le, če je imel denar, sicer se je zadovoljeval s tem bolj natančnim ogledovanjem gledališkega lista. Za Trompeterja von Säckingen je nekoč s težavo zbral šest krajcarjev, prišel tja — pa so bile cene povišane. Zato je lepo čakal, da se je predstava pričela ter šele nato pristopil k blagajni in poprosil lepo gospo ravnateljevo, naj mu vsaj sedaj da vstopnico za šest krajcarjev. Pa ni hotela. Po prvem dejanju je poskusil še enkrat — strašno rad bi bil šel poslušat, ko se je tako lepo slišalo še skozi vrata — pa zopet brez uspeha. »Samo smejala se je«, pravi pisatelj še danes in dostavlja, da je bil v svojih mladih letih neštetokrat lačen i kruha i umetnosti.

Literatura in gledališče, to dvoje mu je bilo pri srcu. Čitali so, kar so dobili, zlasti Hoffmanna, ki ga je bilo v dijaški knjižnici dovolj. Pozneje tudi W. Scotta in druge boljše pisatelje. Slovenskega seveda niso dobili v šoli ničesar. Še doma je prebiral Mohorjeve mladinske poučne povestice, tu pa je imel srečo, da se je seznanil s tovarišem Matevžičem, ki je stanoval pri proštu Modrinjaku in imel dosti knjig, posebno Jurčiča, za katerega so bili vsi silno navdušeni. Zlasti »Hči mestnega sodnika« se mu je globoko vtisnila v spo-

min. Matevžičev Jurčič in deloma Stritar sta ga tako opogumila, da je v tretji šoli spisal začetniško »izvirno povest« »Starši in sin« ter jo celó poslal Mohorjevi družbi. Saj je bila čisto taka ta povest o razvajenem sinu, njegovi hudobnosti in kazni, kakor jih je čital po Mohorjevih koledarjih in Večernicah. Tudi lepe in dobre nauke o strahu božjem in vzgoji otrok je propagiral v njej, pa vendar ni bilo ne odgovora in ne objave — dvajset let! Šele 1908, ko je imel Meško že svojo junaško dobo za seboj, jo je v pasjih dneh nekje izbrskal in objavil urednik celovškega »Mira« dne 29. avgusta in 5. septembra — na pisateljevo veliko začudenje in nevoljo. Tedaj pa, ko bi mu bilo to v veselje in vzpodbudo, seve ničesar. Je pa to ena prvih njegovih stvari v prozi, ki ima poleg v Hoffmannovem mladinskem smislu obdelane snovi še precej tekoč izraz in celo nekaj kompozicije.

V četrti šoli pa je, kakor pripoveduje pisatelj sam, pisal razne »neumne« pesmice tudi kar v šolske knjige, ki so bile večinoma izposojene in jih je moral koncem leta radirati ali celo izrezovati ali iztrgovati. Tak je začetek njegovega pisateljevanja v Ptuju, čeprav je zložil kako o koketni poštarjevi Pepiki že v ljudski šoli.

V četrti šoli je bil sploh že precej razgiban. Deloma je bilo temu vzrok pač dejstvo, da je bil četrti razred najvišji na ptujski gimnaziji in so morali misliti na nadaljnjo pot, a vse nam govori tudi za to, da imamo pred seboj razboritega fanta, ki se že prebuja. Ne samo v šoli — brez posebnega napora je bil to leto prvi za odličnjaki —, ampak še vse bolj izven šole. Bavil se je z več stvarmi, a se zanimal zlasti za vse na umetnostnem področju. Ničesar pa ni sprejemal in vrednotil več samo pasivno, ampak vse in vedno bolj s stališča svoje razvijajoče se mladosti in svoje slovenske domovine. Recitator A. Strakosch iz Nemčije ga je navdušil na svojem recitacijskem večeru. Bil je lep človek in je prednašal z občutkom in zanosom. In takoj je mislil Meško, kaj ko bi on postal kaj takega svojim ljudem v njih domačem jeziku. Največja želja velike večine pa je bila, da bi smeli kot odrasli, zlasti profesorji, hoditi v čitalnico. Narodno je bil namreč tedaj že prav močno zaveden. V prvi in drugi gimnaziji je hodil v dijaško kuhinjo pri oo. minoritih, ki so bili večinoma odločni Slovenci in so vplivali tudi nanje. Zlasti p. Nikolaj Stazinski, ki jim je posojal tudi knjige. — In narodna štajerska zgodovina! Za izpit se je prijavil le, kdor je hotel. Izmed petih je bil tretji in dobil za nagrado vsa Schillerjeva dela. — In kako ga je razvnela Tschanetova opazka o Strossmajerju, ki da je največji sovražnik Nemcev! Ni je mogel pozabiti. A kako vse drugačen učinek je imela pri njem, kakor je bil nameravan!

Za slovenščino je imel prof. Cilenška, ki se ga spominja z veseljem. A fantje sami so pozdravljali tedaj vsako novost na domačem literarnem polju in se ob njej navduševali. To leto zlasti ob Vošnjakovih »Pobratimih«. Lokalizirani v domače kraje, da jih je takoj spoznal, so še s svojo nacionalno vse-

bino delovali nanj neposredno in močno. Šel je na počitnice domov, sedel na kamen ob cesti in jih čital z vsem svojim mladostnim ognjem.

Pa tudi drugače je bil razgledan kot petnajstleten četrtošolec. Stanoval je to leto pri naglušni vdovi Evi Apel v Grajski ulici, ki je vedno skrbno pazila, da se ja uči in ne morda gleda s Pintaričevimi dekleti, ki so stanovale nasproti in je z njimi govoril na cesti, zlasti z Lojzko, najmlajšo in najlepšo. Ta njegova gospodinja je bila še povsem stare vrste in je tudi romane smatrala za gnusobo, ki mu je ni dovolila. A pri njegovi književni lakoti ni nič pomagalo. Bral jih je med učenjem v miznici, ki se je previdno zaprla, ako je gospodinja dvignila glavo iznad šivanja in pogledala izza naočnikov. Tako zlasti Scottovega Ivanhoea, ki ga je s svojimi zgodovinskimi postavami silno mikal. Zgodovina! Slava Celjanov in kar najlepša lega celjskega mesta, kakor se je izrazil ravnatelj Tschanet, sta bila tudi glavna nagiba, da se je odločil nadaljevati svoje študije v Celju.

Tako lahko rečemo, da je prebujajoči se Ptuj vplival na bodočega pisatelja prav blagodejno, čeprav je bil na splošno nemškutarsko prepleskano provincijalno mestece s svojo jaro gospodo, skromnim gledališčem in še kako slučajno atrakcijo, kar vse je bilo Mešku poleg šole ozadje, na katerem se je poskušal in si iskal svojega mesta. Videl ga je vedno bolj v smeri svoje slovenske provenijence. In pripravo za uveljavljenje med svojim narodom v tej splošno se prebujajoči slovenski pokrajini je smatral za častno, viteško, kakor tudi vsakršno udeležbo v narodnem boju, ki je bil neenak, a pravičen in prav radi tega še tem bolj privlačen za mladega in zanesenjaškega fanta. Tak je torej že bil, ko je zapuščal Ptuj.

In čeprav je za njim prišlo Celje, ki se je — samo ob sebi umevno — vzpelo v njegovem življenju še višje in v nekaterih ozirih najvišje, vendar so mu tudi ti prvi ptujski vtisi ostali neizbrisno zapisani v knjigi življenja in pisateljevanja.

Prvo njegovo večje delo je njegov naturalistično pisan roman »Kam plovemo«, v katerem je pravzaprav izpovedal dognanja svojih dijaških let tja do vstopa v bogoslovje. Osebe in dogodki niso izmišljeni, ampak prikrojeni in opisani, kakor jih je videl za časa svojih gimnazijskih let v svoji okolici. Dejanje samo je postavljeno na slavna celjska tla, a vodilna nit romana, življenjska pot Eveline dr. Zoričeve, je skonstruirana ob Lojzki. In močen nočni prizor ob prihajanju vlaka je gotovo v zvezi z vajencem iz njegovega domačega kraja.

Pri Slovenski Matici in Domu in Svetu se je potem Meško do srede prvega desetletja v našem stoletju kot duhovnik znašel v novih razmerah in se razvil v to, kar nam predvsem pomeni danes v naši literaturi, v pisatelja nežnih psihološko utemeljenih črtic, ki nam govore o človekovem hrepenenju. In tudi v tej dobi ga srečamo večkrat na ptujskih tleh, zlasti ob nesrečni Pinta-

ričevi družini — od očeta solicitatorja do Lojzke. (»Romanca o izgubljeni« v zbirki Mir božji 1906.)

Temu višku je sledila dolga in plodovita delovna doba. Številna in raznovrstna dela je ustvarjal v tej dobi Meško — in v marsikaterem teh del živi njegova rodna pokrajina: Ptuj, Dravsko polje in Drava. Posebno se je poglobil v ta kraj v svoji zgodovinski sliki »Črna smrt«, kjer po zgodovinskih virih, z uporabo ptujskega kronista Hauptmaniča, piše o njegovih burnih težkih časih za časa kuge 1672. leta. Pa tudi zgodovinski sliki »Kobilice« in »Drama izza davnih dni« nas povedeta na ptujsko stran. Slavna je celjska preteklost, a Meško se je v svojih zgodovinskih delih podajal skoro izključno v okolico Ptuja, proti svojemu domačemu kraju.

Résumé.

F. Ks. Meško, écrivain slovène, est né à Ključarovci près Ptuj où il fit ses premières études dans les années 1885—90. C'est là, qu'il commença à écrire des contes et des chansons et, plus tard encore, il aimait à y puiser des sujets pour ses oeuvres.

Umetnostna zgodovina v Ptuju po vojni.

Konservator France Stelè, Ljubljana.

Do l. 1920. je bila umetnostna zgodovina v Ptuju, kjer je bil bujno razvit smisel za arheološke spomenike, prava pastorka. Debel prah je pokrival spomenike umetnosti v Ptuju, vešče oko je sicer slutilo pomembnost, kaj pa se vse še skriva za neprijazno vidnostjo tedanje vojašnice, bivšega dominikanskega samostana, kaj v zidovih minoritskega samostana in kaj v impozantnem konglomeratu več stoletnega stavbinskega razvoja proštijske cerkve, o tem si domišlija ni mogla ustvariti nobene jasnosti. Zasluga Muzejskega društva, ki je, kakor že desetletja poprej, tudi po vojni vestno bdelo nad usodami arheoloških spomenikov, je, da je po vojni mogla tudi umetnostna zgodovina smotreno prodreti do prič preteklosti srednjeveškega in baročnega Ptuja. Da je bilo tako stalno in smotreno nadziranje spomeniških usod sploh mogoče, pa gre zahvala ptujskemu lokalnemu konservatorju, sedanjemu notarju v Rogatcu Viktorju Skrabarju.

Od prvih obrisov sistematičnega zanimanja za ptujske spomenike umetnostne zgodovine do danes je bilo izvršenega mnogo nikjer zapisanega prizadevanja, s katerim je bilo treba predvsem vzbuditi zanimanje zanje, in rezultat je mnogo važnejši, kakor ga je bilo mogoče napovedati in propagirati. Prva polovica povojnih let je bila porabljena sploh samo za vzbujanje zani-

manja za umetnostne vrednote zgodovinskega Ptuja. Položaj je bil namreč resnično brezupen: V bivšem dominikanskem samostanu, o katerega arhitektonskem bogastvu je pričal gotski križni hodnik, se je nahajala vojašnica, cerkev je bila izpremenjena v skladišče, refektorij je služil za kuhinjo i. t. d., le nekdanja cerkvena fasada je s svojimi štukaturami opozarjala obiskovalce Ptuja, da gre za stavbo z boljšo preteklostjo; minoritski samostan je bil vsestransko zanemarjen in le smela misel je mogla sanjati o tem, da bo v nedavnem času odkril svoje umetnostne zaklade, o katerih je govorila bogata fasada, razkošni refektorij in lepi gotski prezbiterij z baročno zakristijo; tudi v proštijski cerkvi so pridno predli pajki svoje mreže, čeprav niso mogli očem zakriti preočitnega bogastva v kornih klopeh, arhitekturi in zakristiji, v krstni kapeli pa je dremal najpomembnejši v Sloveniji ohranjeni gotski krilni oltar skoro neopažen svoje spanje in je le redko vzbudil kot nerešljiva uganka zanimanje kakega raziskovalca umetnosti. Po svoji oskrbi je bil med umetnostnimi spomeniki Ptuja po vojni po zaslugi grofa Josipa Herbersteina edina izjema gornjeptujski grad, kjer so bili zbrani tudi umetniško ali umetnoobrtno zanimivi predmeti iz Hrastovca in Vurberga in združeni v velepomembno zasebno zbirko. Od zanimanja za usodo tega tudi arhitektonsko izredno zanimivega gradu in njegovih zbirk in od vsestranske aktivnosti arheologa-ljubitelja in konservatorja Viktorja Skrabarja izhaja povojno spoznanje umetnostnega Ptuja, ki se je od začetka trdovratno otepal resnejših poskusov, dokler ni nastopila l. 1924. občutna kriza, ki je grozila, da izpodkoplje enega glavnih temeljev umetnostnega Ptuja: Načrt za predilnico v dotedanji dominikanski vojašnici je grozil, da uniči vse razen cerkvene fasade in notranjih sten križnega hodnika. Od te težke in nevarne krize, po kateri smo se šele zavedli, kaj izgubimo, če ne rešimo umetnostnega Ptuja, ki bi bil v tem oziru lahko ponos ne le Slovenije, ampak cele države, pa se je začelo nepričakovano naglo in uspešno lajšanje položaja umetnostne zgodovine v Ptuju. V ptujski javnosti je že prevladovala zavest, da gre za resnične vrednote, ki jih je treba raziskati in ohraniti. Pod vodstvom gvardijanov p. dr. Bernardina Polonia, sedanjega minoritskega provinciala v Zagrebu, p. Gabrijela Cevca in p. Cirila Sparožića so se razmere v minoritskem samostanu uredile v prilog razumevanja in skrbi za kulturno dediščino preteklih stoletij. Na občini so kar po vrsti odločevali ljudje, ki so se zavedali, da so muzej in spomeniki največje važnosti za jugoslovanski Ptuj. In končno je župan Miha Brenčič napravil edino pravilno potezo, ko je l. 1928. v zvezi z reševanjem stanovanjske krize kupil od družbe, ki je projektirala predilnico, bivši dominikanski samostan, ga restavriral za stanovanja, arhitektonsko pomembne dele pa je priredil za muzej. Temu dejanju je sledil v nagli zapovrstnosti niz odkritij, najprej v dominikanskem samostanu, kmalu nato pa od 1930 dalje tudi v minoritskem samostanu. Posledica teh del je bila, da danes zanimanje za umetnostne spo-

menike v Ptuju ne zaostaja za tradicionalnim zanimanjem za arheološke najdbe.

Zgodovina teh odkritij je kratko ta-le: L. 1928. so bile pri delih za adaptacijo prostorov za muzej odkrite v dominikanskem križnem hodniku freske v vzhodnem hodniku v dveh plasteh iz srede XIV. stol. in iz prvih desetletij XVI. stol., odkriti so bili tudi deli arhitekture prvotnega samostana s portalom in dekorativnimi okni, preiskane so bile vse ostale stene in najdeni samo še napisi v južnem in vzhodnem hodniku, v severnem pa slika Marijinega oznanjenja iz prvih desetletij XVI. stol. Isto leto se je pričelo tudi čiščenje in odkrivanje štukatur v refektoriju in sklepnikov, konzol in reber v križnem hodniku. Severno od refektorija je bil ugotovljen prostor, ki je nekdaj nedvomno služil za kapelo, ugotovljen je bil tudi zazidan slavolok in na prostoru pred samostanom izkopani temelji prezbiterija. L. 1929. in 1930. so se nadaljevala dela na čiščenju štukatur in reber, Adolf Gailhofer ml. pa je osnažil navidez uničene freske na svodu refektorija. L. 1931. je M. Sternen restavriral freske v dominikanskem hodniku, v zvoniku pa je bila odkrita votivna stenska slika trpečega Jezusa s klečečim opatom iz srede XIV. stol. S tem so bila dela v dominikanskem samostanu z izjemo par polj gotskega svoda v zapadnem hodniku dovršena.

Dela pri minoritih so se pričela l. 1930. Radi močne vlažnosti sten so bile predvsem do kamena oproščene ometa do približno enotretjinske višine vse stene v notranjščini. Pri tem so bili ugotovljeni za zgodovino cerkve važni detajli, posebno ostanki gotske baldahinske arhitekture ob stranskih oltarjih. Že takrat so bili ugotovljeni ostanki fresk pod temi baldahini, vendar jih radi oltarjev ni bilo mogoče dalje zasledovati. Zunaj je bil oproščen ometa ves prezbiterij in severna stena ladje. Pri tem je bilo mogoče ugotoviti v zidu profile nekdanje obočne arhitekture gotskega kora, ugotovljeno je bilo, da je bila prvotna ladja enako dolga kot je sedanja, ugotovljena je bila višina prvotne ladje in razni detajli glede poznejših prezidav. V prezbiteriju je bilo odkrito zazidano okno z bogatim krogovičjem. Isto leto je bila restavrirana bogata baročna fasada cerkve. L. 1931. so se nadaljevala dela v cerkvi in samostanu. Restavrirani so bili oltarji. Delo je izvršil Al. Zoratti iz Maribora tako, da je odkril pod slabo novejšo še dobro ohranjeno prvotno odlično marmoracijo in jo dopolnil, kjer je manjkala. Istočasno je bila preiskana, osnažena preslikav in na novo pozlačena dragocena Madona v atiki velikega oltarja iz zač. XV. stol. Cela cerkev je bila prebarvana v treh tonih (A. Železnik), neumetniške slike odstranjene in restavrirana kapela sv. Antona s štukaturami. Za stranskimi oltarji so bile odkrite freske iz druge polovice XIII. stol. V samostanu so bile odkrite slabo ohranjene slike iz življenja sv. Antona Padovanskega iz konca XVII. stol. L. 1932. je bila restavrirana ostala oprava cerkve v istem smislu kakor oltarji. V prostoru med zidom križnega hodnika

in prezbiterijem so bili odkriti na zidu prezbiterija in prav tako na zidu vzhodnega hodnika ostanki enakih slikarij; v vzhodnem kraku hodnika dve zazidani dvojni okni, v zakristiji pa sakrarij iz časa postanka cerkve; očiščene in restavrirane so bile v zakristiji štukature in slikarije svoda iz 1685 (A. Gailhofer ml.).

Velik dogodek v ptujski umetnostni zgodovini je bila tudi l. 1931. po Mateju Sternenu izvršena restavracija gotskega krilnega oltarja iz opatijske cerkve. Tedaj šele je bilo mogoče natančno ugotoviti njegov značaj in sestav in ga tudi za znanstvene namene primerno fotografirati. Po uvidevnosti gosp. prošta dr. J. Žagarja je oltar kakor tudi dragoceni kip sv. Jurija iz zakristije iste cerkve za daljši čas razstavljen v mestnem muzeju in širokemu mednarodnemu krogu interesiranih znanstvenikov dana možnost, da ga temeljito preštudirajo.

Glavni rezultati teh raziskav so sledeči:

1. **V dominikanskem samostanu:** Ugotovljeni so važni detajli iz stavbne zgodovine, o katerih razpravljamo v posebnem članku; z odkritjem dela prvotnega samostana, zazidanega v vzhodnem kraku križnega hodnika, je bil odkrit tudi arhitekturno zgodovinsko zelo zanimiv in učinkovit spomenik prehodnega sloga od romanskega sloga h gotiki v fasadi samostanske kapele. Ostanki obširnega cikla fresk na tem prvotnem samostanu iz srede XIV. stol. dokazujejo, da je bil slog slikarstva pri nas takrat v celi srednji Evropi razširjeni zapadnoevropski zgodnjegotski risarski slog. Ikonografsko zanimiv je istočasen pojav kopije slike trpečega Jezusa iz S. Croce v Rimu pod zvonikom dominikanske cerkve in severnega gregorijanskega trpečega Jezusa. Za umetnostno zgodovino Ptuja zelo važen je tudi dokaz, da je dominikanski križni hodnik izdelan od iste kamnoseške delavnice, ki je postavila z letom 1415 datirani podaljšek južne stranske ladje v proštijski cerkvi v Ptuju.

2. **V minoritskem samostanu:** Tudi tu gre predvsem za važne ugotovitve glede stavbene zgodovine cerkve in samostana. Dokazano je, da je bila cerkev že prvotno enako dolga kakor sedanja, ugotovljena je tudi višina prvotne ladje in profil obokov podrtega gotskega kora. V notranjščini je zelo važna ugotovitev posebnih baldahinskih arhitektur nad prvotnimi stranskimi oltarji in fresk, ki so se nahajale pod njimi nad oltarji. Rezultat preiskave o teh freskah[1]) je važen tudi za vsaj približno ugotovitev časa postanka prvotne samostanske cerkve, ker se sklada z iz kritike virov izvirajočimi ugotovitvami Fr. Kovačiča[2]). Iz stilno primerjalnih ozirov so slike datirane v čas okr.

[1]) Prim. Fr. Stelè, Stenske slike v minoritski cerkvi v Ptuju v ZUZ XI. (1931), str. 1—30 (s slikami) in istega Ein Freskenfund in der Minoritenkirche in Ptuj v Die Denkmalpflege VI., str. 224—228 (s slikami).

[2]) K starejši zgodovini minoritskega samostana v Ptuju v ČZN XXII. (1927), str. 149—168.

1260—70. Enakost reber te cerkve z onimi prvotne dominikanske, ki je bila l. 1252. že dozidana, potrjuje ta izsledek. V zgodovini ikonografije legende sv. Frančiška As. zavzema odlično mesto ostanek slike objokovanja mrtvega sv. Frančiška, ker se po starosti ureja med najstarejše spomenike tega ikonografskega tipa in je glava svetnika naslikana z nedvomnim stremljenjem posneti resnične poteze njegovega lica. Za stavbno zgodovino samostana so važna gotska dvojna okna, ki so jih odkrili v obeh stenah vzhodnega trakta samostana. Ugotovljeno je, da je bil v prvotno dvorišče vključen tudi prezbiterij s svojimi oporniki na južni strani, kjer so se našli sedaj ostanki slikarij iz srede XIV. stol. s križi v velikih koncentričnih krogih, klečečimi minoriti in raznimi napisi v unciali. Ostanek teh slikarij je bil ugotovljen tudi na zapadni steni vzhodnega trakta samostana. Veliki krogi z vrisanimi križi spominjajo na kroge z grbi v dominikanskem samostanu, ki so nastali nekako istočasno.

3. **Gotski oltar iz proštijske cerkve.** Rezultat preiskave o priliki njegove obnovitve v delavnici M. Sternena v Ljubljani je kratko ta-le: Slike na oltarju pripadajo trem rokam, katerih prva je nedvomno pod imeni Konrad Laib in Pfening znani slikar križanj salzburške slikarske šole srede XV. stol. v stolnici v Gradcu in v Narodni galeriji na Dunaju. On je slikal vse tri slike, ki so vidne, če je oltar popolnoma odprt. Druga roka, nedvomno roka slikarja iz Laibove delavnice, je slikala tri slike, ki so vidne, ako so notranja krila zaprta in sliko angelov z vera icon na predeli. Tretja roka je poslikala hrbet trdnih kril l. 1512., ko so oltar verjetno postavili v krstno kapelo proštijske cerkve na mesto, kjer je bil do restavracije in je bil odslej viden predvsem do tedaj neposlikani hrbet oltarja. Po sliki sv. Bernardina Sienskega, ki je naslikan v skupini druge roke, je vsaj ta roka, ki ni mogla slikati dosti kasneje kakor prva, datirana v čas po l. 1455., ko je bil sv. Bernardin proglašen za svetnika.

4. **Spomeniki baročne umetnosti v Ptuju:** S čiščenjem štukatur in stenskih slik iz konca XVII. in zač. XVIII. stol. so bili v novo luč postavljeni važni spomeniki odlične in intenzivne umetniške delavnosti baročne dobe v ptujskih samostanih in načeto važno novo poglavje ptujske umetnostne zgodovine.

Vsi ti rezultati so pomembni zlasti s stališča lokalne umetnosti in kulturne zgodovine; z ostanki arhitekture prehodne dobe pri dominikancih in pomembno zgodnjegotsko arhitekturo minoritske cerkve, s kamnoseško in stavbno delavnico dominikanskega križnega hodnika in posebno z oltarjem delavnice K. Laib-Pfening pa stopajo ptujski umetnostno zgodovinski spomeniki v interesni krog splošne srednjeevropske umetnostne zgodovine.

Bibliografija o Ptuju.

Franjo B a š, Maribor.

Da sem mogel izvršiti naslednjo bibliografijo, se moram zahvaliti v prvi vrsti gospodu konservatorju Viktorju S k r a b a r j u, javnemu notarju v Rogatcu, ki mi je dal na razpolago svojo knjižnico in svojo literaturo o Ptuju. Istotako se zahvaljujem gospodu univ. prof. Balduinu S a r i i, ki je v mnogem izpopolnil moje bibliografske beležke.

Teritorijalno upoštevam poleg mesta Ptuja tudi okolico do Pragerskega, Vurberga, Ormoža in Haloz, torej ozemlje, katerega zemljepisno in gospodarsko pa tudi zgodovinsko središče je Ptuj bil in je.

Nedoslednost v navajanju časopisov izvira od deloma pomanjkljivih virov, ki so mi bili na razpolago.

Pri kraticah sledim SBL, A. Schlossarju in narodopisni bibliografiji v ČZN.

Abramić M.: Archäologische Funde in Pettau. Österr. Jahreshefte XVII, 1914, Bb. St. 89—157.

Grabsteine mit Romulus und Remus. JbfAk II, 1908, 38—39.

Novi natpisi iz Petovija. ČZN XXI, 1931, 177—202.

Pettau. (Najdbe.) JbfAk I, 1907, 123—125.

Poetovio. Führer durch die Denkmäler der römischen Stadt. Wien 1925. 8°. 200 str. + 1 Fundkarte.

Poetovio. Vodnik po muzeju in stavbnih ostankih rimskega mesta. Slovensko izdajo priredil Anton Sovrè. Ptuj 1925. 206 str. + najdbovid.

Ref.: Borko B.: Jutro 20. IV. 1926; Goessler Peter: Germania X, 1926, 81—82; Klemenc Jos.: ZUZ VI, 1926, 119—123; Lammer Hans: Philologische Wochenschrift XLVI, 1926, 1198—1199; Saria Balduin: Čas XX, 1925/26, 330—332; Stelè Francè: ČZN XXI, 1926, 148—150; Slovenec 2. IV. 1926; Neznani avtor: Journal of Rom. Stud. XV, 1925, 296.

Alič Fran: Poetovio - Ptuj. Spom. list sept. dogodkov. Ptuj 1933, 1—2.

13. september 1908. leta v Ptuju. Spom. list sept. dogodkov Ptuj 1933, 4.

Fran Vajda. Jubilejni zbornik. Ptuj 1932, 78—81.

Amschl Alfred: Wiegenland. I. Pettau, II. Gorzaberg. Hausmann, Südsteiermark 399—407.

Baravalle Robert: Steirische Fress-und Saufbruderschaften. Tagespost 31. XII. 1922.

Baron: Das Lutherhaus und seine Vorgeschichte als Geschichte der evangelischen Gemeinde Ptuj. Weihnachtsgruss 7. Flugblatt, dec. 1929, 4—6.

Baš Franjo: Prlekija. GV, IV, 1929, 106—110.

Tekma med Mariborom in Ptujem za prvenstvo na Dravskem polju. Koledar nabavljalne zadruge državnih uslužbencev v Mariboru za 1931, 67—73.

Bauer Vinzenz: Pettaus letzter deutscher Bürgermeister. Hausmann, Südsteiermark 304—309.

Beckh-Widmannstetter: Ober-Pettau. MCKD NF XVII, 1894, 78—79.

Zur Geschichte der Befestigung von Graz, Fürstenfeld und Pettau 1570. Steierm. Gesch. Bl. 1883, 69—78.

Bericht der Protestanten in Pettau über die Jahre 1875 und 1876. Pettau 1877. 4 str.

Bidermann H. Ign.: Zur Handelsgeschichte der unteren Steiermark und Pettaus insbesonders. Aufm. 1857, 684.

Die Serbenansiedlungen in Steiermark u. im Warasdiner Grenzgeneralate. MhVSt XXXI, 3—62.

Bischoff Ferdinand: Das Pettauer Stadtrecht vom Jahre 1376. SbAkWph CXIII, 1886, H. II, 695—747; ponatis: Wien 1887, 52 str.

Bois Fred du: Warum Pettau und Umgebung zu Deutschösterreich gehören müssen? Flugschriften für Deutschösterreichisches Recht. Graz 1919, No 30. (Izšlo tudi v francoščini.)

(Brumen Anton). Dr. Anton Brumen 70 letnik. Slovenec 7. I. 1927. — Dr. Anton Brumen †. Jutro 30. XI. 1930. — G(osak): Dr. Anton Brumen 70 letnik. Jutro 7. I. 1927.

Budinsky Gustav: Schloss Wurmberg. Graz 1879, 39 str.+1 sl.

Cafov: Slovenska obleka pravih Pesničarjev na Štajarskim. N 1848, 173.

(Cilenšek Martin). Botanik Martin Cilenšek — 80 letnik. Jutro 23. X. 1928.

Cilenšek M.: S Ptuja na Rogaško goro. LZ XII, 1892, 345—352, 405—409, 473—477.

Conze A.: Römische Bildwerke einheimischen Fundorts in Österreich. II. Heft. Sculpturen in Pettau u. St. Martin a. Bacher. DschAkWph XXIV, 1875, 59—60; III. Heft. Sculpturen in Cilli, Pettau und Seckau. Wien 1877, 4^0. 15 str.

Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL). Vol. III.: p. 510 (Mommsenov tekst), napisi št. 4015—4098 (Poetovio), 4099—4106 (Starše), 4107 (Vel. Nedelja) 6477, 10868—10886 (Poetovio), 10887 (Starše), 13410—13416, 14051—14065, 14106—14108, 14354^{25}—14355^{5}, 14368^{21}, 15184—15186 (Poetovio). Tegulae: 4660, 4675—4687, 11358—11406, 13502—13515, 14360^{9-10}. Instrumentum domesticum: 6008 ss, 13551, 13552.

Damisch Eduard: Museum zu Ober-Pettau. MhVSt VI, 1855, 247.

Dobó Arpád: Inscriptiones ad res pannonicas pertimentes extra provinciae fines repertae. Egyetemés Philologiai Közlöny. Budapest 1932, 1—9, szám. 27 str.

Egger Hermann: Zur Erforschung und Erhaltung gotischer Denkmäler Südsteiermarks. Hausmann, Südsteiermark 56—58.

Egger Rudolf: Civitas Noricum. Zeitschrift für klass. Philologie. XLVII, 1929, 146—154.

Ein spätes Denkmal des Kaiserkultes. Mitt. d. Ver. d. klass. Philologen in Wien. VI., 1929, 82—85.

Die Zerstörung Pettaus durch die Goten. Österr. Jahreshefte B XVIII. 1915, 252—266.

Der Eisenbahntag über die Reichsbahnlinie Wien—Spalato (27. IX. 1908). Pettau 1908, 23 str.+1 zemljevid.

Felsner Josef: Pettau und seine Umgebung. Topographisch-historische Skizzen. Illustriert von Alois Kasimir. Pettau 1895, 8^0. 157 str.

Ferjančič A.: Pred 50. leti v Ptuju. ŽiS I, 1927, 4—7.

(Ferk Franc). Profesor Franc Ferk, častni član Muzejskega društva v Ptuju. Ptujski list 2. in 9. IV. 1922. — Professor Franz Ferk. Marburger Zeitung 2. IV. 1922. — Kotnik F., SBL I, 176—177. — Skrabar V. — Kotnik F.: † Prof. Franc Ferk. Slovenec 18. XI. 1925.

Ferk Franz: Ein Fund römischer Familienmünzen in Pettau. Monatsbl. d. Num. Gesellschaft in Wien, avgust 1895.

Vorläufige Mitteilungen über das römische Strassenwesen in Untersteiermark. MhVSt XLI., 1893, 212—236.

F(ermevc) I(van): Dr. Fran Jurtela. Jubilejni zbornik. Ptuj 1932, 73—74.

Fettich Oton: Nekaj spominov na l. 1908 in ptujsko skupščino CMD. Jutro 9. XI. 1933.
Fischbach Otto: Römische Lampen aus Poetovio im Besitze des Landesmuseums »Joanneum«. MhVSt XLIV, 1896, 1—64.
Fischer Wilhelm: Die Fahrt der Liebesgöttin. München 1914. 8°. 327 str.
Flegerič Božidar: Dr. Gregor Jožef Plohel. DS XI, 1898, 385—398.
Freund J.: Die Umgebung Pettaus. Festzeitung, herausgegeben zum XII. Gauturnfest des Südösterreichischen Turngaues. Pettau am 15. Heuerts 1906.
Frühlingsfahrten an der Drau I. Wurmberg. Aufm. 1856, str. 626, 630; II. Grossonntag. Aufm. 1857, str. 444—445.
Fürst K.: Die Finanzlage der Stadt Pettau am 20. Februar 1902. Pettau 1902. 8°. 23 str.
(**Gaupmann** Rudolf.) Prof. Rudolf Gaupmann. Grazer Tagblatt 26. X. 1909.
Gaupmann: Pettau. MCKD NF XVII, 126.
Geramb Viktor: Professor Franz Ferk. ZhVSt XXVII, 1933, 181—187.
Gomilšak J.: Stoletnica župnije sv. Bolfanka v Biši in Trnovicah. SGp, Cerkvena priloga, XXIV, 1890, št. 12; XXV, 1891, št. 1.
R. D. Gorski: O Rojenicah na Boču. SGp XXIV, 1890, št. 52.
Gorup Josip: Iz bojev za narodno šolstvo v Ptuju in okraju. Spom. list sept. dogodkov. Ptuj 1933, 13—15.
(**Gosak** Tone.) Dr. Tone Gosak. Jutro 18. IX. 1929.
Gosak T.: Iz zgodovine CMD v Ptuju. Jutro 5. IX. 1928.
Graus Jos.: Die Kirche des Nonnenklosters zu Studenitz in Steiermark. MCKD NF IV, 1878, XIX—XXIII.
Groder C.: Maria Neustift (Černa Gora) und dess. Umgebung. Aufm. 1855, str. 66, 70, 202.
Gross Franz: Ein Zukunftsplan für Pettau. Pettau 1891, 8° 32 str.
Gruden Josip: Samostan Studenice v protestantski dobi. ČZN V, 1908, 163—168.
Grujić Rad. M.: Srpskohrvatsko naseljavanje po Štajerskoj. Glasnik Geogr. Društva VII—VIII, 1922, 113—125.
Gubo A.: Der Auszug aus dem alten Hause. Zur Geschichte des Gymnasiums. XXXI. Jahresbericht d. K. F. J. Gymnasiums 1899/1900, 1—12.
Der Einzug in das neue Haus. Jahresbericht d. K. F. J. Gymnasiums 1900/1901, I—VIII.
Bauernrebellionen bei Pettau. Aus Steiermarks Vergangenheit, Graz 1913, 56—120.
Pettauer Schützenordnung. MhVSt XLVIII, 1900, 271—281.
Der Weinkrieg zwischen Marburg und Pettau. Aus Steiermarks Vergangenheit. Graz 1913, 16—47.
Wie Graf Gunther von Herberstein erschlagen ward. ZhVSt VIII, 1910, 157—175.
Gurlitt Wilhelm- Ausgrabungen in Pettau. MCKD NF XVII, 250; NF XVIII, 179—180; NF XXVI, 91—96; NF XXVIII, 20—21.
Bericht über Ausgrabungen von Poetovio. MCKD XXII, 1896, 162—164.
Pettauer Antiken. Archäol.-epigr. Mitt. XIX, 1896, 1—25.
Römische Inschrift aus Grossonntag in Steiermark. MCKD NF XXI, 64—65.
Römische Inschriften aus Steiermark. MCKD NF XVI, 1890, 147; NF XVII, 1891, 131; NF XVIII, 1892, 191—193.
Vorbericht über Ausgrabungen in Pettau. Jahresbericht d. österr. archäol. Institutes, Bd II/1, 1899, St 87—96; Bd II/2, 1899, St. 97—102.
Heller August: Erinnerungen an Alt-Pettau. Cillier Zeitung št. 34, 35, 36, 38, 39, 40, 42, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 53, 56, 68, 70, 71, 72, 73, 75, 77, 80 iz 1926.

Hochwallner Martha: Friedliches Ptuj. Deutsche Zeitung 17. IX. 1933.

Hoffiller V.: Otvorjenje gradskog muzeja v Ptuju. Svijet 1928.

Höffer Irma: Schloss Wurmberg. Eine Sommerfahrt in die Windisch Bühel. Tagespost 1911, No 220.; Südsteirische Heimat. Wien 1916, str. 59—62.

Hönisch J.: Chronologische Übersicht der Stadtrichter von Pettau. Aufm. 1856, 1187.

Die Denksteine der Pettauer Schlosshauptleute Georg von Oprossnitz und Georg von Colaus. MCKD X, XVIII—XIX.

Der Grabstein des Erzpriesters und Pfarrers zu Pettau v. J. 1341. MCKD IV, 51.

Johann Sigismund Freiherr v. Geymann, Deutschordensritter und Comthur zu Grossonntag. Tagespost 1866, No 15, 16.

Der Grabstein Heinrich, Erzpriesters in der unteren March, Pfarrers zu Pettau. Grazer Volksblatt 1885, No 12. B.

Geschichte des 1786 aufgelassenen Dominikaner-Klosters zu Pettau. Aufm. 1857, 556, 567, 587, 600, 634, 649.

Die Freiherrn von Praager. MCKD V, 151—152.

Grabsteine zu Wurmberg. MCKD III, 226.

Die Herren von Wurmberg od. die heutigen Grafen von Wurmbrand. Morgenbl. Gr. Ztg. 1873, No 21.

Die Pfarrherren an der Kirche zum hl. Georg in Pettau. Tagespost 1863, No. 274, B; 275, B; 277, B; 280, B; 281 B;

Horvat Fr.: Die 1600 jährige Jubiläumsfeier des Märtyrertodes des H. Viktorinus, Bischofs v. Poetovio in der Probstes- u. Stadtpfarrkirche zum hl. Georg in Pettau. Pettau 1905. 8°. 90 str.

Huber Alois: Geschichte der Einführung und Verbreitung des Christentums in Südostdeutschland. II. H. Salzburg 1874, 301—303; IV. H. Salzburg 1874, 136—154.

Hytrek Adolf: Sophie von Rohitsch u. das Stift u. Gotteshaus Studenitz. Südsteir. Post 1895, No 7—16.

Ilešič Fran: Pravoslavna služba božja v Ptuju l. 1813. ČZN XVIII, 1923, 44—45.

Das nationale Leben der Windischbüheln im J. 1848—49. Südsteir. Post. 1903, No 1—5.

Ilwof Fr.: Poetovium und die Aquae Jasae. MhVSt XIV, 1866, 176.

Der Bacher u. das Pettauerfeld. Die öst. ung. Monarchie in Wort und Bild. Steiermark. Wien 1890, 69—71.

Izpovednice, pridižnice in križevi poti v cerkvah Lavantinske škofije. V Mariboru 1912, 22—24; 91—92.

Jenny Samuel: Grabkammer in Laack bei Pettau. MCKD XIX, NF, 1893, 247—249.

Poetovio. MCKD NF, XXIII 1896, 1—22.

Römische Funde za Poetovio. MCKD NF XXII, 1—22.

Jerše Lado: Iz zgodovine ptujskih podružnic CMD. Spom. list sept. dogodkov. Ptuj 1933, 4—5.

Ptujski dogodki pred 25 leti. MV 23. VIII. 1933, št. 190; 24. VIII. št. 191.

Septemberski jubileji slovenskega Ptuja. MV 21. VIII. 1933, št. 188.

Jurtela Franjo: Posojilnica v boju proti oderuštvu. Spominski spis Zadružne zveze v Celju 1923, 5—6.

Kapper Anton: Das Jahr 1848 in Friedau. Tagespost 1869, No 95, 96.

Katancsich M. P.: Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum in quo ... de Sisciae Andautonii Nevioduni Poetovionis urbium in Pannonia olim celebrium ... disseritur. Zagrabiae 1747, 199—210.

Kaukler: Die Anfänge unseres Theaters. Marburger Zeitung 10., 11. II. 1927.

Kaukler Ivan in Mirko: Romarska cerkev na Črni gori. Ptuj 1926. 16°. 48 str.

Ein Klagelied der Stadt Pettau aus dem Jahre 1660. Tagespost 21. XII. 1864.

Knabl Richard: Der freistehende Römerstein vor dem Stadtturme zu Pettau. Tagespost 1871, No 286 F.

Fund römischer Goldmünzen zu Circovic am Pettauer Felde. MhVSt II, 1851, 173—181.

Die römischen Altendorfer Antiquitäten der Pfarre St. Johann am Draufelde. MhVSt XXI, 1873, 3—14.

Mitteilungen über Ausgrabungen von Poetovio im Jahre 1897. MCKD NF XXV 1899, 30—32.

Der wahre Zug der römischen Militärstrasse von Cilli nach Pettau. Archiv f. Kunde österr. Geschichtsquellen XXVI, 1861, 47—66.

Epigraphische Excurse. MhVSt II, 1851, 62—66; III, 6852, 102—105; IV, 1853, 212—214; V, 1854, 155—176; VI, 1855, 128—163; VIII, 1858, 75—95; IX, 1859, 93—113.

Koderman Karl: Vroči dnevi. Spom. list sept. dogodkov. Ptuj 1933, 24—25.

Kohaut V.: Mitteilungen über Ausgrabungen von Poetovio im Jahre 1897. MCKD NF XXV, 30—32. — Mitteilungen über Ausgrabungen und Funde von Poetovio in den Jahren 1898/1899. MCKD NF XXVII, 1901, 18—20.

Kolatschek Julius: Der evangelische Friedhof in Pettau (Steiermark). Pettau 1878. 8^{0}. 8 str.

Komljanec Josip: Dr. Anton Brumen. Jubilejni zbornik. Ptuj 1932, 69—72.

Narodna čitalnica v Ptuju. Spom. list sept. dogodkov. Ptuj 1933, 7—8.

Ob proslavitvi petdesetletnice Narodne čitalnice v Ptuju. Ptujski list od 7. IX. 1919.

Boj za ptujsko gimnazijo. Spom. list sept. dogodkov. Ptuj 1933, 10—11.

Ob šestdesetletnici ptujske gimnazije. 51. izvestje drž. realne gimnazije v Ptuju 1919/1920—1928/1929, 7—25.

Ptujski muzej in Muzejsko društvo. Jubilejni zbornik. Ptuj 1932, 58—67; ŽiS IV., 681—683.

Prosvetne prilike in prosvetno delo v Ptuju. Jubilejni zbornik. Ptuj 1932, 58—67.

Franc Toplak. Jubilejni zbornik. Ptuj 1932, 75—77.

Kos A.-Cestnikov: Donačka gora poleg Rogatca na Štajerskem. N 1857, 275, 279.

Kos Franc: Doneski za krajevne kronike. ČZN XV, 1919, 85—110; XVI, 1920, 1—13.

Topografične drobtine. ČZN VIII, 1911, 77—80.

Košir Ivan: Na Boč! Zvonček 1910, 197—199.

Iz Studenic na Boč. Zvonček 1912, 124.

Kotnik Fran: Božični običaji v ptujski okolici. Naš dom XX, 1928, 1—6.

Rodbina Guffante. Slovenec 1. III. 1927.

Haloške narodopisne črtice. SGp LXIII, 1929 št. 13.

O minoritskem konventu. Slovenec 24. X. 1926.

Ob tridesetletnici Muzejskega društva v Ptuju. Slovenec 4. VII. 1923.

Ptuj v novem veku MI VII, 1926, 448—454.

Ptuj v srednjem veku. MI VII, 1926, 287—292.

Ptuj v srednjem in novem veku. Jubilejni zbornik. Ptuj 1932, 25—47.

Kovačič Fran: Dominikanski samostan v Ptuju. VBV XVII, 1914, 1—17, 111—142, 240—256, 355—371.

Gospodarska zgodovina dominikanskega samostana v Ptuju, ČZN X, 1913, 59—120.

Herman Jurij in njegova gimnazija pri Sv. Tomažu nad Veliko Nedeljo. ČZN XXI, 1926, 131—133.
Izkopavanja na Slov. Štajerskem. ČZN I, 1904, 93—96.
K starejši zgodovini minoritskega samostana v Ptuju. ČZN XXIII, 1927, 149—168.
Naraplje. ČZN X, 1913, 41—42.
Petovij in Celeja v starokrščanski dobi. Strena Buliciana Zagreb-Split 1924, 387—395.
Petovij v zgodovini Južne Štajerske. ČZN V, 1908, 1—22.
Prazgodovinsko grobišče (Savinsko). SGp 19. IV. 1907.

Kovačič Fr. - **Stegenšek** Avg.: Historični portreti na oltarni podobi župne cerkve na Črni ali Ptujski gori. ČZN XVII, 1922, 57—76.

Kovačič Maks: Prlekija in Prleki. Tabor 4. I. 1923.

Krainz Johann: Die Czekely oder Zekel von Kevent, Freiherren von Friedau. Gr. Morgenp. 1895. No 215, 216.

Krones Fr.: Moritz v. Kaiserfeld. MhVSt XXXVI, 1888, 109—149. — Moritz v. Kaiserfeld. Sein Leben und Wirken als Beträge zur Staatsgeschichte Österreichs i. d. Jahren 1848—1884. Leipzig 1888. 8°. 471 str.
Verfassung und Verwaltung der Mark u. d. Herzogtums Steier. I. Graz 1897, 474—477.

Kubitschek Wilhelm: Pettau. JbfAk I., 1907, 123a—124a.

Kus - Nikolajev Mirko: Poetovio. Riječ 9. XI. 1928.

Kveder Dragotin: Državna meščanska šola v Ptuju. Spom. list sept. dogodkov. Ptuj 1933, 11—13.

(Lancova vas). Interessante historische Funde. Marburg Zeitung 13. V. 1926.

L(apajne) J.: Starodavno mesto Ptuj. LMS 1878. 112—117.

Lekše Fr. S.: Črna ali Ptujska gora. DS VIII, 1895, 20—22, 50—52.

Levec Vladimir: Pettauer Studien. Untersuchungen zur älteren Flurverfassung. Mitt. d. anthrop. Gesellsch. in Wien. XXVIII, 1898, 171—189; XXIX, 1899, 113—137; XXV, 1905, 64—98; 154—195.

Ljubša M.: Zemljepisni razvoj župnij v pražupnijah Ptuj, Velika Nedelja in Radgona. ČZN XX, 1925, 1—20.

Luschin A.: Die Pettau-Friesacher Gepräge, Numismatische Zeitschrift, II, 1870. 494—502.
Friesacher Pfennige. Numismatische Zeitschrift. NF XVI, 1923, 62.
Steirische Münzfunde. I: Der Fund von Ankenstein. Jb CKD NF IV, 163—164.
Umrisse einer Münzgeschichte der österr. Lande in Mittelalter. Numismatische Zeitschrift NF II, 1909, 11—16.

Mally Georg: Luttenberg und die Kolles. StZ NF V, 2, 47—60.

(Marenz). Die Edlen von Marenz. Grazer Zeitung 23. III. 1883.

Mattingly H.: The mints of Vespasian. IV. Mint of Poetovio. Numismatic Chronicle V ser. vol. I, 1921, 211—212.

Mell A. - **Pirchegger** H.: Steirische Gerichtsbeschreibungen. (Quellen z. Verf.- u. Verw.-Gesch. d. Stmk. I.) Graz 1914, 537.

Mensi Franz: Steuerwesen im alten Pettau. ZhVSt XXVI, 1931, 164—175.

Merian Math.: Topographia Provinciarum Austriacarum Austriae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, Tyrolis etc. Frankfurt a. M. 1649. K. II: Pettaw. (Neudruck der Frankfurter Societätsdruckerei mit Rückentitel: Topographia Styriae.)

Meško Jakob: Anton Magdič. SGp XIV, 1880, št. 42—52.
Mala gimnazija pri Sv. Tomažu nad Veliko Nedeljo. SGp XII, 1878, št. 49.

Gregor Jož. Plohel, doktor bogoslovja, dekan in nadžupnik Ptujski. SGp XIX, 1885, št. 42—51; XX, 1886, št. 1.

Meško Jakob - **Simonič** Franc: Dr. Gregor Jožef Plohel, imeniten humanist ali dobrotnik slovenski. V Beči 1888, 8°. 154 str.

Minařik Fr.: Apotheken von Nah und Fern. Einiges von den landschaftlichen Apotheken in Steiermark. Pharmazeutische Post 16. III. 1918, 182.

Mlakar Ladislav: Ptuj. Ilustrovani Slovenec II, št. 45. 7. XI. 1926.

Mühlbach: Römische Altertümer in und um Pettau. AfGHorm 1818, 50.

Mülner Alfons: Der »Pranger« in Pettau. Tagespost 1871, No 324, B. 4.

Römische Inschriften in St. Veit bei Pettau. MCKD NF XV, 126.

Die römischen Altertümer von St. Johann a. Draufelde. Tagespost 1873, No 77—79.

Muršec Jož.: Sv. Viktorin. Drobtinice za novo leto 1848, 6—12.

Napotnik Mihael: Sveti Viktorin, škof Ptujski, cerkveni pisatelj in mučenec. Dunaj 1888, 8°, 278 str.

Orgle v cerkvah Lavantinske škofije. V Mariboru 1911, 46—48.

Pajek Jožef: Črtice o Slovencih v štajerskem Podravji, s posebnim ozirom na narodno nošo. Kres III, 1883, 365—373.

Praznoverske bajke in šege med štaj. Slovenci. Kres II, 1882, 218—222, 268—272.

Ptujski poljanci. Črtice ... Ljubljana 1884, 159—160.

Die Haupt- u. Stadtpfarrkirche St. Georg in Pettau u. d. Besitznahme derselben durch Probst Josef Fleck. Marburg 1898. 8°. 30 str.

Stadtpfarrkirche zu Pettau. Südsteirische Post 1897. No 100, 102. F. Vurberški Krsnik. Kres II, 1882, 578—581.

Perger: Spur einer ehemals dicht bei Pettau gestandenen zweiten Stadt. Aufm. 1827. No 153.

Pernat Zvonko: Odziv članku »Nova nemška trdnjava za Spodnji Štajer«. Slov. Branik V, 1912, 73—74.

Pešinska dolina na Štajerskem. N 1854, 63.

Petrasch Karl: Beitrag zur Flora der Umgebung Pettaus. XXXVI. Jahresbericht d. K. F. J. Gymnasiums Pettau 1904/1905, 1—11.

Petschnig Hans: Die Stadtpfarrkirche in Pettau. MCKD NF VI, CXI—CXVII.

Die Wallfahrtskirche Maria Neustift bei Pettau. MCKD NF XV, CV—CIX.

Pichler Friedrich: Repertorium der steirischen Münzkunde. I. Graz 1865, 102—107.

Inschriften aus Pettau. Archäol. epigr. Mitt. I., 1877, 62—63.

Pirchegger H.: Archivalische Beiträge zur Geschichte Pettaus und des Pettauer Feldes. XXXVII. Jahresbericht d. K. F. J. Gymnasiums Pettau 1905/1906, 1—22.

Auch eine Jahrhunderterinnerung. BlGHAlp I, 1910, No 3.

Der Stadtbezirk Poetovios. ZhVSt IX, 1911, 100—110.

Das steirische Draugebiet — ein Teil Deutschösterreichs. Deutsche Mittelstelle, Zweig Graz 1919. 8°. 32 str. + 1 karta.

Erläuterungen z. hist. Atlas d. öst. Alpenländer. I, Wien 1917, 265—284.

Pettau oder Ptuj? Grazer Tagblatt 9. II. 1919.

Geschichte der Stadt und Herrschaft Pettau im Mittelalter. XXXIV., XXXV. Jahresbericht d. K. F. J. Gymnasiums Pettau 1902/1903, 1—22; 1903/1904, 9—35.

Pettau als Grenzfeste. Festzeitung, herausgegeben zum XII. Gauturnfest des Südösterreichischen Turngaues. Pettau am 15. Heuerts 1906.

Schloss Ober-Pettau. Hausmann, Südsteiermark, 370—374.
St. Marxen, »Pabenstein« und »Bründl«, ZhVSt XVII, 1919, 10—22.
Verborgene Schätze eines alten Klosters. Tagespost 26. VIII. 1926.
Die slovenischen Ansprüche in Untersteiermark. Flugblätter für Deutschösterreichs Recht. Graz 1919, No 36.
Die ersten Türkeneinfälle (1396, 1415, 1418). ZhVSt XVIII, 1922, 67—73.

Pischinger Ferdinand: Archäologische Studien auf dem Gebiete von Poetovio. BlGHAlp II, 1911, 109, 115, 118.

Pivko Ljudevit: Sosečka. ČZN VIII, 1911, 11—20.

Pogrujc Stanko: Društvo jugoslovanskih akademikov v Ptuju 1922—1932. Jubilejni zbornik. Ptuj 1932, 4—9.
Dr. Tone Gosak. Jubilejni zbornik. Ptuj 1932, 82.

Pokopališča pri cerkvah lavantinske škofije. Maribor 1916, 259—289.

Pollak Fr.: Prazgodovinske najdbe v ptujski okolici. ČZN IV, 1907, 226—229.
Staroslovanski grobovi. Domovina XVII, 1907, št. 82.

Povoden Simon: Denkmäler des Mittelalters in der österreichischen Monarchie: Pettau. Neues Archiv 1829, 585, 621, 644, 677, 810.

Pratobevera E.: Numismatische Beiträge aus Pettaus Umgebung. MhVSt III, 1852, 157—159.

Prekoršek Ivan: Nova nemška trdnjava za Spodnji Štajer. (Pragersko.) Slov. Branik V, 1912, 27—28.

Premerstein A.: Ein Fluchtäfelchen mit Liebeszauber aus Poetovio. Österr. Jahreshefte IX, 1906, 192—198.
Grabinschrift aus Pettau. Archäol.-epigr. Mitt. XV, 1892, 46 ss.
Inschriften aus Poetovio. Archäol.-epigr. Mitt. XV, 1892, 122—127.
Neugefundene römische Inschrift aus Poetovio. Archäol.-epigr. Mitt. X, 1886, 234 ss.
Römischer Votivstein aus Unterhaidin nächst Pettau. Archäolog.-epigr. Mitt. X, 1886, 120—123.
Zur Inschrift CIL III, 4037. Archäolog.-epigr. Mitt. XII, 1888, 131—137.

Probszt G.: Die geprägten Schaumünzen Innerösterreichs. Wien 1929, 146—148.

Puff R. G.: Sieg der Steirer über die Ungarn bei Mahrenberg und Pettau. StNatKal 1841, 136.

Raisp Ferdinand: Der Dom in Pettau. Aufm. 1856, 342, 350, 353, 357, 358.
Erinnerung an die Orient-Eisenbahn von Pragerhof bis Grosz-Kanischa. Graz 1860. 8°. 64 str.+1 slika.
Das k. k. Militär-Invalidenhaus zu Pettau ... bis zur Auflösung. Graz 1860. 8°. 16 str.
Pettau, Steiermarks älteste Stadt u. ihre Umgebung, topographisch-historisch geschildert. Graz 1858. 8°. 308 str.
Das Schloss Ober-Pettau und seine Besitzer. Aufm. 1856, 2, 6, 10.

Raiz Egydius: Aus Pettaus Römerzeit. Festzeitung, herausgegeben zum XII. Gauturnfest des Südösterreichischen Turngaues. Pettau am 15. Heuerts 1906.

Rak Amand: Römische Funde aus Poetovio. JbfAk V, 1911, 176—178.

Rak Amand - **Kubitschek** Wilhelm : Römische Grabsteine aus Poetovio. JbfAk III, 1909, 165—173.

Rakuša Fran: Domoznanstvo ormoškega okraja. Maribor 1886. 8°. 88 str.

Ramovš Fr.: Die Südgrenze der deutschen Steiermark. LZ XXXIX, 1919, 379—381.

Rauch Fr.: Die Eisenbahnkatastrophe bei Pettau. Tagespost 1. IX. 1928.

Reisch Emil: Die Grabungen d. öst. arch. Instituts während d. Jahre 1912 u. 1913. Österr. Jahreshefte XVI, Beibl. 100—105.

Remec A.: K otvoritvi novega muzeja v Ptuju. Ilustrovani Slovenec IV, 1928, št. 42.

Ptuj. Ilustracija III, 174.

K 25letnici septemberskih dogodkov v Ptuju. Slovenec 8. IX. 1933, št. 204.

Star slovenski nagrobnik v Ptuju. Slovenec 7. XI 1933.

Ruzicka Leon: Nachträge zur Geschichte der steierm. Juden. Jüdisches Archiv II. Wien 1928, 20—23.

Saria Balduin: Archäologische Funde aus Poetovio. BlGHAlp IV, 1913, 421—22; 425—427.

Arheološka istraživanja u oblasti starog Poetovio. Starinar 1922, III. ser. knj. I. 191—208.

Zemljevid arheoloških najdišč. ČZN XX, 1925, 72—80.

Narodopisno iz Simon Povodnovega dela »Bürgerliches Lesebuch«. E VI, 1933, 254—258.

Rimski grobovi v Orešju pri Ptuju. ČZN XX, 1925, 95—97.

Vom Pettauer Friedhof. Cillier Zeitung 17. XII. 1922.

Zur Eröffnung des neuen Pettauer Museums. Cillier Zeitung 4. XI. 1928.

Zur Geschichte der Provinz Dacien. Strena Buliciana. Zagreb-Split 1924, 249—252.

Zur Geschichte der Reformation und Gegenreformation in Ptuj. Weihnachtsgruss an die Evangelischen in Slowenien und ihre Freunde. 17. Flugblatt, dec. 1929, 2—4 (Neues Leben X, št. 1. 1. I. 1930).

Vom alten Poetovio. Cillier Zeitung 7. I. 1926.

Die Erforschung von Poetovio. Cillier Zeitung 3. IX. 1923.

Ueber Pettau. (II. Teil der Schickelgruberschen Handschrift.) Cillier Zeitung 29. IV. 1923.

Vor- und frühgeschichtliche Forschung in Südslawien. XVI. Bericht der Röm.-Germ. Kommission 1925/26, 113—116.

Ein neuer Reiner Schlüssel. Mitt. d. Num. Ges. Wien. Bd. XV, 1925, 285.

Aus einem alten Weingarten. Cillier Zeitung 19. IV. 1923.

Schlosser P.: In der Schretten. Deutsche Rundschau für Geographie. XXXV, 1914, 211—218.

Beiträge zur historischen Geographie des Bacherngebirges in Südsteiermark. II. Vor- und frühgeschichtliche Verkehrslinien. Deutsche Rundschau für Geographie XXXV, 1914, 2—15.

Schmid Walter: Herbstliche Museumsfahrt in die Südsteiermark. Tagespost 11. XI. 1928.

Zur Eröffnung der neuen Museumsräume in Pettau vom 3. bis 5. November. Tagespost 3. XI. 1928.

Beiträge zur Geschichte der frühmittelalterlichen Besiedlungen der Steiermark. 3 Wehrbauten bei Pettau, Rosswein u. Laas. ZhVSt XVIII, 1922, 35—38.

Römische Forschung in Österreich 1907—1911. VI. Bericht der Röm.-Germ. Kommission 1910/11, 89—90.

Römische Forschung in Österreich 1912—1923. XV. Bericht der Röm.-Germ. Kommission 1923/24, 212—225.

Römische Inschriften und Bildwerke in Steiermark. Tagespost 9. VII. 1914.

Poetovio. Tagespost 28. III. 1915; 2. X. 1923; 3. XI. 1928; Urania VIII, 1915, No 41, str. 463—467.

Schniderschitsch Norbert: Pettau. Die Geschichte der Pharmazie in Steiermark bis zum Jahre 1850. II. Mittenwald 1931, 122—130.

Schober Arnold: Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien. Wien 1923, 16, 21—23, 36, 41—43, 54—55, 59, 65—67, 109, 133—135.

Schrötter Erich: Pettau. Wiener Zeitung 1911, No 65.

Schwach Karl: Der Verrat Bischof Valens von Pettau und die Zerstörung dieser Stadt im Jahre 380. ZhVSt X, 1912, 161—180.

Seehann Moritz: Die Pfarrkirche in Pettau. MCKD V, 57.
Das Marmorportal im Schlosse zu Oberpettau. MCKD IV, 24.
Römergräber bei Pettau. MCKD III, 223; IV, 255.
Römische Funde in Kanischa. MCKD III, 276—277.

Seidl Joh. Gabr.: Beiträge zu einer Chronik der arch. Funde i. d. österr. Monarchie. Archiv f. Kde öst. Geschqu. VIII, 1851, 217—220; IX, 47—50; XIII, 19—21.

Senčar Milko: Slovenska trgovina v Ptuju 1908—1933. Spom. list sept. dogodkov. Ptuj 1933, 22—23.

Skrabar Viktor: Die römische Draubrücke bei Pettau. Tagespost 20. IV. 1913, No 107, B. 11. — Österr. Jahreshefte XVII, 1914, Bb. 157—159.
Der gotische Flügelaltar aus der Stadtpfarrkirche in Ptuj. Mariborer Zeitung 2. IX. 1931, št. 234.
Archäologischer Fund am Oberrann. Pettauer Zeitung 25. XII. 1904.
Altslawische Gräberfunde (Hajdina). Tagespost 8. VI. 1907.
Fund eines römischen Grabsteines (Hajdina). Tagespost 17. VII. 1906. (Prim.: Tagespost 13. I. in 20. I. 1907).
Das Urnenfeld in Oberhaidin bei Pettau. Tagespost 16. XII. 1908.
Fund römischer Denare in Unterhaidin. MCKD III. F. V, 1906, 195—196.
Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf Schloß Oberpettau. ZhVSt VIII, 1910, 119—134.
Frühmittelalterliche Gräberfunde in Unterhaidin b. Pettau. Mitt. d. anthrop. Ges. Wien XLII, (III. F. Bd XII), 335—339.
Denkmäler des Larenkultes aus Poetovio. Österr. Jahreshefte. XIX—XX., 1919, Bb. 279—294.
Der Münzenfund von Leskowetz. Tagespost 27. III. 1908.
Das Mithräum bei Modrič am Bachergebirge. Strena Buliciana. Zagreb-Split 1924, 151—160.
Das Mithräum am Ober-Rann bei Pettau. Österr. Illustrierte Zeitung 1914, No 8.
Das neue Mithräum am Ober-Rann bei Pettau. Tagespost 13. V. 1913, No 160, F.
Über den Mithraskult in der unteren Steiermark. Tagespost 2. III. 1905.
Fund eines alten römischen Mosaikbodens in Steiermark. Deutsche Töpfer und Ziegler Zeitung 16. V. 1906.
Römischer Mosaikboden in Pettau. Tagespost 27. IV. 1906.
Eine Sehenswürdigkeit der Stadt Ptuj. Das neue städtische Ferk-Museum. Marburger Zeitung 31. VIII. 1928.
Das städtische Ferk-Museum in Pettau. Festzeitung, herausgegeben zum XII. Gauturnfest des Südösterreichischen Turngaues. Pettau am 15. Heuerts 1906.
Fund eines römischen Sarkophages in Pettau. Tagespost 23. V. 1905.
Der Pranger von Pettau. Pettauer Zeitung 9. V. 1914.
Das Wappen der Stadt Pettau. Tagespost 24. VIII. 1906.

Prähistorische Funde auf dem Pettauer Felde. Tagespost 10. X. 1906.
Najdba rimskega spomenika. ČZN XXVI, 1931, 216—217.
Nalasci iz latenskog doba u okolini Ptuja i Maribora. Starinar za 1922, III. ser. I. knj., 145—149.
Ferdinand Raisp. ČZN XIX, 1924, 1—8.
Römische Funde aus Pettau. MCKD IV. III. F. 1905, St. 302—316.
Römische Funde in Pettau. JbCKD II/1, NF 1904, 181—214.
Vorgeschichtliche Funde am Pettauerfeld. MCKD III. F. V, 1906, 363—366.
Ein prähistorisches Urnenfeld (Savinsko). Tagespost 15. V. 1907.
Ein Skizzenbuch. Cillier Zeitung 27. II. 1921.
Tonkrüge mit Schlangenverzierungen aus Poetovio. MCKD III. F. V, 1906, 14—16.
Votivna slika s Ptujske gore. ČZN XXIII, 1928, 268—270.

Slekovec Matej: Sv. Barbara v Halozah. SGp XXII, 1889, Cerkvena priloga, št. 2.
Župnija sv. Lovrenca na Dravskem polju. Krajepisno-zgodovinske črtice. V Mariboru 1885. 8°. 135 str.
Madjari in njih navali na slov. Štajar. SGp XXX, 1896, št. 33—50.
Cerkev in samostan frančiškanov v Ormožu. SGp XVI, 1882, Cerkvena priloga, št. 63—65.
Škofija in nadduhovnija v Ptuji. Zgodovinska črtica. Ponatis iz SGp. V Mariboru 1889. 8°. 196 str.
Iz Ptujske okolice. Slovenec XIX, 1891, št. 153—154.
Sekelji, rodoslovna in životopisna razprava. Ponatis iz Slovenca. Ljubljana 1893. 8°. 49 str.
Die Szekely oder Zekel von Kevent, Freiherren von Friedau. Genealogische u. biographische Skizze. Ponatis iz Südsteirische Post. Marburg 1894. 8°. 66 str.
Središčani in ormuški grajščaki. SGp XIII, 1879, št. 45—49.
Turki na Dravskem polju. SGp XXVIII, 1894, št. 21—23.
Sv. Vid pri Ptuju. SGp XXI, 1887, št. 16—22.
Vurberg. Krajepisno-zgodovinska črtica. Ponatis iz SGp. V Mariboru 1895. 8°. 40 str.
Wurmberg. Topographisch-historische Skizze. Aus dem Slov. M(unda) Ja(nko). Ponatis iz Südsteirische Post. Marburg 1905. 8°. 82 str.

Smodič Anton: Muzejsko društvo v Ptuju. Spom. list sept. dogodkov. Ptuj 1933, 16—17.
Umetnostni spomeniki in mestni Ferkov muzej v Ptuju. Spom. list sept. dogodkov. Ptuj 1933, 17—20.

Sovrè Anton: Ptuj v starem veku. Ml VII, 1926, 250—253.
Rimske starine v Ptuju. ŽiS IV., 648—652; Jubilejni zbornik. Ptuj 1932, 17—24.

Stegenšek Avguštin: Sv. Anton v Župeči vasi. Ljubitelj I, 1914, 189.
Cirkovce. Ljubitelj I, 1914, 90—92.
Božja pot k Materi Božji na Črni gori. Dunaj 1914. 8°. 31 str.
Kje je bila Kurta? ČZN VII, 1910, 128—131.
Reste einer römischen villa zu Polstrau; frühgeschichtliche Grabstätten dort und zu Pettau. Izšlo kot ponatis iz neizišlega JbfAk VIII, 1914.
Julijan Valens, ptujski protiškof. ČZN X, 1913, 1—7.
O Veliki Nedelji in podobnih krajevnih imenih. ČZN V, 1908, 23—37.

Stelè France: Najdbe v bivšem dominikanskem samostanu v Ptuju. ČZN XXIII, 1928, 185—191.
Ein Freskenfund in der Minoritenkirche in Ptuj (Pettau). Die Denkmalpflege VI, 224—228.

Stenske slike v minoritski cerkvi v Ptuju. ZUZ XI, 1931, 1—30.
Luigi Kasimir. Ilustracija III, 1931, 395—396.
Varstvo spomenikov. ZUZ I, 83—86, 186—188; II, 154—155; III, 71, 143—145; IV, 95—96, 156—157; V, 108—110; VI, 169, 172, 174; VII, 177; VIII, 60—64; IX, 55—57, 60, 140; XI, 89—90.

Stering: Pettaus Bildungsanstalten. Festzeitung, herausgegeben zum XII. Gauturnfest des Südösterreichischen Turngaues. Pettau am 15. Heuerts 1906.

Strelec Ivan: Zgodovinske črtice o Narodni čitalnici v Ptuji. Na Ptuji 1889. 8°. 27 str.

Strmšek Pavel: O kmečkih vstajah v Studenicah. ČZN XIV, 1918, 100—102.

Suppantschitsch J. A.: Kampf der Römer für die Eroberung der Steiermark. Petovium. Kumars Almanach f. Damen auf 1828, 3—17.
Die Stiftung von Grossonntag um das Jahr 1199. Aufm. 1831, No 105.

Szilágyi János: Inscriptiones Tegularum Pannonicarum. Budapest 1933. 110 str. +XXXII tabel.

Šalamun Fr.: Ptujski Sokol. Spom. list sept. dogodkov. Ptuj 1933. 6—7.

Šalamun H. o.: Ptuj. DS IX, 1896, 307—311; 342—347; 379—381; 408—411; 435—438; 467—473; 504—507; 568—572; 632—635; 691—698; 718—724; 758-766.

Šalamun J.: Rimski nagrobni kamen (Hajdina). SN 24. VII. 1908.

Štrekelj K.: Slovensko cesarsko odločilo iz l. 1675. ČZN I, 1904, 22—51; 110—112.

Tangl A.: Das Pettauerfeld und seine Umrahmung. XLI. Jahresbericht d. K. F. J. Gymnasiums Pettau 1909/1910, 1—36.

Tangl Karlmann: Römerdenkmale zu Töplitz bei Varasdin in Kroatien. Wien 1865. 8°. 32 str.
Die Pettauer Mark. MhVSt VIII, 1857, 71—76.

Toldt C.: Die Schädelformen in den österreichischen Wohngebieten der Altslawen. Mitt. d. anthrop. Ges. Wien. XLII, 1912, III F. B. XII, 253—255.

(**Toplak** France). France Toplak. Jutro 9. IV. 1930.

Tragau Karl: Eine Dolchscheide aus Poetovio. JbfAk III. 1909, 117—120..
Die letzten Grabungen in Poetovio. Grazer Tagblatt 30. XI. 1907; Tagespost 4. XII. 1907.
Poetovio. Tagespost 20. XII. 1908.
Der Pranger von Pettau. Tagespost 6. III. 1909.
Römerfunde in Pettau. Grazer Tagblatt 3. XI. 1908.

Travner Vladimir: Stari Poetovio. Ptujski list 1921, 7., 31. VIII., 2., 9., 30. X., 6., 13., 27. XI., 4., 11., 18. XII. 1921.
Pogreb ptujskega brezverca leta 1847. ŽiS I., 1927, 250—252.
Sv. Viktorin, ptujski škof. Slovenec 7. XI. 1926.

Trstenjak Alojzij: Ivanjski kres v ormoški okolici. ČZN VI, 1910, 157—188.
Življenje slovenskega ljudstva v Slov. goricah pred 60. leti. Narodni list 1908, št. 45, 48, 50.

Trstenjak Davorin: Je li običaji na petujskem in svetomartinskem spomeniku res spadajo v Appollonov ali Orfejev kultus? LMS 1870, 3—25.
Poetovio. Kres V, 1885, 434—435.
O pomenu imena mesta Petovion-Ptuj-Pettau. N 1856, 192, 196.

(**Vajda** Fran). Prof. Fran Vajda. Jutro 29. VI. 1929.

Vajda Fran: Nemška propaganda za naša mesta. Ptujski list 12. VI. 1921.

Victorini episcopi Petavionensis opera ex rec. Joh. Haussleiter. (Corpus script. eccles. lat. Vol. XXXXIX.) Vindobonae—Lipsiae 1916. LXXIV+194 str.

Wigand K.: Die Nutrices Augustae von Poetovio. Österr. Jahreshefte XVIII, 1915 St. 189—218.

Winkelmann Erich: Zur Geschichte des Luthertums im untersteir. Mur- und Draugebiet. I. Jahrb. d. Ges. f. d. Geschichte d. Protestantismus in Österreich. 1933, 98—117.

Winter Josef: Eine Erklärung des grossen Römersteines in Pettau. Tagespost 1871, No 269.

(**Vnuk** Martin). Vnuk Martin. Mariborer Zeitung 19. XI. 1930.

Vogrinc A.: Pust v Ptujski okolici. Naš dom XX, 1928, 36—37.

Vrabl N. I.: Štajercijanske in slovenske števne kandidature na Štajerskem in Koroškem. Slov. Branik IV, 1911, 162—163; 215.

Wradatsch G.: Eine gruselige Nacht. Cillier Zeitung 15. I. 1928.

Zadravec Jakob: Obrtništvo v ptujskem srezu. Spom. list sept. dogodkov. Ptuj 1933, 22.

Zahn Jos.: Über die Anfänge und den älteren Besitz des Dominikanerklosters zu Pettau. BstG XVI, 1879, 3—34.

Zur Geschichte von Pettau in der Zeit der Gegenreformation. MhVSt XXXII. 1884, 3—32.

Zemljič M.: Nekaj pripomb k članku: Herman Jurij in njegova gimnazija pri Sv. Tomažu. ČZN XXII, 1927, 86.

(**Žerjav** Gregor): Ali so Celje, Maribor in Ptuj res nemška mesta? Ponatis iz SN. Ljubljana 1918, 16°, 15 str.

Žunkovič D.: Die Ortsnamen des oberen Pettauer Feldes. Etymolog.-culturgeschichtliche Studie. Marburg 1903. 8°. 102 str.

K petnajstletnici prve špecijalke v Sloveniji. MV 19. VII. 1930.

Muzejsko društvo v Ptuju.

Poročilo o društvenem delovanju od obč. zbora dne 23. apr. 1932 do 2. jun. 1933.

Arheološka raziskavanja in priložnostne najdbe: Pri obsežnih adaptacijskih delih na Tyrševem trgu so delavci odkrili ostanke raznega zidovja iz starega, srednjega in novega veka. Na severni strani, ob mestni župnijski cerkvi, so pri razširjevanju ceste odkopali del starega mestnega pokopališča. Nekateri grobovi in okostja so bili razmeroma še dobro ohranjeni. Našli so pri njih kužni križec sv. Benedikta in nekaj kužnih medaljončkov. Tudi noveji raznih dob so bili raztreseni v zemlji. Splošno pozornost so vzbudile rimske šesterooglate opeke večjega formata, ki je običajen v starokrščanskih bazilikah. Napredujoča adaptacijska dela mestne občine so začasno ustavila nadaljnje raziskovanje morebitne starokrščanske bazilike.

Tem obsežnejše so bile najdbe vzdolž obcestnega obronka. V globini treh metrov so našli na laporni plasti obilo črepinj različnih srednjeveških posod, med katerimi je bilo več izborno ohranjenih lončkov in vrčev, nekaj tudi z glazuro. Komaj par korakov vstran se je nahajala večja starokrščanska oltarna miza, sicer brez vsakega napisa, a z dobro vidno vdolbino za relikviarij. Delavci so žalibog važno najdbo popolnoma razbili, da je bila poznejša rekonstrukcija nemogoča.

Prav blizu je ležal prevrnjen oltar rimskega boga Libera in boginje Libere, o katerem poroča v tem zvezu ČZN B. Saria, ki poroča tudi o najdbah rimskega tlaka s pečatom XII. legije Gem., o oltarju boginje Nemesis in o drugih rimskih najdbah.

Poleg rimskih starožitnosti je bilo nekaj dobro ohranjenih ostankov gotskih šilastih lokov, sklepnikov itd., na katerih se še dobro pozna prvotna barva.

Ko so letos popravljali del cerkvenega obzidja pri sv. Ožbaltu, so našli odlomek manjšega oltarja z napisom IOVI. Oč. kapucini so ga darovali muzeju, za kar se jim odbor iskreno zahvaljuje.

Rimsko grobišče na Zg. Hajdini, ob cesti Ptuj-Pragersko, je nudilo zopet nekaj grobov z raznimi posvetilnimi darovi. Večina teh predmetov se navadno uniči pri kopanju gramoza, vendar se je moglo ohraniti mnogo vrčev, žar s pepelom, skledic, krožnikov, 3 svetilčice s tvrdkinim pečatom, nekaj celih steklenic, ročaj rim. zrcala iz brona itd. Na Bregu je društvo izsledilo spodnji del rimskega vojaškega nagrobnika z reliefom volkulje z Romulom in Remom. Od prvotnega napisa je ohranjena le zadnja vrsta s črkami H. M. H. N. S. Spomenik je stal svojčas na Hajdini.

Ob vznožju na južni strani Grajskega vrha so po naključju zadeli na zasut rov, ki je nastal najbrž v dobi turških vpadov ter je služil morda za pribežališče. Med zemljo in gruščem, ki sta napolnila rov, se je nahajala velika množina več ali manj razbitih posod in kosti. Ohranjene posode, včasih prav nenavadnih oblik, so podobne onim s Tyrševega trga. Škoda, da sta ohranjena le dva skrbno izdelana ročaja dveh steklenih posod.

Pri čiščenju in beljenju križnega hodnika v minoritskem samostanu so se pokazali sledovi močno poškodovanih fresk, gotskih oken in portala kapelice, o katerih so se napravili fotografični posnetki.

Na steni v stopnišču Fürthnerjeve hiše v ulici Vseh svetnikov so odkrili dobro ohranjeno fresko iz XVIII. stol., ki predstavlja viteza.

Pomnožitev zbirk: Srebrn orel s čake ptujske narod. garde; avstr. financ. čaka; avstr. pešad. čaka; avstr. ofic. služb. čaka; 3 torbice za patrone; nagrobni napis na ploščev. tablici; posrebren pas slov. narodne noše; 4 oljnate slike: a) pes reši otroka, b) vojak z otrokom, c, d) dve pokrajini; mrtvaška glava s starega pokopališča pri mest. župnijski cerkvi; križec sv. Benedikta; nekaj kužnih medaljončkov; železno kladivo; rimski, srednjeveški in novejši novci; Evharistija (olj. slika XVIII. st.); ženski portret slikarja Fekonje; empirska peč; jeklorez drž. posl. Hermana (Kriehuber); spominski privesek sv. Lazarja in Matere božje (darilo g. not. Skrabarja); spom. kolajna 50 l. jubileja ces. Franca Jožefa; fotografija ptujskega kolodvora ok. l. 1860.; fotografija mestnega stolpa s trgom (oboje darilo g. ravn. Šege); dve kmet. sliki na steklu iz Hajdine: a) Kristus z angelom, b) sveti Lenart in Florijan; oljnata slika »Orač« (E. Kocbek); pečat mesarskega ceha; pečat mesarske zadruge; litografija »Ptuj« (Runk); litografija »Radgona« (Runk); album s fotografijami dunajskih igralcev ok. 1860; oljnata portreta Dr. Mathausa in soproge (darilo g. prof. Mathausa); rimski zvonček, najden na Panorami (darilo g. Smodiča, pošt. upr.); kamena sekira; ost rim. sulice, najdena pri šoli na Hajdini; avstr. izvidniški znak; avstr. veteranski znak; bron. plaketa c. kr. kmetijske družbe za Štajersko (darilo g. not. Skrabarja).

Pomnožitev knjižnice in arhiva: Colomone Shegen; Krempl Anton: Branje od tih v kmetizhke kalendre poftavlenih fvetnikov 1833; Dajnko Peter: Božja družba krščanske mladosti 1830; Dajnko P.: Sveti križni pot 1829; Rišner Vid: Nabirki za mlade kristjane I. del 1828; Redeskini Maksim: Osem inu shestdeset sveteh pesem 1800; Hitra in glatka pot proti nebesam 1767(?); Hitra in glatka pot proti nebesam 1770; Duhovna bramba 1647(?); Duhovna bramba 1740; Ta veliki Katechismus sa zes. kralove deshele ino shole 1783(?); Veršič: Duhovni varuh za mladost 1833 (dajnčica).

Archäologischer Anzeiger 1931, 1932; Pirchegger: Geschichte der Steiermark III.; Стари српски споменици у Јужној Србији (darilo kr. ban. uprave); Per un centro di studi di archeologia dell' impero romano; Dr. Gregor Plohl; Prirodoslovne razprave,

Ljubljana; Mitteilungen der Numismatischen Gesellschaft XVI.; Blätter für Heimatkunde X.; Ponatis iz ZUZ: Stenske slike v minor. cerkvi v Ptuju (darilo g. dr. Steléta); Slov. biografski leksikon 4. zv.; Marolt: Dekanija Celje II.; ČZN XXVII.; Germania 16., 17. l.; Amulette und Talismane; Münzkunde des Altertums; Jahresheft des österr. arhäol. Instituts 1932; Orožen: Zgodovina Celja III.; Ig. Orožen: Die Diozöse Lavant; Mommsen: Römische Geschichte; Lovec 10, 32 (darilo g. not Skrabarja); J. Rus: Kralji dinastije Svevladičev; Krst prvih Hrvatov in Srbov; Гласник етнографског музеја у Београду VII.; Nederlandisch Indië; Koledar nabavljalne zadruge drž. namešč. v Mariboru 1931, 1932; Wengert H.: Die Stadtanlagen in Steiermark; Narodna starina 24, 26; Mladika 1933; Staroslovan I. II. (darilo g. Žunkoviča); Geografski vestnik VIII.; Vjesnik za arheol. in historiju dalmat. I.; Bilderatlas zur Religionsgeschichte; Glasnik Muzej. društva za Slovenijo XIII; Naše knjižnice (ponatis, darilo ge. dr. Pivec-Steletove); Politika jugosl. jedinstva protiv punktacija, razdora i mržnja (darilo kr. ban. uprave); Skitze von Grätz 1932 po orig. 1792; Grbovi Jugoslavije; Vodnik po ljubtj. muzeju (prirodop. sekcija); Mommsen: Das Weltreich der Caesaren; Katalog razstave Glasbene Matice; urbarij grofa Adama Herbersteina iz XVIII. stol. (rokopis na pergamentu); mapa cerkvenih rokopisov iz Polenšaka iz l. 1800—1830 (delovodnik in priloge, darilo šol. nadz. g. J. Gorupa).

Objave: F. Stelè je objavil v ZUZ razpravo o freskah v minoritskem samostanu v Ptuju. M. Pivec - Stelè je objavila v razpravi »Naše knjižnice« tudi podatke o ptujskih knjižnicah.

Dalje je izšlo nekaj krajših člankov v Jutru, Slovencu in Mariborer Zeitung o vsakokratnih priložnostnih najdbah. Muzejsko društvo se je udeležilo z raznimi glasbili razstave Glasbene Matice v Ljubljani.

Obiski: Poleg mnogoštevilnih šol bližnje in daljne okolice so stalni muzejski gostje akademiki inozemskih in domačih univerz, predvsem ljubljanske. Zgodovinsko društvo v Mariboru in Muzejsko društvo iz Varaždina pa goje prisrčne stike z našim društvom.

Ob 35letnici Zgodovinskega društva v Mariboru je zastopal ptujsko Muzejsko društvo tajnik gosp. A. Smodič.

Društvo je imelo 6 rednih odborovih sej ter je razposlalo 27 dopisov in 11 vabil na odborove seje.

V preteklem letu je društvo zadela težka izguba. Preminula je vdova ustanovitelja in častnega člana Muzejskega društva, g. prof. Fr. Ferka. Vedno je bila naklonjena ptujskemu muzeju in je to izreklą tudi v svoji poslednji volji. Društvo ji bo ohranilo večen in časten spomin!

Tajnikovo poročilo je bilo soglasno odobreno in odbornik g. dr. Šalamun je predlagal zahvalo za njegovo vestno in marljivo delo v muzejskih zbirkah, kar so navzoči soglasno vzeli na znanje.

Blagajniško poročilo: Blagajnik g. prof. Alič poroča, da šteje društvo 198 rednih in 14 častnih članov.

Društveni izdatki, popravila, nabavki in nakupi se krijejo s članarino, vstopnino in subvencijo kr. ban. uprave. Za revizorja računov sta bila izvoljena g. sod. svetnik dr. Poznik in g. prof. Veselko, ki sta račune natančno pregledala, našla vse v najlepšem redu ter predlagala, da se da g. blagajniku in celokupnemu odboru absolutorij, kar se je soglasno sprejelo.

Ker bo letos slavilo Muzejsko društvo 40letnico obstoja, je Zgodovinsko društvo v Mariboru sklenilo, da bo izdalo posebno številko ČZN o ptujski preteklosti. Ban. arh. Fr. Baš se je udeležil obč. zbora kot zastopnik Zgodovinskega društva v Mariboru ter poročal o pripravah za jubilejno ptujsko številko ČZN. Uvodoma je naglasil tople simpatije Zgodovinskega društva v Mariboru do ptujskega Muzejskega društva in nas je pozval k čim prisrčnejšemu in tesnejšemu sodelovanju.

Slika št. 31. Ptuj v pokrajini proti vzhodu. Prim. sl. na str. 109 (45).

Slika št. 32. Ptuj z nižinsko Dravo.

Za aero-posnetke Ptuja zahvaljujem predsednika mariborskega Aerokluba dr. J. Tominšeka, pilota F. Pivko in akad. slikarja V. Cizlja.

Sl. št. 33.
Stari Ptuj.
Prim. sl. stran 85.

Slika št. 34.
Starokrščanske cancellae, sprednja stran.

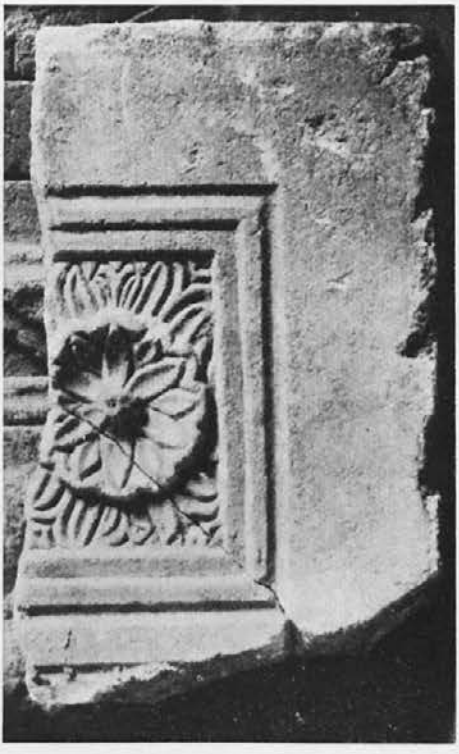

Slika št. 35.
Starokrščanske cancellae, zadnja stran.

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA
LJUBLJANA

Slika št. 36. Drugi kanal, pogled od severa proti jugu.

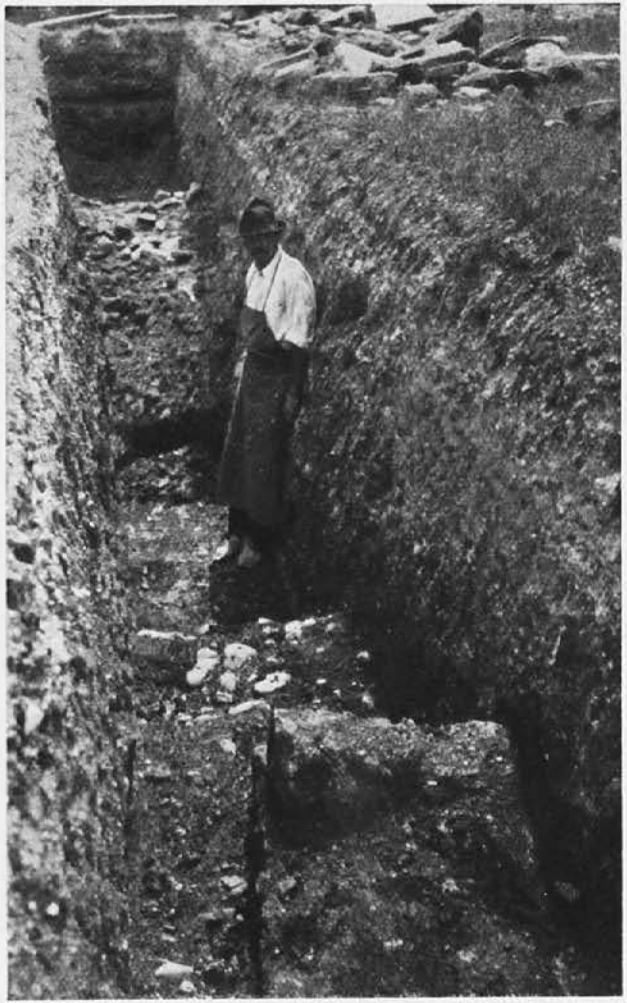

Slika št. 37. Tretji kanal, pogled od severa proti jugu.

Slika št. 38. Žrtvenik božanstvom Liber in Libera.

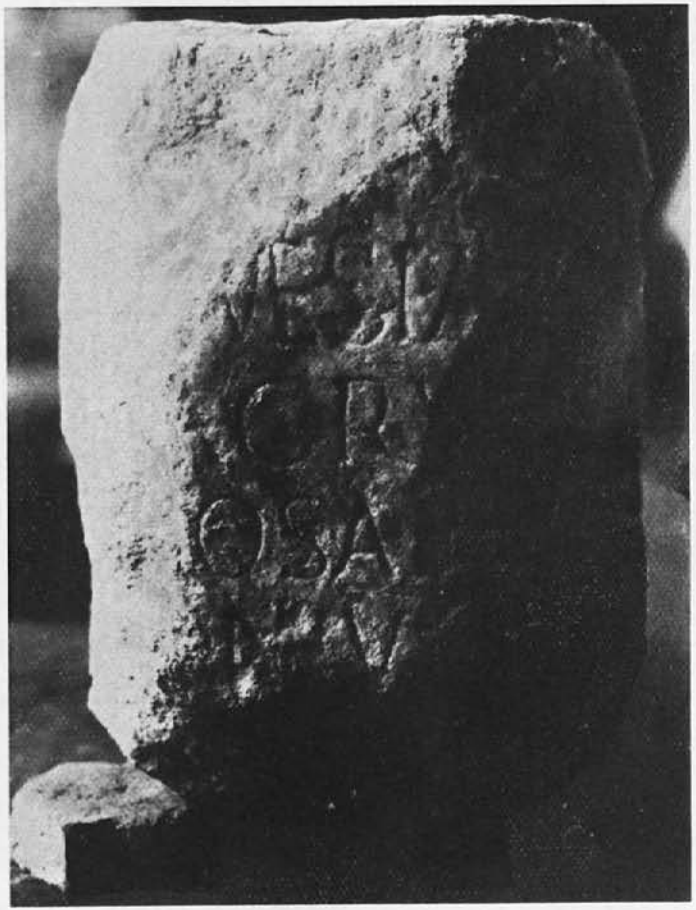

Slika št. 39. Žrtvenik boginji Nemesis.

Slika br. 40.
Novi natpis iz Vičave kod Ptuja.

Slika br. 41.
Kalup za kolače (sadreni otisak) iz Ptuja.

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA LJUBLJANA

Slika br. 42. Poklopac sarkofaga u Črešnjevcu.

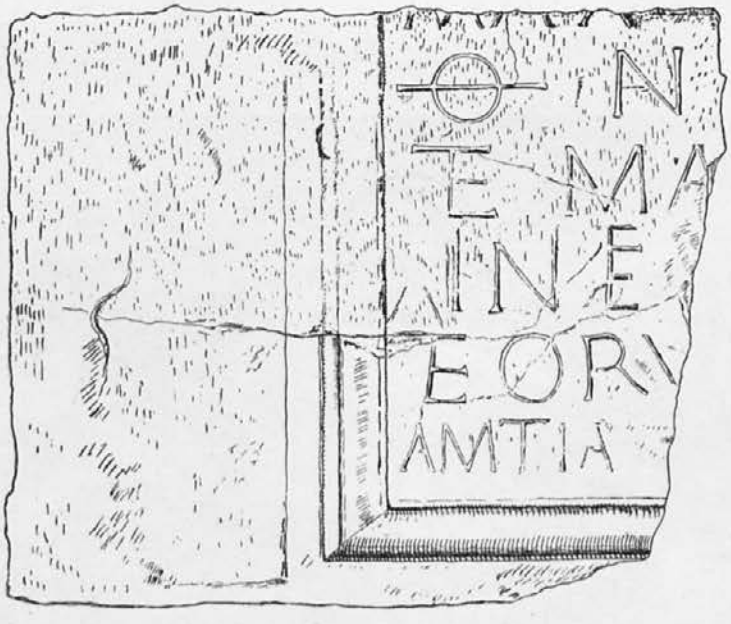

Slika br. 43. Natpis u Črešnjevcu.

NARODNA
LJUBLJANA

Slika br. 45. Mithras Taurophoros (Poetovio).

Slika br. 44. Mithras Taurophoros (Aquileia).

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA
LJUBLJANA

Slike br. 47—48.
Detalji s are posvećene Cautes-u. C. III 14354.3.

Slika br. 46.
Mithras Taurophoros (Poetovio).

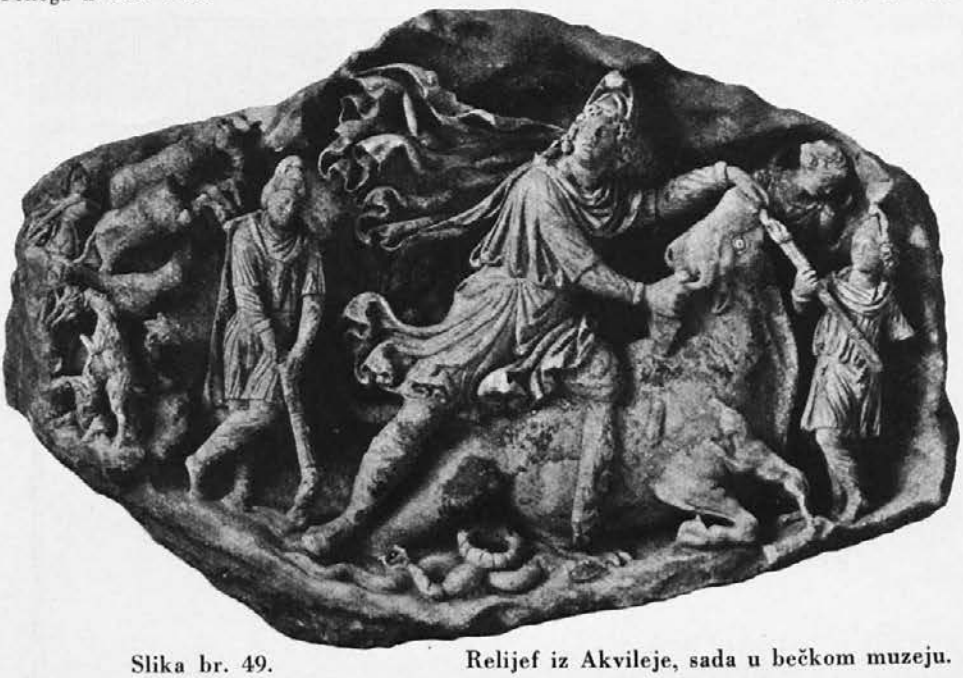

Slika br. 49. Relijef iz Akvileje, sada u bečkom muzeju.

Slika br. 50. Relijef iz III. mitreja u Zgornjem Bregu.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA
LJUBLJANA

Slika br. 51. Poljsko Primorje 1918.

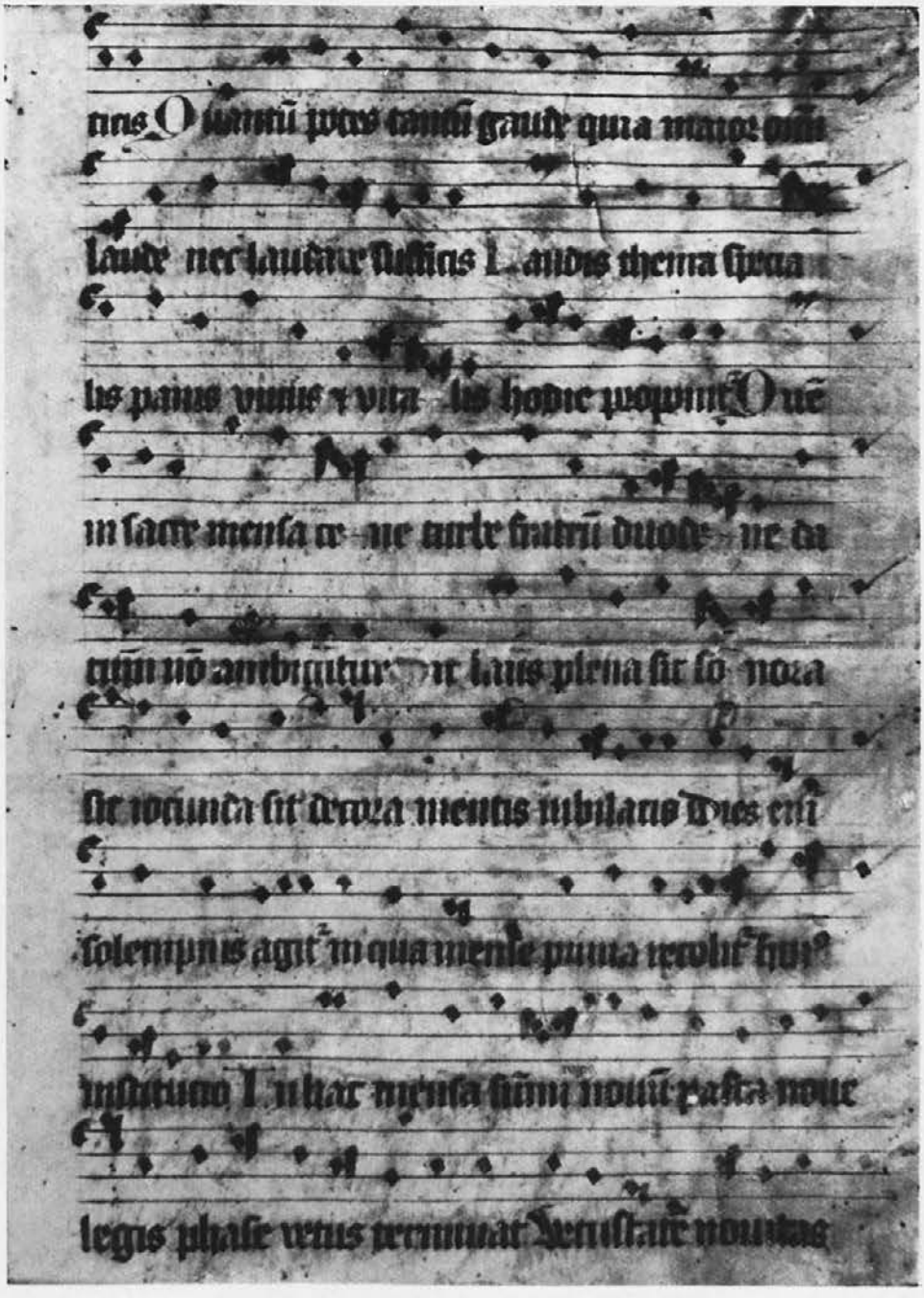

Slika št. 52. Pergament z odlomkom himne Lauda Sion. (14. stol.)

UNIVERZITETNA KNJIŽNICA LJUBLJANA

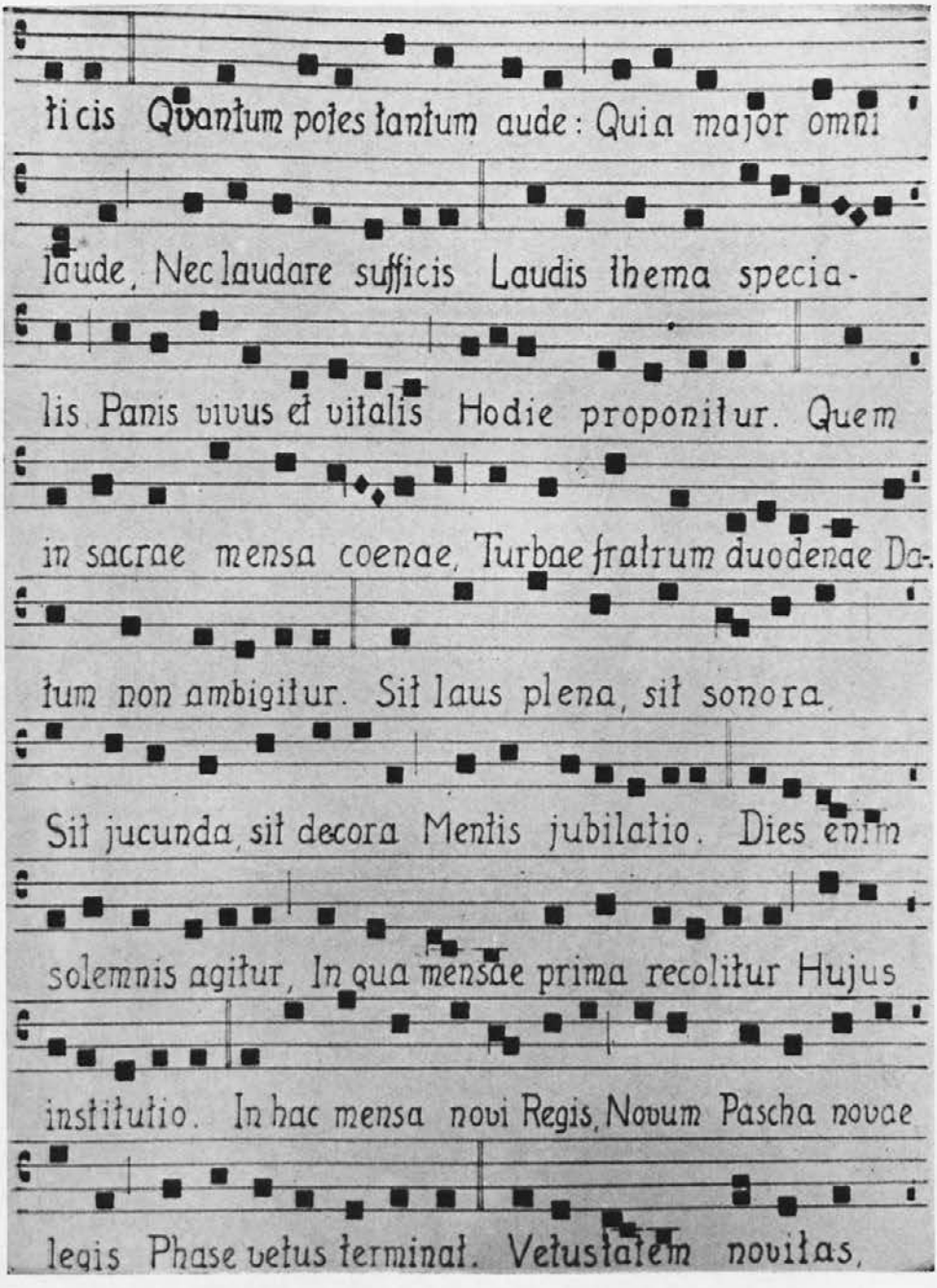

Slika št. 53. Isti odlomek v današnjem misalu.

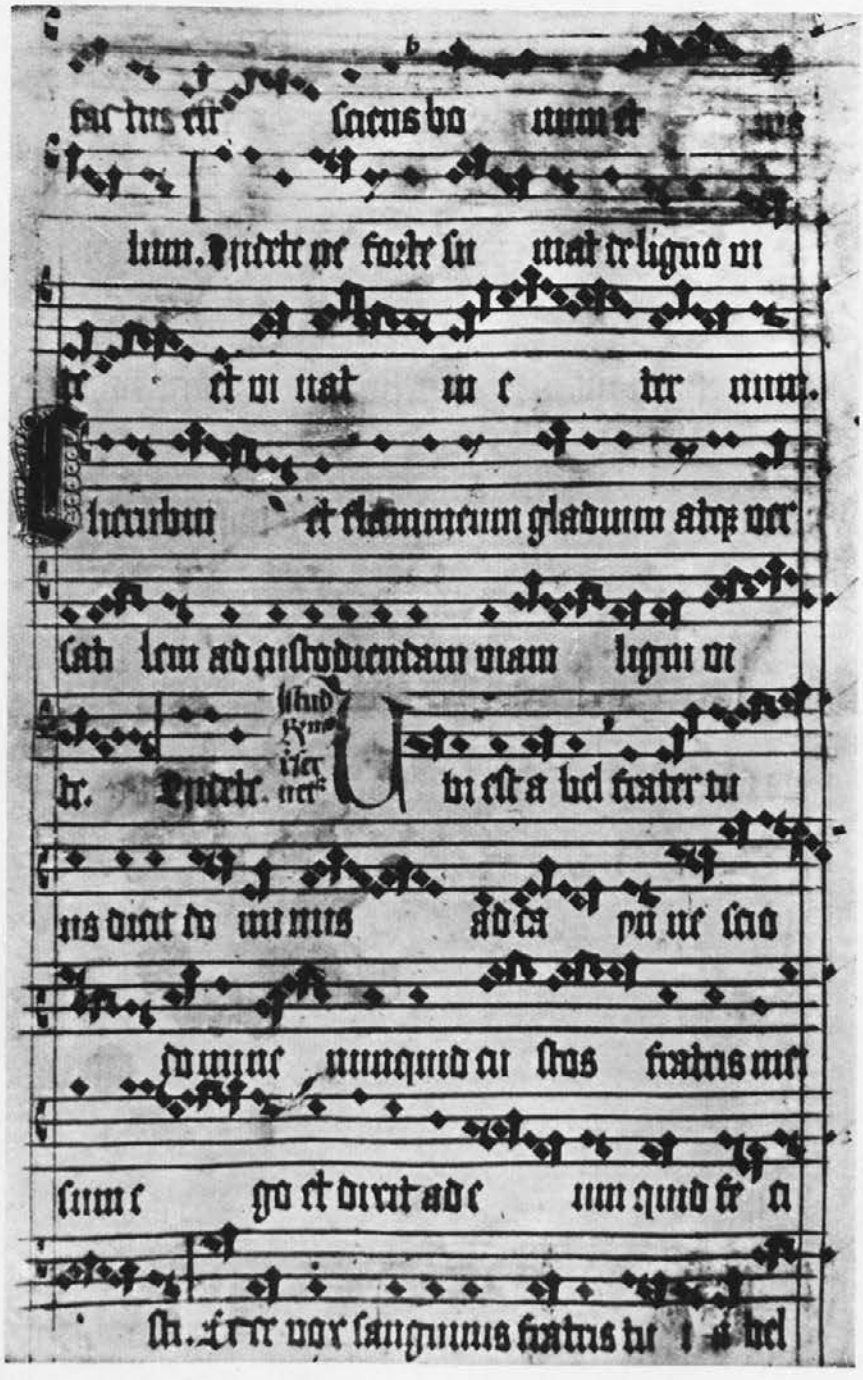

Slika št. 54. Pergament z odlomkom responzorijev. (15. stol.)

PEDAGOŠKA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA LJUBLJANA

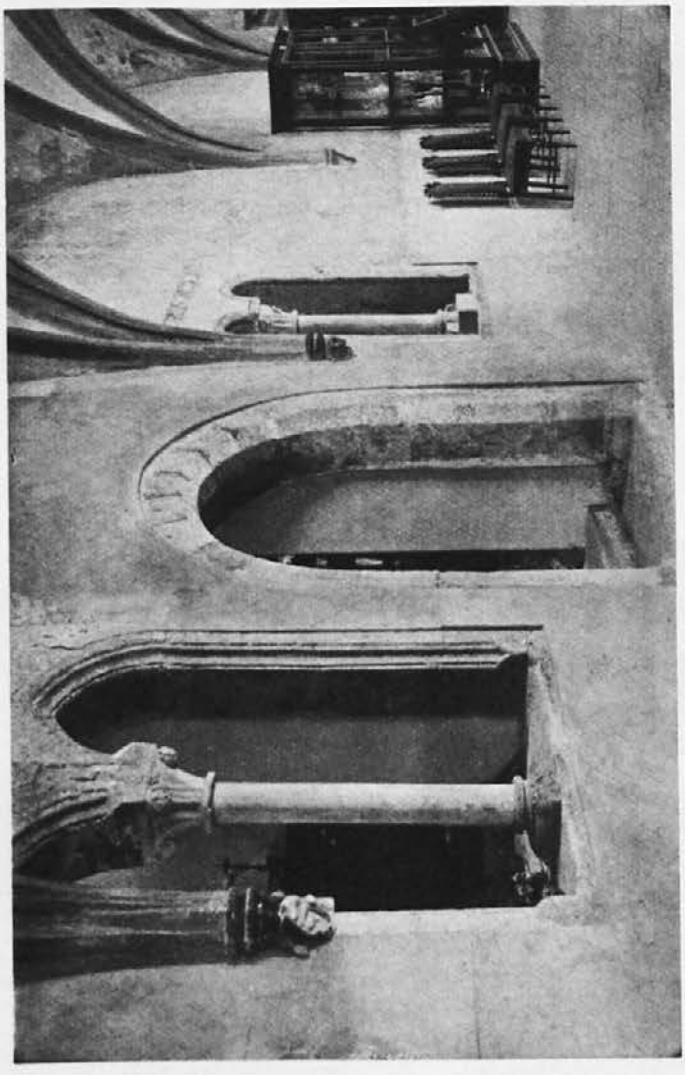

Slika št. 55. Ptuj. Dominikanski samostan, fasada prve dominikanske cerkve z levim oknom.

Slika št. 56. Ptuj. Dominikanski samostan, desno okno s slikarijo iz srede XIV. stol.

Slika št. 57. Ptuj. Dominikanski samostan, noga leve strani desnega okna.

Slika št. 58. Ptuj. Dominikanski križni hodnik, kapitel in baza loka levega okna iz 1. pol. XIII. stol.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA
V LJUBLJANI

Slika št. 59. Ptuj. Dominikanski samostan, noga stebra levega okna.

Slika št. 60. Ptuj. Dominikanski samostan, glava stebra desnega okna.

Slika št. 61. Ptuj. Dominikanski samostan, glava stebra levega okna.

Slika št. 62. Ptuj. Dominikanski samostan, noga romanskega portala prvotne kapelice v samostanu.

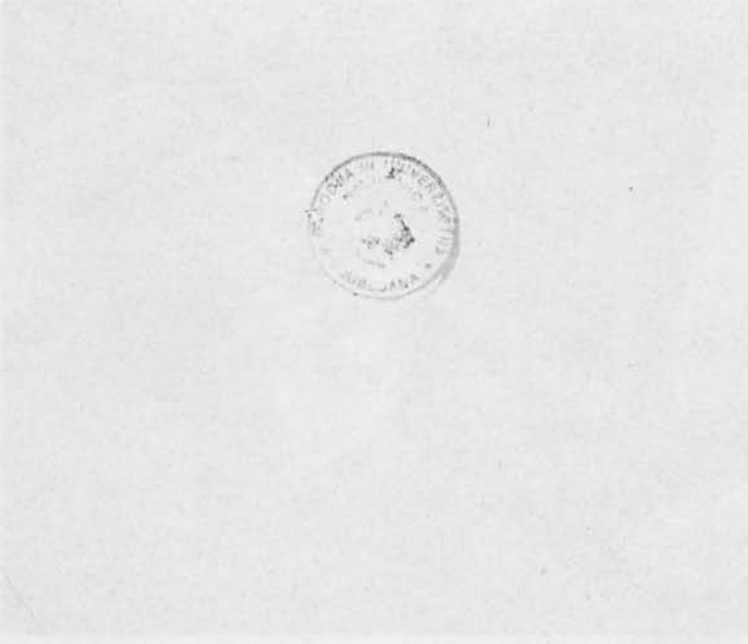

Slika št. 63. Ptuj. Dominikanski križni hodnik, slika svetnice iz srede XIV. stol.

Slika št. 64. Ptuj. Dominikanski križni hodnik, slike iz srede XIV. stol.

Slika št. 65. Ptuj. Dominikanski križni hodnik, slike iz srede XIV. stol.

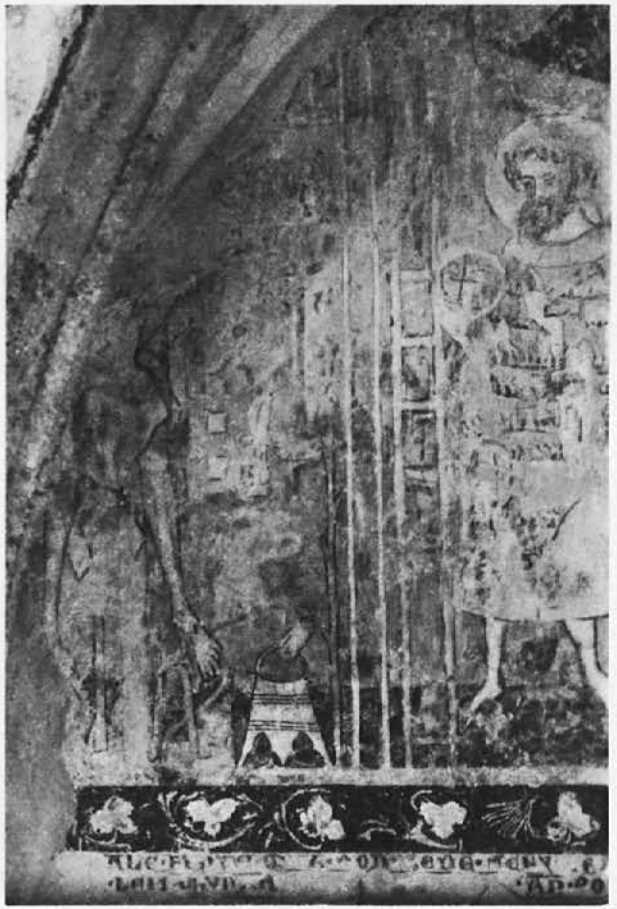

Slika št. 66. Ptuj. Dominikanski križni hodnik, odlomek slike gregorijanskega trpečega Jezusa iz srede XIV. stol.

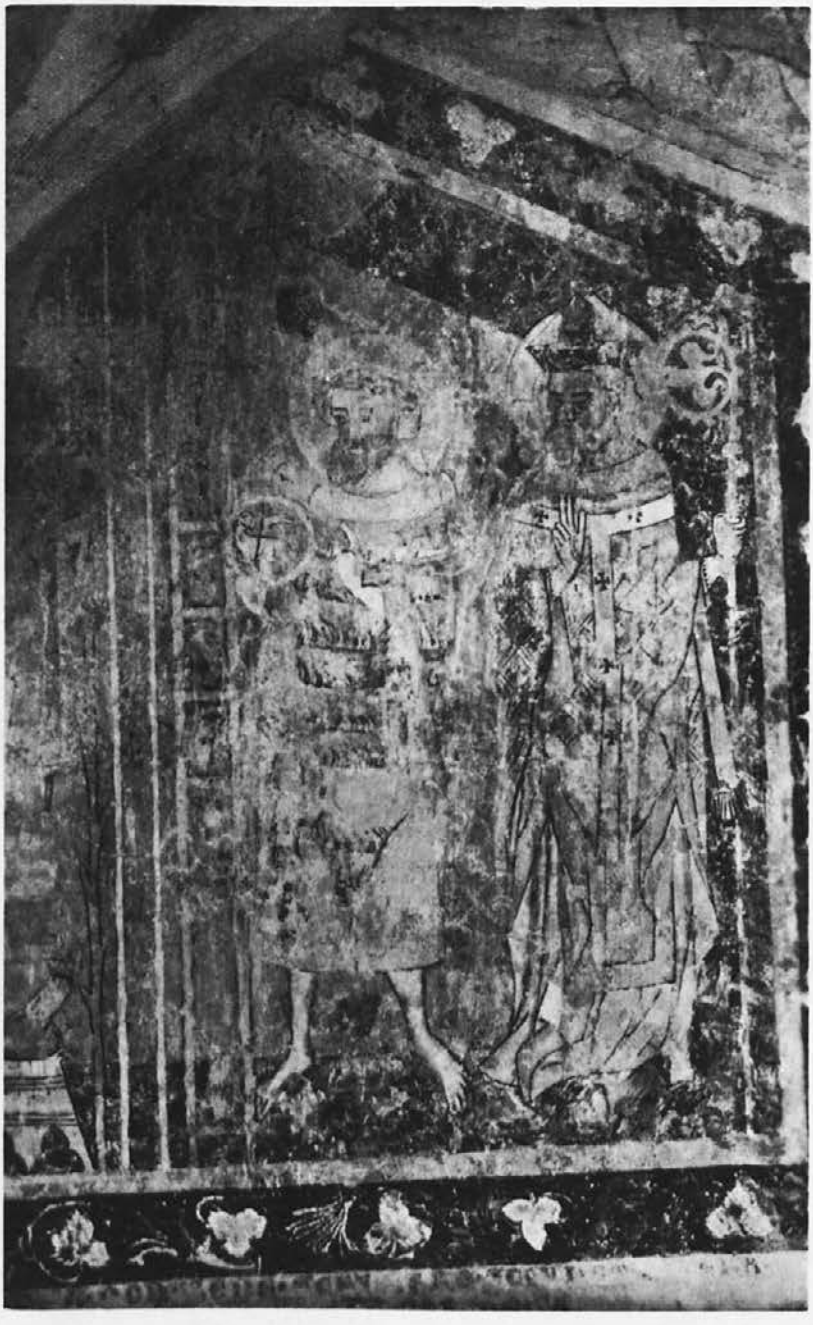

Slika št. 67. Ptuj. Dominikanski križni hodnik, slika predstavljajoča lestvo čednosti, sv. Janeza Krst. in svetega nadškofa (sr. XIV. stol.).

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA
LJUBLJANA

Slika št. 68. Ptuj. Dominikanski križni hodnik, votivna slika Marije z detetom iz sr. XIV. stol.

Slika št. 69. Bodešče pri Bledu. Freska gregorijanskega trpečega Jezusa iz 1 pol. XV. stol.

LJUBLJANA

Slika št. 70. Ptuj. Dominikanski križni hodnik, moleči dominikanci, del slike iz srede XIV. stol.

Slika št. 71. Ptuj. Dominikanski samostan, stenske slike sr. XIV. stol. in krogovična dekoracija svoda iz zač. XVI. stol.

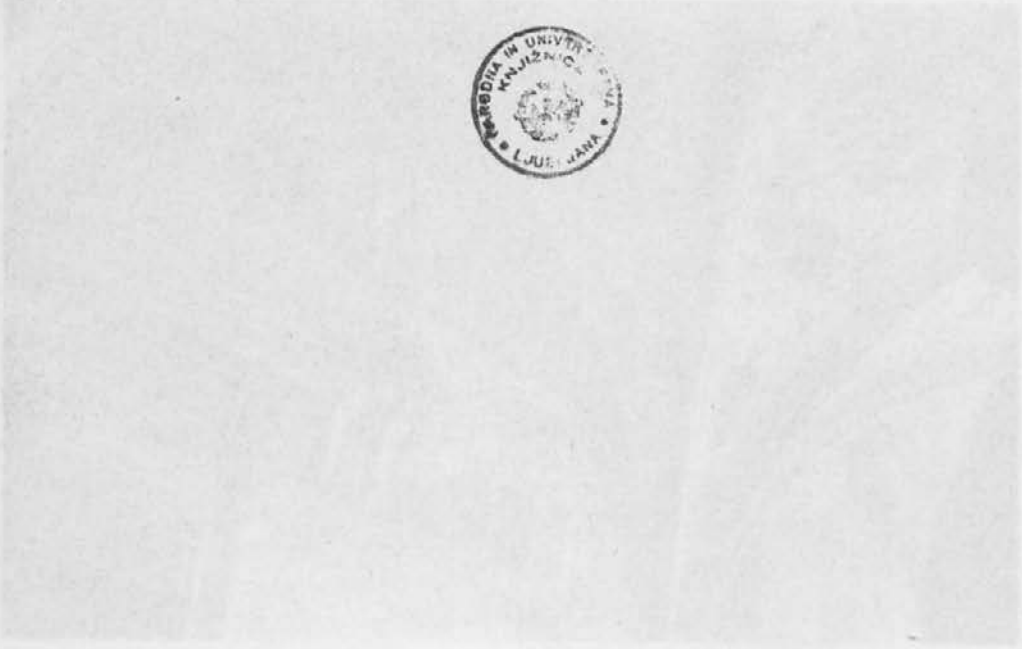
NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA
LJUBLJANA

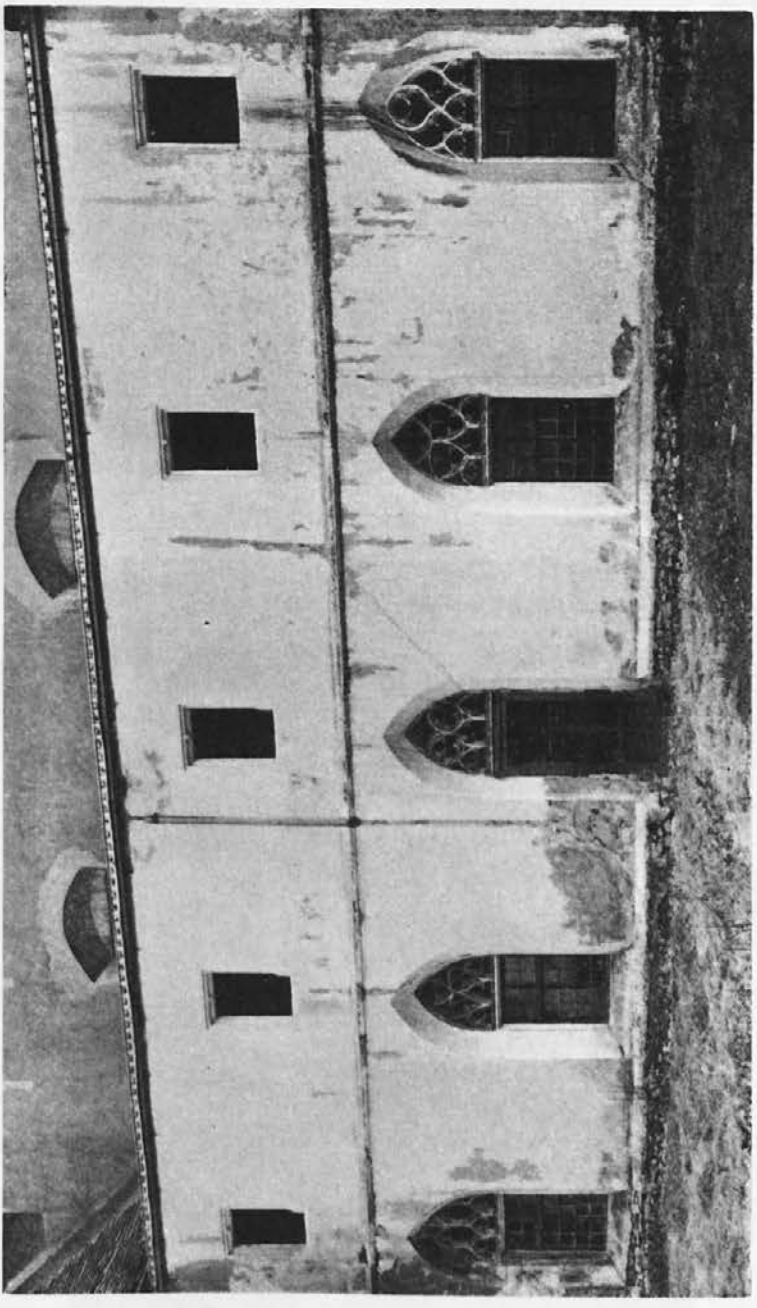

Slika št. 72. Ptuj. Dominikanski križni hodnik, severni trakt.

Slika št. 73. Ptuj. proštijska cerkev, konzola s kamnoseškim mojstrskim grbom iz l. 1415.

Slika št. 74. Ptuj. Dominikanski križni hodnik, konzola z grbom, ki ga držita dva putta.

KARSOVA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA LJUBLJANA

Slika št. 75. Ptuj. Dominikanski križni hodnik, sklepnik s Kristusovo glavo.

Slika št. 76. Ptuj. Proštijska cerkev, sklepnik s Kristusovo glavo.

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA
LJUBLJANA

Slika št. 77. Ptuj. Proštijska cerkev, sklepnik z Madono.

Slika št. 78. Ptuj. Dominikanski križni hodnik, sklepnik z Madono.

Slika št. 79. Ptuj. Dominikanski samostan, torzo stoječe Madone z detetom (1. pol. XV. stol.).

Slika št. 80. Ptuj. Dominikanski križni hodnik, gotska konzola.

Slika št. 81. Ptuj. Klavzura minoritskega samostana, gotska konzola zač. XV. stol.

Slika št. 82. Ptuj. Dominikanski samostan, glava angela v sliki Oznanjenja iz 1520—30.

Slika št. 83. Ptuj. Dominikanski križni hodnik, freska Marijinega oznanjenja iz okr. 1520.

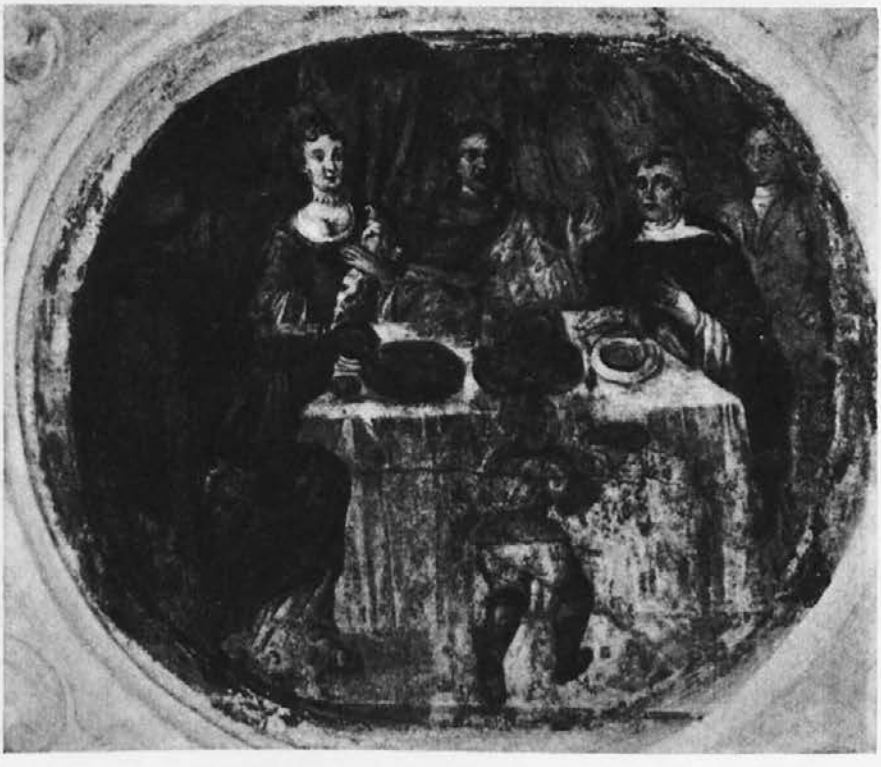

Slika št. 84. Ptuj. Dominikanski refektorij, pojedina kralja Ludovika IX. Svetega s sv. Tomažem Akvinskim, slika na svodu.

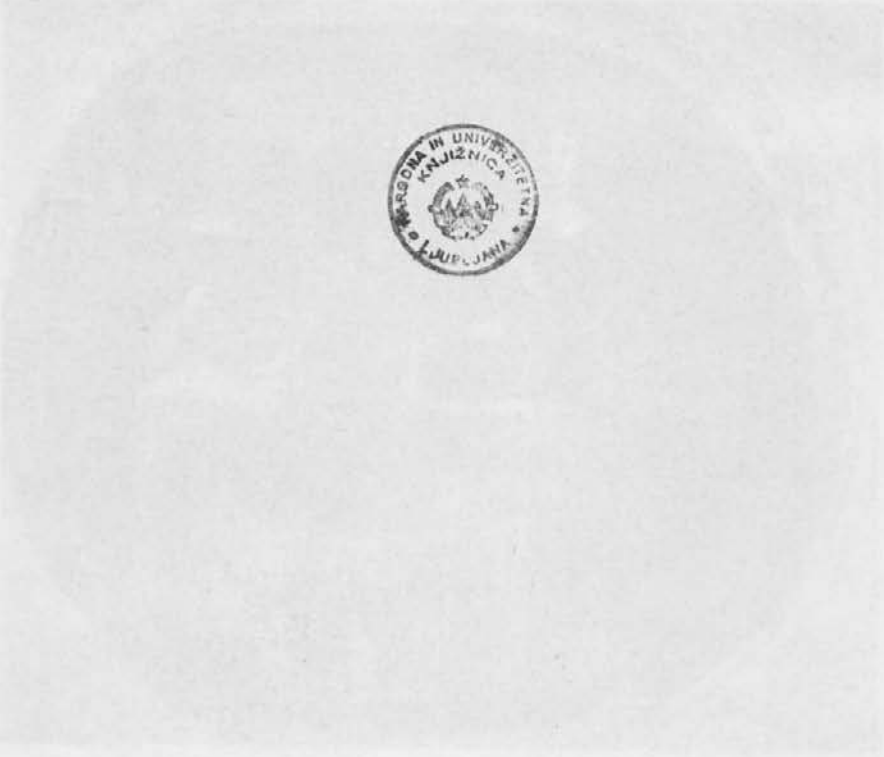

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA LJUBLJANA

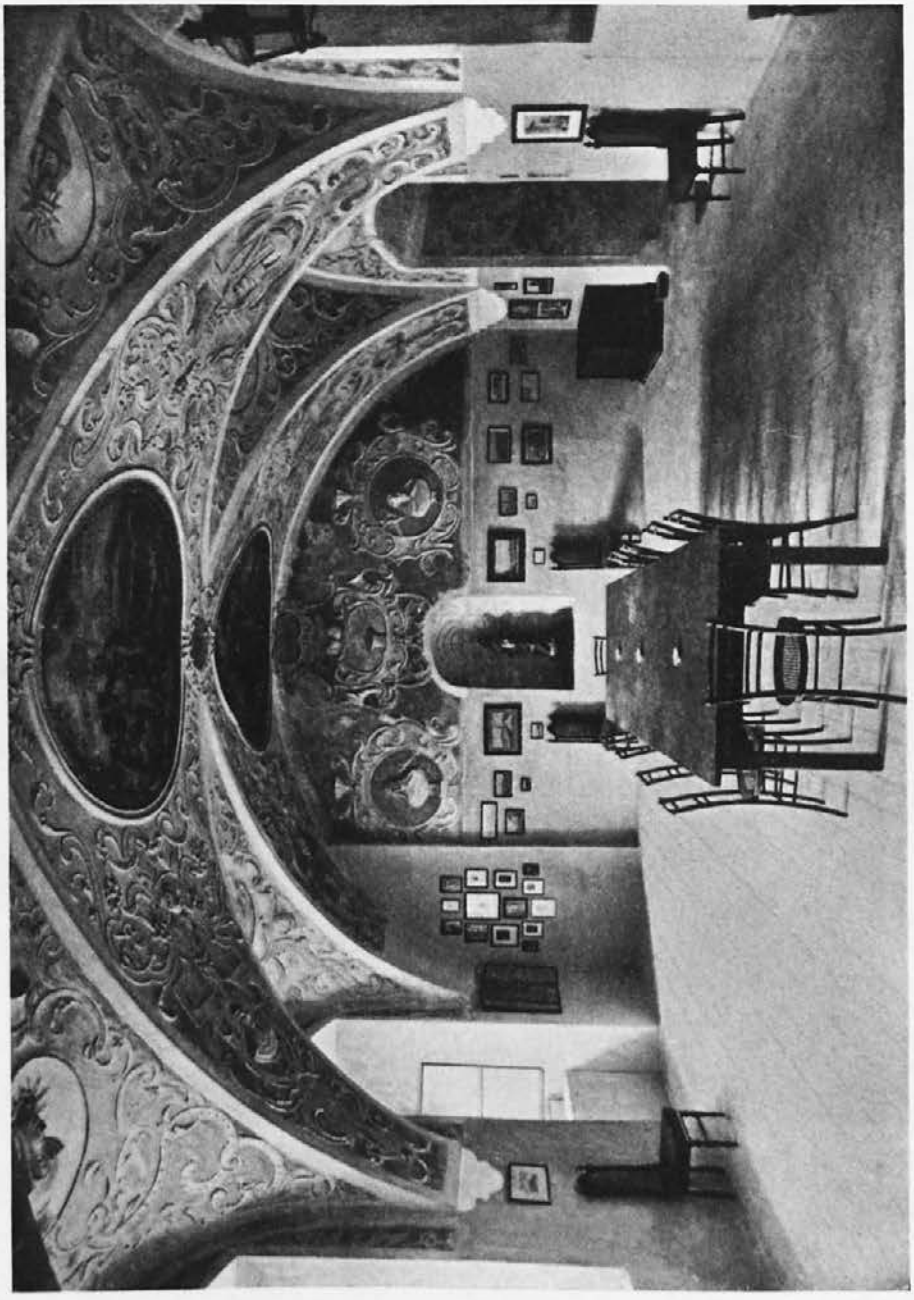

Slika št. 85. Ptuj. Bivši dominikanski refektorij iz konca XVII. stol.

Slika št. 86. Ptuj. Dominikanski refektorij, Mojzesov čudež z jerebicami v puščavi, slika na svodu.

Slika št. 87. Ptuj. Dominikanska cerkev, fasada s štukaturami, zač. XVIII. stol.

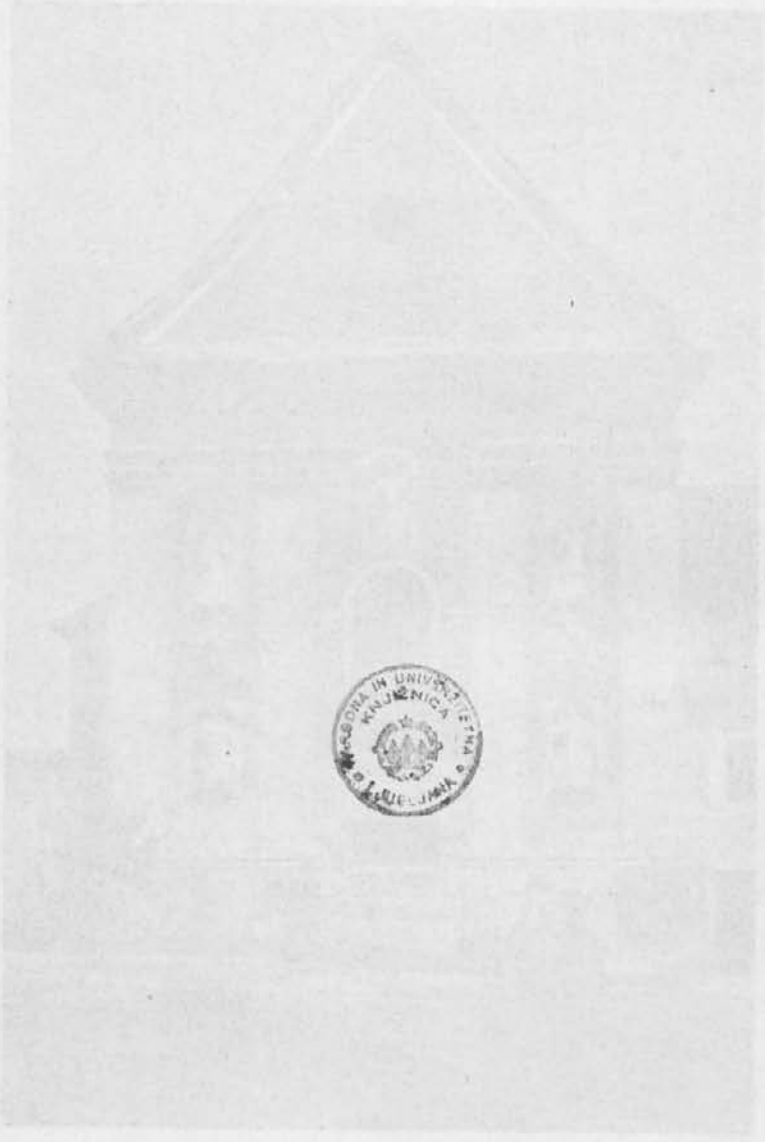

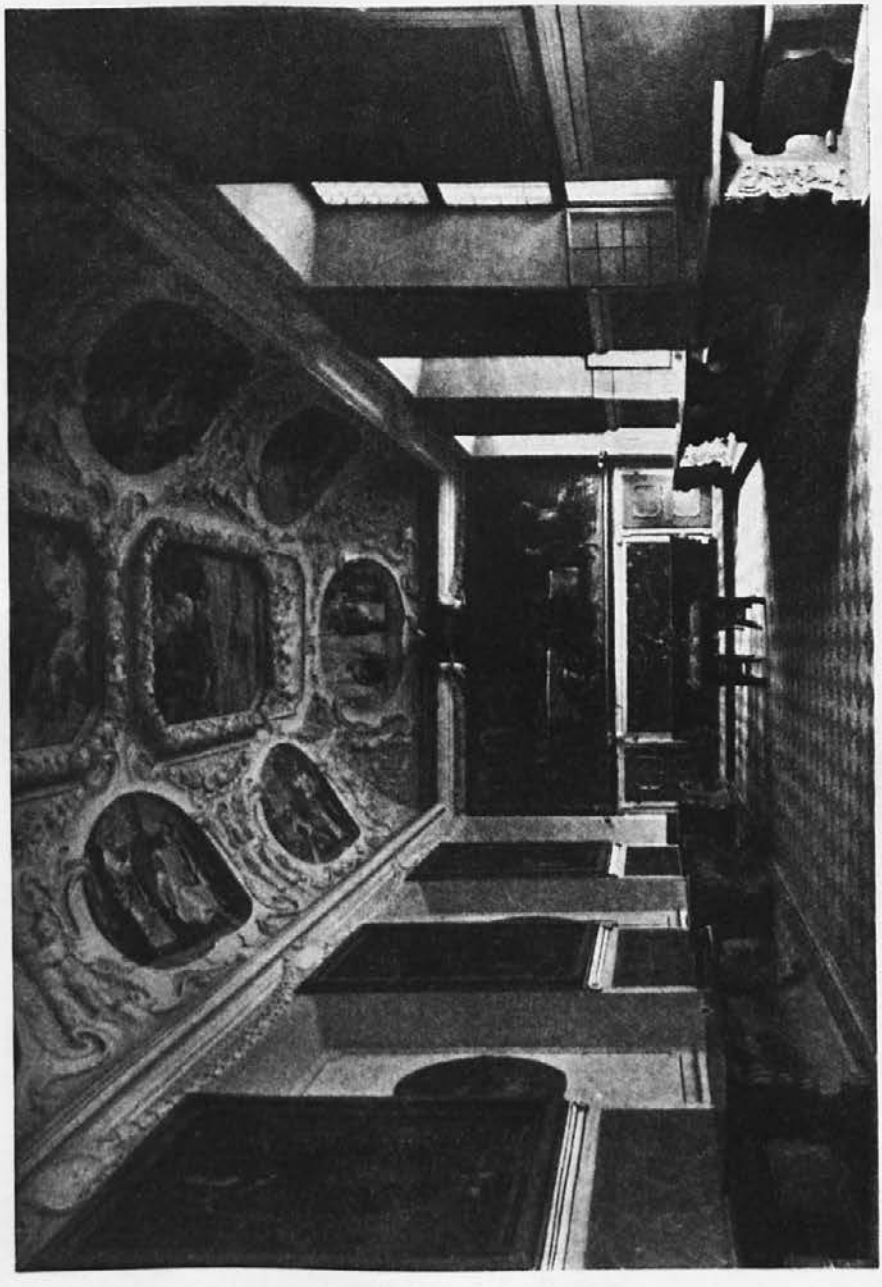

Slika št. 88. Ptuj. Poletni refektorij v minoritskem samostanu v Ptuju.

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA
LJUBLJANA

Slika št. 89. Ptuj. Osrednja freska na stropu refektorija v minoritskem samostanu z G. Dietlom.

Slika št. 90. Ptuj. Fasada minoritske cerkve.

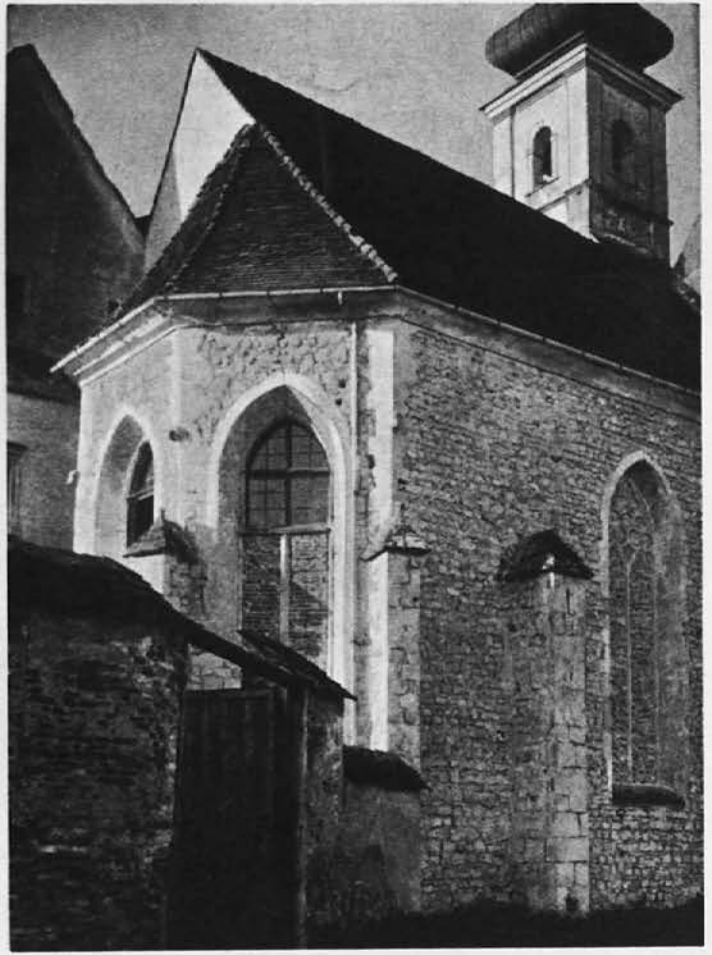

Slika št. 91. Ptuj. Prezbiterij minoritske cerkve.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA
LJUBLJANA

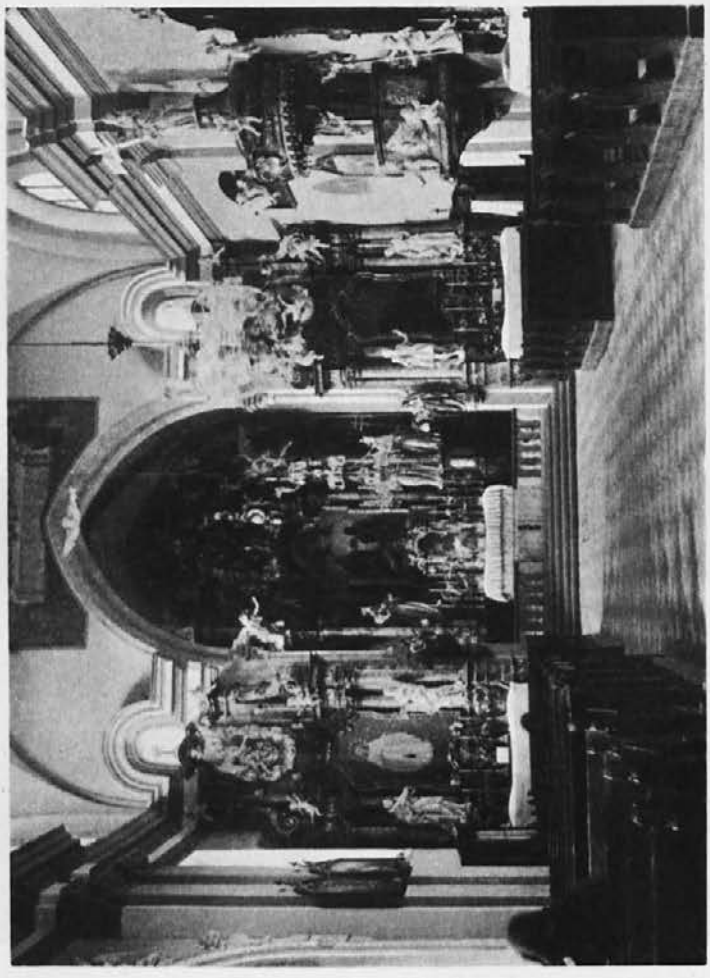

Slika št. 92. Ptuj. Notranjščina minoritske cerkve.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA
LJUBLJANA

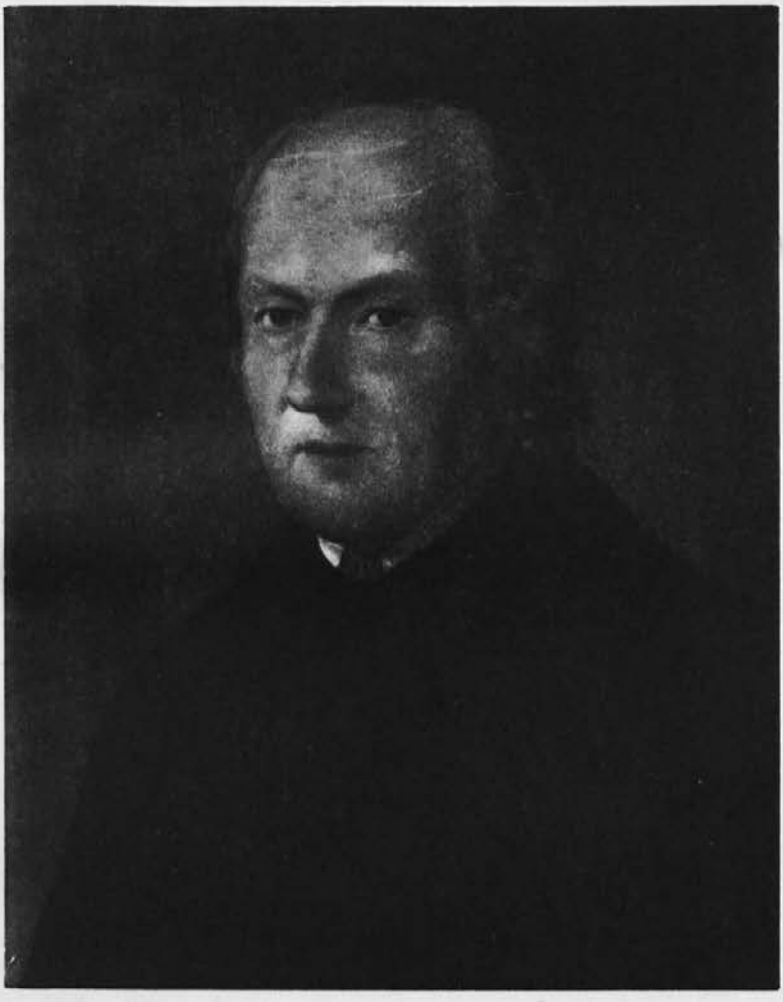

Slika št. 93. Simon Povoden.

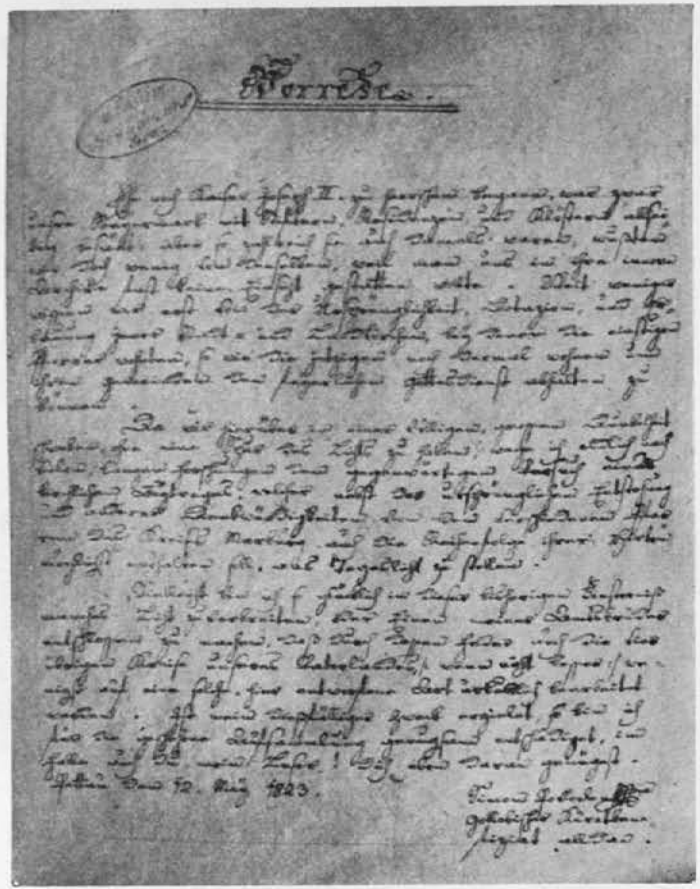

Slika št. 94. Povodnov rokopis.

Slika št. 95. Ptuj. Hiša, v kateri je Povoden umrl.

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA
LJUBLJANA

Slika št. 96. Ptuj. Povodnov muzej sub divo.

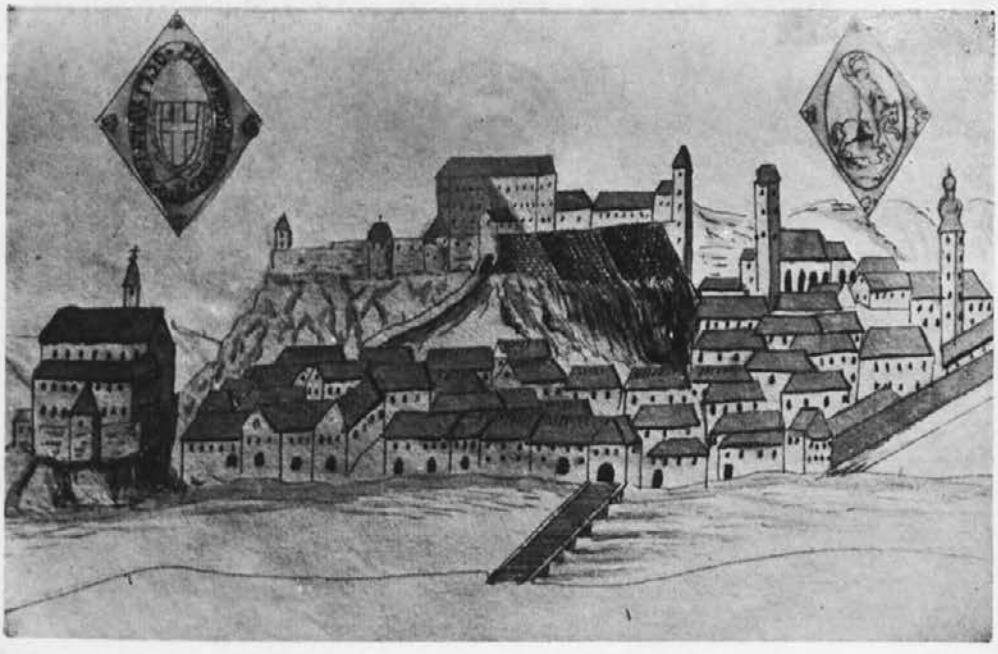

Slika št. 97. Primer risbe v Povodnovih rokopisih.

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

Dostavki in popravki.

K razpravi »Historično-geografski razvoj Ptuja«:

Nemogoče je bilo izrabiti položaj zemeljskih plasti, ker v Ptuju za to ni potrebnega gradiva; manjkajo tozadevna dela, n. pr. vodovod ali kanalizacija.

Str. 123 (59), opomba [2]): K o h a u t mesto Kobaut.

Str. 129 (65), vrsta 6: s t a t t l i c h e mesto staatliche.

Str. 136 (72), vrsta 8: k a l u p: Q? mesto kalup Q?

Str. 137 (73), opomba [6]): B á l i n t a mesto Bálihta.

Str. 224 (160), 3. odstavek: Kakor poroča uredništvu z dopisom 6. XI. 1933 g. univ. prof. R. Egger na Dunaju, Povoden sam pri »Wiener Jahrbücher« ni sodeloval. Pač pa je uporabljal njegovo gradivo Steinbüchel v razpravi »Altertümer in der österreichischen Monarchie« v letniku 1829, zv. 45-48. V zvezku 45, str. 89, opomba 3. stoji o tem sledeče: »Alles das Folgende aus einer nicht genug zu rühmenden Mitteilung des hochwürdigen Herrn Simon Powoden, Benefiziat und Curat des k. k. Invalidenspitals daselbst.«

Str. 242 (178): za **Baron** naj se vstavi:

Bartsch Zacharias: Steiermärkisches Wappen-Buch. Graz-Leipzig 1893, 177.

Str. 245 (181): za **Jerše** naj se vstavi:

Jeza Maks: Francozi pred Ptujem. Razori II, 1933/34, 51—52.

Str. 246 (182): za **Ein Klagelied** naj se vstavi:

Kletler Paul: Die Kunst im österreichischen Siegel. Wien 1927, 67.

Slika št. 73 na prilogi: P t u j. P r o š t i j s k a mesto Ptuj. proštijska.

Zamena publikacij.

V zameno pošiljajo »Zgodovinskemu društvu« svoje publikacije sledeče korporacije, oziroma uredništva:

Beograd: Kr. Srpska akademija; Društvo sv. Save; Etnografski muzej; Franjevački vijesnik; Glasnik Geografskog društva; Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor; Starinar.

Breslau: Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven.

Brno: Matice Moravská.

Budyšin: Maćica Serbska.

Celovec: Carinthia I.

Dunaj: Österreichisches archäologisches Institut; Wiener Zeitschrift für Volkskunde.

Frankfurt a. M.: Archäologisches Institut des Deutschen Reiches. Römisch-Germanische Kommission.

Gradec: Historischer Verein für Steiermark.

Katovice: Towarzystwo przyjaciół nauk na Ślasku.

Krakov: Lud Słowiański.

Ljubljana: Znanstveno društvo; Arhitektura; Beseda o sodobnih vprašanjih; Bogoslovni vestnik; Čas; Dom in svet; Etnolog; Geografski vestnik; Ljubljanski škofijski list; Ljubljanski zvon; Mentor; Muzejsko društvo za Slovenijo; Planinski vestnik; Popotnik; Slovenska Matica; Slovenski učitelj; Sodobnost; Zbornik za umetnostno zgodovino; Zdravniški vestnik; Žena in dom.

Lvov: Lud; Naukove tovaristvo imeni Ševčenka; Polskie towarzystwo historiczne; Ruch słowiański.

Makarska: Nova revija.

Novi Sad: Glasnik istoriskog društva u Novom Sadu.

Olomouc: Časopis vlasteneckého spolku musejního.

Padova: Atti della Accademia scientifica Veneto-Trentino-Istriana.

Pariz: Institut d' études slaves.

Poznanj: Instytut zachodnio-słowiański przy universytecie poznańskim; Poznańskie towarzystwo przyjaciół nauk.

Praga: Časopis československých knihovniků; Český časopis historický; Česko-slovensko-jugoslavenska revue; Český zemský archiv v Praze; Matice Česká; Národopisný věstník československanský; Slavia; Slovanský přehled; Slovanský ústav; Ukrajinski universitet v Prazi.

Rim: Bollettino dell' Associazione Internazionale degli studi Mediterranei; Istituto per l' Europa Orientale; Pontificium Institutum orientalium studiorum.

Sarajevo: Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini.

Skoplje: Glasnik Skopskog naučnog društva.

Sofija: Bъlgarskata Akademija na naukitě; Istoričeskoto družestvo.

Sombotelj: Vasvármegye és Szombathely város kulturegyesülete.

Split: Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku.

Trst: Archeografo Triestino.

Turčianski Sv. Martin: Matica Slovenska; Sbornik Spolku profesorov Slovákov.

Varšava: Instytut badań spraw narodowosciowych; Towarzystwo Naukowe Warszawskie.

Zagreb: Jugoslavenska akademija; Braća Hrvatskog zmaja; Hrvatski geografski glasnik; Narodna starina; Novi život; Priroda; Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Vjesnik kr. državnog arhiva.